

HISTORIALLISTIA TUTKIMUKSIA 111
JULKAISUT SUOMEN HISTORIALLINEN SEURA

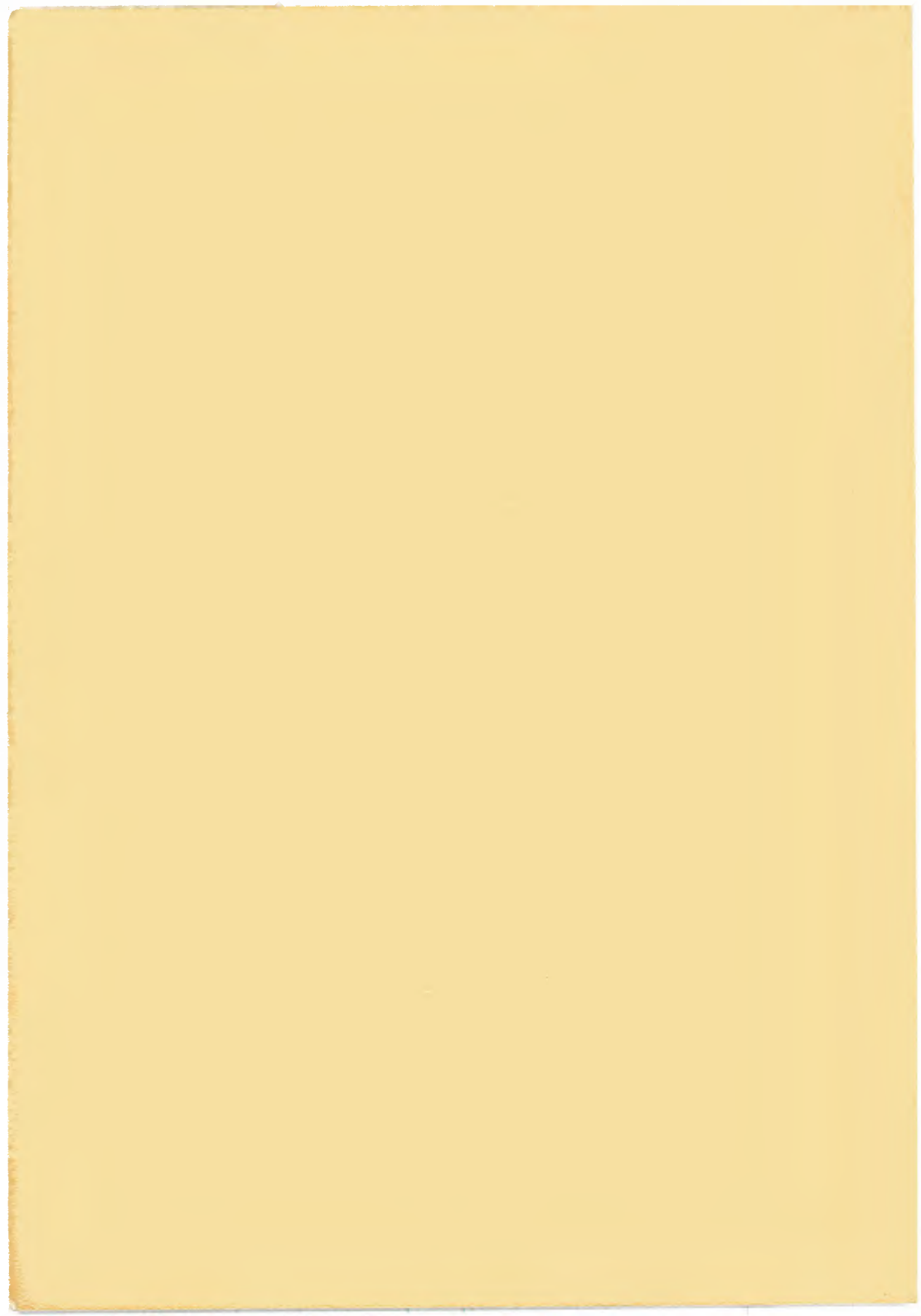

DEN SVENSKA ARBETARKLASSEN OCH
REFORMISMENS GENOMBROTT
INOM SAP FÖRE 1914

Arbetarklassens ställning, strategi och ideologi

SEPPO HENTILÄ

HELSINGFORS 1979

HISTORIALLISTIA TUTKIMUKSIA
JULKAISSET
SUOMEN HISTORIALLINEN SEURA

111

SEPPO HENTILÄ

DEN SVENSKA ARBETARKLASSEN OCH
REFORMISMENS GENOMBROTT
INOM SAP FÖRE 1914

Arbetarklassens ställning, strategi och ideologi

DEN SVENSKA ARBETARKLASSEN OCH
REFORMISMENS GENOMBROTT
INOM SAP FÖRE 1914

Arbetarklassens ställning, strategi och ideologi

SEPPO HENTILÄ

Översatt till svenska av Osmo Vatanen.

ISSN 0073-2559
ISBN 951-9254-23-4

Forssan Kirjapaino Oy - Forssa 1979

O. Företal

När jag nu slutfört mitt mångåriga forskningsarbete finner jag mig stå i tacksamhetsskuld till många personer och institutioner. Som mina akademiska lärare och handledare har i olika skeden av mitt arbete fungerat professor *L. A. Puntila*, tf. professor *Mauno Jääskeläinen*, professor *Hannu Soikkanen*, professor *Keijo Korhonen*, professor *Lauri Hyvämäki* samt tf. professor *Jaako Paavolainen*. Manuskriptet har i sin helhet eller till vissa delar lästs igenom av också följande personer: fil.lic. *Lars Björlin*, professor *Bo Gustafsson*, docent *Jorma Kalela*, pol. kand. *Pauli Kettunen*, redaktör *Sigurd Klockare*, fil. kand. *Tom Olsson* samt pol.kand. *Jussi Turtola*. Jag tackar både mina lärare och mina kolleger för de värdefulla synpunkter samt det vänliga tillmötesgående jag rönt i mitt forskningsarbete.

Ekonomiskt stöd har jag erhållit från Finlands och Sveriges undervisningsministerier; den svensk-finska kulturfonden; Herr Kansler vid Helsingfors universitet; Statens nämnd för samhällsvetenskaper samt från Folkets Bildningsfond.

Därtill vill jag rikta mitt tack till Finska Historiska samfundet för publicering av min avhandling. Min översättare *Osmo Vatanen* tackar jag för gott samarbete.

Sveriges socialdemokratiska arbetarpartis styrelse samt riksdagsgrupp har vänligt tillmötesgått min begäran att bekanta mig med deras protokoll.

Hela personalen på Arbetarrörelsens arkiv i Stockholm förtjänar även stort tack för sitt positiva förhållningssätt till mitt arbete.

I Helsingfors på SAP:s 90-årsdag den 19 april 1979

Seppo Hentilä

Innehållsförteckning

FÖRETAL	5
1. INLEDNING	13
1.1. Läroprocessen och ämnesvalet	13
1.2. Tidigare forskning	19
1.3. Synvinkeln	23
1.4. Problemställning och framställningssätt	31
2. DEN SVENSKA ARBETARKLASSENS STÄLLNING TILL 1914	37
2.1. Samhällets brytningstid kring 1900	37
2.1.1. Från konkurrenskapitalismen till monopolkapitalismen	37
2.1.2. Fördjupningen av arbetsfördelningen i samhället ...	51
2.1.3. Förändringar i statens ekonomiska funktioner	58
2.2. Förändringarna i arbetarklassens ställning och struktur ...	64
2.2.1. Arbetarklassen under konkurrenskapitalismen	65
2.2.2. Arbetarklassens uppbyggnad och arbetsfördelningens specialisering	70
2.2.3. Arbetarklassens struktur och sociala ställning	82
2.2.4. Arbetararistokratin (sammanfattning)	97
3. FRÅN EN REVOLUTIONÄR TILL EN REFORMISTISK STRATEGI	101
3.1. Det revolutionära skedet	101
3.1.1. Sveriges förrevolutionära arbetarrörelse	102
3.1.2. Socialismens genombrott och grundandet av SAP ..	109
3.1.3. Den ideologiska linjen klarnar	117
3.1.4. Den politiska och fackliga arbetarrörelsens enhet ...	122
3.1.5. Från rösträttsrörelsen till den politiska storstrejken ..	127
3.1.6. Kännetecknen för SAP:s revolutionära inställning (sam- manfattning)	136
3.2. Organiseringen av den svenska arbetarklassen	146
3.3. Den reformistiska politiska strategins genombrott	155
3.3.1. SAP:s strategi och den politiska makten	156
3.3.1.1. Förkastandet av den politiska storstrejken ..	157

3.3.1.2.	Kompromisslösningen i rösträttsfrågan	167
3.3.1.3.	Uppkomsten av den ungdoms demokratiska oppositionen	177
3.3.1.4.	Författningsfrågan	184
3.3.1.5.	Försvarsstriden	188
3.3.2.	SAP:s ekonomiska och sociala politik	202
3.3.2.1.	”Ödestron”	203
3.3.2.2.	SAP och jordfrågan	208
3.3.2.3.	SAP och den socialpolitiska lagstiftningen	218
3.3.3.	Vänstersamverkan och ministersocialismen (sammanfattning)	231
3.4.	Relationen mellan SAP och LO som arbetarrörelsens organisationsform och strategi	244
3.4.1.	Fackföreningsreformismen	245
3.4.2.	Den organisatoriska enhetens sönderfall	258
3.4.3.	Förändringen av SAP:s partikaraktär (sammanfattning)	268
3.5.	Det politiska systemet och SAP	278
3.5.1.	Flexibilitetens oundgänglighet	279
3.5.2.	Erkännandet av arbetarrörelsen	296
4.	DEN REFORMISTISKA IDEOLOGIN (SAMMANFATTNING)	303
4.1.	Ideologin och den reformistiska politiska strategin	304
4.2.	Arbetararistokratin och reformismen	308
5.	KÄLLOR OCH LITTERATUR	313
6.	BILAGA 1. FÖRTROENDEUPPDRAGENS ANHOPNING I SAP 1889—1914	

Tabellförteckning

1. Den svenska bruttonationalproduktens utveckling inom olika näringsgrenar, nettonationalproduktens fördelning per capita och ökningen av antalet lönearbetare inom industri och hantverk åren 1861—1911.	41
2. Produktionsutvecklingen inom olika näringsgrenar åren 1861—1915.	44
3. Den procentuella tillväxten av den svenska industrins arbetsstyrka, drivkraft samt drivkraftens och produktionens tillväxt i procent per arbetare åren 1872/80—1903/12.	44
4. Den genomsnittliga årliga procentuella ökningen av antalet arbetare, produktionsvärdet samt drivkraften åren 1896—1912 i vissa svenska industrigrenar.	45
5. Fördelningen av elförbrukningen på olika industrigrenar i Sverige 1913.	46
6. Den svenska industrins storföretag och deras fördelning på olika ägandeformer åren 1872—1912.	49
7. De svenska företagens fördelning utgående från antalet arbetare åren 1896—1912.	50
8. Uppbyggnaden av Sveriges näringsliv 1800—1910.	52
9. Sveriges stadsbefolkning, landets inre flyttningsrörelser samt befolkningsutvecklingen på landsbygden och i städerna 1851/60—1901/10.	50
10. De svenska kommittébetänkandenas ämnesvisa fördelning 1895—1903 och 1904—1914.	61
11. Den svenska statens utgifter uppdelade på huvudtitlar och utgifternas tillväxt 1903—1912.	62
12. Den genomsnittliga arbetsdagens längd i Sverige under 1880-talet.	68
13. Barnarbetskraftens andel inom den svenska industrin 1875 och 1891.	68
14. Sveriges yrkesverksamma befolkning 1870—1910.	71
15. Den svenska landsbygdsbefolkningens fördelning på olika grupper åren 1870—1910.	72
16. Grundnäringarnas arbetarantal i Sverige 1870—1910 (jordbruket ej medräknat).	73

17. Antalet hantverkare i Sverige och deras antal i förhållande till antalet industriarbetare åren 1870—1910.	73
18. Antalet arbetare inom viktigare industrier åren 1871—1915. . .	75
19. Proportionen arbetare i städerna inom olika industrigrenar 1896—1913.	76
20. De svenska storföretagen branschvis åren 1872—1912.	77
21. De svenska industriarbetarnas fördelning enligt arbetsplatsens storlek 1912 inom vissa branscher.	78
22. Arbetarnas och tjänstemännens fördelning på handel, samfärdsel och offentliga tjänster inom tertiärsektorn åren 1870—1910. . .	79
23. Kontorspersonalens och den ingenjörstekniska personalens andel av industrins anställda 1913.	81
24. Löneindex för manliga arbetare inom vissa industrigrenar i Sverige 1860—1913.	83
25. Löneskillnader inom vissa svenska industrigrenar mellan icke yrkeskunniga och yrkeskunniga åren 1867—1913.	84
26. Löneskiktningen inom vissa industrigrenar år 1911.	88
27. Index för manliga industriarbetares löneutveckling reellt och nominellt 1863—1913.	90
28. Sveriges levnadskostnader åren 1870—1874 och 1910—1914. . .	90
29. Jordbruks- och industriprodukternas prisutveckling i Sverige 1870—1913.	91
30. Den svenska förbrukningen per förbrukningsenhet (hushåll) åren 1870—1913.	92
31. Arbetsveckan inom en del svenska industrigrenar 1911.	94
32. Arbetslösheten i Sverige per industrigren åren 1909—1910. . . .	95
33. Den offentliga arbetsförmedlingen i Sverige 1902—1914.	96
34. Arbetsmarknadskonflikterna i Sverige 1859—1902.	103
35. Medlemsantalet i SAP, LO och förbund utanför LO åren 1889—1914.	149
36. Den fackliga anslutningen bland industriarbetarna och hantverkarna inom några industrigrenar åren 1896—1912 samt fackföreningsrörelsens, LO:s och SAP:s procentuella andel av det totala antalet.	149
37. Sammansättningen av SAP:s medlemskår år 1911.	151
38. SAP-ledningens fördelning på olika yrken 1889—1914.	153
39. Arbetsinställelser i Sverige 1900—1914.	246
40. Arbetsnedläggelsernas fördelning på industrigrenar i Sverige 1863—1914.	247
41. Antalet strejkande arbetare, förlorade arbetsdagar och förlorade arbetsdagar per arbetare 1914.	247
42. Huvudorsakerna till arbetsinställelserna 1903—1907, 1908—1912, 1913 och 1914.	248
43. Antalet kollektivavtal åren 1908—1914.	256
44. Medlemsminskningen inom LO och en del fackförbund i sam-	

band med storstrejken 1909.	262
45. Ur SAP utträdde fackföreningar 1/7 1908—1/8 1909, motiv, antal och medlemmar.	263
46. Ur SAP på grund av ungsocialism eller allmänt missnöje utträdde medlemmars fördelning på vissa fackförbund.	264
47. Reservationsrättens användande inom SAP 1908—1911.	265
48. Antalet väljare som röstade socialdemokratiskt i andrakammar- och landstingvalen, socialdemokratiska representanter i andra och första kammaren och i landstingen samt SAP:s andel av avgivna röster i andrakammarvalen 1893—1914.	272
49. Fördelningen av de svenska partiernas väljare på socialgrupper i 1911 års val på landsbygden och i städerna.	273
50. Förtroendeuppdragets koncentration i den svenska arbetarrörelsen 1889—1914.	276

1. Inledning

1.1. Läroprocessen och ämnesvalet

Mitt intresse för den svenska arbetarrörelsens historia hade ursprungligen ingenting med Sverige att skaffa, utan jag nalkades mitt ämnesområde ur en mera allmän synvinkel, den internationella arbetarrörelsens historia. Måhända kan denna synpunkt även förmildra kritiken mot ämnesvalet, som framstår som synnerligen okonventionell för en finländsk historiker. Det synes nämligen som om det mellan finländska och svenska historiker hade ingåtts ett oskrivet avtal, enligt vilket man borde undvika att befatta sig med grannlandets historia. Denna skämtsamma anmärkning saknar åtminstone delvis säkerligen inte täckning i verkligheten, såpass litet har intresset på ömse sidor varit för nabons historia.

För en som forskar i arbetarrörelsens historia, förefaller detta paradoxalt: allt från år 1918 har man ju bland de finländska socialdemokraterna understrukt den svenska socialdemokratins betydelse som en internationell förebild. Först 1920-talets folkhemsidéologi, 1930-talets välfärdsstatsteori och speciellt SAP:s över fyrtioåriga ställning som regerande parti förmådde annorstädes i Västeuropa väcka ett allmännare intresse för "Sveriges exempel".

Inom arbetarrörelsen framstår reformismens och revolutionens problem såsom "evigt"; för historieskrivningen bildar problemet en aldrig sinande motivkälla. Hela bibliotek kunde fyllas av vad som skrivits om reformismens genombrott inom den internationella arbetarrörelsen. *Georges Haupt* har också fällt en träffande anmärkning: "De författare som befattat sig med den internationella socialismens historia har kommit fram till mycket olika tolkningar av händelserna och i grunden motsatta slutsatser om den andra internationalen, fast de utnyttjat i allt väsentligt identiska källor".¹

Min undersöknings uppkomsthistoria förklaras dels av medvetenheten

---

¹ *Haupt* s. 117.

om tolkningarnas motsägelsefullhet, dels av strävan att nå fram till ett svar på den världsåskådningens utmaning, som "tidens anda" i slutet av 1960-talet akut framhåvt. Den västeuropeiska nya vänsterns revolutionsromantiska idéer fördömde skarpt all slags reformism, men förmådde inte erbjuda fenomenet en tillfredsställande ny vetenskaplig förklaring.

När jag för min egen del gav mig i kast med att lösa konflikten mellan "vetenskap och världsåskådning", ledde detta mig till historien. Myten om den svenska socialdemokratins "ärkereformism" fick mig att år 1968 börja forska i de inre konflikterna och den ungdomdemokratiska oppositionen inom SAP vid sekelskiftet; från det allmänna hade jag gått över till det enskilda. I mitt laudaturarbete, som blev klart våren 1970, kunde jag placera ungdomdemokraterna och SAP-majoriteten i deras internationella, idéhistoriska ram. Jag fann två motstridiga tolkningar av reformismens genombrott: den tings-
tenska "rena" idéhistorien och den marxist-leninistiska "renegatteorin"², men jag saknade förmåga till en grundlig kritik av den tidigare forskningen.

Åren 1970—1971 idkade jag som stipendiat studier vid universitet i Leipzig i arbetarrörelsens historia, världshistoria och historisk metodologi genom att åhöra bland annat professor *Hans Piazzas*, professor *Werner Bertholds* och professor *Walter Markovs* föreläsningar. Av störst betydelse var dock att jag stiftade bekantskap med den berlinska ekonomiska historikern *Jürgen Kuczynskis* massiva produktion.³ Hans undersökningar ledde mig till insikt om att arbetarklassens ställning och struktur, och de förändringar som inträffat hos dem under olika utvecklingsstadier av kapitalismens historia, bildar den "sociala basen" för arbetarrörelsens historiska utveckling.

I mitt licentiatarbete, som jag slutförde hösten 1972, byggde jag min tolkning av reformismens genombrott inom SAP på en „kuczynskisk", strängt empirisk socialhistorisk undersökning av arbetarklassen: „arbetararistokratien", det av monopolkapitalismen skapade högsta skiktet inom arbetarklassen, utgjorde den sociala basen för en reformistisk ideologi. Jag strävade genom denna tolkning att lösgöra mig såväl från den rena idéhistorien som från den s.k. renegat- eller förräderiteorin.⁴

Missnöjet som vidlåde de rådande tolkningarna och strävan att föra vidare den finländska forskningen i arbetarrörelsens historia var i grunden

² Se *Hentilä* 1970 s. 25—29, *Hentilä* 1972 A s. 11—14. *Hentilä* 1972 B 2. 115—117.

³ *Die Geschichte der Lage der Arbeiter unter dem Kapitalismus*, Berlin (Ost) 1967 ff. omfattar 38 band.

⁴ Se *Hentilä* 1972 A, passim. Sammanfattningen av avhandlingen är *Hentilä* 1972 B, som även har publicerats i *Arkiv* 5/1973 s. 3—20. — I kritiken framhöll *Schiller* (1974 s. 104—105), att tesen om arbetararistokratin är fruktbar men mest som en "social" kategori. *Olofsson* ville däremot föra diskussionen om begreppet till det sammanhang det hade använts hos *Engels* och *Lenin* (1974 s. 81). *Thullberg* (s. 468—469) trodde också "att den i deologiska utvecklingen såsom betingad av den sociala och ekonomiska utvecklingen kan förklara men knappast ändra bilden av utvecklingen som sådan." *Gustafsson* (1974 s. 174) påstod att jag hade använt begreppet i en "leninistisk" mening, vilket inte stämde, eftersom jag definierat arbetararistokratin utan förrädarelementet. — Se även *Peters* s. 45, *Bryld* s. 150, *Kan* s. 411, *Gustafson* s. 108, *Olofsson* 1979 s. 205.

orsak till uppkomsten av den vetenskapliga gemenskap vid Institutionen för politisk historia, som på ett avgörande sätt bidragit till utvecklingen av min forskning. Diskussionerna med *Jorma Kalela*, *Jussi Turtola* och senare med *Pauli Kettunen* har utgjort ett fortgående, kollektivt studium, en test med andra av egna idéer och en inbördes kritik. Många gemensamma publikationer och till och med forskningsprojekt får representera den inbördes enhet vår forskargemenskap haft.⁵ Strävan till nytolkningar av arbetarrörelsens historia och den teoretiska debatten tilltog i början av 1970-talet också i de andra nordiska länderna, i båda tyska staterna och i England. Att bara studera och följa med den vetenskapliga diskussionen var inte nog, utan vi försökte själva etablera kontakter och delta i diskussionen.

De med tanke på mitt arbete mest betydelsefulla internationella kontakterna har öppnats av inträdet i organisationen „Internationale Tagung für Historiker der Arbeiterbewegung,, (ITH), som årligen sammanträder i Linz i Österrike. I september 1973 deltog jag i Linz i det IX mötet; då diskuterades marxismens spridning inom II internationalen — ett ämne av intresse med tanke på mitt arbete.⁶ Helt motiverat kan man anse diskussionerna i Linz bilda kodifikationen av respektive utvecklingsfas av historieforskningen angående den internationella arbetarrörelsen. För flera år blev det centrala motivet för min läroprocess att nå och att kritiskt anamma denna vetenskapliga nivå. Arenan i Linz gjorde det möjligt att träda fram som forskare i en internationell forskargemenskap.

Vid sin tolkning av marxismens spridning vid sekelskiftet påängterade *Eric Hobsbawm*, *Georges Haupt* och *Hans-Josef Steinberg* den grundläggande betydelsen av arbetarnas kamp och livets realiteter, och av de lärdomar och erfarenheter som härleds därur, för en ideologis omfattande. Bara de program, som antagits av organisationer, och den marxistisk teori, som enskilda ledande personer inom arbetarrörelsen tillägnat sig, ger ingen korrekt bild av arbetarrörelsens ideologi.⁷ *Dieter Fricke* nalkades samma problematik ur en annan synvinkel: enligt honom kristalliseras i själva verket arbetarrörelsens hela politisk-ideologiska mognad i arbetarrörelsens organisationsform.⁸

I de ovan presenterade observationerna ingår ett gemensamt drag, nämligen

⁵ T.ex. *Haataja, Hentilä, Kalela, Turtola* (red.), Suomen työväenliikkeen historia, Joensuu 1976, *Hentilä, Kettunen, Turtola*, Das Verhältnis zwischen Arbeiterpartei und Gewerkschaftsbewegung (1976). De flesta av gruppens kollektiva arbeten har uppstått inom forskningsprojektet i den finländska arbetarrörelsens historia.

⁶ ITH IX. Linzer Konferenz 1973.

⁷ *Hobsbawm* (ITH 1973 s. 34) konstaterar: ". . . nicht allein seine (marxismens, S.H.) formale Adoption durch Organisation, sondern was von ihm tatsächlich in die Arbeiterbewegung eindrang, so werden wir unseren Blick nicht nur auf die Schriften von Marx und von marxistischen Ideologen richten dürfen, sondern auch die konkrete Realität des Lebens und de Kampfes der Arbeiter und auf die Lehren, die sie daraus gezogen haben." Jfr. *Haupt* (ITH 1973 s. 38—39). *Steinberg* har i stället gjort en empirisk analys av den tyska organiserade arbetarklassens uppfattning om marxismen; se *Steinberg* s. 145 ff.

⁸ *Fricke* (ITH 1973 s. 47 ff.); se även *Fricke* s. 2—9.

gen att ideologin kopplas samman till en del av arbetarrörelsens praxis. Genom att utveckla dessa element är det möjligt att konstruera ett slags "intermembra" mellan arbetarrörelsens ideologi, arbetarnas medvetenhet, organisationsform och arbetarklassens ställning.

Av de senare Linzkontaktarna framstod marburgerprofessorn *Wolfgang Abendroths* skola som central. I sina allmänna översikter av den tyska och internationella arbetarrörelsens historia betonar *Abendroth* genomgående, att arbetarrörelsen måste betraktas genom prismet av dess praxis, dess "socialhistoria", inte med utgångspunkt i abstrakta teorier.⁹ I *Abendroths* tolkning av reformismens genombrott understryks även vikten av arbetarbyråkratins uppkomst: "Ett politiskt parti fjärras från sitt mål genom tendensen till anpassning till givna maktförhållanden".¹⁰

Av Marburgerskolans företrädare har professor *Frank Deppe* ägnat sig åt metodologiska problem i anslutning till forskning i arbetarklassens medvetenhet. Också *Deppe* betraktar arbetarklassens medvetenhet i samband med arbetarklassens konkreta vara och kamp: "1. Utan att återföras på den sociala situationens samhälleligt och historiskt objektiva betingelser, kan den samhälleliga medvetenheten inte analyseras adekvat. 2. Arbetarnas samhälleliga medvetenhet är ingenting psykologiskt eller socialpsykologiskt avledbart — och därför individuellt fastställbart — givet, utan tar sig konkret uttryck framför allt i organisationen och i de arbetandes kollektiva handling".¹¹ Som en tredje utgångspunkt för forskningen framhäver *Deppe* vikten av att undersöka naturen hos arbetarklassens organisationer: "... (men) organisationen som begrepp har inte varit formal eller alls byråkratisk, utan uppbar städse organisationen av arbetarklassens medvetenhet — ..." ¹²

Genomgående framhåller *Deppe* den empiriska historiska analysens centrala ställning, och framställer till och med skissartat det sätt, på vilket forskning beträffande förhållandet mellan arbetarklassens ställning och medvetenhet borde bedrivas.¹³

⁹ *Abendroth* 1969 s. 9: "Aber die politikwissenschaftliche Arbeit dient nicht nur abstrakter Erkenntnis sondern auch Praxis." Min personliga kontakt med *Abendroth*, upphovsmannen till en vetenskaplig skola i Marburg och en av de ledande historikerna i arbetarrörelsens historia, har lärt mig, vad det verkligen betyder, att historikern försöker förverkliga sin världsåskådning genom vetenskapligt arbete. Med sitt eget liv, "Ein Leben in der Arbeiterbewegung", har han förkroppsligat detta. Se *Abendroth* 1976.

¹⁰ *Abendroth* 1969. Citatet är bokens undertitel.

¹¹ *Deppe* 1971 s. 8—9. Jfr. även *Vester* s. 25: "Die Entstehung der Arbeiterklasse muss im Zusammenhang mit ihrer Praxis gesehen werden. Ihre Veränderungen können geistesgeschichtlich nicht erklärt werden."

¹² *Deppe* 1971 s. 63. Jfr. *Vester* s. 387—392.

¹³ *Deppe* (1971 s. 162—163) råd för en empirisk forskningsstrategi är följande: "1. Entwicklung der Klassengliederung auf Grundlage der gesellschaftlichen Eigentumsverhältnisse. . . 2. Analyse von Struktur und Zusammensetzung der Arbeiterklasse. . . 3. Analyse der Verteilung und Umverteilung der Kapital- und Lohneinkommen. 4. Analyse der rechtlichen und politischen Fixierung und Vermittlung der Eigentumsverhältnisse. 5. Analyse der herrschenden Ideologien, ihrer Institutionalisierung und ihres Einflusses. 6. Analyse des politischen und ideologischen Kräfteverhältnisses der Klassen und der Entwicklung des Klassenkampfes."

Det är givetvis omöjligt för en forskare att objektivt och uttömmande skildra sin egen vetenskapliga läroprocess. Genom de förut skildrade utevecklingsetapperna av kunskapsprocessen, vilka ansluter sig till de personliga vetenskapliga kontakter jag knutit, har jag försökt kasta ljus över min egen forskaridentitet och hur denna är knuten till sitt bestämda vetenskapliga sammanhang. Detta kan enligt min mening för läsaren skapa bättre förutsättningar att förstå undersökningens uppkomsthistoria.

Inrymmande av forskningsobjektet i en vidare helhet, samtida tolkningar, tidigare forskningsrön och deras kritik framstår som vitala element, då man inom historieforskningen går in för att konstruera ett helhetsschema. Forskarens infallsvinkel, hans förhållande till sitt forskningsobjekt, bär pregnant spår av forskarens vetenskapliga identitet, som i sin tur är präglad av läroprocessen. När hela arbetets väsen sedan skall bedömas, spelar dessa omständigheter en central roll.

Om också jag bakom mig har ett empiriskt licentiatarbete över reformismens genombrott inom SAP, är utgångspunkten för denna undersökning alltså allmän: reformismens problem i arbetarrörelsens historia. Ovan har jag med hjälp av läroprocessen motiverat hur mitt forskningsproblem ansluter sig till denna helhet av allmän natur, och varför SAP valts till forskningsobjekt. Genom att så många, och inbördes motstridiga, tolkningar föreligger om reformismen, ökas problemets vetenskapliga intresse. Egentligen råder det enighet bland forskarna endast om det, att till år 1914 en idériktning inom arbetarrörelsen, reformismen, haft sitt genombrott inom de flesta av andra internationals europeiska medlemspartier, och att tudelningen under världskriget inom arbetarrörelsen där har sin grund. Mer än så är det egentligen inte tillåtet att säga, eftersom tolkningstvisterna tar sin början redan i fråga om vad som kan anses revolutionärt eller reformistiskt, och huruvida andra internationals under den första tiden företrädde en revolutionär arbetarrörelse eller inte — för att inte tala om vad reformismens genombrott berodde på.¹⁴

Oavsett tolkningarnas motstridighet kan reformismens genombrott inom andra internationals beskrivas i förhållande till internationals huvudlinje, som fått sitt namn efter den tyska teoretikern Karl Kautsky.¹⁵ Hans så kallade ortodoxa tolkning av marxismen dominerade internationals ideologiska linje, vilken kan fixeras utgående från resolutionerna i London 1896, i Paris 1900 och i Amsterdam 1904.¹⁶ Modellen för sina partiprogram

¹⁴ Jfr. *Haupt* s. 116 ff. som har skildrat forskningsläget ”doktrinäre Optik” som har två aspekter: ”1. einen epistemologischen und 2. einen dogmatischen oder ’ideologischen’, im von Marx verwendeten pejorativen Sinn.” *Haupt* menar med detta, att historieskrivningen om reformismens genombrott ”als das Werk der Ideologien betrachtet wurde,”; ”es sind häufig sozialdemokratische, leninistische oder dem Sozialismus feindliche Versionen, die sich letzten Endes als systematisierte Interpretationen erweisen.”

¹⁵ Se t.ex. *Steinberg* s. 50 ff., *Grebing* s. 112 ff., *Fricke* s. 200. Viktiga svenska bidrag till diskussionen är *Gustafsson* 1969 s. 26 ff. och *Gunnarsson* 1975 s. 206 ff.

¹⁶ Se t.ex. *Braunthal* I s. 263 ff.; *Abendroth* 1965 s. 65 f., *Paasivirta* s. 244 ff.

hämtade de flesta broderpartierna från det SPD:s program, som under Kautskys ledning antagits i Erfurt år 1891.¹⁷

Huvudlinjen i internationalens ideologi kan sammanfattas i följande punkter: 1. Kapitalismens utveckling följer de lagbundenheter som lades fram i Marx 'Kapitalet och leder oundvikligen till socialismen, där samhället äger produktionsmedlen 2. Arbetarrörelsen skall bedriva sin verksamhet på alla tänkbara fackliga och politiska plan — delta i parlamenten, t.o.m. regeringar — om man på så sätt kan främja socialismen och erövra den politiska makten, samt slippa dagtinga med de egna principerna, samt 3. För att kunna genomdriva de politiska kraven ska man försöka förena den parlamentariska och utomparlamentariska verksamheten, särskilt i form av massdemonstrationer och politiska strejker med stöd av fackföreningsrörelsens masskraft.

Reformismen innebar att man övergav dessa principer. Vanligtvis definieras detta på följande sätt: 1. Klasskampen ersätts med reformarbete som sker inom ramen för den rådande politiska ordningen: med gradvisa reformer, vilka inte syftar till att omedelbart flytta över den politiska makten på arbetarklassen. 2. Socialismen som framtidens mål skjuts upp och blir något som "framtiden får avgöra", och den revolutionära historieuppfattningen ersätts med en evolutionistisk uppfattning. 3. Möjligheten av en våldsam revolution och proletariats diktatur förnekas absolut och 4. Grundläggande kompromisser kan göras med det radikala borgerskapet (särskilt liberalerna) liksom man kan kompromissa med det egna principprogrammet.¹⁸ Denna i litteraturen allmänt godtagna definition av reformismens¹⁹ kännetecken får duga som utgångspunkt i detta läge, fastän det inte är någon tolkning av hur reformismen uppstod eller hur den historiskt ska förklaras.

På detta plan, där enighet råder forskarna emellan, är det möjligt att skildra reformismens genombrott i arbetarrörelsen. I detta skede har min avsikt varit att först skissera mitt forskningsämne och på vilket sätt det står i förbindelse med en större helhet. Senare kommer en hel rad sådana forskningsresultat att komma upp, som ansluter sig till kautskyismens problematik inom den svenska arbetarrörelsen, det vill säga frågan om i vad mån och på vilket vis den kautskyistiska tolkningen kan sägas ha varit revolutionär. I varje fall utvecklades reformismens genombrott i huvuddrag också i Sverige på det sätt här framställt, vilket också analysen av den tidigare forskningen visar.

¹⁷ Se t.ex. Steinberg s. 60 ff., Gustafsson 1969 s. 27 f., Paasivirta s. 116.

¹⁸ Jfr. Hofmann s. 174—175, Colletti s. 10—14, Gustafsson 1969 s. 19—22, 403 ff.

¹⁹ I denna form har reformismens definition accepterats från ganska olika utgångspunkter; jfr. t.ex. Braunthal I s. 263 ff., Palme Dutt s. 102—103.

1.2. Tidigare forskning

En av Sveriges största idéhistorikers, *Herbert Tingstens* redan klassiska verk ”Den svenska socialdemokratins idéutveckling”, (vilket utkom för första gången 1941¹ som beställningsarbete i serien, ”Den svenska arbetarklassens historia”, — närmast finansierad av den svenska fackföreningsrörelsen) har särskilt påverkat valet av problemområde och dess slutliga avgränsning *Tingstens* verk täcker översiktligt SAP:s idéhistoria ända fram till andra världskriget.

Det är sällan en forskare ställts inför en större och mer krävande utmaning än jag, när jag måste utvärdera *Tingstens* bok, ett av de mest lysande idéhistoriska verk, som någonsin publicerats på svenska. Boken har uppnått rangen av officiell uttolkning såväl i hemlandet som annorstädes. Läroböcker och monografier som behandlar SAP:s historia är fulla av hänvisningar till *Tingsten*.

Samtidigt är *Tingstens* tolkning omstridd och kritiserad.²

Å ena sidan skrev han sitt verk som ett beställningsarbete, men å andra sidan — i och med att han fjärmade sig från socialdemokratien — blev det att utgöra en personlig redovisning för hans ideologiska utveckling. Dessutom innehåller *Tingstens* verk — vilket jag ska påvisa senare — en rad uppenbara feltolkningar och missuppfattningar, vilka grundar sig på att han behärskade sitt källmaterial bristfälligt.³

Tingstens oomstridda forskningsslutsats är den, att SAP:s ideologi kring sekelskiftet började förvandlas till reformism: ”I den ideologiska debatten har socialiseringen ersatts av den allmänna välfärden; klasskampen av folkhemmet; demokratin som ett taktiskt medel av demokratin som högsta princip; det totala maktövertagandet av kompromissen; uppgörelsen och samverkan med andra, internationalismen av den nationella synpunkten.”⁴ *Tingsten* förklarar händelseförloppet på följande sätt:

1. ”Socialdemokratins utveckling bör . . . ses mot bakgrunden av den svenska miljö, i vilken den verkat. Att rörelsen redan tidigt antog en mode-

¹ Här hänvisas till andra upplagan 1967.

² Om kritiken av *Tingstens* metod och tolkningar se särskilt *Nyström* 1941, som kritiserade hans synvinkel som ”rent idéhistorisk” och krävde ”några allmänna reflektioner om förhållandet mellan ett partis teoretiska bakgrund, dess program och praxis.” *Gunnarsson* (1971) har kommit med en grundlig *Tingsten*-kritik, han påvisar bristerna i *Tingstens* Marx-kunskaper (se s. 114—115). *Gunnarsson* och *R. Karlbom* kritiserar *Tingsten* även för försummandet av diskussionen om socialismen och utopismen i Sverige under 1840—1880-talen (*Gunnarsson* 1971 s. 25, *R. Karlbom* s. 258—259). Även under de sista åren har det förekommit kritik mot *Tingsten*, närmast då i teoretisk diskussion; se t.ex. *Dahlkvist* s. 13 ff., *Ekdahl*, *Hjelm* s. 7—9, *K.-Å. Andersson* s. 27—28 och *Bergman*, *Franck*, *Karlsson* s. 22. Se även *Hentilä* 1972 A s. 9—11 och 188—192, 1972 B s. 115—116 och 137—139.

³ Se närmare kapitel 3.1.6.

⁴ *Tingsten* II s. 366.

rat reformistisk karaktär betingades av de starka frihets- och rättstraditionerna i det svenska samhället.”⁵

2. ”Vissa moment i den marxistiska ideologin blev tämligen snart övergivna.”⁶ (d.v.s. i den ideologiska debatten)

3. ”Den svenska socialdemokratins ideologi var emellertid i de väsentliga punkterna utformad utan hänsyn till svenska förhållanden.”⁷

Tingsten kommer fram till sina slutsatser genom att först presentera en översiktlig bild av av den marxistiska socialismens internationella utveckling, genom att beskriva den andliga atmosfären i Sverige vid 1800-talets slut och den debatt som fördes inom arbetarrörelsen om socialismen: Hur de marxistiska ”dogmerna” försvann som argument och hur ”den taktiska demokratin förvandlades till den principiella”.⁸

Tingstens analys av den praktiska politiken omfattar SAP:s attityd till nationen, försvaret, religionen och kyrkan samt till nykterhetsrörelsen och kooperationen. På så vis föddes hans tes, att det svenska samhällets snabba demokratisering lade grunden till reformismens genombrott inom arbetarrörelsen.⁹

På en viss nivå är *Tingstens* analys fullt riktig och täcker frågan: den tolkar rätt väl hur reformismens yttre mantel tog form. Det väsentliga är emellertid att *Tingstens* metodik inte räcker till för att förklara och göra det historiskt begripligt, varför detta skedde. I sin sammanfattning erkänner han också detta och framställer en alldeles ny utmaning för forskningen i reformismen: ”Varför har socialdemokratins ideologi undergått så genomgripande förändringar?”, men han slår ifrån sig omedelbart: ”Det finns inget skäl att gå närmare in på hithörande frågor, vilkas utredande skulle kräva en särskild undersökning.”¹⁰

Denna *Tingstens* utmaning har varit central för problemdefinitionerna i mitt arbete. Följaktligen tillhör utvärderingen och kritiken av hans tolkningar en del av min forskningsuppgift; jag kommer till dem senare i såväl texten som i hänvisningarna.

Tingsten publicerade sitt verk i ett andligt brytningsskede, vilket för hans del ledde till att han gick ur SAP och intog en principiellt ”fientlig hållning till socialismen”.¹¹

⁵ Ibid. s. 370.

⁶ Ibid. s. 357.

⁷ Ibid. s. 354.

⁸ ”Från taktisk till principiell demokrati” är ett kapitelns undertitel, se *Tingsten* II s. 11.

⁹ Ibid. s. 368.

¹⁰ Ibid. s. 370.

¹¹ I sina memoarer har *Tingsten* öppet skildrat sin utveckling från socialdemokrat till liberal och sitt tillträdande som huvudredaktör för *Dagens Nyheter* 1945, se *Tingsten* 1970 III s. 5 ff. — Ett slags självironi representerar *Tingstens* erkännande: ”Det låg närmare för en professor med betydande inkomster och tämligen väl anpassad i samhället att bli borgerlig och liberal än för en docent, plågad av skulder och personliga olyckor, och i någon mån måste min åsiktsutveckling 1925 till 1945 ses mot den bakgrunden.”

Självt betraktar han verket om SAP:s ideologiska historia som en viktig fas: "Samtidigt blev detta arbete ett sakta och halvt omedvetet verkande medel att avlägsna mig från socialdemokratin. Min undersökning formade sig till teckningen av en ideologisk upplösning och undergång . . . hur Marx och den unga Brantings klasskamp småningom fick vika för Per Albin Hanssons folkhem."¹²

Det mottagande boken fick förefaller att ha gjort ett djupt intryck på *Tingsten*: "I allmänhet var recensionerna berömmande¹³ — även de från SAP, med några få undantag,¹⁴ men det borgerliga intresset var större än det socialdemokratiska."¹⁵

Många dagstidningar underlät att ens nämna verket. Andra intog en totalt negativ hållning,¹⁶ och enligt *Tingstens* uppfattning läste man det knappast ens inom partiledningen.¹⁷

Ett huvudtema för *Tingstens* senare vetenskapliga produktion ansluter sig till tesen om ideologiernas "sinande" eller "utdöende". Eftersom denna teori egentligen föddes först efter andra världskriget — som en produkt av det s.k. kalla kriget, finns det ingen anledning att närmare gå in på den i detta sammanhang. Enligt nämnda tes har den västerländska demokratins seger och konsolidering åderlätit de tre stora ideologierna från 1800-talet — konservatismen, liberalismen och socialismen — och skapat harmoni dem emellan.¹⁸ För *Tingsten* verkar det som om hans forskningar i den svenska socialdemokratin skulle ha bildat en utgångspunkt för den här teorin, vilken han egentligen inte lade fram förrän 1966.¹⁹ Men redan i den idéhistoriska essäsamlingen som publicerades 1941 — samma år som "Socialdemokratin idéutveckling" utkom — skrev *Tingsten* om ett slags "värdege-

¹² *Tingsten* II s. 189. Även sina erfarenheter i 1940 års partiprogramkommitté anser *Tingsten* mycket viktiga, eftersom han från nära håll kunde iaktta partiledningens åsikter: ". . . hela atmosfären av blaserad taktik och opportunistisk retade mig" (ibid. s. 292). I Dagens Nyheter ledde *Tingsten* under kalla kriget kampen mot socialdemokratin "socialism", se *Tingsten* 1970 III s. 99 ff.

¹³ Se t.ex. *Torsten Gårdlunds* recensioner i *Tiden* 1941: "Efter marxismen" och "Den socialistiska idén" och *Richard Lindströms* recension i *Social-Demokraten* 25. 5. 1941.

¹⁴ Särskilt *Per Nyströms* recension, se *Tingsten* 1970 II s. 287.

¹⁵ Se *N. Ahnlund* i *Historisk tidskrift* 1941 s. 173—175, *Elis Hästad* i *Svensk tidskrift* 1941 s. 438—442 och *Gunnar Heckscher* i *Statsvetenskaplig tidskrift* 1941 s. 74—81.

¹⁶ *Tingsten* hänvisar här särskilt till *Sven Backlunds* recension: "Jag har icke läst professors *Tingstens* arbete, och kommer icke heller att läsa det", se *Tingsten* 1970 II s. 287.

¹⁷ Ibid. — "Att boken blev så litet omskrivet i socialdemokratisk press, stärkte min uppfattning att partiet var totalt avideologiserat. Partimän som jag träffade, uttalade sig i regel uppskattande, men jag märkte ofta att de inte läst boken; vanligare än uppskattningen var uttrycket att 'jag skall just börja läsa din bok'".

¹⁸ Om denna diskussion se t.ex. *Samuelsson* 1966, *Gunnarsson* 1971 s. 195 ff. och 1975 s. 210 ff. kritiserar tesen mycket träffande. Han nämner t.ex. följande kända samhällsvetare som anhängare av denna tes: *R. Aron*, *T. H. Marshall*, *S. M. Lipset*, *D. Bell* och *Herbert Tingsten* samt *K. R. Popper*. — Om begreppet se närmare *LaPalombara* "Decline of Ideology" (1966).

¹⁹ *Tingsten* 1966 s. 12 ff.

menskap” mellan ideologierna och framlade SAP som ett exempel.²⁰ ”I den värdegemenskap, varom jag nu talar, framstår individens lycka och frihet såsom mål för staten.”²¹

Den idéhistoriska forskningen kring den svenska socialdemokratin har i hög grad stött sig på *Tingsten* och på verk som före honom skrivits av *John Lindgren* (1927 och 1936) och *G. Hilding Nordström* (1938), vilka båda behandlade begynnelseskedet av SAP:s historia.²² Det finns ännu ingen vetenskapligt dokumenterad historisk undersökning av reformismens genombrott. Trots det kan man tydligt skönja två uppfattningar som klart avviker från den tingstenska linjen. — I det följande beskriver jag endast uppdelningen och den allmänna kritiken, och återkommer till uppfattningarna på ett noggrannare sätt i ett senare skede, när jag motiverar mina egna resultat.

Den tingstenska tolkningen kallar jag ”traditionell idéhistoria”, eftersom den lägger tonvikten på hur de marxistiska dogmerna viker undan för den svenska demokratin. Den svenska arbetarrörelsens ideologiska kursändring och rörelsens anpassning till det bestående samhället anses enligt denna tolkning innebära att man ”tagit sitt förnuft till fånga”, och befriat sig från ”främmande element”.²³

Sett ur *Tingstens* synvinkel har arbetarklassens ställning och organisation ingen objektiv betydelse för arbetarklassens ideologiska utveckling. Han behandlar t.ex. knappast alls fackföreningsrörelsens andel i arbetarklassens organisationsform och strategi.

Enligt den tolkning som framförts av *Gunnar Gunnarsson* (1971) och *Jan Lindhagen* (1973) var den svenska arbetarrörelsen marxistisk från början, och företrädde hela tiden och konsekvent en marxistisk socialism, medan däremot marxismen-leninismen var en klar avvikelse från den. Dessa skribenter som tillhör kretsar nära SAP grundar sin tes på bl.a. en del sena skrifter av Engels.²⁴ *Gunnarssons* och *Lindhagens* åsikter grundar sig i stor utsträckning även på texter av en del ledande teoretiker inom SAP (*Sandler, Möller, Karleby, Wigforss, Engberg, m.fl.*).²⁵ Deras teser har emellertid aldrig underbyggts av empirisk dokumentation.

²⁰ *Tingsten* 1941 s. 238—239.

²¹ *Ibid.* s. 239.

²² *Lindgren* (1927) behandlar bakgrunden till SAP:s grundande (1881—1889), *Nordström* (1938) perioden 1889—1894. Även *Magnussons* omfattande krönika tillhör samma tradition.

²³ En av *Tingsten* huvudteser är uppfattningen om marxismen som en ”exportvara” (I s. 354), men denna negativa linje förändrades till en ”positiv” (se II s. 369). Jfr. *Bergman, Franck, Karlsson* s. 22.

²⁴ *Gunnarsson* hänvisar ofta till Engels' ”politiska testament”, och menar närmast hans förord till ”Klassenkampfe in Frankreich” andra upplagan 1895 (se MEW Bd. 22 s. 509 ff.) och förklarar att Engels där förkastade den s.k. våldsamma revolutionen. Se *Gunnarsson* 1975 s. 214 ff. ”Engels reviderar taktiken”. *Gunnarsson* förklarar SAP:s marxism t.ex. i 1971 s. 192 ff. och *J. Lindhagen* s. 81 ff. *Gunnarssons* förhållande till marxismen-leninismen kommer fram i 1971 s. 145 i schemat där han skiljer mellan en ”demokratisk” och en ”diktatorisk” socialism.

²⁵ Se t.ex. *Gunnarsson* 1971 s. 128—130, *J. Lindhagen* s. 82. Jfr. *Bergman, Franck, Karlsson* s. 22.

Det för Sveriges kommunistiska rörelse representativa tvådelade verket av *Knut Bäckström* (1970) har sina rötter i den marxistisk-leninistiska traditionen; Sveriges tidiga arbetarrörelse och i synnerhet Axel Danielsson — representerade en revolutionär klasskampstrategi, som därefter "förråddes" av den Brantingska partiledningen genom de kompromisser som gjordes med borgerligheten.²⁶ Från Danielsson går emellertid en rak linje genom ungdomdemokraterna och Socialdemokratiska vänsterpartiet till Sveriges kommunistiska rörelse.²⁷ Denna förräderiteori var ursprungligen *V. I. Lenins* hantverk och föddes då han under första världskriget stred mot den andra internationalens "opportunistiska ledare".²⁸

För Sveriges del har *Bäckström* emellertid inte haft förmågan att teoretiskt eller empiriskt underbygga sin "förräderiteori" på den nivå man möter i den marxistisk-leninistiska forskningen om reformismens genombrott.²⁹ Han framför t.ex. inte alls den till förräderiteorin knutna leninska tolkningen om arbetararistokratin, vars "mutning" enligt *Lenin* blev den objektiva grunden för "opportunisten".³⁰ De subjektiva politiska kopplingarna i dessa tre huvudtolkningar torde inte vara svåra att urskilja från varandra.

1.3. Synvinkeln

Undersökningens synvinkel och undersökningsproblemet härleder jag på basen av min egen läroprocess och av kritik av tidigare forskning. Ur det jag ovan framfört har det redan framgått, att mitt arbete dikterats av strävan att finna den "sociala basen" för reformismens genombrott, eftersom ensamt en idéhistorisk analys av den politisk-ideologiska utvecklingen inte förmår med en tillägning av arbetarrörelsen som helhet; som en arbetarnas kollektiva praxis.

I en del tidigare undersökningar om arbetarklassens och arbetarrörelsens uppkomst har man tolkat arbetarrörelsen som den samhälleliga praktik, varigenom arbetarklassen kollektivt strävar att påverka sina existensvillkor,

²⁶ Se *Bäckström* II s. 276—281. — Ett annat exempel av denna tes är *Zennströms* Danielssonbiografi.

²⁷ Se *Bäckström* II s. 258—263, *Zennström* s. 57.

²⁸ Se t.ex. följande skrifter av *Lenin* i: Kootut teokset bd. 21 "II internationaalin vararikko" s. 195—250 (1914), "Sosialismi ja sota" s. 289—333 (1914), "Opportunistimi ja II internationaalin vararikko" s. 436—452 (1914), bd. 22 "Imperialismi kapitalismin korkeimpana vaiheena" s. 179—294 (1916).

²⁹ Se t.ex. *Palme Dutt* s. 102—103. — Denna uppfattning är i den marxistisk-leninistiska litteraturen så allmän att den redan ingår i ordböcker: se *Philosophisches Wörterbuch* II s. 947: "Reformismus . . . wird durch die kleinbürgerlichen Schichten und Gruppen sowie durch die vom Imperialismus korrumpierten Teile der Arbeiterklasse, Arbeiteraristokratie und Arbeiterbürokratie, vermittelt".

³⁰ *Lenin*, Kootut teokset bd. 22 s. 180—184, förord till den tyska och franska upplagan av "Imperialismen som högsta stadium av kapitalismen" (1920).

men att denna samtidigt också själv är med om att forma villkoren. *E. P. Thompson* uppfattar arbetarklassens uppkomst som ett socio-kulturellt fenomen, där det av nödvändighet redan ingår en genom praxis hos arbetarklassen skapad medvetenhet om sig själv.¹ *Michael Vester* utvecklar ett begreppspar "Kampfzyklus—Lernzyklus"; enligt vilket arbetarklassens medvetenhet uppstår i samband med klassens praxis, och det är således omöjligt att tolka medvetenheten genom ren idéhistoria.² Hans teori sammanfattas i följande slagkraftiga observation: "Arbetarklassen blir inte bara skapad — den avlar sig själv".³ *Hartmut Zwahr* åter framställer arbetarklassens konstituering och klassmedvetenhetens utkristallisering som en process "från Klasse an sich till Klasse für sich".⁴

I denna process måste arbetarklassens konstituering granskas som en ekonomisk, social och politisk-ideologisk process.⁵ Också de tidigare anförda teoretiska generaliseringarna av *Hobsbawm*, *Deppe* och *Fricke* hörde samman med ett senare skede i arbetarrörelsens historia, tiden för marxismens genombrott. Till sina premisser har de emellertid klart samma inriktning som de föregående. *Haupt*, som forskat i andra internationalens historiografi, framhäver: "Problemet ligger just i detta, att man inte bör granska socialismen lösryckt från de kollektivistiska aktionerna som utgör arbetarrörelsens sociala bas."⁶

I denna undersökning betraktas arbetarrörelsen som ett samhälleligt subjekt, som i sista hand själv under sina försök att påverka arbetarklassens existensvillkor, är skaparen av sin historia och ideologi. Avsikten med de ovan framförda kommentarerna har varit att illustrera just denna synvinkel. I kapitalismen bestäms arbetarnas existensvillkor av deras ställning som lönearbetare. Under kapitalets reproduktionsprocess reproduceras arbetsraften som en vara, vilket förenar de enskilda lönearbetarna till ett kollektiv. Arbetarklassens ekonomiska konstituering grundar sig just på detta. Arbe-

---

¹ *Thompson* s. 12: "I am convinced that we cannot understand class unless we see it as a social and cultural formation, arising from processes which can only be studied as they work themselves out over a considerable historical period."

² *Vester* s. 20—29. "Die formelle Theorie entstand in der Regel als Antwort auf praktische Misserfolge früherer Realitätsdeutungen und musste, als neue Realitätsdeutung, von bestimmten sozialen Gruppen intellektuell rezipiert und praktisch erprobt werden können."

³ *Ibid.* s. 108.

⁴ *Zwahr* 1972 s. 237.

⁵ *Ibid.* s. 254: "Die Konstituierung des Proletariats als Klasse /.../ umfasst /.../ drei Hauptkomponenten, die sich durchdringen und beeinflussen: 1. die ökonomische, 2. die soziale und 3. politisch-ideologische. Die ökonomisch-soziale Konstituierung als Klasse 'an sich' ist die objektive Grundlage und der entscheidende Faktor für die Formierung des Proletariats zur selbständigen politischen Klassenkraft." — Se även *Zwahr* 1977 s. 8 ff.

⁶ *Haupt* s. 125.

tarklassens sociala konstituering äger rum på basen av den historiska form, lönearbetet, som varan arbetskraften iklätt sig.⁷

Motsättningen mellan arbetskraftens varunatur och arbetarnas självreproduktion bildar utgångspunkten för arbetarrörelsens organisering. Den direkta grunden för facklig organisering skapas av lönearbetet, varvid denna organisering representerar så att säga arbetarnas mest omedelbara medvetenhet, föreningen av säljarna av arbetskraftsvaran. På denna nivå återverkar också kapitalismens sådana historiska tendenser som den samhälleliga arbetsfördelningens utveckling omedelbart på arbetarnas organisering. Organisationernas utformning till mellanled, som återspeglar arbetarnas medvetenhet, grundar sig på detta.⁸

Arbetarnas existensvillkor bestäms emellertid inte under utbytet mellan köpare och säljare av varan arbetskraften på arbetsmarknaden, utan staten har i fråga om förhållandet mellan klasserna intagit ställningen av en utomstående, relativt självständig auktoritet i egenskap av upprätthållare av detta förhållande.⁹ För den skull är arbetarnas kollektiva handling primärt politisk; ett förhållande till staten. Sålunda framstår den politiska arbetarrörelsen som summan eller den gemensamma dividenden av arbetarrörelsens praxis, och sammanfogar i sig arbetarrörelsens hela strategi. Från denna synpunkt är det avgörande viktigt att undersöka förhållandet mellan den fackliga och politiska arbetarrörelsen. Också frågan om reformism och revolution uppträder på denna nivå, i form av den politiska strategin, förhållandet till staten och det rådande politiska systemet.¹⁰

Eftersom den politiska arbetarrörelsen i arbetarklassens konstituering intar en central strategisk ställning, tarvar också begreppet ideologi en definition.

I detta sammanhang anser jag det inte nödvändigt att föra någon diskussion om de måhända tio- eller hundratals definitioner, som getts begreppet ideologi, utan försöker sammankoppla min definition med det tidigare framförda postulatet om arbetarrörelsens politiska strategi som kristalliseringen av arbetarklassens kollektiva praxis. Det vill säga, vad innebär det att arbetarklassen själv skapar sin ideologi, ideologin måste ju alltid tolkas i förhållande till den samhälleliga praktiken och ideologin finns alltså "ma-

⁷ *Zwahr* 1977 s. 9—10.

⁸ Se *Deppe* 1971 s. 63 och 1976 s. 5, *Fricke* s. 4 ff.

⁹ Se t.ex. *Hirsch* s. 14 f. — Denna teoretiska definition av den kapitalistiska staten måste här förstås som en allmän utgångspunkt, inte som ett försök att utveckla en "teori" om den svenska staten. Se även statsdefinitionen av *Sunesson* (särtrycket) s. 1—2.

¹⁰ Jfr. *Deppe* 1971 s. 194—197, *Vester* s. 103 ff, *Zwahr* 1972 s. 264 f.

teriellt" till?¹¹

Enligt *Vester* uppstod arbetarklassens samhällsteori genom de av praktiken oavlätligen dragna slutsatser, som utgör motiveringen för arbetarrörelsens strategi.¹² Ideologiernas "materiella" alstring bygger på växelverkan mellan de erfarenheter arbetarklassens omedelbara ställning som lönearbetare skänker och arbetarrörelsens strategi, men eftersom ideologin gäller frågan om den politiska strategins motivering, förhållandet till staten, har också arbetarrörelsens ideologi differentierats till en instans med relativ självständighet. Då bildar ideologin en alldeles speciell intellektuell praxis hos arbetarklassen.¹³ Det är också på denna nivå frågan om partiprogram, ideologisk diskussion, inflytanden, traditioner, förhållandet till den rådande borgerliga ideologin, och så vidare gör sig gällande. Reformismen är en ideologi, men samtidigt arbetarrörelsens strategi. Så blir undersökningens kärnfråga att klargöra förhållandet mellan reformistisk ideologi och strategi.

I historieforskningen om arbetarrörelsen har man ganska ofta hänvisat till teorin om den så kallade arbetararistokratin. Den utgör det viktigaste försöket till tolkning av reformismens genombrott utifrån arbetarklassens egna samhälleliga praktik. Av den anledningen blir det också här nödvändigt att ta ställning till denna teori. Redan i mitt licentiatarbete intog teorin om arbetararistokratin en central ställning, då jag strävade att ge en tolkning av den "sociala basen" för reformismens genombrott.¹⁴

Arbetararistokratin hör till de väsentligaste begreppen i uttryckligen den marxistisk-leninistiska tolkningen av reformismen. Termen refererar ursprungligen till arbetarklassens ställning och arbetarrörelsens utveckling i England. I "Die Lage der Arbeiterklasse in England" gör *Engels* den politiska observationen, att England "vid sidan av bourgeoisin förefaller att ha ett

---

¹¹ Ideologibegreppet definieras här närmast för analysen av förhållandet mellan arbetarklassens medvetenhet och arbetarrörelsens politisk-ideologiska praxis, se särskilt *Vester* s. 25, *Deppe* 1971 s. 197, *Zwahr* 1972 s. 267—269. I den svenska teoretiska diskussionen har den franska Althusserkolans ideologibegrepp haft ett stort inflytande; se t.ex. *Sumesson* (särtrycket) s. 14 f., *Dahlkvist* s. 96—97, *Gyrnå* och *Mannheimer* s. 2 ff. och *Berntson* s. 17 ff. — Särskilt har verk av *Althusser* (1969) och *Althusser, Balibar* (1970) samt *Poulanzas* (1970) haft ett starkt inflytande på den svenska diskussionen. — Om skolans ideologibegrepp se *Althusser* 1969 s. 231—236, *Poulanzas* s. 236 ff., *Althusser* t.ex. utgår från "ideologins materiella existens" som en del av samhälllets ekonomiska struktur, men diskuterar först och främst utgående från individens ideologi: "So ideology is a matter of the lived relation between men and their world / . . / the relation between them and their conditions of existence: this presupposes both a real and an "imaginary", "lived" relation." (1969 s. 233). Om kritiken mot *Althusser* se t.ex. *Geras* och *Nousiainen* s. 255—272.

¹² *Vester* s. 25.

¹³ Jfr. *Deppe* 1971 s. 192—193, *Vester* s. 25: " / . . / Realitätsdeutung, von bestimmten sozialen Gruppen intellektuell rezipiert und praktisch erprobt / . . / So entstand zwischen Autor und Publikum, zwischen den Massen und ihren Sprechern ein Spannungsverhältnis, das wiederholte Anpassungs- und Revisionsprozesse notwendig machte."

¹⁴ Se *Hentilä* 1972 A s. 11 ff., 66 ff., jfr. *Olofsson* 1978 s. 34.

borgerligt proletariat".¹⁵ En social skiktning av arbetarklassen och fackföreningarnas benägenhet för "småborgerlighet" låg till grund för observationen. En förklaring till fenomenet såg *Engels* i den engelska kapitalismens monopolställning, varigenom de bäst avlönade arbetarnas ställning i förhållande till arbetarna i det egna landet, och framför allt i kolonierna, hade blivit "aristokratisk".¹⁶

Under sin kamp under första världskriget mot de reformistiska tendenserna inom arbetarrörelsen, förde *Lenin* arbetararistokratitolkningen vidare. Till sin teori om imperialismen anslöt han *Engels* förut nämnda observationer, och gav dem allmängiltighet för hela den kapitalistiska världen. Enligt *Lenin* var borgerskapet tack vare sina genom kolonierna förvärvade monopolistiska överstora vinster förmöget att "korrumpera" toppskikt inom arbetarklassen, vilka vid försäljningen av sin arbetskraft kunde erhålla en del av dessa överstora vinster. Dessa skikt förvärvar en ledande position i fackföreningar och arbetarpartier och blir "bärarna" av den reformistiska ideologin inom arbetarrörelsen.¹⁷

Oavsett att teorin om arbetararistokratin intar en dominerande ställning i den marxistisk-leninistiska tolkningen, har den knapptas alls funnit tillämpning inom den empiriska historieforskningen. Hänvisningarna har i allmänhet stannat vid, att *Engels* och *Lenins* teori på sätt eller annat vulgäriserats. Bland vulgäriseringarna är den tidigare nämnda renegatteorin ojämförligt mest spridd. Reformismen tolkas som opportunism, borgerskapet korrumpar arbetarledare, och dessa förräder arbetarrörelsen.¹⁸

De intressantaste försöken till empirisk tillämpning av begreppet arbetararistokrati utgörs av *Kuczynskis* och *Hobsbaums* undersökningar; den förra ingår i en marxist-leninistisk, den senare i en närmast marxistiskt influerad forskningstradition. *Kuczynskis* teori om arbetararistokratin ansluter sig intimt till de marxistisk-leninistiska klassikerna, och därför förekommer begreppen "mutor" och "förräderi" som centrala begrepp.¹⁹ *Kuczynski* talar emellertid hellre om "objektivt förräderi": "Arbetararistokratin är en ekonomisk skapelse. Dess medlemmar är objektivt bestuckna eller betalade."²⁰

¹⁵ MEW Bd. 2 s. 250.

¹⁶ I sitt brev till Marx (MEW Bd. 29 s. 358 7. 10. 1858) skrev Engels: "so dass diese bürgerlichste aller Nationen es schliesslich dahin bringen zu wollen scheint eine bürgerliche Aristokratie und ein bürgerliches Proletariat neben der Bourgeoisie zu besitzen". Hos Marx förekommer begreppet bara som en träffande illustration (MEW Bd. 24 s. 697, *Das Kapital*). — Jfr. *Olofsson* 1974 s. 81 ff., *Beier* s. 25 ff., *Olofsson* 1979 s. 68 ff.

¹⁷ *Lenin*, Kootut teokset bd. 22 s. 180—184. Jfr. *Olofsson* 1974 s. 89 ff., *Olofsson* 1979 s. 77 ff.

¹⁸ Se t.ex. *Palme Dutt* s. 102 ff., som gäller som ett standardverk i den marxistisk-leninistiska litteraturen i arbetarrörelsens historia.

¹⁹ *Kuczynski* Bd. 36 s. 39: "Und aus diesen objektiven und staatspolitischen Verhältnissen heraus erwachsen der Opportunismus und der Verrat an den Interessen der Arbeiterklasse."

²⁰ *Ibid.* s. 40: "Die Arbeiteraristokratie ist eine ökonomisch bestimmte Kategorie. Ihre Mitglieder sind objektiv bezahlt oder bestochen."

I sitt viktigaste arbete, "Die Geschichte der Lage der Arbeiter unter dem Kapitalismus", vars andra upplaga omfattade hela 38 band, har *Kuczynski* använt sig av 19 olika "faktorer" med vilka han beskriver arbetarklassens ställning och struktur i de ledande kapitalistiska länderna.²¹ Dessa "faktorer" upptar olika aspekter av varan arbetskraftens reproduktion på ett rätt mångsidigt sätt. Det kan gälla allt från löner till sociallagstiftning.²²

Hobsbawms definition av arbetararistokrati är följande: "Vad är en arbetararistokrati? Det finns inget / . . . / enkelt kriterium / . . . /. Åtminstone sex olika faktorer / . . . / borde tas med. Först och främst arbetarens lönenivå och avlöningens regelbundenhet. För det andra hans möjligheter att nå social trygghet. För det tredje hans arbetsmiljö, inberäknat hur han behandlas av förmän och överordnade. För det fjärde, hans relationer till socialgrupper över och under honom. För det femte hans allmänna levnadsvillkor och till sist, hans möjligheter att avancera och de möjligheter hans barn har till avancemang."²³

Under alla omständigheter har både *Kuczynski* och *Hobsbawm* empiriskt kunnat påvisa arbetarklassens skiktning, och de har kommit till i stort sett samma resultat beträffande arbetararistokratins sammansättning.

Enligt *Hobsbawm* var arbetararistokratin bäst representerad inom följande områden i England 1906: järn- och ståltillverkning, verkstäder, ångpannetillverkning, varvsindustri, diverse metallindustrier samt grafisk industri. Sämst befanns representationen att vara inom följande branscher: livsmedel, drycker, tobak, ylle, läder och skor, tegel, gummi, silke, jute och linne.²⁴ Som exempel på arbetararistokrati nämner *Kuczynski* smeder, timmermän, snickare, byggnadsarbetare och typografer.²⁵

Hobsbawms och *Kuczynskis* resultat är i stort sett liktydiga och visar att arbetarklassens skiktning är ett allmänt fenomen i kapitalismen. Men blotta socialhistoriska kännetecken räcker inte till för att förklara fenomenets orsaker, och ger inte ännu möjligheter att söka efter samband i arbetarrörelsens historia.

Både *Kuczynski* och *Hobsbawm* har pekat på arbetararistokratins utveckling genom att urskilja två huvudvägar av arbetararistokrati före 1914. De hörde samman med de olika förutsättningar som produktivkrafterna och tekniken skapade under konkurrens- och monopolkapitalismen. Den tidigare be-

²¹ Ibid. s. 57 ff. Kapitel "Elemente der Lage der Arbeiter".

²² *Kuczynskis* "Faktoren" är följande: "Arbeitsschutzgesetzgebung, Arbeitslosigkeit, Arbeitsverhältnis, Arbeitszeit, Zusammensetzung des Einkommens, Ernährung, Erziehung, Familienverhältnisse, Intensität der Arbeit, Krankheiten und Sterblichkeit, Kriminalität, Löhne, Lebensunterhaltungskosten, sanitäre Verhältnisse, Sozialversicherung, Unfallhäufigkeit, Wohnverhältnisse, Streiks, Organisation der Arbeiter und des Kapitals." (Bd. 36 s. 57.)

²³ *Hobsbawm* s. 273.

²⁴ Ibid. s. 286.

²⁵ *Kuczynski* Bd. 4 s. 304.

stod av hantverkarna och den senare av de yrkeskunniga arbetare som den nya tekniken frambringat.²⁶

Det har naturligtvis alltid funnits skillnader beträffande löner och yrkeskunnighet inom arbetarklassen, men dessa skillnader har haft olika betydelse under historiens olika skeden. *Kuczynski* har härvidlag gjort två viktiga iakttagelser: "Den utbildade metallarbetaren eller boktryckaren kan i vissa länder och under vissa epoker räknas till arbetararistokratin /...% under loppet av 1900-talet hände dock följande: De utbildade förlorade sitt förspår till de outbildade."²⁷ Av dessa iakttagelser kan man dra slutsatsen att den socialhistoriska skiktningen inte alltid haft samma innebörd. Mot denna bakgrund är just arbetararistokratin en historisk kategori vars betydelse är avhängig av villkoren för arbetskraftens reproduktion i sin helhet.

Såväl hos *Kuczynski* som hos *Hobsbawm* får arbetararistokratin förbindelser till reformismen naturen av en hänvisning, som hos den senare är närapå egal.²⁸ Däremot framhåller *Hobsbawm* med stöd av tolkningen av arbetararistokratin, att arbetarrörelsen i England genomgående byggde på arbetarnas omedelbara ställning som lönearbetare och på den "spontana" trade-unionistiska medvetenhet som sprang fram ur detta. Denna medvetenhet upprätthölls för sin del av arbetarklassens bindning till den imperialistiska profiten. Den fackliga medvetenheten gick över den politiska, vilket för hela arbetarrörelsens del blev en dominant omständighet.²⁹ Oavsett detta önskar *Hobsbawm* inte betrakta arbetararistokratin roll i arbetarrörelsen som "lagbunden": "Detta medför inte, att arbetarrörelsen under dylika förhållanden, som är allmänt rådande i samtliga eller nästan alla utvecklade icke-socialistiska länder i dag, behöver bli reformistisk".³⁰

Arbetararistokratin som begrepp bildar ingen enhetlig teori, utan snarare är det skäl att tala om en empirisk generalisering, som grundar sig på observationer av förhållandet mellan arbetarklassens ställning och arbetarrörelsens utveckling i de västliga kapitalistiska länderna i monopolkapitalismens genombrottskede. Det paradoxala i tolkningen ligger i att denna empiriska generalisering blivit svagt underbyggd.

Förutom renegatteorin finns det också andra vulgäriseringar, av vilka de allmännaste torde utgöras av försöken att "härleda" arbetarklassens uppdelning direkt ur skiktningen; att tillämpa begreppet arbetararistokrati i form av en rent socialhistorisk stratifikationsanalys, och strävan att "för-

²⁶ *Hobsbawm* s. 300 f., *Kuczynski* Bd. 36 s. 52 ff.

²⁷ *Ibid.* s. 45.

²⁸ *Kuczynski* (Bd. 36 s. 40) förklarar uppkomsten av den reformistiska ideologin i själva verket med förräderi: "Opportunisten in führender Positionen innerhalb der Arbeiteraristokratie werden häufig direkt persönlich als Agenten von der herrschenden Klassen gekauft." Här är det inte mera ens fråga om "objektivt förräderi". *Hobsbawm* däremot ser begreppet i sina historiska förutsättningar: "In the golden age of British capitalism". (s. 318).

²⁹ *Ibid.* s. 316, 334 ff.

³⁰ *Ibid.* 341.

inta" arbetarklassen i takt med att de högsta skikten närmar sig "medelklassen",³¹

Likväl bildar teorin om arbetararistokratin inte någon socialhistorisk teori, utan utgör en uttalad strävan att finna en förklaring på reformismen ur arbetarklassens egen praxis. Således fungerar begreppet framför allt i en politisk-ideologisk mening, och är ett försök att finna sambandet mellan arbetarklassens existensvillkor, arbetarrörelsens organisering och den politisk-ideologiska utvecklingen. I denna undersökning lämnar vi alla andra variationer av begreppet åt sidan.

Man har med hjälp av det så kallade arbetarbyråkrati-begreppet tolkat arbetararistokratin ställning i arbetarrörelsen. Speciellt i Tyskland äger en sådan forskning långa traditioner, vilket visas av att *Robert Michels'* järnhårda lag om oligarkin uppstod redan år 1910.³² Det är också centralt att undersöka organisationernas natur, eftersom observationen av arbetarnas kollektiva praxis blir möjlig just genom organisationerna. Enligt flera tyska forskare blev arbetarorganisationerna vid sekelskiftet liksom "heliga", och man önskade på intet vis utsätta deras existens för något hot.³³ Organisationsfetichistiska drag av detta slag uppträdde särskilt inom fackföreningsrörelsen. Flera forskare har därtill gjort observationer beträffande arbetarledarnas rekrytering och successiva utformning till en byråkrati inom arbetarrörelsen.³⁴ Enligt *Kuczynski* ersatte byråkratin till och med arbetararistokratins tidigare roll som bärare av den reformistiska ideologin inom arbetarrörelsen.³⁵

Det är förnuftigt att sammankoppla arbetarbyråkratin med arbetararistokratins utveckling, men det är orsak att fastställa, att den blotta existensen

³¹ Se t.ex. *Jungs* kritik (s. 13 f.) mot "Funktion der bürgerlichen Schichtungstheorien", *Deppes* 1971 kritiserar också mycket starkt både struktureoretikerna (*H. Schelsky, J. K. Galbraith, S. M. Lipset, Th. Geiger, St. Ossowski*, osv.) och vissa franska försök att härleda klassmedvetenheten direkt från den teknologiska arbetsfördelningen (*S. Mallét, A. Touraine*), s. 13 ff. och 41 ff.

³² Se *Michels*, kapitel "Die Demokratie und das ehernen Gesetz der Oligarchie" s. 362 ff. "I. . . / die Geschichte der internationalen Arbeiterbewegung erhärtet unsere These durch unzählige Beispiele, dass auf diese Weise die Partei mit wachsender Organisation immer mehr immobilisiert. Das heisst sie verliert ihren revolutionären Schwung, sie wird träge und schwerfällig, faul nicht nur im Handeln, sondern selbst im Denken" (s. 357).

³³ Se t.ex. *Abendroth* 1965 s. 71: "Dieser Schicht erschien jede Aktivität der Massen bedenklich, die den gesetzlichen Rahmen" überschreiten und die Legalität der Bewegung gefährden konnte." Jfr. *Groh* s. 59.

³⁴ T.ex. *Abendroth* 1965 har träffande konstaterat, att den byråkratiska partiledningen inte mera levde för organisationen utan av organisationen (s. 71). Jfr. *Fricke* s. 222—240. Se även *Gustafsson* 1969 s. 23 ff. kapitel "Funktionärelementets tillväxt". T.ex. i partikongressen 1911 i Jena var bara drygt 10 % av deltagarna arbetare. Det berodde på två tendenser: antalet partifunktionärer växte samtidigt som akademikerna började strömma till SPD.

³⁵ *Kuczynski* Bd. 36 s. 45—46: "Es zeichnen sich daher die Umriss einer neuen Kossumpierungstaktik der Bourgeoisie ab. Neben der Arbeiteraristokratie wächst jetzt, ihr zunächst engstens verwandt, eine starke Arbeiterbürokratie heran."

av en arbetarbyråkrati eller organisationsfetischism inte utgör någon förklaring på reformismen.³⁶ Under sådana omständigheter kan sociologiska rekryteringsanalyser och byråkratiundersökningar på sin höjd ge värdefull kunskap om naturen hos arbetarrörelsens organisationer.

I denna undersökning är avsikten inte att föra en teoretisk diskussion om arbetararistokratin eller ens att presentera alla där ingående element. Jag tänker inte heller ingripa i diskussionen om arbetararistokratins världshistoriska karaktär, vilken bland annat inbegriper frågor om den internationella monopolkapitalismen, arbetarklassens ställning i kolonierna samt vissa etniska särdrag.³⁷ I den konkreta analysen kommer jag att tangera frågan om hur långvariga ekonomiska högkonjukturer inverkat på vissa skits ställning inom arbetarklassen, men närmare kommer jag att gå in på skillnaderna mellan stad och landsbygd och mellan olika industrigrenar.

När jag lade märke till hur litet empirisk forskning det bedrivits om arbetararistokratin, och då jag strävade till att kritisera vulgäriseringarna av teorin, födde detta utmaningen att delta i diskussionen uttryckligen genom en konkret undersökning, som därutöver hade anknytning till ett av de intressantaste exemplen i reformismens historia, arbetarrörelsen i Sverige. Som ett bitema till lösningen på det egentliga forskningsproblemet, är det meningen att framlägga vissa resultat rörande frågan om betydelsen av arbetararistokratin i egenskap av förklaringsmodell i fallet SAP.

Utgångspunkten bildas då inte av teorins riktighet eller felaktighet, utan av att arbetararistokratin faktiskt döljer en metodisk strävan i riktning mot tillägnande av reformismen genom arbetarklassens kollektiva praxis. Sålunda bildar de reservationer, som framläggs utgående från utvecklingen i Sverige, forskningsresultat i förhållande till teorin om arbetararistokratin, men icke ens på basen av dem är det skäl att hävda någonting slutgiltigt om arbetararistokratin som världshistorisk kategori.

1.4. Problemställning och framställningssätt

Varför bröt reformismen igenom inom SAP? På grundval av min synvinkel uppstår följande forskningsproblematik: Utformades den reformistiska ideologin för att bilda en motivering för arbetarklassens kollektiva erfa-

³⁶ *Friche* s. 11—14 kritiserar med rätta *Michels'* teorier om oligarkin och *Grohs* (s. 59) uppfattning "vom Organisationspatriotismus zum Organisationsfetischismus" som en psykologiserande förklaring: "Richtig beobachtete Oberflächenerscheinungen der Umwandlung der deutschen Sozialdemokratie in eine kleinbürgerliche, reformistische Arbeiterpartei wurden mit Hilfe der älteren bürgerlichen Massenpsychologie erklärt" (s. 11).

³⁷ Se *Kuczynski* Bd. 36 s. 36 ff., *Beier* s. 25 ff., *Olofsson* 1977 s. 59, kapitel "Den globala arbetararistokratin". "En vidare tolkning av tesen skulle omfatta skillnader mellan olika länders arbetarklasser (eller mellan industriarbetare i en region och lantproletärer i en annan)."

renheter, som vunnits i arbetarklassens kamp för olika politiska och fackliga mål i anslutning till arbetarnas existensvillkor? En lösning av problemet förutsätter att man funnit ett svar på frågan om varför SAP:s politiska strategi undergick en förändring. Därpå blir det möjligt att försöka ge en tolkning av hur förändringen förhåller sig till ideologin.

En undersökning av arbetarklassens existensvillkor innebär att man måste utreda hur arbetarklassens ekonomisk-sociala konstituering utvecklats. Arbetarklassens kamp om levnadsvillkor undersöks genom en analys av organiseringens, strategins, och den politiska konstitueringens utveckling. Ideologisk praxis sammanfattas i motiveringarna för den politiska strategin. Generellt sett kan man tala om en "växelverkan" mellan arbetarklassens olika praxis. I denna undersökning anknyter arbetararistokratins betydelse till strävan efter konkret tillägnande av denna process' växelverkan, dvs. en beskrivning av den reformistiska politikens och ideologins materiella alstring.

Vad fordrar forskningsproblemet lösning i konkret och empirisk väg? För det första tarvas en analys av arbetarklassens ställning och struktur i en aspekt av lönearbetets historia (utvecklingen av arbetskraftens reproduktionsprocess), (kapitel 2). Avsikten med detta kapitel är att finna förbindelse-länken mellan arbetarklassens ställning och arbetarrörelsens organisationsform.

För det andra förutsätter problemets lösning forskning i arbetarklassens organisation och organisationsform (särskilt relationen mellan den fackliga och politiska verksamheten). Därvid kan man fråga sig hur skillnaderna i villkoren för arbetskraftens reproduktion och utvecklingen av den samhälleliga arbetsfördelningen återspeglas i organisationen, hur arbetarrörelsens organisationsform grundar sig på detta och hur formen motsvarade verksamhetsförutsättningarna (kapitel 3.2. och 3.4.).

För det tredje måste man beskriva hur arbetarrörelsens politiska strategi övergick från en revolutionär till en reformistisk linje (kapitel 3.3.). Kriteriet för dessa båda begrepp är arbetarrörelsens strategi och taktik i förhållande till den politiska makten: försökte SAP ta makten, eller avstod partiet från den; kan partiets politiska verksamhet ses som en strategi med revolutionära krav eller försökte partiet endast driva igenom s.k. delreformer?

Värderingen grundar sig helt på det konkreta innehållet i SAP:s politik vid varje givet tillfälle, och inte på vad partiet, eller då närmast dess ledare, påstod sig representera. Ur denna synvinkel ter sig den tingstenska frågan om marxistiska dogmer eller överhuvudtaget en debatt om oföränderliga, ohistoriska begrepp ganska problematisk och ofruktbar. Det svenska samhället genomlevde under de 25 åren före första världskriget en väldig ekonomisk, social, samhällelig och andlig brytningstid. Lönearbetarnas antal flerdubblades, arbetarrörelsen blev en verklig massrörelse, och SAP — den nastan betydelselösa oppositionsgruppen under 1880-talet hade fram till 1914 vuxit sig till Sveriges största politiska parti.

En analys av förändringen av arbetarrörelsens politiska strategi kräver för

det fjärde att man forskar i rörelsens verksamhetsförutsättningar (kapitel 3.5) Därvid kan man skilja åt arbetsmarknadsförhållandena och staten. För det femte summerar jag i sammanfattningskapitlet av undersökningen (kapitel 4.) funktionen av växelverkan mellan arbetarklassens olika praxis. I detta sammanhang framkommer ideologins ställning som en särskild intellektuell praxis, liksom dess ställning i helhetsprocessen. Även värderingarna av arbetararistokratin som förklaringsfaktor för den svenska socialdemokratins reformism sammanfattas där.

Det var helt omöjligt att få till stånd en disposition i vilken det undersökta fenomenet skulle kunna framstå som en sammanhållen process. Jag var tvungen att spalta upp det i sina beståndsdelar och därför måste jag också påpeka, att det trots framställningssättet inte är fråga om på varandra följande orsakssammanhang, utan om händelser i ömsesidig växelverkan. Det här innebär till exempel att arbetsdagens längd, kollektivavtalsfrågan, rösträttsstriden eller vilken annan faktor som helst som stod i samband med arbetarklassens praktik kunde skapa en grund för verksamheten och att denna i sin tur ändrade de objektiva förhållandena.

Under de senaste åren har man i en del svenska — närmast då teoretiska bidrag — försökt skapa ett liknande sätt för forskningen att nalkas SAP:s historia, men än så länge finns det rätt få konkreta och historiska resultat.¹ Ett klarläggande av sådana komplicerade historiska processer förutsätter dock alltid ingående konkreta historiska studier.

Jag avgränsar substansen i mitt forskningsämne på följande sätt: Den avslutande tidpunkten är hösten 1914, då en lösning till förmån för reformismen drevs fram, fastän avgörandet redan hade skett under de föregående åren. SAP avgav sin kända "borgfredsproklamation" i början av augusti, strax efter världskrigets utbrott,² och cirka en månad senare hade partiet i praktiken godkänt ministersocialismen.³ Däremot är det svårare att fastställa begynnelsepunkten. Undersökningen betonar emellertid närmast

---

¹ Som exempel av denna riktning kan nämnas *Dahlkvists* bok, *K.-Å. Anderssons* häfte, samt uppsatserna av *Bergman, Franck, Karlsson, Johansson, Nilsson, Olofsson*, samt *Eklahl, Hjelm*. *Gynnäs* och *Mannheimers* avhandling är tillsviðare ett av de få empiriskt historiska försöken. — *Berntson* (1974) har skisserat en ganska riktig forskningsstrategi för empirisk undersökning: "Att förklara partiernas handlande med tyngdpunkten på klassförhållanden och samhällsstruktur i stället för deras mål och motiv / . . . / innebär att man inte kan begränsa orsakssambandet mellan å ena sidan partiets registrerbara handlingar och å andra sidan partiets / . . . / subjektiva orientering, sådan den senare framträder i styrelse- och kongressprotokoll, / . . . / etc. Skall man förkasta betydelsen av allt detta material? Givetvis inte! Varje sådan antydning vore ju oanständig / . . . / Å andra sidan / . . . / i polemik mot vissa vulgärmarxistiska varianter: Ett politiskt partis handlande kan aldrig förklaras enbart med hänvisning till de objektiva samhällsfaktorerna." (s. 66—67). — Dessa råd gäller helt enkelt som utgångspunkt för en källkritisk, konkret-historisk undersökning.

² "Borgfredsproklamationen" kallas här Brantings s.k. Kisatelegram till statsminister Hammar skjöld, se *Social-Demokraten* 2. 8. 1914.

³ *Tingsten* II s. 87—89.

tiden efter 1902 års storstrejk, men eftersom frågan om SAP:s "revolutionära" och "reformistiska" period inte alls är självklar och oomstridd, måste jag allmänt presentera även tiden före 1902. Logiken i uppdelningen grundar sig också på att min metod förutsätter en tolkning av vad jag menar med en revolutionär period, eftersom det inte finns någon tidigare forskning gjord från samma synvinkel.

Ämnet kan även avgränsas genom att slå fast vad jag låter bli att behandla, och varför. För det första är frågan om reformismens filosofiska och teoretiska innehåll (revisionismen) sekundär, min synpunkt sett från, men givetvis måste jag i min undersökning sätta även denna arbetarrörelsens praxis på sin rätta plats i helheten. Den svenska socialdemokratins förhållande till andra tankeströmningar, så som religionen, kyrkan och hela den andliga kulturen, d.v.s. det av *Tingsten* rätt grundligt undersökta området, sätts här även på undantag.⁴ Jag befattar mig inte heller med arbetarrörelsens kooperativa verksamhet, arbetarkulturen, arbetarrörelsens interna utbildnings-, agitations- och propagandarbete, eller med arbetarrörelsens andel i Sveriges andra folkrörelser under 1800-talet.⁵

Till en viss gräns vore det möjligt att klarlägga den subjektiva medvetenheten och kunskapsnivån hos SAP:s medlemmar,⁶ men det faller också utanför min synvinkel, eftersom tyngdpunkten i min framställning ligger på att undersöka de samhällseliga förutsättningarna för reformismens genombrott, inte att forska i reformismens ideologiska innehåll. Givetvis vore min framställning fylligare, om jag med tillräcklig noggrannhet kunde bedöma arbetaridentitetens framväxt och utveckling, men arbetet skulle i så fall ha blivit övermäktigt på grund av bristen på grundläggande forskning.

Jag undersöker SAP:s centrala lednings verksamhet på riksnivå på grundval av de centrala beslutande organen inom partiet. Det vore omöjligt att bedöma den lokala nivån empiriskt under en så här lång tidsperiod. Jag har valt ut några centrala stridsfrågor i svensk politik för analysen av SAP:s strategi (se underrubrikerna i kapitel 3.3.1.).

Min framställning är så uppbyggd, att jag i inledningen till respektive huvudavsnitt presenterar ifrågavarande avsnitts frågor i differentierad form. Jag definierar också avsnittets funktion i undersökningshelheten. På

⁴ *Tingstens* kapitel "Idédebatten i Sverige vid socialdemokratins framträdande" och "Marx och den moderna socialdemokratien (del I) och "Kristendomen och kyrkan" (del II).

⁵ Se *Tingstens* framställning om den kooperativa rörelsen (II s. 325 ff.) och nykterhetsrörelsen (II s. 293 ff.). I Uppsala-projektet "Folkrörelserna i Sverige" har utkommit rätt många avhandlingar, en del lokalhistoriska (t.ex. *Öhngren* om Eskilstuna), en del även socialhistoriskt omfattande t.ex. *Lundkvist*, "Politik, nykterhet och reformer 1900—1920". Sammanfattningen av projektet är *Lundkvist 1977*. Se även *Cederqvist, Gustafson, Sperlings* s. 523 ff. som framställer ett socialhistoriskt forskningsprogram om Stockholms arbetarklass 1850—1920. Se även *Gustafson* s. 14—15.

⁶ Som ett lyckat exempel om denna slags undersökning kan nämnas *Steinberg* s. 129 ff. som t.ex. genom arbetarbibliotek försöker kartlägga arbetarklassens medvetenhet och utbildningsnivå.

det sättet erhåller varje huvudavsnitt så att säga sin egen inledning, där erforderliga nya begrepp får sin definition. Definitionen på alla sådana begrepp, som det från undersökningens synpunkt inte var nödvändigt att göra genast från början, har jag fluttat från inledningen till det avsnitt, där begreppet behandlas. Ofta är det också inom historieforskningen förnuftigt att definiera begreppen i relation till det undersökta empiriska problemet, eftersom de bättre kan förstås i sitt historiska sammanhang. Då behöver man inte heller ge sig in på en lösryckt, teoretisk diskussion om dem.

Likasa är det förnuftigt att framföra den mera detaljerade kritiken av den tidigare forskningen i sitt historiska sammanhang. I slutet av varje huvudavsnitt presenterar jag också ett delsammandrag, där jag strävar att höja den empiriska analysens resultat till samma nivå som arbetets totalstruktur. Här kan sammandragen också innefatta nya empiriska observationer. Avsikten med dem är att befrämja framställningssättets dynamik.

Den nytta jag dragit av den tidigare forskningen har närmast att göra med utredningen av de speciella problem som hänför sig till arbetarrörelsens ställning och Sveriges politiska historia. De empiriska svårigheterna härrör från den mångfaldighet som karakteriserar forskningsmetoden, problemet och källmaterialet. SAP:s arkivmaterial består av partistyrelsens (PS) och dess verkställande utskotts (VU) protokoll med bilagor. Jag har gått igenom partiarkivets brevväxling, cirkulär, manifest och annat material liksom riksdagsgruppens och dess förtroenderåds arkiv.

Privatsamlingar har gett föga sådan information, som inte skulle ha varit publicerad tidigare. Av LO:s opublicerade material har jag utnyttjat representantskapets protokoll. SAP:s och LO:s kongressprotokoll och berättelser, liksom riksdagsgruppens verksamhetsberättelser samt de flesta av det socialdemokratiska ungdomsförbundets (SSDUF) protokoll finns i tryck.

En betydande del av materialet utgörs av politiska pamfletter, flygblad och broschyrer, som publicerades i rätt stor omfattning i Sverige kring sekelskiftet. Jag har följt den politiska debatten i såväl tidskrifter som dagstidningar. Till de förra hör *Tiden* — den från 1908 publicerade teoretiska skrifterna för SAP, *Fram* (SSDUF:s tidning åren 1903—1912), och *Stormklockan* (SSDUF:s vänsterfalangs publikation utgiven från 1908 och den svenska socialdemokratins viktigaste oppositionstidning).

Av de socialdemokratiska dagstidningarna koncentrerar jag mig bara på de tre viktigaste — "*Social-Demokraten*" (Stockholm), "*Arbetet*" (Malmö) och "*Ny Tid*" (Göteborg). Det skulle ha varit omöjligt att gå igenom alla de 31 av SAP grundade lokaltidningarna före 1914.⁷ Det fanns säkert ideologiska tvister tidningarna emellan och troligen säkert även oppositionsytringar, baserade på lokala frågor, redaktörernas personliga attityder eller liknande skäl, men jag tyckte att ungdomdemokraternas tidskrifter är tillräckligt representativa för oppositionens åsikter. Dessutom höll partiledningen tidningarna i

⁷ Se Hadenius, Weibull, Seveborg s. 173—174, appendix I.

för många tidningar satte representanter för den Brantingska linjen.⁹ Dessutom ingick det inte i min forskningsuppgift att beskriva hur den reformistiska ideologins genombrott återspeglades i pressen i sin helhet eller hur tidningarna påverkade reformismens uppkomst.

Riksdagstrycket har varit en central källa för bedömningen av SAP:s riksdagsarbete. Jag har undersökt det för att klargöra de politiska frågor jag forskat i och då särskilt sådant som berör de socialdemokratiska riksdagsmännen. Jag har också gått igenom kommittébetänkanden (en del finns med i riksdagstrycket som bilagor), till vilka partiets representanter har bidragit, eller som i övrigt har allmänpolitisk betydelse.

När jag utforskat Sveriges ekonomiska och sociala utveckling och arbetarklassens ställning, har jag använt den officiella statistiken (Bidrag till Sveriges officiella statistik, BiSOS till år 1910 och SOS f.o.m. år 1911). Jag har också utnyttjat ett par senare kommittébetänkanden i serien Statens offentliga utredningar (SOU f.o.m. år 1922).¹⁰ Siffrorna i tabellerna har jag kontrollerat i jämförelse med de ursprungliga uppgifterna — såvitt det varit möjligt. — I övrigt grundar sig undersökningen på förefintlig litteratur.¹¹

Jag är fullt medveten om att det innebär många risker ett forskningsämne som är så vidsträckt och metodiskt mångfaldigt och med ett källmaterial som är nästan gränslöst. Som utlänning har jag varit tvungen att bekanta mig med elementära historiska grundfrågor, som kommit svenska forskare till del nästan som "doggåvor". Mitt framställningssätt syftar till en historisk syntes, en monografi om den historiska utvecklingsprocessen i sin helhet. Mina ansträngningar har inte i första hand inriktats på att syssla med "grundforskning", bidra med ny "händelsehistoria" genom att behandla och publicera nytt källmaterial. Min undersökning är framför allt en tolkning, som strävar till att peka på stora samband och beroendeförhållanden, bedöma existerande fakta och forskning på ett kritiskt sätt och utveckla en historisk metodik för att tolka reformismens genombrott. Den historiska forskningen i Sverige rörande den svenska arbetarrörelsens historia befinner sig på ett sådant stadium att tiden är mogen för dylika omvärderingar.

---

⁸ Ibid. s. 87—91, 124 ff. (partiets kontroll), s. 127—131 (pressens ekonomi). SAP:s stadgar om partipressen, se ibid. appendix s. 188—191.

⁹ Huvudredaktör för Social-Demokraten var nästan oavbrutet Hj. Branting, för Arbetet från och med 1900 A. Nilsson i Kabbarp och för Ny Tid A. C. Lindblad. Se om partipressens redaktörer *Hadenius, Weibull, Seveborg* s. 131 ff. och appendix VIII s. 200—201 "Källor till redaktörsundersökningen".

¹⁰ Om Sveriges statistiska källor se särskilt *Odén* s. 281 ff, jfr. *Gustafsson* s. 104 ff.

¹¹ I källförteckningen har även nämnts några översiktsarbeten och historiker, till vilka det inte har hänvisats särskilt.

2. Den Svenska arbetarklassens ställning till 1914

2.1. Samhällets brytningstid kring 1900

Historikerna har rubricerat omvälvningarna som började i det svenska samhället från mitten av 1800-talet på bland annat följande sätt: "Industrialismens samhälle" (*Gårdlund 1942*), "Det stora genombrottet" (*E. F. Heckscher*), "Sönderfallet och nydaningen", (*Samuelsson 1968*), "Från Fattigsverige till välfärdsstaten", (*Elmér*) och "Från fattigdom till överflöd", (*Koblik*). Man kan tycka vad man vill om träffsäkerheten i dessa rubriceringar, men syftet har i varje fall varit att beskriva den period, då agrar-Sverige omvandlades till industri-Sverige. De allmänna ekonomiska, sociala, politiska och ideologiska dragen i denna brytningstid är allmänt kända. I svensk historieskrivning har ju mycket krafter offrats på att undersöka just industrialismens genombrott och dess samhälleliga följder. Forskningssituationen är gynnsam vad gäller även mitt verk; den tidigare litteraturen gör det möjligt att systematisera grunddragen för brytningstiden och använda detta material för analysen av arbetarklassens ställning.

Vi försöker sammanfatta de utvecklingstendenser inom ekonomin, vilka starkast bidrog till att skapa en lönearbetarklass i Sverige samt de grundförutsättningar som gällde för dess existens. Analysen innehåller en översikt av den ursprungliga ackumulationen av kapitalet, kapitalismens genombrott, produktivkrafternas tillväxt och specialiseringen av arbetsfördelningen. Till de två sistnämnda processerna ansluter sig den stora historiska omvälvningen inom kapitalismen: Den fria konkurrensen ersätts av monopol, och statens ekonomiska roll förändras.

2.1.1. Från konkurrenskapitalism till monopolkapitalism

Sveriges näringslivsstruktur stod nästan oförändrad under första delen av

1800-talet. Cirka fyra femtedelar av befolkningen erhöll sitt dagliga bröd från lantbruket. Situationen förändrades radikalt under det därpå följande dryga halvsekle: för första gången i svensk historia sjönk lantbrukets andel i näringsstrukturen år 1910 under den "magiska" 50-procentsgränsen. Förändringen gällde inte bara ekonomin utan sträckte sig över alla områden i samhällslivet. Det räcker om man bara nämner dominerande massfenomenen i svensk historia under senare hälften av 1800-talet: sönderfallet av ståndssamhället, urbaniseringen, massomflyttningarna, emigrationen, de stora folkrörelsernas frammarsch. Också den andliga överbyggnaden i det svenska samhället genomgick en förändring: politiken, juridiken, kulturlivet, religionen och ideologierna.

Ända fram till mitten av 1800-talet styrdes den svenska ekonomin av hårda restriktioner för näringslivet, vilka gällde produktion, handel och arbetskraft. Rätten att idka näring grundade sig på privilegier, produktionen var kvoterad och handeln begränsad till ett privilegium endast för städerna. Magistraterna reglerade arbetskraftens rörlighet i städerna. Utan deras tillstånd och fast anställning fick man inte flytta till staden. Städernas hantverkare var organiserade i skrän, vilket också byggde på de privilegier som styrde utövandet av ett hantverk. Inom skränorna tog mästarna hand om arbetskraftens utbildning genom att i sin tjänst ha gesäller och lärlingar.¹

På landsbygden reglerades arbetskraftens rörlighet av bestämmelserna om tjänstetvång och därtill hörande laga skydd. Enligt reglerna var husbonden den anställdes förmyndare. Arbetstvågran kunde rendera den anställde en dom för lösdriveri. Det fanns en speciell tjänstehjonsstadga² som reglerade tjänstefolkets och den övriga arbetskraftens arbetsvillkor.

Inskränkningarna i näringslivet — den merkantilistiska ekonomiska politiken — är typisk för feodalsamhället, fastän feodalismen i Sverige inte utmärktes av alla dess klassiska drag. Men även i Sverige skapade produktivkrafternas tillväxt under mitten av 1800-talet ett starkt tryck för att befria kapitalet och arbetet från "feodala bojor". Detta tryck reflekterades på alla nivåer i samhället; ekonomiska, politiska, juridiska och ideologiska.

Förutsättningarna för det kapitalistiska produktionssättets genombrott — dvs. kapitalets ursprungliga ackumulation — skapades i Sverige under en mycket lång tidsrymd. Den ursprungliga ackumulationen innebar att den omedelbare producenten (t.ex. hantverkaren) inte längre ägde produktionsmedlen, vilket förde med sig att en lönearbetarklass uppstod. I Sverige kan man peka på åtminstone fem källor för den ursprungliga ackumulationen: järnförädlingen under 1600- och 1700-talen, (varvid staten spelade en mycket central roll som "kapitalanhopare"); 1700-talets handelshus; jordbruket till mitten av 1800-talet; sågverken under deras första uppgångsperiod under 1850-talet. Till de sistnämnda hör kapitalackumulationens femte källa: manufakturernas uppkomst, vilken i början grundade sig på en

¹ Montgomery 1947 s. 122—128, S. Hansson 1980 s. 27 ff., Nyström s. 220 ff. Schmidt s. 13—18.

² Eklund s. 208 ff., Montgomery 1955 s. 32 ff., Hultén s. 25—28.

ökande efterfrågan på konsumtionsvaror när penninghushållningen väl börjat sprida sig även till landsbygden.³

Lönearbetets tidiga historia⁴ i Sverige är alltså mångfacetterad, men eftersom det då ännu inte uppstod någon arbetarklass och därmed inte heller någon organisering av arbetarna, befattar vi oss inte med detta noggrannare. Även kapitalismens genombrott inom de olika näringsrenarna beskrivs här endast genom några årskådliga exempel, eftersom utrymmet inte tillåter en noggrannare granskning av den konkreta historiska utvecklingen.

De första impulserna till en kapitalisering av jordbruket torde ha sin orsak i följande faktorer: spannmålens våldsamma prisstegring på världsmarknaden efter Napoleonkrigen; storskiftet och senare enskiftet (1803); samt påbörjandet av laga skiften (1827): utvecklingen av odlingsmetoder och lantbruksmaskiner, utökningen av den odlade arealan och till slut tillfredsställandet av lantbrukets behov av lånekapital genom inrättandet av hypoteken.⁵ Denna utveckling berörde emellertid endast södra Sveriges mer utvecklade jordbruksområden; skillnaderna mellan olika regioner i riket växte sig mycket stora.

Jordbruksprodukternas omvandling till varor, som inte längre enbart konsumerades inom det egna hushållet utan producerades för avsättning på marknader grundade sig såväl på ökande inhemsk som utländsk efterfrågan. Medan hela lantbruksproduktionens värde ökade med 15 procent under 1800-talets sista tre årtionden, ökade exportandelen av jordbruksproduktionen med 40 procent. Vid sekelskiftet utgjorde lantbrukets andel av Sveriges hela export fortfarande cirka en femtedel.⁶

Kapitaliseringen av jordbruket reflekterades särskilt kraftigt i befolkningsstrukturen på landsbygden. Åren 1750—1840 ökade antalet självständiga jordbrukare med bara 16 procent, medan de jordlösas antal på landsbygden steg med 240 procent. Under 1820- och 1830-talen skapade befolkningsexpositionen ett brett halvproletärt och proletärt befolkningsskikt på landsbygden.⁷ Senare under 1800-talet drevs många att emigrera till USA, men den växande industrin hade också här en nästan outtömli arbetskraftsreserv.

Den ursprungliga accumulationen inom lantbruket gav ofta impuls till skapandet av lokala marknader. Lokalt, stadigvarande hantverk skapades, likaså förutsättningarna för att grunda sågar eller järnverk, kooperativa företag och banker uppstod. Särskilt betydande var den växande efterfrågan

³ Se t.ex. *E. F. Heckscher* 1969 s. 80 ff., 168 ff., 206 ff., *Montgomery* 1947 s. 129 ff., *Carlsson* 1956 s. 343 ff.

⁴ Se särskilt *Nyström* 1955 s. 314 ff.

⁵ *Montgomery* 1947 s. 36 ff., 217—22, *E. F. Heckscher* 1969 s. 175 ff., *Carlsson* 1956 s. 316 skrifer: "Mötet mellan bonden och industrialismen är ett grundläggande moment i tidens svenska historia. Två skilda världar konfronterades med varandra."

⁶ Se *Ohlsson* s. 143—144 tab. B:8, jfr. *Carlsson* 1956 s. 332 ff.

⁷ Emigrationsutredningen, bilaga 9. s. 26—27 tab. H-J., jfr. *Thomas* s. 54.

på lantbruksredskap- och maskiner under 1800-talets senare hälft. De lokala marknaderna förklarar också varför industriföretagen ofta uppstod på mycket olika håll i mellersta och södra Sveriges lantbruksområden.⁸

I städerna började kapitalistiska manufakturer uppstå ur skräväsendets hantverksorganisation.⁹ Manufakturerna grundade sig fortfarande på en mycket högtutvecklad hantverkarskunnighet, liksom under tidigare århundraden. Men manufakturen innebar att arbetaren inte längre ägde produktionsmedlen; den självständige hantverkaren förvandlades till en lönearbetare i annans sold.¹⁰

Det kapitalistiska produktionssättets slutliga genombrott skedde i stor skala först med den industriella revolutionen. Den s.k. första industriella revolutionen i Europa möjliggjordes närmast av ångmaskinen. I Sverige hade man redan tidigare utnyttjat bland annat vattenkraft i sågarna, och den kraften var ju rikligt förekommande i landet. Den industriella revolutionen innebar att man övergick manufakturerna till maskinell produktion i fabriker.

Den första ångsågen i Sverige togs veterligen i bruk 1849, men ångmaskinens egentliga genombrott skedde först på 1870-talet. Produktionen och energiförbrukningen ökade explosionsartat: 1867 var den sammanlagda industriproduktionens värde 79 miljoner kr. och den utnyttjade hästkraftsmängden 9 000. Tio år senare var de motsvarande siffrorna 168 miljoner kr. och 29 000 hk., år 1887 192 miljoner kr. och 52 000 hk. och år 1897 784 miljoner kr. och 249 000 hk.¹¹ Sågindustrins uppsving skedde i stor skala tack vare ångsågen vid Norrlandskusten under 1850—1870 -talen. Vid Norrlandsälvarnas mynningar växte snabbt betydande centra för sågindustrin upp (Sundsvall, Gävle, osv.). De sågade trävarornas andel av exporten steg från knappa 15 % på 1840-talet till sin topp på dryga 40 % år 1897. Sågverksindustrins "Klondykenatur" illustreras av att produktionen kunde svänga utomordentligt brant; år 1877 var produktionens värde cirka 102 miljoner kr. men året därpå föll den till 65 miljoner kr. Fyra år senare återvanns den tidigare nivån, men ett nytt sammanbrott inträffade redan 1886, då produktionsvärdet rasade till 75 miljoner kr.¹² Under sågverkens uppbyggnadsskede strömmade arbetskraft till Norrland även från det övriga Sverige; under perioden 1840—70 ökade Norrlandslänens befolkning från 346 000 till 520 000 invånare. I början av århundradet hade Norrlands befolkningstillväxt varit utomordentligt anspråkslös.¹³

⁸ Om jordbrukets kapitalisering se t.ex. *Carlsson* 1956 s. 343 ff. Om industrins lokalisering se SOS. *Industri* 1913 s. 58—59, uppgifter om de svenska företagens länsvisa fördelning.

⁹ *Nyström* 1955 s. 7—8, 99 ff., *E. F. Heckscher* s. 206 ff., *Montgomery* 1947 s. 129 ff.

¹⁰ *Montgomery* 1947 s. 135—136.

¹¹ *Jörberg* 1961 s. 385 tab. 1.

¹² *Montgomery* 1947 s. 294 ff., *Hammarland* s. 55—69, *Gårdlund* 1942 s. 97 fr.

¹³ Historisk statistik (HSfS) tab. 6—7.

Även järnförädlingstekniken utvecklades rätt snabbt efter mitten av 1850-talet. I Sverige kunde man följa den tekniska utvecklingen på området: under 1850-talet förhärskade lancashiremetoden, därefter kom bessemermetoden, under 1860-talet martinprocessen och slutligen under 1870-talet thomasmetsoden. På grund av dessa tekniker ökade produktionen markant: under 1840-talet var den årliga järnproduktionen 270 000 ton, kring mitten av 1870-talet var siffran redan över 900 000 ton och år 1896 kom man över 2 miljoner ton.¹⁴

Den tidigare nämnda mekaniseringen av manufakturerna innebar framför allt uppkomsten av en hemmamarknadsindustri.¹⁵ Den tekniska utvecklingen inom textilindustrin gjorde att hemma- och manufakturillverkningen blev industriell under 1870-talet. Inom bomullsindustrin, som importerade huvudsakligen engelska maskiner, fördubblades produktionen under 1800-talets tre sista decennier.¹⁶ Liknande exempel kan räknas upp också från sko- och beklädnadsindustrin, glastillverkningen och stenindustrin. Lantbrukets tidigare nämnda strukturförändring lade grunden till en livsmedelsindustri, vars produkter fick allt större efterfrågan i takt med urbaniseringen.¹⁷

Den oundgängliga förutsättningen för industrialiseringen och uppkomsten av nationella marknader var utvecklingen av kommunikationerna och

Tabell 1. Den svenska bruttonationalproduktens utveckling inom olika näringsgrenar (siffrorna i procent), nettonationalproduktens fördelning per capita (befolkningen i produktiv ålder, 15—65 år) och ökningen av antalet lönearbetare inom industri och hantverk (absoluta siffror i tusental) åren 1861—1911.

År	Jordbruk	Industri	Samfärdsel	Handel	Offentliga-tjänster	Tjänster (summa)	NNP/ Capital (1913=100)	Löne-arbetarnas antal
1861	46	35	(2)	(13)	(4)	19	35	71,7
1866	45	35	(3)	(12)	(5)	20	37	78,7
1871	45	34	(4)	(13)	(4)	21	44	87,3
1876	40	37	(5)	(14)	(4)	23	48	120,2
1881	39	38	(5)	(14)	(4)	23	46	126,2
1886	36	39	(6)	(14)	(5)	25	53	136,9
1891	36	41	(5)	(14)	(4)	23	61	181,3
1896	30	47	(6)	(13)	(4)	23	72	265,9
1901	27	49	(6)	(13)	(5)	24	75	337,3
1906	27	47	(7)	(15)	(4)	26	80	380,8
1911	24	50	(7)	(14)	(5)	26	99	389,2

Källor: National Income I tab. 48. s. 234—235, 248, Statistisk översikt, tab. 20. s. 28—29.

¹⁴ E. F. Heckscher 1969 s. 254, Montgomery 1947 s. 301—307, Gårdlund 1942 s. 63 ff. Om bergshantering och verkstadsindustri se även Lindgren 1938 s. XII ff. och Lindgren, Tingsten, Westerståhl s. 38 ff.

¹⁵ E. F. Heckscher 1969 s. 271 f., Montgomery 1947 s. 279 ff., Samuelsson 1957 s. 68 ff.

¹⁶ Gårdlund 1942 s. 125 ff., Jörberg 1961 s. 388 tab. 6.

¹⁷ E. F. Heckscher 1969 s. 301 ff., Montgomery 1947 s. 266 ff.

transporterna. I Sverige började järnvägar att byggas under mitten av 1850-talet. År 1856 hade bara 66 km färdigställts, 1860 redan 527 km, 1870 1727 km och 1880 5876 km. Vid sekelskiftet överskreds tusenmilsgrensens, men därefter avstannade tillväxten. Före första världskriget var ännu hälften av järnvägarna i privat ägo.¹⁸

Den största strukturförändringen i det svenska näringslivet under fem årtionden före första världskriget var, att jordbrukets andel i bruttonationalprodukten föll från nästan hälften till en knapp fjärdedel. Samtidigt steg industrins och hantverkets andel från 35 till 50 procent. Servicenäringsarnas relativa andel växte från 19 till 26 procent av bruttonationalprodukten. Nettonationalproduktens tillväxt per person var nästan tredubbel och lönearbetarnas antal inom industri och hantverk mer än femdubblades. Inom servicenäringsarna ökade särskilt kommunikationerna. I uppgifterna saknas visserligen avkastningen av fast kapital, värdet av hemarbete samt byggnads- och försäkringsverksamheten, men deras andel skulle troligen inte ändra på bilden.¹⁹

Produktivkrafternas tillväxt och kapitalackumuleringen skapade ett tryck för att befria näringslivet från de tidigare nämnda juridiska inskränkningarna. På den politiska nivån återspeglades detta i de krav som framfördes enligt liberala doktriner om fri konkurrens, frihandel, ett avskaffande av produktionskvotet och frigörande av arbetskraften.²⁰

Näringsfriheten i Sverige drevs igenom i två omgångar, åren 1846 och 1864. Reformen 1846 innebar att skråväsendet i städerna ersattes med hantverksföreningar, vilket gjorde det möjligt för de viktigaste skråna att behålla en del av sina privilegier. Landsorten jämställdes i princip med staden i utövandet av hantverk och handel. Handel fick man visserligen inte idka närmare än 30 km från stadens gräns.²¹

I 1864 års lag avskaffades alla de tidigare nämnda restriktionerna. Kvinnorna tillerkändes i princip samma rättigheter att delta i näringslivet: ”varje svensk man eller kvinna är /. . ./ berättigad att i stad eller på landet idka handels- eller fabriksrörelse, hantverk eller annan hantering; att till utrikes ort utföra eller därifrån införa samt inrikes orter emellan fortskaffa varor, ävensom att reda i skepp för såväl inrikes som utrikesfart”.²²

Utöver de lagar som frisläppte näringslivet, stiftades i Sverige under 1800-

¹⁸ *Montgomery* 1947 s. 204—208, *Samuelsson* 1957 s. 62 ff., särskilt om järnvägarna se *Modig* s. 19, 120—123.

¹⁹ *National Income I* s. 232 ff.

²⁰ Om den ekonomiska liberalismen se t.ex. *Montgomery* 1947 s. 159 ff., *E. F. Heckscher* 1969 s. 303—310.

²¹ *Montgomery* 1947 s. 166—169, *Schmidt* s. 20.

²² Citerad enligt *Montgomery* 1947 s. 148.

talets senare hälft ett otal lagar och förordningar vilka omsatte näringsfriheten i praktiken och skapade förutsättningarna för genomförandet av det kapitalistiska produktionssättet. Man avskaffade t. ex. kvoterna för sågade trävaror under högkonjunkturen under 1850-talet, den protektionistiska tullbarriären avskaffades med 1857 års tulltaxa och 1863 försvann tullarna för jordbruksprodukter.²³

Det var inte bara kapitalet som befriades, utan det var minst lika väsentligt att arbetskraften befriades från patronernas, skrånas och husböndernas förmyndarskap. Fastän arbetarnas rättigheter och ställning efter 1864 reglerades genom de mest olikartade lagar, innebar näringsfriheten ändå att arbetarna i princip hade rätt att välja arbetsplats. Det var en oundgänglig förutsättning för en fri arbetsmarknad. Det innebar samtidigt uppkomsten av en modern arbetarklass i Sverige. Det kapitalistiska produktionssättet skapade en i "dubbel mening fri arbetare". På samma gång som kapitalismen befriade arbetaren från arbetsgivarens förmyndarskap, skapade den samtidigt ett system, i vilket arbetaren även "befriades" från äganderätten till produktionsmedlen.

I det föregående har vi angivit huvuddragen för det kapitalistiska produktionssättets utveckling och mognande i Sverige till cirka 1870. Dessutom har vi gjort vissa reservationer för regionala utvecklingskillnader, vars betydelse fortfarande var stor. Genomförandet av näringsfriheten utgör emellertid i alla fall en grov gräns för när de viktigaste hindren för produktivkrafternas tillväxt och den fria konkurrensen hade undanröjts.

Under 1890-talet började nya drag framträda i kapitalismens utveckling. Deras framträdande hade samband med produktivkrafternas snabba tillväxt. Resultatet av denna utveckling var att den fria konkurrensen i stigande grad ersattes av monopol, vars centrala kännetecken var regleringen av konkurrens, prissättning, marknader, produktionsvolym, råvarukällor mm. för att trygga vinsterna.

I det följande undersöker vi den svenska ekonomins utveckling på två plan: tillväxten av produktivkrafterna och koncentrationen av kapitalet. Till det förra hör väsentligen den tekniska utvecklingen, produktivitetens tillväxt och uppkomsten av nya produktionsområden, till det senare skapandet av stora produktionsenheter och motsvarande ekonomiska organisationer, finansierings- och ägandeformer.

Sveriges ekonomi utvecklades under de två årtiondena före 1914 relativt sett snabbare än under kapitalismens genombrottsfas. Industrins och hantverkets årliga procentuella tillväxt ökade från 2,7 (1861—1890) till 6,1 procent (1890—1915). Motsvarande siffror för bruttonationalprodukten var

²³ Om tullpolitiken se t.ex. *E. F. Heckscher* 1969 s. 275 ff., *Montgomery* 1947 s. 163 ff.

2,3 och 3,6 procent. Jordbrukets tillväxt var under hela perioden 1,7—1,8 procent årligen.

Tabell 2. Produktionsutvecklingen inom olika näringsgrenar åren 1861—1915 (Årlig procentuell ökning).

År	Jordbruk	Industri och hantverk	Samfärdsel	Handel	Offentliga tjänster	BNP
1861—						
1890	1,7	2,7	6,2	2,3	3,4	2,3
1890—						
1915	1,8	6,1	4,8	3,6	2,9	3,6

Källa: Åberg, tab. 2:1. s. 17.

Skillnaden mellan kapitalismens tidiga fas och den andra industriella revolutionen kring sekelskiftet kan förenklat skildras som övergången från en extensiv till en intensiv produktion. Under den extensiva perioden baserades produktionstillväxten i första hand på den större tillgången på mänsklig arbetskraft; under den intensiva fasen ökade produktiviteten närmast på grund av mekaniseringen.²⁴

Tabell 3. Den procentuella tillväxten av den svenska industrins arbetsstyrka, drivkraft samt drivkraftens och produktionens tillväxt i procent per arbetare åren 1872/80—1903/12.

År	Antalet arbetare	Drivkraft	Hästkrafts- antale/arbetare	Produktionstillväxt /arbetare
1872—79	17,5	148,0	110,5	7,0
1880—89	95,5	56,6	—28,9	—4,7
1889—97	80,5	231,7	84,3	10,8
1897—03	13,2	81,8	59,3	26,9
1903—12	28,0	76,9	38,2	53,3

Källa: Jörberg 1961 s. 76.

Antalet arbetare ökade mycket kraftigt under 1800-talets sista två årtionden (nästan tredubblades). Drivkraftens ökning skedde i två perioder under 1870- och 1890-talen vilket utmärker den industriella revolutionens allmänna utveckling. Under 1800-talet sjönk både drivkraftens och arbetsproduktivitets utveckling tillfälligt. Uppgifterna från första åren av 1900-talet redovisar en mycket kraftig ökning i arbetsproduktiviteten. Mekanise-

²⁴ Om denna brytning se Jörberg 1961 s. 76—77, Gårdlund 1942 s. 86 ff., Statistisk översikt s. 34: "Ökningen i användningen av mekanisk kraft inom industrien / . . / har varit avsevärt större än ökning av mänsklig arbetskraft."

ringen skedde i olika takt i olika industrigrenar, men tendensen var klart stigande på alla områden. Drivkraftsökningen under åren 1896—1912 syntes vara snabbast inom läder- och gummi-, järn- och stål- samt kemisk industri, och långsammast inom livsmedel- och textilindustrin.

Tabell 4. Den genomsnittliga årliga procentuella ökningen av antalet arbetare, produktionsvärde samt drivkraft (hk.) åren 1896—1912 i vissa svenska industrigrenar.

Industrigen	Drivkraft	Antalet arbetare	Den genomsnittliga tillväxten av produktionen (löpande priser)
Läder och gummi	11,6	3,9	10,0
Livsmedel	3,9	1,7	4,0
Textil	5,8	3,9	5,6
Trä och sågvaru	6,8	0,3	2,0
Papper	9,3	4,8	11,0
Kemisk industri	9,2	2,1	7,3
Järn och stål	9,7	3,0	2,2
Verkstadsindustri	8,7	2,4	6,5
Genomsnitt för hela industrin	7,6	3,3	6,3

Källa: Jörberg 1961 tab. III: 27. s. 96 och s. 62—63 (produktionstillväxten) samt s. 74, (uppgifter om verkstadsindustrin).

Elektricitetens genombrott var av enorm betydelse för den s.k. andra industriella revolutionens förverkligande. År 1913 utgjorde elektricitetens andel av landets hela förbrukade energimängd redan nästan hälften. Totalt generades cirka 675 000 hk. elektricitet men bara knappa 400 000 hk. användes inom industrin. Elektricitetens betydelse och dess snabba genombrott accentueras när man tar hänsyn till att den inte började användas industriellt förrän 1893.²⁵

Sverige hade de bästa förutsättningar för produktion av elkraft — landet hade gott om vattenkraft. Den hade visserligen använts som en kraftkälla redan under århundraden, men det omöjliga i att överföra kraft mekaniskt hade begränsat användningen. Elkraften var lätt att överföra, vilket gav starka impulser i riktning mot en koncentration av produktionen till städerna.

Vid sekelskiftet fanns det elkraft visserligen endast i var tredje svensk stad, men de elektrifierade städernas invånarantal utgjorde redan 74 procent av landets stadsbefolkning. Jämfört med andra kraftkällor kom de "sociala följderna" av elektriciteten, dess inverkan på människornas vardag, att bli mycket betydande.²⁶ År 1913 utgjordes den relativt sett längst

²⁵ SOU 1923:31 s. 18—20, *Hjulström* s. 110—111, 141—145, 164—167, exakta siffror i SOS. *Industri 1913* s. 62—63, 74—75.

²⁶ *Hjulström* s. 111—112.

elektrifierade industrigrenen av de kemiska företagen: cirka 60 procent branschens energiförbrukning utgjordes av el. Därefter följde metall- och verkstadsindustrin (30 procent), pappersindustrin (mer än 25 procent), textiltillverkningen (knappa 25 procent) samt gummi- och läderbranscherna (23 procent). Minst elektricitet förbrukades inom jord- och stenindustrin (13 procent), trä- och sågverksindustrin (12 procent) samt livsmedelsindustrin (10 procent).²⁷

Tabell 5. Fördelningen av elförbrukningen på olika industrigrenar i Sverige 1913 (siffrorna anger procent).

Gruvor	10,02	Textil	6,09
Järn och stål	8,16	Kemi	1,87
Verkstäder	7,82	Annat	1,81
Kolgruvor	0,37	Summa	100,00
Annan sten och jord	5,39		
Trä- och sågvaru	5,07		
Papper	49,19		
Kvarnar	2,67		
Sockerfabriker	1,02		
Bryggerier	0,52		

Källa: SOS Industri 1913 s. 63.

Fyra femtedelar av elektriciteten förbrukades inom den tunga industrin. Pappersindustrins dominerande ställning gör det säkert berättigt att anta att det var Sveriges längst mekaniserade industrigen. Man kan emellertid inte dra några direkta slutsatser om produktionens mekaniseringsgrad på grundval av mängden förbrukad energi, eftersom olika branscher kräver olika mängder energi. Det har inte gjorts några grundliga undersökningar i Sverige om produktionsprocessernas utveckling, och inte heller jämförande eller specialiserade undersökningar om arbetsproduktivitetens tillväxt. Tillgängliga uppgifter ger emellertid vid handen att produktionens mekanisering tog ett jättelikt kliv framåt i de två sista årtiondena före första världskriget. Förutom inom pappersindustrin var mekaniseringen långt fortskriden inom järn- och stål- samt den kemiska industrin. Bland de s.k. hemmamarknadsindustrierna hade textil- och vissa livsmedelsindustrier utvecklats längst.²⁸

Bedömningen av verkstads- samt trä- och sågvaruindustrierna är svårare. Inom de här industrigrenarna hade mekaniseringen nått långt i de grundläggande tillverkningsprocesserna, men fortfarande fanns det behov av utomordentligt kunniga hantverkare (t.ex. svarvare, snickare) samt även

²⁷ SOS. Industri 1913 s. 74—75.

²⁸ Om produktionens mekanisering se *Jörbergs* (1961) tabeller s. 99—106, tab. III:28 "Motivative power per worker", om arbetsproduktiviteten se *ibid.* s. 106—108, jfr. *Thomas* s. 158 ff.

av utbildad arbetskraft, (t.ex. hantlangare för lastning av virke).

Produktivkrafternas tillväxt gällde inte enbart energisektorn. Helt nya industrigrenar växte upp kring sekelskiftet tack vare tekniska uppfinningar. Kring sekelskiftet började de s.k. stora exportindustrierna — pappers- och verkstadsindustrierna — att slå igenom: de branscher som baserades på trä och järnmalm ändrade produktionsinriktningen genom att höja förädlingsgraden.²⁹ Pappers- och trämasseindustrin övergick från produktion av slipmassa till den kemiska sulfat- och sulfitetoden i stor skala under 1880-talet.

Samtidigt som exporten av sågade trävaror klart stagnerade och den årliga exportens volym mellan 1890—1912 stannade vid ca. 4 miljoner kubikmeter, ökade exporten av papper och trämassa under samma period från 64 000 ton till 812 100 ton, d.v.s. den trettondubblades.³⁰ Metallindustrins utveckling grundade sig på thomasmetodens genombrott och på Norrbottens malmtillgångar. Åren 1886/90 var Norrbottens andel i genomsnitt cirka tre procent av den årliga produktionen på knappa en miljon ton. Men 1911/15 steg andelen till cirka 70 procent eller 4,2 miljoner ton årligen av den sammanlagda produktionen på 6,8 miljoner ton. Grundandet av Luosavaara-Kiirunavaara Ab spelade här en central roll. Storföretagens frammarsch ledde till en koncentrationen av stålframställningen; från 1870 till 1913 minskade verkens antal från 381 till 140.³¹

Fastän pappersindustrin utvecklades till den ledande svenska industrin, har verkstadsindustrin karakteriserats som "geniindustrin" i beskrivningarna av sekelskiftets ekonomiska utveckling. Detta beror på att många av storföretagen inom svensk industri föddes då. De flesta av dem är fortfarande verksamma: SKF, ASEA, AGA, Electrolux, Husqvarna, Bolinders, L. M. Ericsson, Götaverken, Eriksberg och Kockums.³²

Jordbrukets övergång från spannmålsproduktion till boskapsskötsel berodde på en sänkning av spannmålspriserna, vilket fick sin följd av ett inflöde av amerikanskt och ryskt spannmål på marknaden. Från 1870 till sekelskiftet föll vetepriset uppskattningsvis med 30 %, och rågpriset med 20 %. Jordbrukets kris i Sverige övervanns genom övergången till boskapsskötsel. Produktionsvärdet av boskapen var ännu 1870 bara hälften av spannmålsodlingen och annan växtodling, men 1907 översteg boskapsproduktionens värde slutligen de odlade produkternas värde.³³

Produktivkrafternas snabba tillväxt under de sista åren av 1800-talet ledde oundvikligen till stora produktionsenheter och orsakade en revolution i äganderättsförhållandena och finansieringssystemet. Den oundgäng-

²⁹ E. F. Heckscher 1969 s. 262—271, *Montgomery* 1947 s. 292 ff.

³⁰ Jörberg 1961 s. 81 tab. III:18, *Montgomery* 1947 s. 293.

³¹ E. F. Heckscher 1969 s. 257—262.

³² T.ex. Samuelsson 1968 s. 210, E. F. Heckscher 1969 s. 262, *Albinsson* s. 36—37.

³³ *National Income I* s. 66 tab. 3.

liga förutsättningen för denna utveckling var att staten anpassade lagstiftningen och den ekonomiska politiken till den kapitalistiska utvecklingens krav.

Under 1800-talets tre sista årtionden skedde en omvandling av äganderättsformerna och man började bilda aktiebolag. År 1872 ägdes ännu cirka 65 procent av företagen av enskilda personer, men 1912 hade siffran redan minskat till 25 procent. På motsvarande sätt arbetade 1872 nästan hälften av de svenska industriarbetarna i företag ägda av en person, men 1912 bara dryga 12 procent.³⁴

Den grundläggande orsaken som låg bakom övergången till aktiebolagsformen var det faktum att den traditionella privatkapitalismen inte kunde behärska produktivkrafternas tillväxt, d.v.s. tai i bruk energi- och råvarukällor som krävde mycket kapital. Följden blev att monopolkapitalismen under ledning av aktiebolagen ersatte brukspatronernas och verkstädernas konkurrenskapitalism. T.ex. inom metallindustrin märktes förändringen i att de familjer som grundade de flesta järnbruk som var kända från tiden för kapitalismens genombrott, Degerfors, Fagersta, Forsbacka, Bofors, Boxholm, Överum, m.fl. förlorade äganderätten till dem.³⁵

Det var tillåtet att grunda aktiebolag enligt 1848 års lag, men statens inställning till aktiebolagen var restriktiv ända till 1860-talet.³⁶ Strukturförändringarna inom bankväsendet vid samma tid beredde väg för aktiebolagens frammarsch. Sparbanker hade grundats i Sverige redan på 1820-talet och hypotek för jordbruket från år 1833. Det var närmast handelshusen som skötte industrins finansiering, eftersom de var de första som kunde samla det behövliga kapitalet.³⁷ Under 1860-talet genomfördes två betydande reformer, som lade grunden till handelsbankerna: räntan frisläpptes och bankerna tilläts köpa företagsaktier. Det här betydde att bank- och industrikapitalet sammanvävdes till ett finanskapital. Handelsbankerna som finansierade industrin bildade snabbt finansgrupper, som utsträckte sin ekonomiska makt till alla produktionsområden.³⁸ Symbolen för denna utveckling i Sverige har blivit Stockholms enskilda bank, som grundades 1856 av grosshandlaren A. O. Wallenberg.³⁹

Handelsbankernas sammanlagda tillgångar uppgick ännu 1880 cirka 100 miljoner kr., men fram till 1913 hade summan växt till cirka 650 miljoner kr. Under samma period åttadubblades inlåningen och var år 1913 redan 1962 miljoner kr. Handelsbankernas verkliga betydelse grundade sig på att de deltog i finansieringen av Norrlands malmgruvor kring sekelskiftet, lik-

³⁴ Jörberg 1961 s. 200 tab. VI:2.

³⁵ T.ex. Gustafsson 1970 s. 346.

³⁶ Montgomery 1947 s. 219.

³⁷ Ibid. s. 221.

³⁸ Ibid. s. 237 ff.

³⁹ Gasslander I s. 12—30.

som även i nya exportindustrigrenar, verkstads- och pappersindustrier.⁴⁰

Uppkomsten av aktiebolagssystemet och finanskapitalet ledde till fler jätteföretag. Den avgörande skillnaden mellan denna tid och den tidigare konkurrenskapitalistiska perioden bestod i att konkurrens och marknader reglerades med hjälp av olika kartellsystem. Dessutom grundades s.k. trustar, vilka omfattade företag med olika produktionsinriktning men som ägdes av samma finansgrupp.⁴¹

Koncentrationen och monopoliseringen var inte lika långt driven inom alla branscher. Utvecklingen hade nått längst inom livsmedelsindustrin; de tre största företagen behärskade år 1912 hela 90 procent av sockerindustrin och 71 procent av margarintillverkningen.⁴²

Svenska sockerfabriks Ab (grundad 1907) blev en symbol för de svenska företagens omvandling till trustar redan före första världskriget. År 1912 behärskade de tre största företagen 72 procent av cementindustrin och 82 procent av tändstickstillverkningen, medan siffrorna var betydligt lägre beträffande de egentliga exportindustrierna: för pappersindustrin bara 13 procent och verkstadsindustrin 24 procent.⁴³

Tabell 6. Den svenska industrins storföretag (mer än 500 arbetare och över en miljon kronors årsproduktionsvärde) och deras fördelning på olika ägandeformer åren 1872—1912.

År	Företag med fler än 500 arbetare			Företag med en årsproduktion överstigande 1 miljon krs. årsproduktionsvärde				
	Enskilda	AB	Staten	Summa	Enskilda	AB	Staten	Summa
1872	—	10	—	10	1	25	—	26
1880	1	13	—	14	1	26	—	27
1889	1	22	—	23	2	41	1	44
1897	2	42	—	44	9	188	2	199
1903	2	48	2	52	9	253	5	267
1912	1	61	2	64	17	428	13	458

Källa: Jörberg 1961 tab. A s. 412 och tab. B s. 424. 1872 fanns det bara ett företag med fler än 1000 arbetare, 1897 redan sju och 1913 hela 22. Landets största företag 1897 var Kopparbergs — Bergslags Ab, som hade 3 900 anställda och vars årsproduktion värderades till 26,3 miljoner kr. 1912 var den största firman Svenska sockerfabriks AB, med 8100 anställda och en årsproduktion av 107,5 miljoner kr.

Fastän produktionen hade koncentrerats kraftigt till stora enheter bör man ändå inte dra den slutsatsen att produktionen i liten eller medelstor

⁴⁰ *Montgomery* 1947 s. 240 ff.

⁴¹ SOU 1940:35 s. 5—9. Orsakerna till koncentrationen var enligt betänkandet "tekniska, finansiella, maskintekniska och allmänpolitiska".

⁴² *Jörberg* 1961 s. 170 tab. V:1. — *Ljunggren* har redan 1912 räknat 150 företag som kunde behärska över 65 % av sina produktionsgrenar. Se även *Wohlén* 1915 A tab. II.

⁴³ *Jörberg* 1961 s. 193—196 (appendix).

skala helt skulle ha upphört. I själva verket ökade antalet företag från 1896 till 1906 med nästan 2000, och uppgick därmed till 9 587. Därefter börjar en långsam nedgång; 1913 fanns det 9 113 företag.⁴⁴ Utvecklingen berodde på att den svenska ekonomin upplevde sin kraftigaste expansionsperiod, nya områden erövrades och nya företag grundades för att exploatera dem. De små företagen överlevde just därför att de, som tidigare nämnts, till stor del omvandlades från hantverksföretag till industrins underleverantörer.

Tabell 7. De svenska företagens fördelning utgående från antalet arbetare (siffrorna anger procent) åren 1896 och 1912.

	Företagens fördelning på grundval av antalet arbetare				Arbetarnas fördelning på grundval av företagens storlek		
	under 100	100—500	över 500		under 100	100—500	över 500
1896	94,2	5,5	0,4	1896	43,77	41,42	14,81=30 000
1912	92,5	6,9	0,6	1906	41,87	41,99	16,14=53 000
				1913	37,67	41,82	20,51=78 000

Källa: Statistik översikt s. 67.

Majoriteten av företagen hade ännu 1912 färre än 100 arbetare. De företag som hade färre än 10 arbetare utgjorde 1913 cirka hälften av alla företag, och cirka 3/4 av alla företag hade färre än 50 anställda. Procentsiffrorna förvränger bilden en smula, eftersom en allt större andel av Sveriges arbetarklass år för år övergick till att arbeta i storföretag. År 1896 fanns till exempel knappt 15 procent av arbetarna i företag med mer än 500 anställda, men i absoluta tal var siffran 30 000, medan den 1906 var 53 000 och 1913 hela 78 000.⁴⁵ Antalet storföretag, deras betydelse och andel i hela näringslivet ökade oavbrutet under den undersökta tidsperioden.

Utöver produktivkrafternas tillväxt, uppkomsten av monopol, karteller och truster inträffade till slut en annan brytning inom det svenska näringslivet före första världskriget, vilket på ett utomordentligt sätt illustrerar hur Sverige utvecklas till samma nivå som de västliga utvecklade kapitalistiska derna. Betalningsbalansen blev positiv år 1910 och Sverige började exportera kapital. På 1870-talet hade man tagit stora utländska lån för att finansiera järnvägarnas utbyggnad, och då speciellt från Frankrike. Kapitalimporten fortsatte kraftigt under första decenniet av 1900-talet; toppen ca. 120 miljoner kr. uppnåddes 1904, men under de följande tio åren gick utvecklingen i motsatt riktning.⁴⁶ Förändringen grundades sig på exportindustriernas goda marknader. Många forskare anser att detta var ett avgörande steg i Sveriges förvandling till ett land med en modern och mångsidig pro-

⁴⁴ Statistisk översikt s. 37 tab. 30.

⁴⁵ Jörberg 1961 s. 422—423 tab. A.

⁴⁶ Om kapitalexporten se Fleetwood s. 19, 55, 108 (tab. XII) och 216, jfr. Ohlsson s. 15—17.

duktionsapparat, och de har betonat skillnaden mellan denna och den industriella revolutionens tidiga period genom att tala om Sveriges karaktär av "utvecklingsland".⁴⁷ Eftersom kapitaltillgångarna ännu före första världskriget kunde klassificeras som "nationella", kan man anse förändringen som mycket betydande.

Det svenska näringslivet var kopplat till de internationella marknaderna närmast genom exportindustrin, och utrikeshandelns ökade betydelse innebar början till en tidsålder av internationell arbetsfördelning inom den svenska ekonomin. I det här sammanhanget är det emellertid inte möjligt att göra en konkret analys av hur den här utvecklingen påverkade den svenska ekonomin. Perioden före första världskriget innebär en relativt stabil ekonomisk tillväxt i Europa och Nord-Amerika. I Sverige ökade BNP årligen i genomsnitt med 3,6 procent mellan 1890—1915. Det var bara under åren 1892—1893, 1901—1902 och 1908—1909 då depressioner åtföljde lågkonjunkturerna och Sveriges ekonomi och produktion, utrikeshandel och sysselsättning upplevde en nedgång. Vid sekelskiftet var depressionen mycket obetydlig, så att expansionen i själva verket fortsatte oavbrutet i ca. femton år. Den nya uppgången i början av 1910-talet var exceptionellt snabb och kompenserade följderna av depressionen under de föregående åren.⁴⁸

2.1.2. Fördjupningen av arbetsfördelningen i samhället

En följd av produktivkrafternas tillväxt var en fortgående specialisering av arbetsfördelningen. Specialiseringen av produktionen till framställning av en enda vara eller t.o.m. en del av en vara ledde till en tillväxt av marknader som tryggade varuutbytet, d.v.s. kapitalets cirkulation. Dessa ekonomiska processer blev mer komplicerade, och detta ökade i sin tur de administrativa problemen. Näringslivet, men även staten blev tvungna att ta itu med problemen och försöka lösa dem. Analysen av arbetsfördelningen i samhället är av central betydelse när vi senare undersöker arbetarklassens ställning och struktur.

Vi behandlar först differentieringen av arbetsfördelningen i samhället konkret genom att undersöka de olika näringsgrenarnas relativa andel i hela ekonomin. Näringslivet kan undersökas genom en tredelning: man kan skilja på primär-, sekundär- och tertiärområden. Till det först nämnda hör de s.k. grundnäringarna (jord- och skogsbruket samt gruvorna), d.v.s. den råvaruproducerande sektorn; med sekundärsektorn menas egentlig varu-

⁴⁷ E. F. Heckscher 1969 s. 269. Jfr. Montgomery 1947 s. 333 ff. och Samuelsson 1968 s. 327—329.

⁴⁸ Thomas s. 149 ff., Jörberg 1961 s. 334 ff.

produktion, och till den tredje sektorn hör allt övrigt, så som handel, kommunikationer och särskilt olika typer av tjänster.¹

Tabell 8. Uppbyggnaden av Sveriges näringsliv 1800—1910 (absoluta tal i tusen och procent).

	Primärsektorn		Sekundärsektorn		Tertiärsektorn		Hela befolkningen
	Abs.tal	%	Abs.tal	%	Abs.tal	%	Abs.tal
1800	1856	79	266	11	225	10	2 352
1850	2 714	78	319	9	450	13	3 462
1870	3 022	73	598	14	559	13	4 164
1880	3 105	68	783	17	677	15	4 566
1890	2 950	62	1 052	22	780	16	4 785
1900	2 787	55	1 453	28	895	17	5 136
1910	2 727	49	1 736	32	1 059	19	5 522

Källor: Emigrationsutredningen, bilaga 9. tab. A och Historisk statistik för Sverige, tab. 23. s. 82.

Under perioden 1800—1910 förändrades Sveriges näringsstruktur inom de tre huvudsektorerna på följande sätt: sekundärsektorn tredubblades och tertiärsektorn tvådubblades på primärsektorns bekostnad. I utvecklingen kan man urskilja även periodiska tendenser: staganation i början av 1800-talet, då industrins och hantverkets andel t. o. m. minskade något; kapitalismens genombrott 1850—1870; den första industriella revolutionen under 1870-talet; samt den andra industriella revolutionen från 1890-talet framåt. Det är betecknande att grundnäringarnas andel i ekonomin föll under mittstrecket för första gången år 1910. Från och med 1890-talet började även deras absoluta tal att minska.

Tabell 9. Sveriges stadsbefolkning, landets inre flyttningsrörelser samt befolkningsutvecklingen på landsbygden och i städerna 1851/60—1901/10 (siffrorna anger procent).

År	Stads- befolkning	Födda på annat håll		Flyttningsnetto		Befolkningsutveckling	
		Landsbygd	Stad	Landsbygd	Stad	Landsbygd	Stad
1851/60	11	5	25	—2,8	+20,7	9,0	21,6
1861/70	13	6	29	—3,3	+18,3	5,7	21,3
1871/80	15	8	32	—3,6	+19,1	6,5	24,4
1881/90	19	9	35	—4,9	+21,6	0,3	26,2
1891/00	21	11	36	—4,0	+14,6	3,7	20,7
1901/10	25	13	35	—4,3	+12,9	3,0	21,4

Källa: Thomas s. 42—45.

¹ Denna uppdelning framställs i själva verket även i SOS; gruvorna har dock räknats till industrin.

Härnäst presenteras tre centrala fördjupningstendenser i arbetsfördelningen. Vi undersöker differentieringen mellan stad och land, mellan intellektuellt och kroppsligt arbete och utvecklingen av företagens inre arbetsfördelning.

De stadsliknande samhällenas antal växte oavbrutet. År 1910 bodde var fjärde svensk i en stad. Rikets inre flyttningsbalans var klart positiv i städerna och negativ på landsbygden. Över en tredjedel av stadsborna var födda på annan ort medan detta gällde endast för en tiondel av landsortsborna.² Urbaniseringen åskådliggör hur olika landsbygden och staden utvecklades. De samhälleliga konsekvenserna av urbaniseringen är allmänt kända. Före kapitalismens genombrott och ännu i det förkapitalistiska brukssamhället och i manufakturerna rådde samma typ av patriarkaliska relationer som på landsbygden. I de gamla svenska bruken var det patron som ännu ägde bostäderna i början av 1800-talet. Det var han som ombesörjde framställningen av livsmedel och kläder, hade ansvaret för kyrkan, skolorna och fattigvården på samma gång som han skaffade fram råvarorna för produktionen och till slut ordnade med transport och marknadsföring av produkten.³ I ett sådant samhälle härskade en inre harmoni av tvång; alla livsområden var knutna till varandra, och arbetsfördelningen var relativt svagt utvecklad.

Kapitalismens genombrott och arbetskraftens frigörelse ledde till den tidigare beskrivna förvandlingen av hela samhället. Men den patriarkaliska traditionen levde vidare, särskilt i landsbygdens industricentra. I städerna blev alla tjänster och livetsförnödenheter marknadsvaror: livsmedel, bostäder, kläder.

Det fanns utomordentligt stora regionala olikheter beträffande urbaniseringen och industrialiseringen, vilket ökade skillnaden mellan stad och land. Av Sveriges 24 län (Stockholms stad är icke medräknad) var det år 1900 inte mer än två vars stadsbefolkning översteg 30 %; dvs. Göteborgs- och Bohus län (40 %) och Malmöhus län (33 %). Förutom dessa var det sju län till som låg över 20 % genomsnittsgränsen för hela riket. Till gruppen 10—20 % hänförde sig åtta län, och sex län till under 10 %.

Norrbottnenslänen var minst urbaniserade. Alla län, som överskridit gränsen 25 procent, låg i ett område som sträckte sig från Stockholm i sydvästlig riktning över Väneren och Vättern fram till Nordsjön.⁴ Också jordbrukets inre utveckling — kapitaliseringen, rationaliseringen och övergången i stor skala till boskapsskötsel — återspeglar samma specialisering av arbetsfördelningen. Lantarbetarnas och de egendomslösas ställning började i allt högre grad påminna om den ställning lönearbetarna befann sig i. Det samma gällde de småbrukare som behövde extra arbeten utanför hemman.

² Se tab. 9.

³ Rune Lindström s. 115 ff., Gärdlund 1942 s. 358 ff.

⁴ Thomas s. 26 ff.

Penningekonominns genombrott och jordbruksprodukternas omvandling till marknadsförda varor skar av de patriarkaliska banden. Jordbrukets utveckling var visserligen betydligt långsammare än industrins, och de olika näringsgrenarnas frammarsch i städerna ledde till att landsbygden släpade alltmer efter i konkurrensen. Befolkningsökningen hade skapat ett slags "arbetskraftsinstitution" som bestod av den egendomslösa befolkningsdelen, dvs. backstugusittare, torpare, statare och tjänstefolk. Bland Sveriges alla yrkesutövare var denna grupp störst ända fram till 1914, trots att de mindrade absolut sett.⁵

Jordbrukets kapitalisering kolliderade hårt med denna "arbetskraftsinstitution" som de egendomslösa utgjorde. Den grundade sig ju på naturhushållningen och band de egendomslösa vid jorden. Systemet började utgöra ett hinder för lantbrukets rationalisering. Den mänskliga arbetskraftens betydelse började minska och den egendomslösa landsbygdsbefolkningen började allt mer förvandlas till en arbetskraftsreserv för industrin.⁶

Lönarbetet var av central betydelse på de storgods som bedrev spannmålsodling, men jordbrukets övergång från spannmålsodling till boskapskötsel minskade i stort sett behovet av arbetskraft.

Kapitaliseringen av de medelstora och t.o.m. de små jordbruken, samt utvecklingen till självförsörjande familj jordbruk utan behov av främmande arbetskraft, minskade allt mer sysselsättningen. Förändringarna i produktionsinriktningen bromsade koncentrationen av jordägandet och gjorde mindre jordbruk livsdugliga. Jordbrukarnas antal t.o.m. växte långsamt fram till år 1910. På så sätt spreds kapitaliseringen även utanför de sydliga slättbygderna. Maskinerna, vars inköp ofta möjliggjordes av inkomster från skogsbruket, minskade oavbrutet behovet av mänsklig arbetskraft. De regionala olikheterna var emellertid fortfarande utomordentligt stora.⁷

Inom den sekundära sektorn ledde arbetsfördelningens specialisering till en specialisering av produktionen. De tidigare nämnda representativa verkstadsföretagen är ett bra exempel. Inom metallindustrin kan man enkelt beskriva specialiseringen; hyttorna avskiljdes från gruvorna, gjuterierna från hyttorna och verkstäderna från gjuterierna. Højningen av förädlingsgraden innebar redan den en specialisering. Ett gott exempel är pappers- och verkstadsindustrierna, som slog igenom på 1890-talet.⁸ Den ökande produktionen av konsumtionsvaror hade samma effekt.

Den fortsatta tekniska utvecklingen förändrade hantverkets ställning på ett avgörande sätt. Fastän det var möjligt att ersätta vissa hantverk med

⁵ Carlsson 1968 s. 267 tab. 2.

⁶ Om denna strukturförändring se Emigrationsutredningen, bilaga 9. s. 49—51., *Utterström* I s. 64 ff.

⁷ Om jordbrukets produktionsförvandling se *National Income* I s. 64—65 tab. 2. Jfr. *Thomas* s. 68 ff. *Carlsson* 1956 s. 336 ff.

⁸ Om metallindustrins förvandling se *SOU* 1923:31 s. 69 tab. XV och bilaga II s. 101. Jfr. *Albinsson* s. 29 ff.

maskiner, betydde det ingalunda att hantverket försvann. Tvärtom skapades en rad helt nya yrken som grundade sig på hantverkskicklighet.⁹ En del av hantverksverkstäderna blev underleverantörer åt industrin. De specialiserade sig till exempel på att framställa någon produkt del som en hantverksprodukt.¹⁰

Specialiseringen inom primär- och sekundärsektorerna ledde till att tertiärsektorns näringsgrenar expanderade mycket snabbt. Vi har redan tidigare talat om hur detta påverkat befolkningens sysselsättningsstruktur. Den allt mer komplicerade omsättningen gjorde att en allt större del av arbetskraften skiljdes från den omedelbara produktionen för att i stället sköta tjänster i samband med kapitalets cirkulation.

Intellektuellt och manuellt arbete skildjes också åt. Det var en annan tendens som hörde samman med specialiseringen av arbetsfördelningen. En viktig beståndsdel i detta var att allt fler avlönades även inom de s.k. manschettyrkena. Man kan undersöka denna process genom att studera tjänstemannakårens tillväxt, även om gränsen mellan arbetare och tjänsteman ingalunda var klar. Tjänstemännen växte i antal på alla områden inom alla de tre sektorerna tiden 1870—1910. De absoluta talen för primär- och sekundärsektorerna 1910 (14 300 respektive 15 700) var små jämförda med tertiärsektorns 161 100. I början av 1900-talet fanns det faktiskt fler tjänstemän än arbetare inom tertiärsektorn.¹¹

År 1910 fanns det 191 000 tjänstemän, medan antalet arbetare var 433 000, d.v.s. bara 2,2 gånger fler. Särskilt tjänstemannakåren ökade under 1910-talet, mer än 60 procent.¹² Tertiärsektorns tillväxt återspeglar konkret hur problemen ökade på grund av den ekonomiska cirkulationens allt mer komplicerade och specialiserade struktur.

Produktionens mekanisering och uppkomsten av stora industrier med tusentals anställda ledde till att arbetsfördelningen inom företagen specialiserades. Det finns inga exakta forskningsrapporter om hur den svenska industritekniken utvecklades i olika branscher. På grund av de tidigare nämnda uppgifterna om mekaniseringens utveckling, produktiviteten och produktionsspecialiseringen kan man i grova drag beskriva arbetsfördelningens specialisering inom företagen.¹³

⁹ Söderberg s. 10—11. Jfr. *Gynnå* och *Mannheimer* s. 18 ff.

¹⁰ Jfr. *Söderberg* s. 120—123 och *Gynnå* och *Mannheimer* s. 22 "Hantverk som blev bihang till industrin".

¹¹ Se tab. 14 och dess källor.

¹² *Carlsson* 1968 s. 267 tab. 2.

¹³ Emigrationsutredningen, bilaga 15; *Sylwan* 1910 A och 1910 B; *Petander* (Nationalförening mot emigrationens avhandlingar om rationalisering), jfr. *DeGeer*, passim., Se även *Rune Lindström*: "Järnbruksliv", *Lindholm*: "När maskinen kom", *Hjulström*: "Sveriges elektrifiering"; *Söderlund*, *Utterström*: "Fagersta brukens historia V"; *S. Hansson* 1925; *Karlbom*, *Petersson* 1—2; *Lindgren* 1938; *Lindgren*, *Tingsten*, *Westerståhl*.

Den företagsinterna specialiseringen av arbetsfördelningen kan också undersökas på grundval av utvecklingen av produktionsprocessen och produktionens organisation. Där innebar teknikens och speciellt maskineras utveckling en nyckelställning. På grundval av produktionsprocessens utveckling kan man dela upp den interna arbetsfördelningens specialisering i två perioder: 1. De omedelbara producenterna (s.k. enkel varuproduktion) och 2. Manufakturerna. De förra dominerade den förkapitalistiska perioden. Den omedelbara producenten tillverkade med egna verktyg av egna råmaterial någon produkt som skulle marknadsföras. I manufakturen däremot tillverkades produkterna av hantverkarna med ägarens verktyg eller med enkla maskiner med användning av ägarens råmaterial. Skillnaden ligger i att hantverkarna var lönearbetare hos ägaren och inte ägde sålunda produktionsmedlen.

I arbetsorganisationen började man urskilja arbetsfördelningens specialisering: arbetet spaltades upp i moment, och varje arbetare tillverkade en viss del av produkten. I den färdiga produkten förenades emellertid dessa moment, och individuella arbetaren (individueller *Teilarbeiter*) blev en "helhetsarbetare i företaget" (*betrieblicher Gesamtarbeiter*). I Manufakturerna däremot behärskade arbetarna tack vare sina yrkeskunskaper fortfarande hela produktionsprocessen.¹⁴

In den industriella revolutionens utveckling har vi redan tidigare kunnat urskilja två faser till: 3. Den mekaniserade industrins och 4. Storindustrins tidevarv, d.v.s. den första och den andra industriella revolutionen. Den industriella revolutionens inverkan på arbetarens ställning genom den företagsinterna arbetsfördelningen var revolutionerande jämfört med tidigare epoker.¹⁵

I den fjärde fasen genomgick storindustrins produktionsorganisation en fullständig omvälvning. De orsakades framför allt av att man kunde mekanisera tillverkningen till en betydande grad med hjälp av elström. I det här skedet kunde arbetarna inte längre själva bestämma arbetstakten, utan blev tvungna att följa maskinernas takt. Arbetarnas insats var bunden till maskinen.¹⁶ På grund av den mekaniserade produktionen utvecklades arbetsfördelningen så att allt fler människor deltog i framställningen av samma produkt, men det individuella momentet blev allt mindre. Maskinerna förenade dessa delinsatser till en färdig produkt som företaget stod för. Den färdiga produkten fjärmades emellertid sålunda allt mer från arbetaren, vars insats begränsades till en allt mindre del av produkten. Han kunde inte längre följa resultatet av sitt arbete till slutprodukten. Denna typ av specialisering

¹⁴ Teoretiska utgångspunkter: *Mauke* s. 32 ff., *Deppe* 1971 s. 206—208.

¹⁵ *Mauke* s. 37—41, *Deppe* 1971 s. 118—120.

¹⁶ *Mauke* s. 39, *Deppe* 1971 s. 208—209.

skedde inom olika näringsgrenar, i företag inom samma bransch liksom också inom ett och samma företag.

Det faktum att arbetsfördelningen på flera plan differentierades, var således bara den ena sidan av fenomenet. Arbetarklassens konsolidering var en lika viktig tendens; ju längre den samhälleliga arbetsfördelningen framskred, dess mer invecklad blev cirkulationsprocessen. Utvecklingen kan beskrivas med begreppet samhällelig totalarbetare (gesellschaftlicher Gesamtarbeiter), vilket i sin konsolidering illustrerar uppkomsten av en riksomfattande arbetsmarknad. Utvecklingens objektiva grund finner vi i reproduktionen av lönearbetarnas arbetskraft i kapitalets reproduktionsprocess. Differentiering och konsolidering utgör två i inbördes växelverkan stående tendenser i samma fenomen (den samhälleliga arbetsfördelningen).¹⁷ Det är nödvändigt att observera dem i relation till varandra, ty utan en dylik logik vore det inte möjligt att motivera grunden för arbetarklassens kollektivitet. Dessa tendenser spelar senare en central roll vid utredningen av arbetarrörelsens organisationsform, eftersom just därigenom den samhälleliga arbetsfördelningens verkningar konkret framträder i arbetarklassens struktur.

Det som har sagts i det föregående är naturligtvis en abstraktion av utvecklingen. Det är en allmän beskrivning av arbetsfördelningens specialisering ända till den andra industriella revolutionen. Den konkreta utvecklingen försiggick naturligtvis inte så schematiskt, och de olika perioderna kan inte avgränsas så skarpt från varandra. Det är klart att manufakturerna och omedelbara producenter fortsatte att verka medan den mekaniserade storindustrin växte upp, men de ledande svenska industrigrenarna följde i stort sett den beskrivna utvecklingen. Den slutsatsen kan dras på grundval av de tidigare presenterade siffrorna om mekaniseringen och produktiviteten. Slutsatsen förstärks dessutom av den debatt som fördes i Sverige kring sekelskiftet om amerikansk arbetssocialologi, taylorismen och scientific management.

Exempel ur företagets historia och de slutsatser vissa forskare dragit, berättigar en att påstå att produktionens organisation i stora och medelstora företag i ledande svenska industrier stod på samma nivå som i de ledande västliga industriländerna.¹⁸

---

¹⁷ Deppe 1971 s. 208 konstaterar: "Die Mechanisierung der Produktion integriert also die Arbeitskraft in den Verwertungsprozess des Kapitals / . . . / Der Arbeiter ist vermittels der für ihn selbst undurchschaubar gewordenen Aufsplitterung der Arbeitsprozesse "Organ" einer gesellschaftlich produzierenden Gesamtarbeiters". Jfr. Mauke s. 37.

¹⁸ Emigrationsutredningen, bilaga 15; *Sylvan* 1910 A och 1910 B; *Petander*; om taylorismen i Sverige se *De Geer*, jfr. även kapitel 3.5.2.

2.1.3. Förändringar i statens ekonomiska funktioner

En av de centrala förutsättningarna för kapitalismens genombrott var att inskränkningarna för näringslivet undanröjdes. Den statliga merkantilistiska övervakningen ersattes av ett fritt näringsliv, som motiverades med ekonomiska liberala doktriner även i Sverige; merkantilismen demonterades gradvis. Ännu på 1840- och 1850-talen kan statens ekonomiska politik sägas ha varit restriktiv. Statens inställning till fri konkurrens var fortfarande till hälften negativ, och man försökte bromsa reformvägen.¹

Under konkurrenskapitalismen ingrep staten typiskt nog så lite som möjligt i ekonomin. Man ansåg att den fria konkurrensen automatiskt ledde den historiska utvecklingen. Den klassiska ekonomiska liberalismen skulle ha uppnått sitt idealtillstånd i det ögonblick då alla hinder för den fria konkurrensen avlägsnats. Den liberala staten skötte sina uppgifter närmast genom att trygga konkurrenssituationen.²

Övergången till monopolkapitalismen förde emellertid med sig helt nya problem, som raserade grundvalen för den klassiska liberalismen och förändrade statens roll. Fastän den ekonomiska liberalismen åtminstone i teorin förblev det nationalekonomiska idealet, ingrep statsmakterna allt aktivare i ekonomin och byggde upp såväl juridiska som konkreta förutsättningar för en ekonomisk utveckling. Gränserna mellan perioderna av merkantilism, ekonomisk liberalism och tilltagande statlig interventionism var inte särskilt markerade i Sverige.

”Kronans” inflytande på ekonomin genom tullar, kommunikationer och t.o.m. egna produktionsinrättningar var redan tradition i Sverige. Staten hade en särskilt påfallande andel i utbyggnaden av järnvägarna och det övriga kommunikationsnätet. Stat och kommuner hade dessutom ansvaret för fattigvården, skolväsendet och i ökande utsträckning även för yrkesutbildningen. Den offentliga sektorns andel i sjukvården och hela den övriga sociala verksamheten var större i Sverige än i de flesta andra västeuropeiska länderna.³

Syftet med den tidigare uppdelningen har inte varit att påstå att statens inblandning i ekonomin skulle ha börjat först under monopolkapitalismen. Den väsentliga förändringen i statens roll var att staten blev allt aktivare på alla nivåer i den kapitalistiska reproduktionsprocessen. Staten ingrep inte längre endast för att avlägsna störningar, utan den började allt aktivare styra och dirigera den ekonomiska utvecklingen.

Staten ingrep före 1914 i näringslivet främst med lagstiftning och administrativa medel medan dess direkta ekonomiska roll i kapitalackumulatio-

¹ Jfr. *Montgomery* 1947 s. 145—147, *E. F. Heckscher* 1969 s. 275 ff.

² Jfr. *Sellberg* s. 15 ff.

³ *Höjer* s. 11 ff.

nen ännu var relativt blygsam. Värdet av de statliga och kommunägda bolarproduktionen utgjorde 1872 endast 1,1 procent av hela industrins årsproduktion, och 1912 var siffran 2,2 procent. År 1912 ägde staten två företag med över 500 anställda och 13 med en årsomsättning som överskred en miljon kronor. Det fanns betydligt fler statliga företag inom kapitalvaruproduktionen än inom konsumtionsvaruproduktionen.⁴

Ett exempel på den aktivare roll som staten spelade, var det s.k. malmfältsavtalet 1907 — då staten tillsammans med s.k. Ab Grängesberg — Oxelösund-järnvägen övertog Norrbottens malmfyndigheter — som lade grunden till Luossavaara — Kiirunavaara Ab:s och Ab Gällivare Malmfälts (AGM) utveckling till storföretag.⁵

På samma gång försökte staten som ett resultat av den s.k. Norrlandskommitténs arbete trygga de norrländska småbrukarnas ställning med flera nya lagar (bl.a. egnahemslagen, norrländska förbudslagen och arrendelagen). Genom dem ville man främst komma åt företagens försök att lägga beslag på småbrukarnas skog och mark. Vid sekelskiftet hade sammanlagt 12 000 småbruk i Dalarna och Norrlandslänen gått detta öde till mötes.⁶

Frihandeln blev verklighet på 1850- och 1860-talen. Under det följande årtiondet började emellertid jordbruksprodukternas priser att falla. Den nya situationen gav upphov till den s.k. stora tullstriden i riksdagen i mitten av 1880-talet. Striden mellan frihandelsvänner och protektionister påverkade utformningen av hela det svenska partiväsendet fram till sekelskiftet. När konjunkturerna sviktade blev tullskyddet en nödvändighet framför allt för södra Sveriges spannmålsproducenter och hemmamarknadsindustrin. Protektionisterna hade sitt största stöd här. För exportindustrin skulle det däremot ha varit fördelaktigare med import av spannmål och billiga utländska livsmedel, eftersom detta skulle ha minskat kraven på högre löner.⁷

Den protektionistiska segern 1887 kom till delvis som en följd av den internationella utvecklingen i riktning mot en striktare protektionism. Det gällde särskilt Sveriges gamla handelskompanjon Frankrikes övergång till protektionism. Efter sekelskiftet började de svenska exportintressena allt mer riktas mot Tyskland, och 1906 ingicks en tulltraktat mellan de båda länderna.⁸ Den stämplade under de följande åren den svenska utrikeshandelspolitiken som protektionistisk. Många forskare anser att skyddtullarna främjade monopoliseringen, eftersom monopolistiska överenskommelser gjorde det möjligt att utnyttja tullskyddet i största möjliga utsträckning.⁹

⁴ Jörberg 1961 s. 200—201.

⁵ Jonsson s. 326 ff.

⁶ Norrlandskommitténs betänkande s. 32—37, 57, Öman s. 107 ff.

⁷ Montgomery 1947 s. 253 ff. Om partibildning se Thermanius s. 69 ff., 98 ff.

⁸ Montgomery 1947 s. 258—259.

⁹ E. F. Heckscher 1969 s. 279 skriver: "Ett av de områden där nästan alla undersökningar tyda på inverkan från tullpolitiken är monopoliseringen, kartell- och trustväsendet. Tullskyddets inverkan /.../ har bestått i att isolera ett lands marknad från utländsk konkurrens /.../".

Socialpolitikens utveckling avspeglar klarast tendenserna till ökat statligt engagemang. De sociala problemen i ståndssamhället hade före proklameringen av näringsfriheten lösts med stöd av det patriarkaliska förmyndarsystemet. Det ingick i adelns och husböndernas skyldigheter att ta hand om arbetare och tjänstefolk. Det föreskrevs i olika förordningar om tjänstetvång och laga skydd. Följaktligen jämfördes t.ex. arbetslöshet med lösdriveri ända till 1885 och räknades som en straffbar handling utgående från systemet med laga skydd.¹⁰

Officiellt skulle kommunerna ta hand om de arbetsoförmögna. Det låg i tidsandan att både församlingar och enskilda ståndspersoner bidrog med pengar till fattigvården. Principen var välgörenhet av humanitära skäl, utan att för den skulle tillerkänna de omhändertagna andra sociala rättigheter.¹¹

De patriarkaliska skyldigheterna försvann när arbetaren vann sin frihet som lönearbetare. Den plötsliga övergången till fullständiga liberala ekonomiska ideal hotade att bli en katastrof för arbetarnas levnadsförhållanden. I det konkurrenskapitalistiska samhället var det av vissa socialpolitiska skäl i princip fel att blanda sig i marknadsmekanismerna; det rådande läget uppfattades som ett "nödvändigt ont". I debatten om fattigdomen och dess orsaker började man allt mer betona individens eget ansvar. Det patriarkaliska samhället hade tagit på sig ett kollektivt ansvar för att garantera åtminstone något slags grundtrygghet åt var och en.¹²

Sellberg har delat upp den svenska arbetarskyddslagstiftningens utveckling i följande perioder, som i själva verket beskriver hela socialpolitikens utveckling utomordentligt åskådligt: 1. Den konservativt-liberala perioden (1850—1883) 2. den stadsliberala perioden (1884—1907) och 3. den liberalsocialdemokratiska perioden (1908—1919). Slutpunkten i uppdelningen är godkännandet av åtta timmars arbetsdag.

Det första skedet dominerades av å ena sidan gamla socialkonservativa värderingar enligt vilka de övre stånden hade skyldighet att ta hand om de nödställda, men å andra sidan också av doktriner som representerade extrem liberalism. Enligt denna bar den enskilde skulden till sin fattigdom. Men redan då var staten tvungen att ingripa mot en del av de allra bjärtaste missförhållandena, t.ex. minderårigas arbetstid, en osund arbetsmiljö i fabriker, nattarbete för kvinnor, etc.¹³

Under den stadsliberala perioden, som också skulle kunna kallas socialliberal, ökade samhällsproblemen och de blev mer komplicerade. Staten blev tvungen att ingripa allt aktivare, och självständigt skapa nya mekanismer

¹⁰ *Eklund* s. 212—213.

¹¹ *Höjer* s. 33 ff.

¹² T.ex. om 1871 års fattigvårdsförordnings verkliga följder skriver *Höjer* s. 33: "I 1871 en ny fattigvårdsförordning som innebar en klar tillbakagång och gjorde de fattigas ställning ännu mycket osäkrare än tidigare."

¹³ *Sellberg* s. 66—67, *Höjer* s. 35 ff.

för att lösa dem. Ett exempel på den tidens lagstiftning är yrkesfarelagen från år 1889, till vilken den statliga yrkesinspektionen hörde. Efter sekelskiftet blev socialpolitiken allt aktivare. Tidigare hade man bedrivit fattigvård av omständigheternas tvång, och stiftat lagar med vilkas hjälp de allra värsta missförhållanden avskaffades; men nu övergick man till en modern socialpolitik, som omfattade utbildning sjukvård, arbetarskydd, och som det nyaste inslaget även arbetsmarknadsfrågor. Staten började alltså allt mer ta på sig ansvaret för att avlägsna störningar i samhället och förhindra uppkomsten av sociala problem.¹⁴

Förändringarna i statens roll avspeglades i den administrativa uppbyggnaden. På grund av jordbrukets tillväxt grundades år 1900 ett särskilt jordbruksdepartement.¹⁵ Ett sätt att åskådliggöra utvecklingen av det statliga engagemangets utsträckning och innehåll är att undersöka kommittéväsendet. Kommittéerna reflekterade på ett koncentrerat sätt samhällets mest brännande ekonomiska och sociala problem.

Enbart kommittébetänkandenas antal steg brant. Mellan 1895 och 1903 utkom högst 30 betänkanden om året. Men redan 1904—1914 publicerades i genomsnitt 72 betänkanden, och sammanlagt 794 bibliografiska enheter.¹⁶ Kommittéväsendet expanderade väldigt strax efter sekelskiftet. ”Under denna tid ha kommittéväsendet och det statliga utredningsarbetet väsentligt förändrats. Kommittéuppgiften har mångdubblats och blivit av längre varaktighet.”¹⁷

Kommittébetänkandenas innehåll fördelat på ämnen beskriver i grova drag inriktningen av den ökande statliga verksamheten.

Tabell 10. De svenska kommittébetänkandenas ämnesvisa fördelning 1895—1903 och 1904—1914, några viktigare ämnen

Ämne	1895/1903	1904/1914
Aktiebolag, banker	8	29
Utrikeshandel, tullar	20	15
Energipolitik, kommunikationer	22	58
Arbetsmarknadspolitik	3	86
Sociallagstiftning	15	92
Utbildningsväsen	16	31
Jordbruk	2	6
Summa	106	317

Källor: Förteckning över kommittébetänkanden och Förteckning över statliga utredningar.

¹⁴ Sellberg s. 300—305, Schmidt s. 24 ff.

¹⁵ Se t.ex. Gellerman s. 51.

¹⁶ Förteckning över kommittébetänkanden och Förteckning över statliga utredningar.

¹⁷ Erik Winge i förordet för Förteckning över statliga utredningar.

Tyngdpunkten förflyttades kraftigt i riktning mot arbetsmarknadspolitiken och sociallagstiftningen. Majoriteten av de betänkanden som inte räknats upp här behandlar enskildheter i den statliga förvaltningen och i de statliga tjänstemännens ställning, särskilt rörande pensionsfrågor.

De mest kända exemplen i början av 1900-talet för kommittéverksamheten var utan tvivel den år 1901 tillsatta Norrlandskommittén och den år 1907 påbörjade emigrationsutredningen. Den senare skulle studera orsakerna till emigrationen, men i själva verket utvecklades en serie av betänkanden som gavs ut åren 1908—1913 till en rätt detaljerad översikt av det svenska samhället.¹⁸

När vi granskade tertiärsektorns växande andel av nationalprodukten och dess inverkan på näringslivets uppbyggnad i samband med arbetsfördelningens specialisering, pekade vi på det ökande utbudet av statliga tjänster. Förändringen av innehållet i statens åligganden kan ytterligare belysas med siffror som visar hur mycket pengar staten årligen anslög till olika huvudtitlar.

Tabell 11. Den svenska statens utgifter uppdelade på huvudtitlar och utgifternas tillväxt 1903—1912 (absoluta siffror anger miljoner kr.).

Departement	1903	1906	1909	1912	tillväxt %
Hov- och slott	1,3	1,4	1,7	1,6	23
Justitie	4,4	4,7	5,3	5,8	32
Utrikes	0,6	1,0	1,5	1,7	183
Armén	48,0	55,4	58,6	56,6	15
Flottan	22,0	22,0	26,0	26,7	30
Civil	37,0	40,4	41,6	52,0	41
Finans	11,2	12,2	12,3	16,6	48
Ecklesiastik, utbildning	18,0	19,7	24,7	27,8	54
Jordbruk	8,2	8,1	9,6	12,8	56
Pensioner, mm.	6,3	7,1	13,7	16,3	159
Summa	165,2	172,0	200,4	217,9	32

Källa: SOS i sammanfattning, tab. 100, 102, 106 och 109, (s. 100—147).

Av alla huvudtitlar växte utrikes- och jordbruksdepartementenas andel starkast, men även de social- och finanspolitiska utgifterna ökades jämfört med arméns och flottans andel. Också tjänstemännens antal ökade och fördelades på de ovannämnda områdena på motsvarande sätt. Ökningen i socialvårdens och kommunikationernas tjänstemannakår var klart den största.

På grund av det svenska samhällets ekonomiska och sociala omvälvning kring sekelskiftet är det möjligt att dra några allmänna slutsatser, som har en central begreppsanalytisk betydelse för denna undersökning. Samman-

¹⁸ Se särskilt Emigrationsutredningens huvudbetänkande.

fatningen baserar sig även på den presenterade utvecklingen av den svenska staten.

Övergången från konkurrenskapitalism till monopolkapitalism innebar att produktionens samhällseliga natur starkt underströks. Produktivkrafternas tillväxt, koncentrationen och ackumulationen av kapitalet, specialiseringen av den samhällseliga arbetsfördelningen och cirkulationsprocessens ökade komplexitet åskådliggör vad produktionens församhällseligande innebär. Inom storindustrin och monopolen ledde utvecklingen till en konkret motsättning mellan produktionens samhällseliga natur och det privata övertagandet av produkten.¹⁹

Det är fruktbart att granska den ekonomiska utvecklingen som en reproduktionsprocess, eftersom tryggandet av den fortsatta produktionen förutsätter att produktionsfaktorerna "förnyas" om och om igen (reproduceras). I själva verket upprätthåller reproduktionen samhällets utveckling och i reproduktionen utkristalliseras även förhållandet mellan ekonomin och statens ekonomiska funktioner.²⁰ Man kan m.a.o. se statens historiska utveckling i reproduktionsprocessen, eftersom produktionens församhällseligande medför att staten engagerar sig allt aktivare i densamma. Statens natur och väsen förverkligas i den politiska kampen om de samhällseliga intressena vilka har sin grund i reproduktionsprocessen.²¹

Statens historiska utveckling kan man i själva verket "härleda" från reproduktionsprocessens församhällseligande, eftersom de institutioner och mekanismer som hör till den statliga verksamheten (juridik, förvaltning, socialpolitik, o.s.v.) verkar växa fram ur de problem och konflikter reproduktionsprocessen skapar.²²

De problem som uppstår i näringslivet som en följd av reproduktionens församhällseligande, utkristalliseras i politiska konflikter, som gäller staten. "Politiseringen" av konflikterna mellan samhällsklasserna, liksom inom dem, är också en följd av reproduktionsprocessens församhällseligande; allt fler problem som uppstår inom ekonomin tar sig uttryck som konflikter på den politiska nivån. Karaktärsförändringen i den politiska processen hade naturligtvis en utomordentligt stor betydelse för arbetarklassens verksamhetsförutsättningar. Reproduktionsprocessens tendens att församhällseligas resulterade i att staten allt mer förvandlades till ett aktivt centra för samhällskonflikternas reglering och integrering. Detta återspeglades i statens nya ekonomiska och socialpolitiska åligganden. Statens uppgift var inte

¹⁹ Jfr. t.ex. *Jonas* s. 20 och *Jung* s. 35.

²⁰ Jfr. *Hirsch* s. 14 ff., *Jung* s. 32—34, *Busch*, *Christensen*, *Jepsen* s. 27 f.

²¹ Jfr. *Hirsch* s. 23: "Wir vertreten hier die These dass eine Theorie des bürgerlichen Staates aus der Analyse der Grundstruktur der Gesellschaftsformation in ihrer Totalität heraus entwickelt werden muss." — Här är det ändå inte fråga om en "teori" (som *Hirsch* rekommenderar) om staten utan en historisk utvecklingsprocess av den svenska staten.

²² *Hirsch* s. 23 f., *Sunesson* (särtryck) s. 3—5.

längre enbart att eliminera störningar, utan den växte ständigt till i sin självständiga roll som en auktoritet och beskyddare av de kapitalistiska intressena i sin helhet.²⁵ De här presenterade reproduktions- och församhälleligandebegreppen liksom de som rör staten och politiken har en central metodisk betydelse när vi nu övergår till att undersöka den svenska arbetarklassen.

2.2. Förändringarna i arbetarklassens ställning och struktur

Arbetarklassens ställning formades inom ramen för de villkor den kapitalistiska reproduktionsprocessen skapade. I det här kapitlet behandlar vi arbetarklassens sociala konstitution, struktur och ställning. Det förutsätter en konkret analys av lönearbetets historiska utveckling (församhälleligandet av reproduktionen av varan arbetskraften), eftersom villkoren för arbetarklassens existens och dess kollektiva krav utkristalliseras på denna objektiva nivå. Reproduktionsprocessen av varan arbetskraft reduceras till ett omlopp eller cirkulation, vars olika faser består av produktion, försäljning och förbrukning. I försäljningen reproduceras arbetskraften som vara (den säljs och köps). I förbrukningen producerar arbetskraften värde och mervärde och i produktionen reproduceras varan arbetskraften som ett materiellt värde. Här är det väsentligt att anmärka att arbetskraftens reproduktion i sin egenskap av vara inte enbart sker som materiell reproduktion, för att bara trygga tillgången till arbetskraft, vilket är den traditionella definitionen av begreppet. I stället sker reproduktionen av arbetskraften som vara inom kapitalets reproduktionsprocess så, att den samtidigt reproducerar hela produktionssättet som klassförhållande.¹

På detta sätt kan man teoretiskt utkristallisera arbetarklassens hela existens och utvecklingen av dess objektiva verksamhetsförutsättningar. Arbetskraftens reproduktion som vara innehåller ju den allmänna motsägelsen, ett lönearbetaren för att leva måste reproducera sin arbetskraft som vara. Arbetskraftens försäljning är den enda förutsättningen för hans liv. Om man inte ser saken ur denna synvinkel, kan man överhuvudtaget inte alls förstå arbetarklassens natur och väsen som ett subjektivt moment och arbetarrörelsen som en emancipationsrörelse.²

Med hjälp av dessa teoretiska utgångspunkter och abstraktioner har vi försökt disponera frågor för att kunna utforska arbetarklassen historiskt och konkret. Analysen av arbetskraften som vara sammanbinder arbetarklassens

²⁵ *Hirsch* s. 21—23.

¹ Om begreppet "reproduktion" se te ex. *Hirsch* s. 17 ff., *Jung* s. 38 ff. Jfr. *Balibár* s. 159 ff. (den s.k. strukturalistiska marxismen). Se även *Hentilä, Kettunen, Turtola* s. 2—6.

² Jfr. *Vester* s. 14, *Deppe* 1971 s. 61—64.

ekonomiska konstitution (kapitel 2.1.) med dess sociala konstitution. I det följande går vi in på arbetarklassens uppkomst och sociala konstitution, därefter undersöker vi hur arbetsfördelningens utveckling påverkat arbetarklassens struktur och till sist granskar vi följderna av skiktningen med hjälp av vissa "socialhistoriska indikatorer" (löner, levnadskostnader, konsumtion, boendenivå, sysselsättning, arbetsförhållanden). Målet är inte en siffermässigt nogrann presentation utan en översikt av de viktigaste tendenserna. Problemställningen kräver inte heller diskussion om detaljer i ljuset av den tidigare socialhistoriska forskningen.

2.2.1. Arbetarklassen i konkurrenskapitalismen

Arbetarklassens uppkomst var också i Sverige en följd av arbetskraftens befrielse men ännu efter näringsfrihetens proklamering måste varje arbetare ända fram till 1885 mantalsskriva sig hos någon företagare enligt bestämmelserna om laga skydd.³

Uppkomsten av den svenska arbetarklassen var i sin helhet en rätt långvarig och komplicerad process. Redan enligt statistik från 1751 hade fabrikörerna sammanlagt 3 000 arbetare, och åren 1840—1855 fanns det 10 000—15 000 arbetare i städerna.⁴

På landsbygden utgjorde backstugusittarna och de s.k. inhysehjonen redan tidigt arbetskraft med relativt stor rörelsefrihet. I motsats till torparna och statarna hade inte backstugusittarna och inhysehjonen kommit till som en följd av landsbygdens halvfeodala arbetskraftssystem. Backstugusittarna hyrde en stuga och en tomt och gjorde dagsverken på gården. Inhysehjonen hade det likadant; deras ställning var ännu lösare. Enligt bestämmelserna om laga skydd skulle var och en vara skriven hos någon och i det här fallet innebar det att inhysehjonet hyrde ett rum i huset. Om backstugusittarna vet man att de bland annat var många f.d. soldater, sjömän och s.k. lösdrivare, vilka på detta sätt skapade sig en laglig tillvaro.⁵ Kring mitten av 1800-talet hörde cirka 100 000 män till den här kategorin.⁶

Den egendomslösa jordbrukarbefolkningen utgjorde en nästan bottenlös arbetskraftsreserv. Det gällde framför allt jordbrukets säsongsbetonade arbeten, men också skogsbruket och sågarna, utbyggnaden av vägar, kanaler och järnvägar. Vandringsarbetarna var ett intressant exempel på landsbygdens rörliga arbetskraft. De hörde vanligen hemma i Värmland eller Dalarna. Vandringsarbetarna rörde sig ofta under ledning av en för-

³ *Eklund* s. 212—213.

⁴ *Carlsson* 1968 s. 185.

⁵ Emigrationsutredningen, bilaga 9. s. 17—21. Se även *Carlsson* 1968 s. 48 ff.

⁶ Emigrationsutredningen, bilaga 9. s. 26 tab. H.

man från en plats till en annan och utförde alla möjliga tillfälliga sysslor.⁷

Arbetarna i manufakturerna och de tidiga industrierna rekryteras framför allt i inledningsskedet bland f.d. hantverkare och gesäller. När näringsfriheten utsträcktes till landsbygden började manufakturer och fabriker uppkomma även där. Deras arbetskraft rekryterades huvudsakligen från den omkringliggande landsbygden.⁸

Den mekaniserade industrins genombrott på 1870-talet ledde till uppkomsten av en modern arbetarklass. Infe förrän då började lönearbetarnas rekrytering och koncentration i stor skala riktas till tätorterna. Det finns inga noggranna undersökningar om hur arbetarna inom olika industrier rekryterades, men trots det kan man presentera vissa generella kännetecken. Landsbygdens industrier tog sin arbetskraft till större delen från den befintliga arbetskraftsreserven. På detta sätt fick gruvorna och sågarna större delen av sitt arbetskraftsbehov tillfredsställt.⁹

Städernas utbildade — den s.k. första generationens arbetare — kom också ursprungligen från landsbygden, medan den yrkeskunniga arbetsstyrkan till stor del bestod av f.d. hantverkare. Under industrialismens begynnelsekede upptog utländska yrkeskunniga arbetare och arbetsledare en betydande del av arbetsplatserna särskilt i verkstäderna och inom textilindustrin. Dessutom hade t.ex. så många som 1 400 av ca. 23 000 arbetare inom verkstadsindustrin på 1880-talet tidigare arbetat utomlands och fört med sig yrkeskunskap tillbaka till hemlandet.¹⁰

När antalet lönearbetare inom industri och hantverk började öka utomordentligt snabbt på 1870-talet, och när ökningen på 1800-talet blev hela 95 procent samt på 1890-talet också 80 procent, står det klart att majoriteten av arbetarna tillhörde den första generationen.¹¹

Efter sekelskiftet började tillväxten avta, och arbetarna började i allt högre grad rekryteras från arbetarklassens egna led. Konkurrenskapitalismens arbetarklass, som växte fram ur den första industriella revolutionen, var ett alldeles nytt historiskt fenomen. Industrialiseringen hade slitit loss arbetarklassen från dess agrara och sociala bakgrund och fört in den i helt nya levnadsomständigheter och arbetsuppgifter. Den första generationens arbetare hade inga sociala traditioner i sin egenskap av arbetare och hade därför heller inga möjligheter att bli medvetna om sin ställning.

På grund av de tidigare nämnda skälen var konkurrenskapitalismens

⁷ Carlsson 1968 s. 195 ff.

⁸ Montgomery 1947 s. 132—134, Gårdlund 1941 s. 265 ff, Carlsson 1968 s. 189 ff.

⁹ Gårdlund 1942 s. 216—217, 273 ff.

¹⁰ Ibid. s. 246—247.

¹¹ Gårdlund 1942 s. 273 ff., Carlsson 1968 s. 189.

arbetarklass utomordentligt heterogen till sin struktur. Många faktorer bidrog till den lösa strukturen. Rent allmänt kan man tala om arbetsfördelningens låga utvecklingsnivå i samhället. De inre marknaderna var ännu lokala och den utspridda produktionen runt om i landet mötte en relativt begränsat regional efterfrågan. Produktionsenheterna var små, ofta ägda av en patron eller en hantverksmästare. Därför var relationerna där ännu patriarkaliska och alla problem kunde i princip lösas lokalt. Därför hade inte heller processen som skulle forma arbetaren i den totala produktionens tjänst ännu riktigt kommit i gång.¹²

Arbetsfördelningen inom företagen var ännu rätt outvecklad på grund av den enkla tekniken. Arbetarna fördelade sig i två skarpt åtskilda gruppen på grund av yrkesskickligheten: de yrkeskunniga och icke yrkeskunniga. De förra var hantverkare, vars arbete grundade sig på den traditionella hantverksskickligheten. De yrkeskunniga försökte framhäva sin egen ställning genom att omhulda skråväsendets tidigare traditioner. I början av den fackliga organiseringen utestängdes grovarbetarna helt från de fackföreningar som hade grundats av hantverkare. Under konkurrenskapitalismen ledde den regionala splittringen till att bland annat löner och levnadskostnader inte var till närmelsevis enhetliga över hela landet.¹³ De nationella varu- och arbetskraftsmarknaderna hade ännu inte uppkommit.

Trots att arbetarklassens levnadsförhållanden och uppbyggnad var splittrad kan man i alla fall dra vissa generella slutsatser beträffande hela landet. Under konkurrenskapitalismen utmärktes arbetarklassens förhållanden av bland annat följande fakta: Arbetstiden var lång, de tunga sysslorna sköttes i relativt stor utsträckning av kvinnor och barn, lönerna var oenhetliga och kraftigt flukfuerande, arbetsmiljön var osund, bostäderna dåliga och den sociala tryggheten saknades nästan helt.¹⁴ Vi konstaterade redan tidigare att perioden behärskades av den ekonomiska liberalismens tankar, enligt vilka samhället inte skulle blanda sig i den fria konkurrensen. I praktiken ledde det till att arbetarklassens ställning avsevärt försämrades. Ändå gick inte utvecklingen i Sverige lika långt som i England under slutet av 1700-talet.

Arbetstiden i Sverige var under 1860- och 1870-talen 12—13 timmar per dag, men den minskades av den 1—2 timmar långa pausen mitt på dan.¹⁵ Under 1880-talet var situationen i praktiken densamma.

¹² *Gårdlund* 1942 s. 358 ff.

¹³ *Ibid.* s. 290—301, *Bagge* m.fl. II s. 337 ff.

¹⁴ *Gårdlund* 1942 s. 305 ff.

¹⁵ *Montgomery* 1934 s. 149—151.

Tabell 12. Den genomsnittliga arbetsdagens längd i Sverige under 1800-talet.

Arbetstiden	Procent av arbetarna
Under 9 t	0,6
9—10 t	6,6
10—11 t	27,7
11—12 t	62,1
över 12 t	3,0
summa	100,0

Källa: Montgomery 1934 s. 150.

Den vanligaste arbetstiden uppgick till 11 timmar om dagen. Oftast började man arbeta kl. 6 på morgonen och slutade vid samma tid på kvällen. Sommartid kunde arbetsdagen på t.ex. sågarna vara längre än under vintern. När den mekaniserade industrin växte började också skiftesarbetet bli vanligare. Ofta använde man sig av tvåskift, och skiftets längd var 12 timmar.¹⁶

De minderårigas arbete var ett av de första sociala problem som statsmakten fäste uppmärksamhet vid. Det är utmärkande för den ekonomiska liberalismens tankegångar att lärlingarnas minimiålder — som redan 1720 varit lagstadgad till 14 år — i 1846 års näringsfrihetslag sänktes till 12 år. Redan år 1852 förbjöds visserligen nattarbete för alla under 18 år, men lagarnas efterlevnad övervakades i allmänhet inte särskilt noga.¹⁷

Under alla förhållanden minskade barnens andel i industriarbetet hela tiden.

Tabell 13. Barnarbetskraftens andel inom den svenska industrin 1875 och 1891 (siffrorna anger procent).

Industrigrän		Under 12 år	12—14 år	14—18 år
Järn och stål	1875	0,4	2,3	10,7
	1891	0,3	1,7	10,2
Sågverk	1875	1,4	3,6	11,8
	1891	1,1	4,2	12,8
Textil	1875	—	7,7	20,5
	1891	—	3,2	18,5
Tändstick	1875	0,4	15,8	33,5
	1891	—	6,0	24,8
Glas	1875	4,8	15,6	22,4
	1891	1,7	9,1	19,8
Tobak	1875	0,6	11,4	25,9
	1891	—	1,8	21,3
Hela industrin	1875	0,6	4,9	14,8
	1891	0,4	2,3	11,9

Källa: Gårdlund 1942 s. 316.

¹⁶ Ibid. s. 149.

¹⁷ Sellberg s. 23—28.

De flesta arbetarna under 18 år verkade år 1875 inom tändsticksindustrin. Cirka hälften (49,7 %) av alla branschens arbetare bestod av denna kategori. Inom järn- och stålindustrin och i sågverken var deras andel däremot under 20 procent.¹⁸

Under konkurrenskapitalismen var kvinnans ställning på arbetsmarknaden väsentligt svagare än kring sekelskiftet. Kring kapitalismens genombrott fanns det fler kvinnor än någonsin senare i tunga gruv- och skogsarbeten eller i sådana hantlangarsysslor, där även barn användes. Under 1870-talet skedde en omsvängning och kvinnorna sysselsattes nästan enbart i textil- och metallindustrierna.¹⁹ År 1863 var cirka en fjärdedel av alla industriarbetare kvinnor (7 800) och deras relativa andel fram till sekelskiftet förändrades inte nämnvärt. Enligt statistik från år 1900 sysselsatte industrin 49 000 kvinnor, d.v.s. cirka 20 procent av samtliga industriarbetare. Cirka hälften av dem, 25 000, arbetade inom textilindustrin, vilket innebär att nästan 70 procent av alla textilarbetare var kvinnor. Inom andra konsumtionsvaruindustrier utgjorde kvinnorna i genomsnitt hälften av alla arbetare. Inom den tunga industrin var kvinnornas andel däremot obetydlig.²⁰

Kvinnoorbetskraften koncentrerades till vissa livsmedels- och konsumtionsvaruindustrier samt tjänsteyrken. Dessa sektorer krävde ringa yrkeskunnighet och betalade mycket låga löner. Det framgår senare att denna omständighet hade en utomordentligt stor betydelse för arbetarklassens ställning och för rekryteringen av medlemmar till arbetarrörelsen. Under konkurrenskapitalismen under 1870- och 1880-talen var kvinnornas löner inom textilindustrin cirka 60 procent av männens. Inom livsmedelsindustrin var de cirka hälften, och ibland ännu lägre. Ju närmare man kom sekelskiftet desto mindre blev emellertid skillnaderna och kvinnornas löner var i allmänhet cirka 70 procent av en grovarbeters.²¹

Under konkurrenskapitalismen var avlöningssystemet splittrat och naturaförmånernas andel av lönen var särskilt på landsbygden rätt betydande (bostad, bränsle och livsmedel). Situationen varierade emellertid lokalt ganska mycket. Det vanligaste avlöningssättet var tidslönen, vanligen då dags- eller timlön. Ackord- och prestationslöner började bli allmänna först senare. Ända till 1890-talet fluktuerade arbetarnas genomsnittslöner avsevärt. Manliga industriarbetares nominella årslön, som år 1870 var 500 kr. i genomsnitt, steg med 38 procent i början av decenniet. Mot slutet av samma årtionde sjönk den med 13 procent för att åter stiga med 19 procent i början av 1880-talet. Ett exempel på lönesvängning är åren 1877—1879, då arbetarnas genomsnittslön sjönk från 668 kr. till 576 kr., d.v.s. mer än 13 procent.²²

¹⁸ *Gårdlund* 1942 s. 315—317.

¹⁹ *BiSOS A.* tab. 18. s. 10—11.

²⁰ *Ibid.* Jfr. även *Carlsson* 1968 s. 254—255.

²¹ *Bagge* m.fl. I s. 54, 59—60.

²² *Ibid.* s. 48.

Man kan dra endast försiktiga slutsatser om levnadskostnader och arbetarklassens levnadsstandard, eftersom de lokala skillnaderna var stora. *Myrdals* levnadskostnadsindex påvisar att även priserna varierade mycket. Om basåren 1861—1870 betecknas med 100, var indexsiffran 1875 114,9, 1880 105,8, 1885 96,3, och 1890 97,7. Levnadskostnadernas och lönernas ständiga fluktuationer skapade naturligtvis otrygghet, eftersom reallönen hela tiden varierade.²³

Alla fakta från 1870- och 1880-talen som berör arbetsmiljön och arbets säkerheten vittnar om att fabrikerierna var utomordentligt osunda. Undersökningar från 1880-talet berättar att bara 12 procent av fabrikerierna i Stockholm hade tillfredsställande ventilationsanordningar och att hela 46 procent av dem inte hade någon ventilation alls. På landsbygden var förhållandena ännu sämre. Enligt en undersökning gjord i mitten av samma årtionde skedde de flesta olyckorna inom verkstadsindustrin, 33,8 olyckor per 1 000 arbetare varje år, medan olycksfallsfrekvensen inom textilindustrin bara var en tiondedel, d.v.s. 3,6 olyckor.²⁴

Trångboddhet var också en väsentlig del av arbetarens liv. Enligt en undersökning i Stockholm år 1895 hade genomsnittsarbetaren en lägenhet på ett rum och kök (42,2 procent av alla bostäder). Bara en tredjedel av arbetarna bodde i lägenheter om två rum och kök, medan fjärdedel hade en bostad med endast ett rum.²⁵

Utöver de tidigare nämnda missförhållandena sänktes arbetarklassens levnadsstandard även absolut sett, liksom även den sociala tryggheten försämrades under 1870-talet.²⁶

Statsmaktens och arbetsgivarretsarnas socialpolitik utmärktes av den konflikt mellan de extrema liberalernas tankegångar om icke-inblandning och de socialkonservativas patriarkaliska tänkesätt.²⁷ I praktiken innebar detta att arbetarklassens ställning blev ännu mer splittrad, eftersom lokala sociala arrangemang kunde skilja sig skarpt från varandra.

2.2.2. Arbetarklassens uppbyggnad och arbetsfördelningens specialisering

Arbetsfördelningens specialisering i samhället påverkade näringslivets struktur och bidrog till en ständig specialisering såväl inom näringsgrenarna som inom företagen och produktionens organisation. Följden av specialise-

²³ *Myrdal* s. 126—127 tab. 18.

²⁴ *Gårdlund* 1942 s. 338—341.

²⁵ *Ibid.* s. 380.

²⁶ Se t.ex. *Höjer* s. 33.

²⁷ Jfr. *Sellberg* s. 301—307.

ringen var att cirkulations- och bytesprocessens blev mer komplicerad vilket konkretiserades i den nationella marknadens uppkomst och överhuvudtaget i tertiärsektorns utvidgande. Arbetarklassen bands till denna process genom den nationella arbetsmarknaden.

För arbetarklassen fortgående konstituering betydde denna process väldigt mycket: den nationella arbetsmarknaden uppstod och arbetarklassens utveckling kunde betecknas med begreppet "gesellschaftlicher Gesamtarbeiter", samhällelig helhetsarbetare.¹

I det följande tar vi upp arbetarklassens strukturutveckling utgående från arbetsfördelningens två motsatta tendenser i växelverkan: skiktning och sammanbindning av arbetarklassen. Resultaten av denna analys är ytterst viktiga när vi senare kommer till arbetarklassens organisering i arbetarrörelsen. Enligt statistiken är det möjligt att undersöka arbetarklassens numerära relation till tjänstemän och företagare, men gränserna mellan dessa grupper är inte klara. Till företagare räknas alla småföretagare och t.o.m. omedelbara producenter som inte höll sig med någon lönearbetare alls. Till tjänstemän räknas i allmänhet även hela kontorspersonalen, men i stora drag är det möjligt att skissera utvecklingen av den svenska yrkesverksamma befolkningen enligt näringsgrenar.

Tabell 14. Sveriges yrkesverksamma befolkning 1870—1910 (Siffrorna i tusental).

	1870	1880	1890	1900	1910
<i>I. Primärnäringsar</i>					
1. Jordbrukare, företagare	263,5	281,1	294,6	305,2	311,8
Sysseisatta familjemedlemmar	248,6	266,0	278,6	301,8	304,0
2. Tjänstemän	7,6	9,4	10,7	12,0	14,3
3. Arbetare i jordbruk, skogsind., gruvor	551,8	545,8	551,9	521,1	481,3
<i>II. Sekundärnäringsar</i>					
1. Företagare	39,3	44,9	53,2	64,8	75,6
2. Tjänstemän	1,7	3,8	5,0	8,3	15,7
3. Industriarbetare, hantverkare	62,1	94,4	154,9	286,0	453,0
<i>III. Tertiärnäringsar</i>					
1. Företagare	17,0	26,4	33,9	45,3	58,8
2. Tjänstemän	47,1	59,0	74,2	99,5	161,1
3. Arbetare	55,7	68,3	86,2	106,8	148,6
<i>IV. Andra</i>					
1. Arbetare (hembiträden mm.)	65,2	75,3	82,0	94,0	97,1
2. Ej klassificerade	101,2	149,7	104,8	96,7	39,4
Summa	1 460,8	1 624,1	1 730,0	1 941,5	2 160,7

Källa: Carlson 1968 s. 254—256. — Den ursprungliga tabellen har ändrats så att gruvarbetarna har flyttats från den andra gruppen till den första. Det inverkar emellertid inte på helhetsbilden.

¹ Som teoretiska utgångspunkter: *Deppe* 1971 s. 194, *Vester* s. 62, *Zwahr* 1972 s. 254 ff. Jfr. *Olofsson* 1979 s. 91 ff.

Lönearbetarna inom grundnäringarna var de enda av alla yrkesverksamma grupper som minskade i absoluta tal. Företagarna inom en och samma sektor samt de inom jordbruket sysselsatta familjemedlemmarna minskade också relativt sett, men på andra områden var tillväxten snabb. Det ökande antalet företagare inom sekundär- och tertiärsektorerna berodde uppenbarligen på ökningen i småhandeln och hantverket. Det sammanlagda antalet arbetare inom industrin och tjänstesektorn öveskred efter sekelskiftet för första gången arbetarantalet inom grundnäringarna. Enbart industrisektorn sysselsatte nästan fler arbetare än grundnäringarna. Inom sekundärsektorn ökade antalet tjänstemän relativt sett nabbast — det nästan tiodubblades — men den märkbaraste ökningen av antalet tjänstemän skedde inom tertiärsektorn vars tjänstemannakår t.o.m. överflyglade samma sektors arbetarkår.²

I det följande undersöker vi närmare antalet arbetare inom de tre huvudsektorerna i näringslivet. Jordbrukets rationalisering dominerade primärsektorn och det ledde till att allt mer arbetskraft friställdes från jordbruket. Lantarbetarna var industrin största arbetskraftsreserv, men före första världskriget var den inhemska industrins förmåga att absorbera dem inte stor nog för att kunna sysselsätta alla. Därför flyttade en miljon människor till Nordamerika.³ Emigrationsvägen nådde sin topp på 1880-talet, då spannmålsproduktionens kris och förändringarna i jordbrukets produktionsinriktning var som störst. Emigrationen kan naturligtvis inte helt förklaras med jordbrukskrisen, men till en del speglar emigrationens omfattning den beskrivna utvecklingen inom jordbruket.⁴

Industrin och emigrationen kring sekelskiftet slukade en så stor del av de egendomslösa på landsbygden, att man t.o.m. började tala om periodisk arbetskraftsbrist inom jordbruket.⁵

Tabell 15. Den svenska landsbygdsbefolkningens fördelning på olika grupper åren 1870—1910 (siffror i procent).

	1870	1880	1890	1900	1910
Jordbrukare	19,6	20,3	21,9	23,1	26,8
Sysselsatta familjemedlemmar	21,6	21,8	23,0	24,7	26,3
Torpare	10,7	10,4	9,7	8,9	8,3
Statare	2,8	3,2	3,5	3,5	3,5
Backstugusittare, dagsverkare	17,4	19,9	22,7	23,5	26,0
Tjänstefolk (drängar, pigor, mm.)	27,9	24,4	19,2	16,3	10,8
Summa	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Källa: Thomas tab. 18. s. 97.

² Carlsson 1968 s. 254—257.

³ Se t.ex. Montgomery 1947 s. 181, Thomas s. 88—92, Kälveborn s. 214. Exaktare siffror i Emigrationsutredningen, huvudbetänkande s. 62.

⁴ Thomas s. 92.

⁵ Montgomery 1947 s. 268.

Den enda kategori som ökade under den undersökta perioden var backstugusittarna och statarna. Torparnas antal minskade från 134 000 till 91 000 och tjänstefolket från 300 000 till 120 000. Av utvecklingen kan man dra den slutsatsen att backstugusittarnas och dagsverkarnas ställning inte förändrades i lika hög grad som torparnas och tjänstefolkets situation. Och detta trots att de senare var hårdare bundna till det traditionella feudala arbetskraftssystemet.⁶

Landsbygdens jordlösa och småbrukare tvingades allt mer ty sig till sidosinkomster som man kunde få speciellt från skogsarbete, flottning, sågar, mm. Dessa arbeten var typiskt säsongbetonade.⁷ Trots detta skapades i Sverige redan relativt tidigt en kader av skogsarbetare som helt specialiserade sig inom sitt yrke.⁸ Specialiseringen var redan en tradition i gruvorna.

Tabell 16. Grundnäringarnas arbetarantal i Sverige 1870—1910 (Jordbruket ej medräknat. Siffrorna anger tusental).

	1870	1880	1890	1900	1910
Skogsarbetare	1,6	3,0	11,6	20,3	34,0
Gruvarbetare	25,9	27,4	35,2	30,7	30,0

Källa: Carlsson 1968 s. 254 och Jörberg 1961 tab. 2. s. 385.

Inom sekundärsektorn utgjorde hantverkarna och industriarbetarna de två huvudgrupperna. Som vi tidigare konstaterat, innebar hantverkets kapitalisering att dess ställning totalt förändrades. Fastän en del av hantverket ersattes med maskiner, ökade såväl antalet hantverksföretagare som industriarbetare åren 1870—1910 på de flesta områden.

Tabell 17. Antalet hantverkare i Sverige (fissrorna i tusental) och deras antal i förhållande till antalet industriarbetare åren 1870—1900 (siffrorna i procent).

	1870	1880	1890	1900	1910
Företagare	15,9	20,6	22,3	44,5	63,4
Hantverkare	19,6	31,7	33,6	42,8	53,7
De senares antal i proportion till industriarbetare	25,0	24,0	20,0	14,0	12,0

Källa: Statistisk översikt, tab. 21. s. 29.

⁶ Montgomery 1947 s. 268. Emigrationsutredningen, bilaga 9. s. 26, Thomas s. 95, Kälvevemark s. 211—212, Carlsson 1968 s. 48—57.

⁷ Se t.ex. Gustafsson 1965 s. 67—70.

⁸ Carlsson 1968 s. 193—195.

Fastän hantverkarnas andel ständigt minskade, skedde en absolut minskning bara inom den grafiska branschen. Byggnadsbranschens uppsving förde med sig ett ökat behov av hantverkare: antalet murare åttadubblades i städerna åren 1870—1910, och på landsbygden femdubblades det. Utvecklingen var nästan lika snabb för plåtslagare, målare och murare på landsbygden.⁹ Företagarnas och arbetarnas antal förblev nästan konstant. I städerna fanns det i genomsnitt två arbetare per företagare och på landsbygden 0,5. Statistiken från år 1900 ger vid handen att bara smederna och plåtslagarna i städerna hade fler än tre anställda (i genomsnitt), och skillnaderna var inte särskilt stora mellan olika branscher.¹⁰

Hantverkarnas fördelning på de olika sektorerna förblev i stort sett densamma under den undersökta perioden.

T.ex. år 1900 var de viktigaste arbetargrupperna inom hantverksindustrin följande: skräddare 5 800, skomakare 5 200, smeder 4 100, snickare 3 500, målare 3 000, murare 2 900, plåtslagare 1 200, slaktare 1 100 och byggnadsarbetare 400.¹¹ Hantverkets kapitalisering ledde till att specialiserade hantverksyrken skapades särskilt inom konsumtionsvaruproduktionen och byggnadsbranschen. Industriarbetarklassens sammansättning undersöker vi noggrannare, eftersom den bildade den bredaste basen för arbetarrörelsens rekrytering.

Under åren 1871—75 arbetade 2/3 av arbetarna i de fyra största branscherna (järn- och metall, textil, järngruvor och tändsticksfabriker), medan dessa under åren 1911—1915 inte sysselsatte mer än drygt hälften. Trä-, pappers- och byggnadsindustrierna samt stenhuggerierna redovisade den största relativa tillväxten. Metallindustrins andel av sysselsättningen minskade från 36 till 30 procent, men denna industrigen var fortfarande den överlägset största i Sverige.¹²

Industrins, hantverkets och tjänstesektorernas lokalisering följde i stort sett samma geografiska uppdelning som urbaniseringen. Majoriteten av företagen inom sekundär- och tertiärnäringarna utlokaliseras i ett bälte som sträckte sig sydväst från Stockholm till Malmö och Göteborg. Sekundär- och tertiärömrådena sysselsatte år 1910 mer än 50 procent av befolkningen i följande län: Stockholms stad, Malmöhus län, Göteborgs och Bohus län samt Örebro län. I gruppen 40—50 procent hamnade 10 län, i gruppen 30—40 procent 9 län, och i gruppen under 30 procent Jämtlands län (25 procent) samt Västerbottens län (20 procent). Hela landets genomsnitt var cirka 50 procent och därför vägde de fyra mest industrialiserade länen siffror verkligen tungt.¹³

⁹ Söderberg s. 121 tab. I, *Gymnå och Mannheimer* s. 19—29.

¹⁰ BiSOS D. tab. 11 s. 100.

¹¹ *Ibid.* s. 100—101.

¹² Statistisk översikt s. 32.

¹³ Folkräkningen 1910 tab. 4. s. 314 ff.

Tabell 18. Antalet arbetare inom viktigare industrier, åren 1871—1915 (absoluta tal och procentsiffror).

Årtaligen	Sockerbruk	Bryggerier	Textil- o. beklädnadsindustri	Snickeri- o. likn. fabriker	Pappers- masse- fabriker o. pappersbruk	Tändsticksfabriker	Stenhuggerier	Tegel-, kavel- o. porslinsfabriker	Glasbruk	Järngruvor	Järn- och metallindustri	Övriga industrier	Summa
<i>Absoluta tal</i>													
1871/75 ..	1 592	735	14 841	1 137	3 229	3 578	794	3 260	1 659	6 439	28 831	13 945	80 040
1876/80 ..	1 198	1 565	14 322	1 952	3 869	3 755	1 443	4 250	1 909	4 883	30 234	15 228	84 108
1881/85 ..	1 448	2 298	15 763	2 670	4 260	4 920	1 270	5 784	2 171	6 210	36 487	14 873	98 154
1886/90 ..	2 530	3 556	18 237	4 240	5 843	5 059	2 206	6 640	2 483	6 257	40 915	18 455	116 421
1891/95 ..	4 445	4 368	22 736	6 373	8 731	5 494	5 157	9 883	3 644	7 301	47 998	26 645	152 775
1896/00 ..	6 888	5 850	34 855	9 612	11 435	5 697	9 948	13 407	4 952	9 083	61 941	43 374	217 042
1901/05 ..	8 060	6 640	38 491	11 758	14 921	5 997	11 715	14 666	5 277	10 287	67 520	53 420	248 752
1906/10 ..	8 796	6 385	41 797	12 597	19 466	6 599	12 538	13 882	5 066	10 110	77 169	61 165	275 520
1911/15 ..	8 442	5 788	44 127	11 933	22 994	7 172	13 328	11 518	5 320	11 318	90 582	66 861	299 383
<i>Procent av hela redovisade arbetarantalet</i>													
1871/75 ..	2.0	0.9	18.5	1.4	4.1	4.5	1.0	4.1	2.0	8.1	36.0	17.4	100.0
1876/80 ..	1.4	1.9	17.0	2.3	4.0	4.5	1.7	5.1	2.3	5.8	35.9	18.1	100.0
1881/85 ..	1.5	2.3	16.1	2.7	4.3	5.0	1.3	5.9	2.2	6.3	37.2	15.2	100.0
1886/90 ..	2.2	3.1	15.7	3.6	5.0	4.3	1.9	5.7	2.1	5.4	35.1	15.9	100.0
1891/95 ..	2.9	2.8	14.9	4.2	5.7	3.6	3.4	6.5	2.4	4.8	31.4	17.4	100.0
1896/00 ..	3.2	2.7	16.0	4.4	5.3	2.6	4.6	6.2	2.3	4.2	28.5	20.0	100.0
1901/05 ..	3.3	2.7	15.5	4.7	6.0	2.4	4.7	5.9	2.1	4.1	27.1	21.5	100.0
1906/10 ..	3.2	2.3	15.2	4.6	7.1	2.4	4.5	5.0	1.8	3.7	28.0	22.2	100.0
1911/15 ..	2.8	1.9	14.7	4.0	7.7	2.4	4.5	3.8	1.8	3.8	30.3	22.3	100.0

Källa: Statistisk översikt, tab. 24. s. 32.

Man har ofta påstått, att den svenska industrins särdrag bestod i att den uppstod utspridd ute på landsbygden. Man kan också hitta övertygande statistik som belägg för detta påstående, när man undersöker industriarbetarnas fördelning mellan stad och land.

Tabell 19. Proportionen arbetare i städerna inom olika industrigrenar 1896—1913 (siffrorna i tusental).

Industrigen	1896	1900	1913
Gruvor	0,1	0,0	1,3
Verkstadsindustrin	52,5	53,4	62,8
Trävaruindustrin och sågar	15,9	16,0	19,0
Pappersindustrin	43,9	44,8	40,0
Textilindustrin	63,9	62,8	64,1
Hela industrin	36,7	36,5	41,4

Källa: Thomas, tab. 42. s. 179.

Verkstads- och textilindustrierna ut lokaliserades ofture i städerna än trä- och pappersindustrierna. I början av industrialiseringen var tillgången på råvaror och energi de viktigaste faktorerna. Städernas antal växte, men inte särskilt snabbt. Man bör emellertid lägga märke till att statistiken inte tar hänsyn till att industrialiseringen skapade helt nya stadsliknande samhällen på landsbygden och lade grunden till uppkomsten av nya städer. Dessutom bör man notera, att företagens storlek i städerna var något större än på landsbygden. Enligt uppgifter från år 1912 hade mer än 3 000 av landsbygdens 5 000 företag färre än 10 anställda.¹⁴

Av storföretag med mer än 1 000 anställda fanns 12 i städerna, 10 på landsbygden. De svenska storföretagen koncentrerades till de fyra mest industrialiserade länen. I Stockholms stad fanns år 1913 sju företag med fler än 500—1 000 arbetare och tre med fler än 1 000. De motsvarande siffrorna för Malmöhus län var 7 och 1, för Göteborgs och Bohus län 13 och 3 och för Östergötlands län 6 och 1. I sex län fanns det inga arbetsplatser med fler än 500 anställda och i 12 län inga med över 1 000 anställda.¹⁵

Folkräkningen år 1910 visar att nästan 30 procent av hela landets arbetarbefolkning hade bosatt sig i de tio största svenska städerna (Stockholm, Göteborg, Malmö, Norrköping, Gävle, Helsingborg, Örebro, Eskilstuna, Karlskrona och Jönköping); och detta innebar 70 procent av alla arbetare bosatta i städer. Nästan var femte industriarbetare bodde alltså i de fyra största städerna.¹⁶ Av storföretagen fanns 21 med mer än 500—1 000 anställda i de 10 största städerna.¹⁷

¹⁴ Statistisk översikt s. 37.

¹⁵ Sos. Industri 1913 s. 57—58.

¹⁶ Folkräkningen 1910 tab. 4. s. 314 ff.

¹⁷ SOS. Industri 1913 s. 57—58.

Ännu större regionala olikheter i arbetsfördelningens specialisering finner man när man granskar olika industrigrenars geografiska läge. Cirka hälften av livsmedelsindustrins arbetare bodde i Stockholms stad, Östergötlands, Malmöhus och Göteborgs och Bohus län. Motsvarande siffra för metall- och textilindustrin var 40 procent, för byggnadsindustrin nästan hälften och för grafiska industrin mer än hälften.

Däremot bodde cirka en tredjedel av trävaru- och pappersindustrins arbetare i Norrlandslänen, och av gruvarbetarna nästan hälften i Kopparbergs- och Norrbottens län.¹⁸ De kemiska industrierna och mineralindustrierna var geografiskt jämnare fördelade på de sydliga och de nordliga länen. Av de icke klassificerade branschernas arbetare bodde mer än hälften i de tidigare nämnda industrilänen. Konsumtionsvaru- och metallindustrierna låg koncentrerade i mellersta och södra Sveriges län.¹⁹

Det är betecknande för arbetarklassens struktur i de tio största städerna att många av dessa orter dominerades av bara en bransch eller ett storföretag.

Arbetarbefolkningens sammansättning i Stockholms stad var dock ganska balanserad. Byggnads- och metallindustrierna sysselsatte tillsammans cirka hälften av alla industriarbetare, men det fanns också rätt gott om textil- och livsmedelsarbetare. Arbetarklassens sammansättning i de tre största städerna karaktäriserades av den stora andelen byggnads-, metall- och textilarbetare. I Norrköping arbetade 40 procent av arbetarna inom textilindustrin; i Gävle däremot arbetade var tredje på pappers- och trävarufabrikerna. Helsingborg hade en rätt mångsidig produktion, men Örebro dominerades av byggnads- och textilbranscherna (2/3 av alla arbetare). I Eskilstuna sysselsatte metallindustrin cirka 70 procent av arbetarna, medan näringslivsstrukturen i Karlskrona och Jönköping var mångsidigare.²⁰

Tabell 20. De svenska storföretagen branschvis åren 1872—1912 (500—1 000 arbetare samt mer än 1 000 arbetare; absoluta siffror).

Industrigrenarna: 1. Livsmedel- 2. textil- 3. läder- och gummi 4. trä- och sågvaru- 5. papper- 6. sten- och lera- 7. kemi- 8. verkstadsindustrin 9. gruvor.

År	500—1000 arbetare									Summa	Mer än 1000 arbetare									Summa
	1	2	3	4	5	6	7	8	9		1	2	3	4	5	6	7	8	9	
1872	0	3	0	0	1	0	1	4	0	9	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1
1880	2	4	0	0	0	3	2	3	0	13	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1889	0	8	0	0	0	4	2	7	0	21	0	0	0	0	0	0	0	2	0	2
1897	2	9	0	5	1	4	2	13	1	57	0	2	0	1	0	0	1	1	2	7
1903	2	8	0	9	1	6	2	11	3	40	0	3	0	1	0	0	1	4	1	10
1912	3	9	1	4	3	6	2	22	1	51	0	20	0	0	0	0	2	6	3	13

Källa: Jörberg 1961 appendix, s. 412.

¹⁸ Folkräkningen 1910 tab. 4. s. 333 ff.

¹⁹ Ibid. tab. 4. s. 314 ff.

²⁰ Ibid. tab. 4. s. 314—331.

År 1912 fanns det i Sverige 51 företag med 500—1 000 arbetare och 13 företag med mer än 1 000 arbetare. Det överlägset största antalet storföretag fanns inom verkstadsindustrin med respektive 22 och 6 företag i de nämnda kategorierna. Textilindustrin redovisar 2, kemisk industri 2 och gruvindustrin 3 av de tretton jätteföretag med mera än 1 000 arbetare. Just inom dessa branscher fanns det överhuvudtaget förutsättningar att samla Sveriges största arbetargrupper i enskilda produktionsenheter. Detta var betydelsefullt inte endast för metallarbetarna, utan även för hela den svenska arbetarklassens sammansättning. Arbetarklassens fördelning i enlighet med arbetsplatsernas storlek följde ungefär samma tendens.

Tabell 21. De svenska industriarbetarnas fördelning enligt arbetsplatsens storlek 1912 inom vissa branscher (siffrorna anger procent).

Industrigen	Arbetarantalet		
	Under 100	100—500	Mer än 500
1. Livsmedel	48	44	8
2. Textil	25	57	18
3. Läder och gummi	47	48	5
4. Trävaru- och sågverk	51	44	5
5. Papper	38	57	5
6. Sten och jord	53	36	11
7. Kemisk industri	41	37	22
8. Metall	35	42	23
9. Gruvor	23	33	40
10. Hela industrin	38	42	20

Källa: Jörberg 1961, appendix s. 412.

Arbetsställen med mer än 500 anställda fanns det mest i gruvorna, inom metall-, kemi-, och textilindustrierna. Följaktligen fanns det inom dessa branscher de fåtaligaste arbetsställena med mindre än 100 anställda. Livsmedels-, trävaru- och sågindustrierna bestod av små arbetsställen, medan till exempel pappersindustrin hade samlat över hälften av sina arbetare på arbetsställen med 100—500 personer.²¹

Majoriteten av tjänstemän var sysselsatta inom handeln och offentlig förvaltning, medan majoriteten av arbetarna sysselsattes i direkt produktivt arbete samt inom samfärdseln. Man måste emellertid ställa sig kritisk till siffrorna, eftersom skillnaden mellan en arbetare och en tjänsteman inte var så klar. Arbetarna inom sekundär- och tertiärsektorerna hade emellertid en rätt liten betydelse i praktiken som rekryteringsunderlag för den socialdemokratiska arbetarrörelsen. LO-anslutna blev bara transportarbetarna, järnvägsarbetarna, lantarbetarna (tillfälligt), och kommunalarbetarna (från

²¹ Jörberg 1961 s. 126 ff. tab. IV:7—16.

Tabell 22. Arbetarnas och tjänstemännens fördelning på handel, samfärdsel och offentliga tjänster inom tertiärsektorn åren 1870—1910, (i tusental).

	1870	1880	1890	1900	1910
<i>Handel</i>					
Arbetare	1,0	1,6	5,6	8,9	28,0
Tjänstemän	6,8	11,3	16,6	28,8	65,1
<i>Samfärdsel</i>					
Arbetare	19,5	32,0	45,2	63,3	93,5
Tjänstemän	6,7	8,2	7,7	10,0	16,0
<i>Offentliga tjänster</i>					
Arbetare	35,2	34,7	35,4	34,6	27,1
Tjänstemän	33,6	39,5	49,9	60,7	80,0

Källa: Carlsson 1968 s. 254—257.

år 1910).²² Därför koncentrerar sig undersökningen i första hand på att klarlägga industriarbetarnas förhållanden.

Den specialisering av arbetsfördelningen som i sin tur betydde mycket för arbetarklassens ställning och struktur skedde inom företaget. Arbetsfördelningens specialisering inom företag var intimt förbunden med produktivkrafternas, speciellt teknikens utveckling, vilken ledde till arbetsprocessens mekanisering inom de mest utvecklade industrierna. Tidigare har vi hänvisat till att arbetets uppspaltning i allt mindre moment skapade helt nya administrativa problem i produktionsorganisationen och ledde till att cirkulationsprocessen komplicerades. Det att reproduktionsprocessen blev mer komplicerad ledde till att tertiärsektorn svälldes ut och på det viset stod arbetsfördelningen inom företaget i intim förbindelse med arbetsfördelningen i hela samhället. Denna utvecklingsprocess var grunden till att arbetet delades upp i grundproduktion och förmedlingsarbete. En allt större del av arbetskraften skiljdes med andra ord från den direkta materiella produktionen.²³

Mekaniseringen förde med sig att arbetet för det första blev enklare, efter som en betydande del av det krävande hantverket kunde ersättas med maskiner. Å andra sidan skapade den mekaniserade produktionsprocessen nya yrken som förutsatte mycket stor yrkesskicklighet, noggrannhet och ett behärskande av stora helheter.

Men det innebär också att det enkla och det krävande arbetet skiljdes åt, och överflyttades på respektive skilda arbetargrupper. Det enkla arbetet bestod i sin extremaste form bara av en upprepning av en enda rörelse, medan det krävande arbetet förutsatte användning av både händer och huvud. Det mer krävande arbetet delades på sådana arbetare, som svarade för hela produktionsprocessens framåtskridande, service, reparationer, mm. eller

²² Sifferuppgifter 1912 tab. I s. 8—9.

²³ Jfr. *Mauke* s. 28 och 35—41.

gjorde något krävande hantverksarbete, som inte kunde mekaniseras. Detta krävande hantverk kan man också jämföra med det arbete som de yrkeskunniga hantverkarna och vissa yrkeskunniga arbetare utförde i handels- och samfärdselns tjänst.²⁴ Skillnaden mellan landsbygd och stad vidmakthöll en ständig klyfta mellan lantarbetarna och "stadsarbetarna", liksom de arbetare som jobbade inom samfärdse- och handel alltmer skiljde sig från industriarbetarna. Utöver detta ökades skillnaderna också på grund av regionala olikheter samt den ojämna tekniska utvecklingen inom industrin.

Mekaniseringen och den inre arbetsfördelningen var dessutom beroende av företagens storlek, eftersom de stora företagen gick längre i mekaniseringen, produktionens organisation och arbetsproduktiviteten.²⁵ I Sverige hade mekaniseringen drivits längst inom pappers-, textil- och livsmedelsindustrin samt inom den kemiska industrin. Inom dessa branscher behövdes sällunda relativt få arbetare med stor yrkesskicklighet.

Metall- och verkstadsindustrierna använde sig emellertid av högklassig teknik, men produktionen krävde samtidigt gott om enskild yrkeskunskap, speciellt inom gjuterier och maskinbyggnad. Hantverkets betydelse dröjde ganska länge kvar även inom sten-, glas-, trävaru- och sågvaruindustrierna. Dessutom krävdes traditionell yrkesskicklighet inom den grafiska industrin, sko- och konfektionsindustrierna och speciellt i byggnadsindustrin.²⁶ Inom handel och samfärdse- bildade järnvägsarbetarna den mest framträdande gruppen av de yrkeskunniga arbetarna.

På alla områden inom produktionen behövdes dessutom hela tiden icke yrkeskunniga grovarbetare som utförde tungt kroppsligt arbete vid byggen, i hamnarna, på lagren och vid lastning och lossning, vid järnvägs-, väg- och liknande arbeten och i säsongbetonade arbeten i jord- och skogsbruken. Rörlighet och byte av arbetsområdet var typiskt för den här gruppen.

Arbetarklassen kan på grundval av de tidigare beskrivna kriterierna delas i tre huvudgrupper: (uppdelningen gäller enbart sekundär- och tertiärområdenas arbetare). Arbetare som utför enkelt, mekaniskt fabriksarbete kallas vanligen halvt yrkeskunniga (semiskilled; halbgelernte). Deras antal växte i förhållande till de yrkeskunniga (gelernte, skilled/highly skilled) och grovarbetarna (unskilled, ungelernte) med den tekniska utvecklingen.²⁷ Fast man tydligt kan peka ut i vilka branscher var och en av dessa grupper i Sverige hamnade, är det omöjligt att säga hur många av landets 600 000 arbetare som hörde till de olika grupperna. Enligt 1910 års folkräkning fanns det sammanlagt 76 000 grovarbetare inom hela näringslivet, och majoriteten (60 procent) av dem var män. Man bör dock lägga märke till att

²⁴ *Mauke* s. 32—35, *Jung* s. 93—95.

²⁵ *Jörberg* 1961 s. 161 ff. (appendix). — De största skillnaderna i mekaniseringsgraden mellan olika industrigrenar gällde olika konsumtionsvaruindustrier.

²⁶ *Jörberg* 1961 s. 162—163 tab. IV: 34.

²⁷ Om dessa begrepp: *Kuczynski* Bd. 36 s. 52—53, *Mauke* s. 128 ff., *Hobsbaum* s. 273 f., *Carlsson* 1968 s. 185 ff. Jfr. även *Gustafson* s. 103 f., *Olofsson* 1979 s. 100 ff.

inom varje industrigren grovarbetarna hade troligen räknats in arbetarstammen inom sin bransch.²⁸ Man kan emellertid i alla fall dra slutsatsen att antalet halvt yrkeskunniga arbetare ökade i takt med produktionens mekanisering medan antalet yrkeskunniga och grovarbetare minskade. Dessutom dominerade kvinnorna, eller utgjorde typiskt nog en relativt hög andel av arbetskraften inom högt mekaniserade industrier, med undantag av pappers- och den kemiska industrin. Typiska ”kvinnoindustrier” var hela textilindustrin, samt tobaks- och tändstickstillverkningen. Däremot hade metall- och verkstadsindustrierna troligen den relativt sett yrkeskunnigaste arbetarstammen. Men samtidigt fanns där grovarbetare, och sålunda var arbetarklassens sammansättning där mer differentierad. En likadan skarp uppdelning på basen av yrkesskicklighet rådde också inom trävaru, sten-, glas-, lera-, gummi- och läderindustrierna samt på byggen där traditionell hantverksskicklighet var ett krav, eftersom mekaniseringen inte var långt driven. Dessa branschers hantlangare var rörliga grovarbetare.²⁹

De slutsatser som dragits om arbetsfördelningens specialisering inom företagen kan underbyggas ytterligare om man går igenom företagshistoriker och de fakta man där hittar om produktionsprocessens natur inom olika industrier. Även de siffror som rör ingenjörernas, mästarnas och kontorspersonalens fördelning på olika produktionsgrenar visar att den tidigare skisserade bilden är korrekt. Industristatistiken från år 1913 visar förvaltningspersonalens andel av arbetskraften inom olika områden (siffrorna i procent): kraftverken och vattenanläggningarna 23,2, livsmedelsindustrin 12,5, läder- och gummiindustrierna 9,3, den kemisk-tekniska industrin 8,8, metallindustrin, 8,8, pappers- och den grafiska branschen 8,0, textilindustrin 7,0, trävaru- och sågverksindustrin 5,7 och jord- och stenindustrierna 4,5. Hela industrins genomsnitt var 7,9. En likadan bild får man om man granskar kontorspersonalens, ingejörernas och mästarnas antal i förhållande till alla yrkesutövare inom näringslivet.³⁰

Tabell 23. Kontorspersonalens och den ingenjörstekniska personalens andel av industrins anställda 1913 (siffrorna i procent).

Industrigen	kontorspersonal	ingenjörer och mästare
Livsmedel	1,1	1,2
Textil	0,3	0,5
Trävaru- och papper	0,8	1,1
Byggnad, vattenbyggnad	0,2	0,7
Gruvor	0,9	2,7
Mineral- och kemisk	1,2	2,1
Metall	0,7	2,1
Grafisk	1,6	2,6

Källa: SOS Industri 1913, tab. 1. s. 74—75.

²⁸ Folkräkningen 1910 s. 354 ff. tab. 5.

²⁹ Jfr. t.ex. Carlsson 1968 s. 141 ff., 185 ff., 197 ff.

³⁰ SOS. Industri 1913 s. 73—76.

Skillnaderna mellan kontorspersonalens relativa fördelning på industransvarerna var mindre än de motsvarande siffrorna för den tekniska personalen. Gruv-, mineral-, kemisk-, metall- och den grafiska industrins antal ingegörare och mästare var mellan 2,1—2,7 procent av hela arbetarantalet, medan det inom alla andra industrier varierade mellan 0,5—1,2 procent. Den tunga industrin krävde betydligt mer ingegörertekniskt kunnande, medan konsumtionsvaruindustriernas arbete var enklare, nästan fullt mekaniserat.

2.2.3. Arbetarklassens struktur och sociala ställning

Den inre skiktningen inom arbetarklassen vilken följde på arbetsfördelningens specialisering orsakade även förändringar i arbetarklassens ställning. I det följande granskar vi arbetarklassens skiktning genom att analysera de socialhistoriska faktorer som redan tidigare definierats. Syftet är att undersöka lönearbetarnas materiella reproduktionsförutsättningar och deras utveckling under monopolkapitalismens genombrottsfas i Sverige. Uppmärksamheten riktas mot såväl hela arbetarklassen som olika skikt inom den.

Analysen av lönenivåns utveckling syftar i första hand till att jämföra arbetarna i olika branscher och löneutvecklingen inom samma bransch. *Bagges* och andras tvådelade, av Stockholms universitets socialvetenskapliga institut år 1935 publicerade verk "Wages in Sweden 1860—1930", ger vid handen att det är svårt att presentera alldeles exakta siffror på grund av skillnader mellan regioner och företag.¹ Levnadskostnadernas, hyornas och andra faktorerers lokala variationer gör det ännu svårare att dra slutsatser. I den här undersökningen ligger tonvikten på att generellt beskriva utvecklingen av arbetarklassens levnadsförhållanden, samt jämföra löneutvecklingen inom olika skikt av arbetarklassen och inom olika industri- och näringsbranscher. De fakta som finns tillgängliga är tillräckliga för detta ändamål.

En kartläggning av lönerna försvåras ändå av att avlöningssystemet ännu på slutet av 1800-talet var utomordentligt brokigt. I princip kan man särskilja tre avlöningsformer: naturaförmåner (livsmedel, kläder, bostad, bränsle mm.), tidlön (tim-, dags-, vecko- eller månadslön) samt ackords- eller prestationslön. Under den undersökta perioden existerade alla tre avlöningsformer antingen för sig eller i olika kombinationer. Alla tillgängliga uppgifter pekar emellertid på att den kontanta avlöningen blev all-

¹ *Bagge* m.fl. I s. 15 ff., II s. 337 ff.

männare. Denna utveckling gick långsammare på landsbygden och vid landsbygdens patriarkaliskt styrda bruk, där bland annat bostaden länge utgjorde en viktig form av avlöning. Mot slut av perioden skedde en klar övergång från tid- till ackordlön, som först började tillämpas i arbeten som krävde stor yrkesskicklighet och delvis också fysisk prestationsförmåga. Det är klart att det fanns gott om undantag, men de yrkeskunniga arbetarnas ackordlöner slog igenom under 1890-talet,² d.v.s. när konkurrenskapitalismen övergick till monopolkapitalism.

Det finns ont om undersökningar som mer detaljerat behandlar de svenska arbetarnas löneskillnader yrkesvis och regionalt. Orsaken ligger i bristen på källmaterial och delvis bristande tillförlitlighet i existerande material. Eftersom vi i den här undersökningen inte kan befatta oss med regionala olikheter, är uppgifter om löneskillnader mellan olika näringsgrenar, branscher och yrken viktigare.

Tabell 24. Löneindex för manliga arbetare inom vissa industrigrenar i Sverige 1860—1913 (1910—1913=100).

År	Järn och stål	Verkstads	Sågverk	Trämassa	Papper	Livsmedel	Textil	Övriga	Genomsnitt
1860	20,9	26,4	..	..	28,8	..	..	..	27,8
1870	27,1	36,7	..	..	30,9	35,9	33,5	..	35,4
1880	40,6	41,0	..	..	46,5	46,1	43,8	..	44,8
1885	44,7	45,8	62,1	..	50,0	46,1	49,7	..	48,8
1890	45,8	51,0	65,9	..	53,2	50,9	51,6	52,6	52,8
1895	40,8	55,3	70,2	54,5	59,1	58,6	56,2	57,5	57,2
1900	60,8	73,4	82,4	72,1	70,6	72,3	68,3	73,1	71,7
1905	69,1	82,3	81,7	80,0	79,4	80,5	77,0	79,7	78,8
1910	97,6	96,2	97,2	93,9	96,8	98,8	92,5	97,1	96,5
1913	102,6	101,6	104,1	108,6	104,7	102,5	107,5	104,0	103,5

Källa: Bagge m.fl. I tab. 3. s. 53.

Under den här epoken ökade de svenska arbetarnas nominallöner snabbast inom järn- och stålindustrin, d.v.s. de femdubblades, medan de inom hela industrin nästan fyrdubblades. Om vi som utgångspunkt använder siffrorna från 1880-talet, så var löneökningen inom metallindustrin ända fram till 1913 väsentligt snabbare än i andra industrier, medan däremot sågverksindustrins löner ökade minst. Man bör emellertid lägga märke till att statistiken i tabell 24 inte tillåter jämförelse av nominella löner olika branscher emellan.

På grundval av statistiken och den tidigare forskningen är det omöjligt att presentera en vetenskapligt pålitlig helhetsbild av lönedifferentieringen mellan de yrkeskunniga och icke yrkeskunniga arbetarna i hela landet. Där-

² Gårdlund 1942 s. 352—356.

för har även *Bagge* m.fl. gjort lönejämförelser endast mellan några branscher, och fäst mer uppmärksamhet vid differentieringen mellan idustrigrenar, vilket naturligtvis är lika viktigt när vi undersöker arbetarklassens struktur.

Tabell 25. Löneskillnaderna inom vissa svenska idustrigrenar mellan icke yrkeskunniga och yrkeskunniga åren 1867—1913. Siffrorna i kronor/år. (A = yrkeskunniga, B = icke yrkeskunniga).

År	Järn och stål		Sågverk		Trämassa		Pappersmassa	
	A	B	A	B	A	B	A	B
1867	954	347	..	..	..	..	414	Uppgifter
1877	1270	482	..	..	..	..	641	saknas här
1887	1193	496	786	668	..	622	624	
1892	1332	547	858	727	733	716	750	
1897	1376	553	945	813	851	733	800	
1903	1419	720	1015	873	1163	877	930	
1908	1592	842	1007	917	1394	1054	1109	
1913	2044	912	1146	1024	1397	1115	1337	
	Sockerfabriker		Textil		Kommunal		Järnvägar	
	A	B	A	B	A	B	A	B
1867	..	..	342	231	..	..	1998	543
1877	..	..	489	306	..	..	2350	708
1887	666	660	511	327	..	..	2584	787
1892	884	786	539	354	866	572	2612	797
1897	939	856	638	390	938	664	2539	805
1903	1060	919	698	459	1117	843	2264	934
1908	1220	1069	846	551	1386	1085	2699	1354
1913	1348	1258	1030	650	1466	1224	2908	1388

Källa: *Bagge* m.fl. I—II passim.

Löneskillnaden inom järn- och stålindustrin var mycket stor mellan yrkes- och grovarbetare. Metallindustrins yrkeskunniga arbetare fick tillsammans med lokförarna de högsta arbetarlönerna i Sverige. Medelinkomsten för hela industrins arbetare efter sekelskiftet torde ha varit cirka ett tusen kronor om året, men lokförarna tjänade nästan 3 000 kr. och yrkesarbetarna i metallindustrin över 2 000 kr. om året. De lägsta årslönerna fanns i sågverks- och textilindustrin.³

Man kan presentera siffror även på lokala löneskillnader utgående från *Bagges* m.fl:s undersökningar och företagshistoriker, men man kan inte skapa sig en socialhistoriskt tillförlitlig översikt av detta. Nämnas bör i alla fall, att smältverksarbetarna, som behärskade martinmetoden och smederna vid bland annat Bofors, Hellefors, Domnarfvets och Långshyttans stålverk hade årslöner på cirka 2 500 kr. år 1910, vilket var 60—80 procent

³ *Bagge* m.fl. I s. 45—48.

högre än vad till exempel valsverksarbetarna hade. Klippans pappersfabrik är ett exempel inom pappersindustrin. Maskinförare fick där 1800 kr. om året, medan genomsnittet år 1913 för alla manliga arbetare var 1324 kr.⁴

Wohlins (1915 B) undersökningar ger en allmän bild av arbetarlönerna i förhållande till förmännens och verkmästarnas inkomster. Efter att ha undersökt över fyra tusen förmäns löner kommer *Wohlin* till den slutsatsen att deras medelinkomst år 1911 låg vid 2 000 kronor. Av förmännen förtjänade 3,6 procent över 2 500 kr. om året. De bäst avlönade yrkesarbetarnas löner motsvarade således de löner som förmännen hade.⁵ I samma undersökning presenterar *Wohlin* även verkstadsarbetarnas lönesiffror i Eskilstuna år 1911. Enligt hans uppgifter var det procentuella antalet arbetare med över 2 000 kr:s årsinkomst följande: slipare 47 %, metalltryckare 47 %, förmän 32,4 %, smeder 10,3 %, gjutare 4,5 %, maskinskötare 3,6 % och grovarbetare 2,9 %.⁶

Söderlund har undersökt löneskiktningen bland 664 arbetare i Fagersta bruk år 1913. Smältarnas topplöner låg kring 2 700—2 800 kronor om året, och medelinkomsten för den bästavlönade tredjedelen av arbetare var 4,5 gånger högre än medelinkomsten för den lägstavlönade tredjedelen.⁷ Genomsnittslönen för hela fabriken var 1 147 kr. om året.

Det har visat sig mycket svårt att presentera en allmän historisk utveckling av löneskillnaderna mellan yrkes- och grovarbetare i Sverige. I vilket fall som helst finns det tillräckligt belägg för den slutsatsen att löneklyftan mellan och inom olika industrigrenar liksom även lokalt vid sekelskifter var mycket stor. Det är svårt att säga om den var större än i början av den industriella revolutionen, eftersom källmaterialet är bristfälligt och forskarna inte är eniga om helhetsutvecklingen. Enligt *Söderlund* var skillnaderna mellan de yrkeskunniga och icke yrkeskunniga arbetarnas löner under åren närmast före första världskriget större än någonsin tidigare.⁸ *Bagge* m.fl. och *Gårdlund* påstår däremot, att det under perioden 1870—1913 skedde en relativ löneutjämning mellan olika industrigrenar. T.ex. inom verkstadsindustrin steg lönerna 125 % och inom textilindustrin 200 %.⁹ P.g.a. nya löneutjämnande tendenser måste man trots allt nyansera påståendet om stora löneskillnader mellan olika arbetarskikt i Sverige. Dessa tendenser var en följd av den samhällseliga arbetsfördelningens utveckling. För det första inverkade maskinens och teknologins utveckling överhuvudtaget integrerande på produktionordningen. Den här slutsatsen har vi dragit re-

⁴ *Ibid.* I—II passim., jfr. tab. 25.

⁵ *Wohlin* 1915 B s. 30—31.

⁶ *Ibid.* s. 51.

⁶ *Ibid.* s. 51.

⁷ *Söderlund* s. 426—431.

⁸ *Ibid.* s. 432.

⁹ *Bagge* m.fl. I s. 57, *Gårdlund* 1942 s. 356 ff.

dan tidigare, och vissa uppgifter om den svenska fabriksindustrin ger empiriskt belägg för den.¹⁰ Den andra tendensen var den nationella arbetsmarknadens uppkomst, vilket utjämnade lokala löneskillnader. Denna utveckling kristalliserades i arbetsavtalet mellan arbetskraftens köpare och säljare. Avtalsystemets utveckling till riks- och huvudavtal illustrerat uppkomsten av den "samhälleliga helhetsarbetaren".

Förutom skillnader mellan yrkes- och gorvarbetare fanns det även andra orsaker för lönedifferentiering. En sådan rätt allmän faktor var åldern; ju yngre man var dess sämre var lönen. Detta gällde speciellt de icke yrkeskunniga. En del äldre grovarbetares löner föll till minderåriga arbetares nivå. Av t.ex. Fagerstas 36 över 60-åriga arbetare förtjänade 16 mindre än 1 000 kr. om året.¹¹

Ännu markantare sänktes lönen efter ålder i sågverken (enligt *Gustafsson* 1965). Uppgifter från 1908—1909 ger vid handen att arbetare i 40-årsåldern hade den högsta veckolönen (20 kr.). Tio år till eller ifrån 40-årsgränsen innebar en lön av 18 kr. i veckan, och 20-åringar fick 15 kr. i veckan.¹²

Åldern som en lönesänkande faktor kan jämföras med de tidigare undersökta löneskillnaderna mellan könen. Eftersom ovannämnda faktorer vanligen hörde samman med dålig yrkeskunnighet, och de lågavlönade dessutom tenderade att koncentreras till vissa industrier, ökade de faktiska verkningarna av de tidigare undersökta löneskillnaderna.

Det föreligger mindre uppgifter om de traditionella hantverkarnas och arbetarnas löner i tertiärsektorn än om industriarbetarnas löner med undantag för de tidigare nämnda kommunalarbetarna och järnvägsanställda. Tillgängliga uppgifter pekar emellertid på att de yrkeskunniga hantverkarna sedan länge hörde till de bäst avlönade arbetarna i landet. *Dalkvists* siffror och uppgifter om lönenivån huvudsakligen i Stockholm och i en del andra städer från åren 1899 och 1909 pekar på detta.¹³

Löneskiktningen inom handel, samfärdsel och tjänster var minst kraftig som inom industrin. Där om vittnar bl.a. de enorma löneskillnaderna inom statens järnvägar. Från och med sekelskiftet började butiksbiträdena utgöra en alltmer kvinnodominerad yrkeskår. Kvinnornas andel av de anställda inom handeln var visserligen ännu år 1910 endast ca. 40 procent, men redan då började handeln och tjänstesektorn domineras av de lågavlönade.¹⁴ Tertiärsektorn krävde ytterst få yrkeskunniga arbetare. De typiskt manliga verksamhetsområdena, t.ex. transport, lastning, lagerarbete mm. kan i det stora

¹⁰ Se t.ex. *Karlbom, Petersson* I s. 93—94.

¹¹ *Söderlund* s. 426—431.

¹² *Gustafsson* 1965 s. 119 diagram 8.

¹³ *Dalkvist* I s. 82 diagram A och II s. 46—48. De bästavlönade hantverksarbetarna i Stockholm år 1909 var tunnbindarna, typograferna och tapetserarna (över 1600 kr:s årsinkomst). Se närmare om Stockholm: *Gustafson* s. 144 ff.

¹⁴ *Carlsson* 1968 s. 141.

hela jämföras med traditionellt grovarbete, för vilket lönesättningen var på relativt låg nivå.

Skillnaden mellan stad och land ledde till att arbetarens ställning i staden allt med divergerade från på landsbygden. Redan urbaniseringen bidrog till att klyftan mellan landsbygdens patriarkaliska förhållanden och stadens penninghushållning ökade. Naturaförmånerna — såsom t.ex. bostad — spelade länge en central roll i landsbygdens avlöningssystem, medan alla tjänster i städerna småningom förvandlades till något som måste köpas med pengar. I bruksamhällena skiljde sig ju inte industri- och hantverksarbetarens ställning så mycket från lantarbetarens.

Lantarbetarnas avlöningssystem kan delas upp i tre huvudgrupper: 1. Dagslön; pengar plus möjligen kost (systemet vanligt vid säsongarbeten) 2. Fast årslön i pengar plus diverse livsmedel, bostad, bränsle mm. (statarna fick sin lön på detta vis, de levde i egna hushåll) 3. Årslön i pengar plus hela uppehälle. Ej eget hushåll. Den vanligaste avlöningsformen för tjänstefolket, d.v.s. pigor och drängar.

Det är inte lätt att mäta naturaförmånernas värde i pengar eller jämföra lantarbetarnas löner med industrins genomsnittslöner, därför att lantarbetarna (med undantag för dagsverkarna) trots allt hade en viss grundtrygghet så länge de tjänstgjorde i ett hus.

År 1890 var lantarbetarens genomsnittliga dagslön för män 1:40 — och för kvinnor 0:80 —. År 1913 var de motsvarande siffrorna 2:50 — och 1:65 —. Manliga industriarbetarens genomsnittsinkomst ökade under samma tid från 2:50 — till 4 kronor.¹⁵ Tjänstefolkets årslön för respektive män och kvinnor var under de tidigare nämnda åren 160 kr. och 80 kr samt 319 kr. och 205 kr.

Statarlönen steg under åren 1880—1913 från 385 till 625 kr. per år, och av den utbetalades cirka hälften kontant. De lokala skillnaderna var emellertid fortfarande större inom lantbruket än på andra håll inom näringslivet. Trots svårigheterna att göra jämförelser har svenska forskare — till exempel *Montgomery* (1947) — i allmänhet lutat åt att lantarbetarnas sociala ställning i början av 1890-talet började sacka efter industriarbetarnas.¹⁶ Inom grundnäringarna påminde skogsarbetarnas och flottarnas levnadsförhållanden om lantarbetarnas, liksom även gruvarbetarnas ställning kunde jämföras med industriarbetarnas.

Det föreligger få undersökningar om hur hela den svenska arbetarklassen fördelar sig på lönegrupper. En klassificering gjord år 1885 påvisar att 30 000 arbetare, d.v.s. ca. en tiondedel av lönearbetarna i sekundär- och tertiärsektorerna, förtjänade mer än 800 kr. om året, vilket garanterade de manliga arbetarna rösträtt i andrakammarvalen. Dock förlorade ca. 6 000

¹⁵ SOS. Socialstatistik, lantarbetarnas arbets- och löneförhållanden s. 79. Jfr. *Bagge* m.fl. II s. 91 ff. och *Thomas* s. 66.

¹⁶ *Montgomery* 1947 s. 331.

av dem rösträtten därför att de inte betalat kommunalskatten. En tredjedel, eller 114 000 arbetare hörde hemma i gruppen med 500—800 kr. om året. Mer än hälften hade alltså en årsinkomst under 500 kronor.¹⁷

Ett annat försök att klassificera Sveriges industriarbetare enligt lönekategorier är *Wohlins* (1915 B) uträkningar om ca. 11 000 arbetare år 1911.

Tabell 26. Löneskiktningen inom vissa industrigrenar år 1911 (siffrorna anger procent).

Industrigrän	Årsinkomst		
	under 1200 kr.	1200—1800 kr.	över 1800 kr.
Socker	48,2	48,2	3,6
Bryggeri	30,3	49,6	21,1
Kvarn	24,9	67,2	7,9
Glas	39,0	57,0	4,0
Sten	71,7	24,3	4,0
Eskilstunaindustrier (verkstadsindustrin)	23,9	48,6	27,5

Källa: Wohlin 1915 B, passim.

Wohlins undersökning gällde manliga arbetare över 18 år som haft arbete under hela året 1911. Inom verkstadsindustrin och bryggerier hade en fjärde- respektive en femtedel av arbetarna en årsinkomst på mer än 1 800 kr. I socker-, kvarn-, glas- och stenindustrierna varierade de motsvarande siffrorna mellan 3,6 och 7,9 procent, eller så var de betydligt lägre. Stenindustrin hade den största gruppen av arbetare i kategorin under 1 200 kr. om året, hela 71,7 %. Däremot tillhörde bara en fjärdedel av bryggeri- och verkstadsarbetarna samma lönegrupp.¹⁸

Även om uppgifterna är bristfälliga kan man försöka sig på en uppdelning av den svenska arbetarklassen i tre grupper: de som förtjänar mer än 1 500 kr. om året, de som tjänar mellan 1 000 och 1 500 kr., och de som tjänar mindre än 1 000 kr. Detta gäller åren närmast före första världskriget, och landsbygdsproletariatet är inte medräknat. Årslöner som överskred 1 500 kr. och uppgick ända till 2 500 kr. uppnådde de yrkesgrupper som den nya tunga industrin hade skapat (verkstäder, gruvor) och i tertiärsektorn endast lokförarna.

De yrkeskunniga hantverkarna kunde jämföras med dessa. Till mellan-kategorin hörde de manliga yrkeskunniga arbetarna inom konsumtionsvaruindustrin, sågverksarbetarna samt majoriteten av grovarbetarna inom

¹⁷ Carlsson 1968 s. 187.

¹⁸ Se tab. 26.

olika näringsgrenar. Till den tredje gruppen kan man räkna nästan hela den kvinnliga arbetskraften samt de minderåriga och äldre grovarbetarna. Även om det inte finns exakta uppgifter att tillgå, kan man beräkna att varje grupp omfattade cirka en tredjedel eller cirka 150 000 arbetare av samtliga inom sekundär- och tertiärsektorerna. Hittills har vi bara undersökt de nominella lönernas utveckling utan att beröra levnadskostnaderna. När vi granskar arbetarklassens ställning under konkurrenskapitalismen, kan vi konstatera att lönenivån fluktuerade våldsamt ännu på 1880 -talet. Närmare sekelskiftet jämnades fluktuationerna, även om lönerna följde den allmänna konjunkturutvecklingen, och särskilt under högkonjunkturer var de stora på alla områden. Detta gällde åren 1890—1895, 1905—1907 och 1910—1913. Ökningen avstannade åren 1900—1901 på grund av lågkonjunktur, liksom år 1909 på grund av storstrejken.¹⁹

I Sverige har man fäst stor vikt vid att undersöka levnadskostnadernas ökning. Utöver *Myrdals* tidigare nämnda, redan 1933 utkomna verk föreligger *Jörbergs* undersökning "A History of Prices in Sweden 1732—1914" (1972), som publicerats i två band.

De regionala olikheternas problem är av stor betydelse för arbetarklassens ställning och hör samman med frågan om de nationella marknaderna. Med viss tillförlitlighet kan man ändå säga att levnadskostnaderna, liksom lönerna, började utjämnas mot slutet av den undersökta perioden. Både *Myrdals* och *Jörbergs* detaljerade tabeller stöder denna slutsats. Utan att gå in på detaljer kan vi i det följande hålla oss till löne- och prisutvecklingen i hela riket.

Vi användes oss redan tidigare av *Myrdals* levnadskostnadsindex när vi pekade på reallönnernas ojämna utveckling. Det är klart — vilket även *Myrdal* har medgivit — att uträkningen av index är förbundet med stora metodiska svårigheter. Även vissa val av fakta och betoningar påverkar resultatet mycket. Hur gör man upp en s.k. modellbudget för den genomsnittliga förbrukaren? Vilka produkter väljs ut, om priserna på olika håll i landet är stabila, osv.²⁰

Å andra sidan är index det enda sättet att skapa ens en summarisk bild av den allmänna utvecklingen. Med hjälp av index kan man sedan beskriva lönnernas och levnadskostnadernas förhållande och den allmänna trenden i befolkningens konsumtionsutveckling. Däremot är det svårt att dra slutsatser om den allmänna levnadsstandarden, eftersom man inte kan iakttaga arbetsförhållandenas allmänna utveckling, t.ex. en skärpning av arbetstakten.

¹⁹ Bagge m.fl. II s. 286 ff.

²⁰ Myrdal s. 4—9.

Tabell 27. Index för manliga industriarbetares löneutveckling reellt och nominellt 1863—1913 (1861—1870 = 100).

År	Nominell		Reell		Levnadskostnads-index
	År	Timme	År	Timme	
1863	97,3	98,6	98,5	99,6	99,0
1873	133,8	132,4	119,8	118,5	115,7
1883	147,4	147,5	140,5	140,6	104,9
1893	164,3	170,5	173,1	179,7	94,9
1898	190,2	200,7	193,3	204,0	98,4
1903	209,6	225,2	201,5	216,5	104,0
1905	217,7	240,3	207,5	229,1	104,9
1907	249,5	267,6	221,6	237,7	112,6
1909	225,0	281,3	198,6	248,3	113,3
1911	272,9	298,6	244,5	267,6	111,6
1913	288,2	315,8	241,4	264,5	119,4

Källa: Bagge m.fl. I tab. 5. s. 62.

Under den undersökta tidsperioden ökade reallönerna med cirka 140 procent och timlönerna med cirka 160 procent. Skillnaden förklaras av ugbetstidsförkortningen. Enligt levnadskostnadsindex fluktuerade prisnivån kraftigt fram till omkring år 1905, och därefter började en stadig men relativt långsam uppgång. Konsumtionsvarupriserna steg under perioden inte mer än cirka 20 procent i genomsnitt, och på 1890-talet var levnadskostnaderna i genomsnitt t.o.m. lägre än under de två föregående årtiodena.²¹

Tabell 28. Sveriges levnadskostnader åren 1870—1874 och 1910—1914 (Index: 1860—1864 = 100).

År	Livs-medel	Värme bränsle	Kläder	Jörbergs index	Dagslön/levn. kostn.	Dagslön/rågriset
1870—74	111	130	109	106	108	109
1875—79	115	140	99	113	119	129
1880—84	113	132	96	111	109	117
1885—89	96	117	89	96	126	159
1890—94	105	120	86	103	131	152
1895—99	105	132	85	103	150	177
1800—04	119	132	86	114	159	195
1905—09	128	156	91	123	173	209
1910—14	139	171	101	132	179	220

Källa: Jörberg 1972 II: tab. XIX: 11, s. 350.

²¹ Bagge m.fl. I s. 60—65.

I början av seklet — fram till 1914 — steg livsmedelspriserna med ca. 20 %. Uppvärmningskostnaderna för bostäder steg betydligt mer, medan kläderpriserna däremot sjönk. Dagslönen fördubblades i förhållande till rågspriset fram till 1914. De ovannämnda tendenserna framgår också klart från prisundersökningar i Sveriges officiella statistik.²²

Forutom bränslekostnaderna steg också hyrorna i början av 1900-talet rätt brant, särskilt i större städerna. Även härvidlag var de regionala skillnaderna betydande. *Myrdal* konstaterar också, att det är svårare att dra slutsatser om Sveriges allmänna hyresnivå än om levnadskostnader. Enligt hans levnadskostnadsindex steg hyrorna 1890—1913 med cirka 50 procent.²³

Hyran i *Myrdals* modelludget utgjorde cirka 10—15 procent av utgifterna; livsmedel 45—50 procent, bränsle 5, kläder 10 och skatten 6 procent.²⁴ Uppgifter samlade 1910—1912 ger vid handen att årshyran för ett rum och kök i Stockholm var 344 kr., i Norrköping 218 kr., i Malmö 206 kr., i Gävle 206 kr., i Sundsvall 183, i Göteborg 209 och i Gällivare 250 kr. På landsbygden var hyrorna klart lägre: i östra Sverige 148, i Småland 119, i Sydsvrige 121, i Västsverige 143 och i Norrland i genomsnitt 197 kr. om året.²⁵

Tabell 29. Jordbruks- och industriprodukternas prisutveckling i Sverige 1870—1913 (1919—1913 = 100).

År	Jordbruksprodukter	Industriprodukter
1870	79,5	104,0
1875	95,1	115,2
1880	86,6	106,6
1885	81,6	92,5
1890	80,1	95,3
1895	77,1	86,4
1900	92,7	91,9
1905	90,3	91,3
1910	98,2	98,0
1913	104,0	102,7

Källa: National Income I tab. 60. s. 311.

²² SOS. Socialstatistik, livsmedels- och bostadspriser i Sverige under åren 1910—1912 s. 21. Prisutvecklingen under åren 1905—1912 var följande (index: 1905 = 100) 100, 103, 106, 111, 109, 110, 109, 115. — Även regionala skillnader syntes jämna under årens lopp. Se även Statistisk årsbok 1914 s. 134 tab. 123.

²³ *Myrdal* s. 133.

²⁴ *Ibid.* s. 138.

²⁵ SOS. Socialstatistik, livsmedels- och bostadspriser s. 30—34.

En allmän tendens i den svenska prisutvecklingen var att jordbruksprodukternas priser långsamt steg, medan de fabriksstillverkade konsumtionsvarornas priser kring sekelskiftet t.o.m. sjönk i jämförelse med tidigare årtionden. Löneskillnaderna under konkurrenskapitalismen var därför av mindre betydelse, eftersom de dyra konsumtionsvarorna kunde köpas endast av de besuttna befolkningslagren. Före 1914 skedde i Sverige en "konsumtions-explosion" som innebar en utvidgning av konsumtionsvarumarknaden. Förbrukning av industriprodukter steg betydligt snabbare än förbrukningen av jordbruksprodukter.

Tabell 30. Den svenska förbrukningen per förbrukningsenhet (hushåll) åren 1870—1913. Absoluta siffror i kr. per år samt index (1910—1913 = 100).

År	Förbrukning av jordbruksprodukter	Förbrukning av industriprodukter	Index för förbrukning
1870	212	240	43
1880	288	355	51
1890	265	431	61
1895	294	444	68
1900	369	649	77
1905	373	736	84
1910	536	915	98
1913	616	1038	104

Källa: National Income I tab. 57. s. 296—297 och tab. 58. s. 302.

Industriprodukternas konsumtionsvärde nästan fördubblades i förhållande till jordbruksprodukterna. Den individuella konsumtionen, om man tar hänsyn till både prisnivån och förändringarna i befolkningsantalet, växte i början av 1900-talet med hela 27 poäng i index.²⁶

De statistiska uppgifterna om priset på arbetskraft och levnadskostnader berättar att arbetskraftens materiella reproduktionsvillkor för alla arbetargrupper klart förbättrades kring sekelskiftet.

De tidigare nämnda löneskillnaderna fick emellertid till följd att olika arbetarskikt kunde utvidga konsumtionen vid olika tidpunkter. Samtidigt som de lågavlönade kämpade för att uppnå ens existensminimum, kunde de bästavlönade arbetarskikten utvidga konsumtionen till fabriksstillverkade varor, vilka tidigare gått åt endast som borgerskapets lyxkonsumtion. Slutsatsen är alltså att konsumtionens utvidgning inom arbetarklassen skedde i olika faser. För de lägstavlönade var det naturligtvis ytterst viktigt att komma över tröskeln för existensminimum, medan de bättre avlönade kanske kunde köpa bättre kläder, hyra en större lägenhet, osv. I vilket fall som helst växte inkomsterna i alla arbetarskikt så pass mycket, att arbetarklassen

²⁶ National Income I s. 294 ff.

för första gången i Sveriges historia fick ta del av den ökande konsumtionen.²⁷

Också i förbrukningen av arbetskraft (i arbetsförhållanden) inträffade förändringar: de grundade sig på utvecklingen av arbetsfördelningen inom företagen. Produktionens mekanisering innebar allmänt att arbetet blev enformigare för majoriteten av arbetarna, dvs. att arbetaren bands vid maskinens arbetstakt. De yrkeskunniga arbetarnas krav växte å andra sidan, i och med att man av dem började kräva att de skulle behärska större helheter eller speciella tekniker. När behovet av hantverksskicklighet undan för undan minskade, blev resultatet att ett allt större antal arbetare kunde ersättas med andra, medan det å andra sidan rådde brist på arbetare med särskilt stor yrkesskicklighet. Denna brist försökte man undan röja genom utbildning.

Stigande ålder och minskad prestationsförmåga innebar dessutom en lönesänkning åtminstone för grovarbetarnas del. De yrkeskunniga hotades inte av arbetslöshet i någon högre grad, eftersom yrkesutbildningen på de flesta områden var bristfällig, och ännu inte kunde följa den tekniska utvecklingens krav.

Därför rådde det en ständig brist på yrkeskunniga arbetare — och arbetare som till exempel gått i lära i utlandet var en värdefull tillgång för vilken verkstad som helst. Särskilt textilindustrin tvingades forfarande att anställa engelska förmän och mästare.

Metallindustrin var en föregångare vad gäller utvecklingen av utbildning och skolning av lärlingar. Till de mest kända verkstadsskolorna hörde Chalmers slöjdskola i Göteborg (grundad 1828). Även staten stödde den tekniska utbildningen; utöver Stockholms tekniska högskola och tekniska skola verkade redan år 1870 16 statsunderstödda kvälls- och söndagsskolor med sammanlagt 2 000 elever. Men fram till år 1910 hade antalet läroanstalter som svarade för en teknisk grundutbildning ökat till 66, med sammanlagt 10 700 elever. År 1908 utexaminerades från landets samtliga tekniska skolor 3 574 ingenjörer och tekniker, av vilka över hälften var specialiserade på metallindustri.²⁸

Tillgängliga uppgifter om levnadsförhållandenas inverkan på olika arbetargrupper ger inte utrymme för detaljerade slutsatser. I statistik som rör arbetstiden, sysselsättningen och arbetstryggheten skiljer man inte de yrkeskunniga från de utbildade. Därför måste man nöja sig med en allmän bild av utvecklingen. Från 1890-talet till början av 1900-talet förkortades arbetsdagens längd med i genomsnitt en timme, men praxis varierade mycket från arbetsplats till arbetsplats.

²⁷ Jfr. Carlsson 1968 s. 187 ff.

²⁸ SOS i sammanfattning s. 132 tab. 132., jfr. *Gårdhund* 1942 s. 232.

Tabell 31. Arbetsveckan inom en del svenska industrigrenar 1911 (siffrorna anger timmar).

Industrigren	Arbetstid
Skogsbruk, gruvor	52,0—66,7
Livsmedel	49,6—54,0
Textil	55,1—70,7
Sågverk	58,1—60,4
Trämassa	54,6—60,0
Grafisk	64,2—65,4
Verkstad	52,5—53,5
Metall- och maskinbyggnad	54,5—59,2

Källa: Arbetsstatistik A: 10, tab. N. s. 86—87.

Skillnaderna mellan olika industrigrenar kunde vara t.o.m. 20 timmar i veckan. Den kortaste arbetstiden hade grafiska arbetare medan den längsta hade trämassfabrikernas arbetare. Kraven på en förkortning av arbetstiden växte i takt med produktionens mekanisering.

Officiellt erkände man i Sverige inte förrän år 1885 att arbetslöshet existerade, eftersom systemet med laga skydd var ännu gällande. Detta betydde emellertid inte alls att arbetslöshet inte skulle ha förekommit. Statsmaktens och den allmänna borgerliga opinionens inställning var att arbetslöshet var individens eget fel och att det kunde jämsställas med arbetskygghet, lösdriveri. Följaktligen räknades inte arbetslösheten med bland socialvårdens skyldigheter i fattigvårdslagen från år 1871.²⁹

Det finns ont om uppgifter om arbetslösheten under konkurrenskaptalismen. Men då förekom också rätt starka perioder av arbetslöshet, vilka var lokalt betonade och ofta bunda till något företag. Detta hörde naturligtvis samman med konjunkturerna. I början av 1890-talets nedgångsperiod inledde man i Sverige för första gången undersökningar om arbetslöshetens orsaker och omfattning. År 1895 publicerades ett betänkande av Hugo Hamiltons kommitté, som undersökte Stockholms arbetslöshet. Kommittén kom fram till att det tillsvidare inte fanns någon lagstiftning som gav staten skyldigheter att skapa arbete åt de arbetslösa. Det som gavs kan jämföras med fattigvården och tillföll endast dem som av någon orsak inte kunde försörja sig själva.³⁰

En viss förändring i inställningen förebådades emellertid när man godkände principen om kommunala nödhjälpsarbeten för att reglera den säsongbetonade arbetslösheten. En annan nyhet var förslaget om inrättandet av en offentlig arbetsförmedling för den fria arbetsmarknaden, vilket skedde för att undanröja störande faktorer. Mot slutet av 1890-talet kom en ny högkonjunktur som med undantag av små störningar fortgick fram till 1908 och arbetslösheten var under denna tid relativt sett låg. När den

²⁹ Montgomery 1947 s. 322, Gårdlund 1942 s. 311 f.

³⁰ Jfr. Öhman s. 35.

sedan kraftigt ökade, började man undersöka den grundligt. Det finns inte pålitliga uppgifter om arbetslöshetens omfattning i Sverige förrän år 1908.³¹ Den värsta arbetslösheten inträffade åren 1909—1910. Beräkningar om arbetslöshetens omfattning ger vid handen att det fanns lite mer än 20 000 arbetslösa år 1909 och drygt 14 000 år 1910. Siffrorna är mycket osäkra, eftersom man angående från de bristfälliga registreringsmetoder man använde, kan anta att den dolda arbetslösheten var mycket omfattande. Om man emellertid som utgångspunkt tar antalet arbetare i sekundär- och tertiärsektorerna enligt 1910-års folkräkning (cirka 600 000) innebär de tidigare nämnda siffrorna en arbetslöshet om 3,33 och 2,33 procent.³²

Tabell 32. Arbetslösheten i Sverige per industrigren åren 1909—1910 (De absoluta siffrorna anger tusental och procentsiffrorna anger procent av hela industrigrenens arbetsstyrka).

Näringsgren	absoluta tal		procent	
	1909	1910	1909	1910
Jord- och skogsbruk	1,4	0,9	..	..
Jord-, sten- och gruvindustri	1,1	1,0	1,5	1,4
Metall- och Verkstadsindustri	2,2	2,0	2,4	2,4
Trä-, såg- och pappersmassaindustri	2,6	1,8	2,9	2,0
Byggnadsindustri	8,1	4,6	12,1	6,9
Textilindustri	0,6	0,5	1,4	1,1
Livsmedelsindustri	1,3	0,9	3,9	2,7
Handel, samfärdsel, tjänster	2,8	2,5	1,9	1,2
Summa	20,1	14,2	i genomsnitt 3,3	2,2

Källor: SOS. Arbetsstatistik 1910 H:2 s. 40, Folkräkningen 1910 tab. 5. s. 354.

Arbetslösheten bland byggnadsarbetarna var ojämförligt störst. Även i livsmedelsindustrin överskred arbetslösheten de tidigare nämnda genomsnittsvärdena.³³ Beräkningarna visar emellertid bara inriktningen, eftersom registreringen var bristfällig. Det framgår inte om de arbetslösa klassificerades enligt samma statistiska beräkningsgrunder som gällde som bas för jämförelser i 1910 års folkräkning.

Regionalt varierade arbetslösheten mycket. Mer än en tredjedel av de arbetslösa bodde i Stockholms stad och i Malmöhus län. Dessutom drabbade arbetslösheten relativt sett fler ungdomar än över 40-åriga arbetare. De

³¹ Ibid. s. 36—39.

³² SOS. Arbetsstatistik 1910 H:2 s. 40. Antalet industriarbetare i Folkräkningen 1910 tab. 5. s. 354 ff.

³³ Se tab. 32. och dess källor.

arbetslösa under 25 år utgjorde år 1909 en tredjedel av samtliga.³⁴ Däremot kan man inte dra slutsatser om vilka verkningar arbetslösheten hade inom olika skikt av arbetarklassen.

Arbetslöshetsvågen 1908—1910 fick till stånd en avgörande förändring i statens inställning till arbetslöshetsfrågan. Staten övergick från den tidigare beskrivna fattigvården till arbetsmarknadspolitik; reglering av arbetsmarknaden. De viktigaste medlen blev den offentliga arbetsförmedlingen, extra sysselsättningsprojekt och nödhjälpsarbeten. Stor vikt fästes också vid arbetslöshetsstatistiken. Flera liberala motioner i riksdagen 1908—1912 visar klart på en förändring i inställningen.³⁵

Grundandet av den offentliga arbetsförmedlingen visar mycket åskådligt hur reproduktionen av varan arbetskraften församhälleligades. Ännu på 1890-talet ansågs arbetaren själv vara skuld till arbetslösheten och en inblandning i den fria arbetsmarknaden sågs som ett brott mot de ekonomiska lagarna. Nu erkände man för det första att en oreglerad arbetsmarknad inte fungerade och att arbetslösheten åtminstone var en störande faktor i marknaden.

Senare blev styrningen av sysselsättningspolitiken en av statens viktigaste deluppgifter och staten ingrep då aktivt i reproduktionen av arbetskraften.

Tabell 33. Den offentliga arbetsförmedlingen i Sverige 1902—1914 (siffrorna i tusental).

	ansökningar om arbete	lediga platser	tillsatta platser
1902	3,2	0,8	0,7
1904	18,2	19,2	9,2
1906	51,3	51,2	31,1
1908	98,0	67,1	39,8
1910	143,3	103,6	67,0
1912	190,2	152,5	105,0
1914	251,5	191,8	138,2

Källa: Öhman, bil. 3. s. 187.

Arbetsmarknadspolitikens andra stödåtgärder, såsom anordnandet av nödhjälpsarbeten, hade ingen större betydelse i Sverige före 1914.

Den svenska arbetsmarknadspolitikens fick sin början just på 1910-talet. Det var en ganska ny sektor i den moderna socialpolitiken och fann sin motsvarighet i den av *Sellberg* dragna slutsatsen om arbetarskyddslagstiftningens utveckling och periodisering fram till den liberal-socialdemokratiska epoken. Brytningen innebar inte enbart en ökning av statens uppgifter, utan även en förändring i statens natur. Nya institutioner och mekanismer skapades i staten för en aktiv styrning av arbetskraftens reproduktion.

³⁴ SOS. Arbetsstatistik 1910 H:2 s. 38—41.

³⁵ *Öhman* s. 43—49, *Unga* s. 29—30.

2.2.4 Arbetararistokratin (sammanfattning)

Produktionens tilltagande samhälleliga natur dikterade villkoren för den svenska arbetarklassens ekonomisk-sociala konstituering. I ifrågasvarande huvudkapitel har vi skisserat de utvecklingstendenser som särskilt ur lönearbetarnas synpunkt var centrala: den tilltagande samhälleliga karaktären av arbetskraftens reproduktionsprocess, och speciellt det sätt på vilket den samhälleliga arbetsfördelningens utveckling påverkat arbetarklassens ställning och struktur. I det följande strävar vi till att höja våra viktigaste forskningsresultat beträffande arbetarklassens ekonomisk-sociala konstituering till en sådan nivå, att det därifrån skall vara möjligt att gå över till arbetarrörelsens politisk-ideologiska konstituering. Begreppet arbetararistokrati bildar vår teoretiska plattform.

Våra generella empiriska observationer rörande arbetarklassens ställning och struktur och deras utveckling i Sverige synes stöda hypotesen om att det också i Sverige bildades en arbetararistokrati, om också en social skiktning av arbetarklassen endast utgör en objektiv, nödvändig förutsättning för uppkomsten av en arbetararistokrati.

Vårt mål är inte att för Sveriges vidkommande klarlägga de villkor, som ingår i den traditionella definitionen av arbetararistokratin, om den internationella monopolkapitalismens karaktär. Vad den engelska arbetararistokratins tillkomst beträffar var landets kolonialmaktställning av central betydelse, och beträffande Tyskland var det, enligt *Kuczynski*, exploateringen av utländsk, icke yrkeskunnig arbetskraft som kom att framhäva den nationella arbetararistokratins position.¹ Sverige ägde inga kolonier men var genom monopolkapitalismens utveckling kopplat till den internationella ekonomiska arbetsfördelningen. Speciellt för exportindustrins (den så kallade geniindustrins) del rådde ständigt högkonjunktur. Den höga ekonomiska utvecklingsnivån framgick tydligt i och med att Sverige kring år 1910 blev ett kapalexporterande land. Också inom arbetarrörelsen gav högkonjunkturer — som fortgått från slutet av 1890-talet till år 1907 — återsken i form av utvecklingsoptimism. I LO:s verksamhetsberättelse från åren 1907—1908 fastställs det: ”/. . ./ Det producerande livet har i regel behövt de mångtusende armarne och, fastän arbetets afkastning för lönearbetarne överhuvud ej sträckt sig längre än till de viktigaste materiella behovens tillfredsställande, har dock ställningen genomgående varit bättre än under nedåtgående konjunkturer”.²

I Sverige var det industriarbetarna som drog den största nyttan av löne-

¹ *Kuczynski* Bd. 4. s. 305: ”Besass England ein grosses Kolonialreich, so hatte das deutsche Kapital den Vorteil, eine wachsende Zahl von ausländischen Arbeitern, vor allem Polen und Italiener / . . ./ Dazu kam noch die französische Kriegskontribution nach 1871.”

² LO ber. 1907/1908 s. 1—2.

stegringarna. Inom andra näringssektorer fanns det endast få grupper, som förmådde nå upp till samma inkomstnivå som de bäst avlönade industriarbetarna. I försöken att definiera arbetararistokratin har man också framkastat, att den relativt sett snabbare förbättringen av just industriarbetarnas ställning i monopolkapitalismens genombrottskede kunde utgöra grunden för uppkomsten av en arbetararistokrati.³ En dylik utveckling kan man dock inte skönja i Sverige; detta berodde på att löneskillnaderna olika industrigrenar emellan var mycket avsevärda.

Det är inte möjligt att dra säkra slutsatser om löneskillnadernas ökning från 1870-talet till 1910-talet. Säkert är däremot att skillnaderna under hela denna tid var betydande; de bäst avlönade arbetarna kunde t.o.m. nå en högre inkomstnivå än tjänstemännen inom samma bransch. Detta gällde visserligen sådana yrkeskunniga industri- och hantverksarbetare som även *Kuczynski* och *Hobsbawm* talar om, men yrkeskunniga metallarbetare i Sverige hade en ännu starkare ställning. Största delen av dem förtjänade minst dubbelt så mycket som en industriarbetare i genomsnitt. Detta faktum är dock inte tillräckligt för att vi kunde helt och hållet förklara orsaken till differentieringen av arbetarnas förtjänstnivå.

Konjunktursvängningarna, yrkeskunnighetens ökade betydelse och läget på arbetsmarknaden utgjorde de viktigaste förursättningarna för arbetarna att saluföra sin arbetskraft. Likväl har arbetarnas egen kollektiva kamp för bättre löner varit viktig för löneutvecklingen. Därför räcker det inte till att endast på basen av lönestatistik dra slutledningar om arbetararistokratins utformning. I Sverige frömådde yrkesskickliga arbetare tillgodogöra sig den gynnsamma utvecklingen på arbetsmarknaden. De visade större skicklighet i att sälja sin arbetskraft än de icke yrkeskunniga, vilka dessutom var lättare att ersätta med annan arbetskraft. De yrkeskunniga hade således inte lika stor anledning att frukta arbetslöshet.

Den samhällseliga arbetsfördelningens tendens att konsolidera arbetarklassen åstadkom emellertid en förändring också i de icke yrkeskunnigas kampförutsättningar; klara verkningar fick detta på fackföreningsrörelsens utveckling, (senare kapitel 3.4.). En relatering av löneutvecklingen till priser och konsumtion var oundgänglig för fastställandet av dels realförtjänstutvecklingen, dels av skillnaderna i existensvillkoren. Det är ändå svårt att dra säkra slutsatser, eftersom konsumtion och levnadsstandard utgör ett synnerligen kulturbundet problem. I detta avseende är frågan om hur långt man kommit i varuproduktionen i samhället en avgörande objektiv faktor till exempel för vad som avses med det så kallade existensminimum.

Vår observation gällande förbättrade existensvillkor för hela arbetarklassen i Sverige är allmänt godtagen. Redan vid sekelskiftet började också sedåna industriellt tillverkade produkter som tidigare stått inom räckhåll enbart för borgerskapets konsumtionsförmåga, att få spridning bland arbe-

³ Se t.ex. *Beier* s. 32

tarklassen. De bäst avlönade arbetarnas inkomster steg just vid samma tid som konsumtionsvaruproduktionen började utvidgas. Expansionen ägde rum precis med denna nya konsumerande befolkning som marknad.

Den sociala skiktningens objektiva grund ligger i den samhälleliga arbetsfördelningen, teknologins och produktionsorganisationens verkningar på kravet på yrkesskicklighet. Skiktningen var en historisk process, under vilken olika yrkesgrupper försvann och nya uppstod. Hantverkarna utgjorde i kapitalismens historia arbetarklassens första yrkeskunniga skikt, som likväl undan för undan undergrävdes av industrialismens och teknologins utveckling och som därav ställdes inför nya uppgifter. Redan före första världskriget visade Sveriges mekaniserande industri tendenser som på ett helt annat sätt åstadkom skiktning av arbetarklassen. Genom att en stor del av hantverket ersattes av maskiner uppspjälktes och förenklades arbetet och samtidigt skiljdes det krävande arbetet allt tydligare från enkelt arbete. Vid de yrkesskickliga hantverkarnas och de icke yrkeskunniga grovarbetarnas sida frambringade den nya teknologin ett brett skikt av halvt yrkeskunniga fabriksarbetare samt gruppering sådana yrkeskunniga arbetare, som behärskade produktionsprocessen i sin helhet, vilket ställde krav på särdeles stor yrkesskicklighet.

Arbetets förenkling samt det att vissa hantverkargrupper ensattes med maskiner, liksom anhopningen av det krävande arbetet på allt färre arbetare, kan anses utgöra ett mycket betydelsefullt fenomen i anknytning till den skiktning av arbetarklassen som skedde p.g.a. arbetsförhållandena. Inom tidigare forskning har sällan framhållits att ett av arbetararistokratins mest centrala sociala drag är att dess arbete är meningsfullt och krävande.⁴

Att det som social kategori bildats en arbetararistokrati i Sverige är odiskutabelt, men forskningsresultatet är antagligen inte överraskande, eftersom det alltid funnits sociala skillnader mellan olika skikt inom arbetarklassen. Betydelsefull blir upptäckten därigenom, att arbetararistokrati är ett historiskt begrepp; hur den formats, vad den består av och vilken ställning den haft i arbetarrörelsen har varierat under olika skeden. Det är därför arbetararistokratins uppkomst måste granskas utifrån arbetarrörelsens organisering och strategi. Då blir arbetararistokratien en kategori på det politiska planet. Ifall man på basen av arbetarnas yrkesskicklighet, löneskillnader, konsumtionsnivå eller övriga sociala kännetecken drar direkta slutledningar om arbetarnas politisk-ideologiska medvetenhet, råkar man grundligt vilse. Såväl på arbetsmarknaden som i arbetarrörelsen har toppskiktets ställning växlat historiskt; detta skikt har dessutom aldrig uppvisat någon politisk-ideologisk enhetlighet. Om någonting annat hävdades, vore det helt omöjligt att förstå yrkesarbetarnas centrala ställning t.ex. i den kommunistiska rörelsen.

---

⁴ T.ex. *Kuczynski, Hobsbaum* och *Beier* ställer inte ens en sådan fråga i sina definitioner av arbetararistokratien.

Teorin om arbetararistokratin framstår i denna undersökning i form av en hypotes, enligt vilken arbetarklassens översta skikt utgjorde den sociala grunden för reformismens genombrott inom arbetarrörelsen i Sverige. Begreppet är alltså intimt knutet till arbetarrörelsens utveckling i sekelskiftets Sverige och hävdar ingenting om arbetarklassens eller arbetarrörelsens utveckling före eller efter nämnda tidpunkt.

När arbetararistokratin används som ett begrepp på politiskt plan, förskjuts undersökningens tyngdpunkt till arbetarklassens politisk-ideologiska konstituering. Arbetararistokratins roll studeras nu utgående från hur arbetarrörelsens organisationsform gestaltat sig, varvid stor vikt också fästs vid rekryteringen av arbetarrörelsens ledning samt vid organisationernas karaktär. En kartläggning av arbetarrörelsens politiska strategi ger svaret på frågan vilken andel fackförbund och annan medlemskader, som representerade arbetararistokratin, hade i den reformistiska linjens genombrott.

3. Från en revolutionär till en reformistisk strategi

I undersökningens andra huvuddel går vi över till arbetarrörelsens praxis, till den politisk-ideologiska konstitueringen av arbetarklassen. Detta innebär en konkret historisk analys av arbetarrörelsens strategi, som kristalliseras i den politiska arbetarrörelsens, d.v.s. arbetarpartiets verksamhet. Arbetarrörelsens kamp för förbättring av arbetarnas levnadsvillkor såväl på arbetsmarknaden som i politiken måste ses mot bakgrunden av de förutsättningar det rådande samhällssystemet skapade. Arbetarrörelsens politiska strategi bör ställas i relation till staten och till de borgerliga politisk-ideologiska instanserna i samhället. Förändringarna i dessa instanser inverkar omdelbart åter på arbetarrörelsens verksamhetsförutsättningar.

Arbetarrörelsens praxis har antagit olika strategiska uttryck och innehåll under olika historiska skeden. Inom arbetarrörelsen har det även förekommit djupa meningsskiljaktigheter, vilket har återspeglats på det ideologiska och politiska planet. Om vi talar om en revolutionär eller reformistisk strategi eller ideologi, menar vi arbetarrörelsens huvudlinje gentemot det rådande samhällssystemet.

3.1. Det revolutionära skedet

Tolkningen av Sveriges arbetarrörels tidiga historia har aldrig varit entydig. Var arbetarrörelsen revolutionär eller var den redan från början reformistisk; var dess ideologiska ledare marxister eller inte? Trots att jag rubricerat kapitlet "Det revolutionära skedet", vill jag inte påstå, att Sveriges arbetarrörelse skulle ha varit marxistisk eller ideologiskt enhetlig i sina strävanden. Tvärtom kommer vi senare att se, att strategin och ideologin präglades av mycket djupgående konflikter och inre motsättningar. Därför är frågan om marxismen på det ideologiska planet ofruktbar; den revolutionära inställningens problematik skall lösas i det förhållande till arbetarrörelsens konkreta politiska verksamhet, genom att granska den politiska strategins förhållande till staten.

Sett ur denna synvinkel kan arbetarrörelsens tidiga historia i Sverige delas upp i två huvudperioder: den förrevolutionära och den revolutionära. Gränsen mellan de två perioderna kan dras då arbetarrörelsen blev klassmedveten och inriktade sig på att överta den politiska makten.

I tidigare forskning har den svenska arbetarrörelsens uppkomst klarlagts mycket mer detaljerat och noggrannt än utvecklingen under åren närmast före första världskriget, d.v.s. just tiden för reformismens genombrott. Eftersom mina tolkningar på några väsentliga punkter avviker från tidigare rön, är det nödvändigt att här skissera upp även den svenska arbetarrörelsens uppkomst, fastän dess konkreta presentation givetvis skulle kräva en helt separat undersökning.

3.1.1. Sveriges förrevolutionära arbetarrörelse

”Den förrevolutionära arbetarrörelsen” är egentligen en ren abstraktion, med vars hjälp man försöker beskriva strävanden i anknytning till lönearbetets tidiga historia och förhållanden inom konkurrenskapitalismen. Arbetarklassens första organisationer reflekterar spridningen av lönearbetet, uppväxandet av en arbetarklass och så småningom den lokala och nationella arbetsmarknaden och den nationella arbetarklassen som ett resultat av arbetsfördelningens utveckling i samhället.

Den förrevolutionära perioden skapade egentligen ingen ”riktig” arbetarrörelse; arbetarnas spontana strävanden, den begynnande fackliga och politiska organiseringen och ideologierna under det tidiga skedet stod ännu inte i någon växelverkan inom ramarna för en helhet.

I forskningsrapporter som rör den svenska arbetarrörelsens historia har man oftast betonat 1880-talet som arbetarrörelsens genombrottsdecennium.¹ Tolkningen är riktig, ifall kriteriet är att organiseringen av arbetarklassen i stor skala började vid denna tidpunkt. Tecken på en omfattande förrevolutionär proteströrelse inom arbetarklassen kan man emellertid hitta redan mot slutet av 1700-talet, vilket *Rolf Karlbom* har påpekat i sin avhandling.² Typiskt för dessa strejker och upplopp var att de bröt ut mitt i den ”patriarkaliska idyllen” som en följd av lokala missförhållanden, t.ex. förändringar i avlöningen eller arbetsförhållandena, eller en höjning av livsmedelspriserna. Ibland blev upploppen mycket våldsamma, och strejkerna kvästes ofta av polis eller militär.³

¹ *Lindgren* 1927 som behandlar åren 1881—1889, *Lindgren* 1936 s. 36 ff., *Nordström* 1938 s. 84 ff. och *Tingsten* I s. 127 ff.

² *R. Karlbom* s. 9 ff., 31 ff.

³ *Ibid.* s. 222 ff., jfr. även *Eklund* s. 88 och 212—213 och *Hulten* s. 29 ff.

Ingen egentlig organisering — åtminstone ingen permanent rörelse — uppstod i samband med dessa händelser, men trots det kan hungerupplopp och strejkerna betraktas som ett förstadium till arbetarrörelsen. Arbetarnas protester reflekterade i alla fall deras kollektiva strävan att försöka förbättra sina levnadsförhållanden.

Hungerupplopp och strejker ökade betydligt i omfattning i Sverige f.o.m. slutet av 1860-talet, då brödpriset sköt i höjden på grund av missväxt. Ett årtionde senare befann sig samhället i en lång depression, då lönerna sjönk och arbetslösheten ökade mycket markant.⁴ De svenska strejkrörelserna i slutet av 1800-talet följde konjunkturerna. Det finns en relativt tillförlitlig statistik om strejkerna 1852—1902, utarbetad av *Raphael*. Här räknas upp såväl det absoluta antalet strejker per år som antalet arbetare som deltog i dem från och med år 1872.⁵

Tabell 34. Arbetsmarknadskonflikterna i Sverige 1859—1902 (absoluta tal).

År	Antal arbets- inställelser	Antal berörda arbetare	År	Antal arbets- inställelser	Antal berörda arbetare
1859—1866	2		1886	29	1 810
1867	2		1887	16	1 508
1868	3		1888	41	1 440
1869	4		1889	38	3 031
1870	1		1890	105	9 039
1871	5		1891	63	4 680
1872	8	1 170	1892	26	683
1873	11	1 200	1893	53	2 559
1874	9	60	1894	44	878
1875	3	400	1895	65	2 529
1876	1	150	1896	102	5 916
1877	3	313	1897	144	5 478
1878	1	300	1898	163	7 185
1879	7	4 500	1899	105	9 399
1880	3	490	1900	135	13 880
1881	10	1 740	1901	118	4 633
1882	4	—	1902	139	8 587
1883	5	800	1859—1902	1 454	94 836
1884	6	341			
1885	10	137	1856—1902	1 356	83 235

Källa: SOS Arbetsstatistik, E: 1—2 s. 328.

⁴ *Lindbohm* 1938 s. 18 och *Bäckström* I s. 68 ff.

⁵ SOS. Arbetsstatistik E:1—2 s. 327 ff.

Strejkerna nådde sin kulmen i början och i slutet av 1870-talet, därefter kring 1880—1890 och åren 1899—1900.⁶ De två sistnämnda strejkvägorna inföll under den organiserade arbetarrörelsens tid.

1870-talets konkurrenskapitalistiska, extremt liberala system erbjöd inte något som helst skydd mot lönesänkningar och arbetslöshet. Detta resulterade i en spontan strejkrörelse i stor skala över hela landet. År 1875 utbröt till exempel en strejk på brädgårdarna i Gävle som ett svar på arbetsgivarens sänkning av lönerna med 10 %.⁷ Den mest betydande strejken i 1870-talets Sverige var emellertid sågverksarbetarnas strejk i Sundsvall år 1879.⁸

Den i litteraturen nästan legendariska Sundsvallsstrejken var en följd av de missförhållanden, som sågverkens explosiva genombrott längs Norrlandskusten förde med sig. Just den norrländska sågverksindustrin var Sveriges första egentliga storindustri, som drog tusentals arbetare till kuststäderna. Där rådde i början av 1870-talet en verklig "Klondykestämning", men depressionen mot slutet av årtiondet avslöjade det verkliga eländet. Missnöjet bröt ut när staten beviljade sågverksägarna kredit på tre miljoner kr. medan arbetsgivarna samtidigt kom överens om att sänka lönerna med 15—20 procent.⁹

Strejken var den största i Sverige dittills. Trots att den inte var organiserad av någon fackförening omfattade den 5 000—6 000 arbetare. Arbetsgivarna gav emellertid inte efter, utan krävde en återgång till arbetet till de reducerade lönerna. När detta inte lyckades, ingrep landshövding Curry Treffenberg assisterad av krigsmakten. Han fängslade arbetare och hotade och väddade till bestämmelserna om laga skydd, som var i kraft ända till 1885.¹⁰

Utgången av Sundsvallsstrejken visade att staten i trängda lägen intog en starkt avvisande hållning till arbetarnas krav. Även i Sverige var det typiskt för staten under konkurrenskapitalismen att upphäva strejkrätten och bruka våld.¹¹

Arbetsgivarna avvisade arbetarnas kollektiva krav och försökte behålla de individuella överenskommelserna mellan arbetare och arbetsgivare som en grund för arbetsmarknaden. Arbetarnas ställning var inte bara splittrad, utan grovarbetarnas och arbeidskraftsreservens situation hade dessutom sjunkit till ett sådant elände, att arbetarklassen inte nådde upp till annat än lokala, kortsiktiga protester.

Facklig sammanslutning blev inte officiellt laglig i Sverige förrän genom 1864 års näringsfrihetsförordning. Arbetsgivarnas och statsmaktens inställning till både organisering och rätt till aktivitet var emellertid mycket nega-

⁶ Idib. s. 328.

⁷ T.ex. *Bäckström* I s. 72.

⁸ Om Sundsvallstrejken se t.ex. *Magnusson* I s. 51 ff., *Lindgren* 1927 s. 47—54, *Hildebrand* s. 198 ff., *Lindbohm* 1938 s. 21 ff.

⁹ *Lindgren* 1927 s. 47—48, *Lindbohm* 1938 s. 21—22.

¹⁰ *Eklund* s. 212—213, *Hultén* s. 40—41.

¹¹ *Lindbohm* 1938 s. 11—12, 29, *S. Hansson* 1923 A s. 27—35.

tiv ända fram till sekelskiftet. Sveriges första fackföreningar var i själva verket inga egentliga arbetsmarknadsorganisationer, utan de hade en mångfald av sociala uppgifter. Ett annat huvuddrag var att utbildade arbetare inte ens hade tillträde till de yrkekunnigas föreningar, trots att de arbetade inom samma industri. Den hårda uppdelningen av arbetarklassen under konkurrenskapitalismen i hantverkararistokrati och grovarbetare återspeglades i fackföreningsverksamheten. Ovanifrån intog man en beskyddande hållning gentemot de utbildade, och grovarbetarna hade på grund av det elände de levde i inte ens en chans att organisera sig eller bli medvetna om sin sociala ställning.

Den överlägset tidigaste arbetarorganisationen var Typografiska föreningen i Stockholm, som grundades år 1846. Till en början var det inte fråga om någon fackförening i modern mening, eftersom gällande lagstiftning och arbetsgivarnas dominerande ställning på arbetsmarknaden omedelbart skulle ha hindrat en intresseorganisation från att verka. Typografiska föreningen var till sin natur framför allt en bärare av typografernas yrkestraditioner och yrkes stolthet och en organisation för social samvaro. Ofta hörde en viss socialpolitisk hjälpverksamhet till denna typ av föreningar; man höll sig t.ex. med en sjuk- eller begravningskassa.¹²

Strejkrörelsen under 1870-talet lade grunden till facklig organisering under det följande årtiondet. I början var hantverkarna aktivast, vilket man kan se som ett allmänt fenomen i den internationella arbetarrörelsens historia. De tidiga fackföreningarna framhävde det egna skråets yrkes stolthet och koncentrerade all sin uppmärksamhet på det egna fackets problem. Någon solidaritet gentemot hela arbetarklassen existerade inte i dessa föreningar. De första svenska fackföreningarnas linje stod mycket nära det traditionella engelska begreppet "trade unionism".¹³

Inom loppet av fem år — från 1880 till 1885 — ökade fackföreningarnas antal i Sverige från 9 till 105. Enligt uppgifter från år 1885 organiserade sig hantverkarna i betydligt större utsträckning än fabriksarbetarna. Relationen var 76 föreningar respektive 26.

Typograferna och snickarna var de bäst organiserade, vardera gruppen i 12 föreningar. Föreningarnas geografiska fördelning följde naturligtvis industrins lokalmönster, även om södra Sverige — särskilt Malmö — från början nådde en betydande ställning. I de stora städerna fördelades fackföreningarna på följande sätt: Stockholm 29, Göteborg 21 och Malmö 14, d.v.s. cirka 70 procent av hela landets fackföreningar. Nämnas bör att det i Skåne fanns hela 30 fackföreningar, eller var fjärde av samtliga i hela landet.¹⁴

¹² *Lindbohm* 1938 s. 27 ff., *S. Hansson* 1923 A s. 27—29.

¹³ *Lindbohm* 1938 s. 10 ff., *Westerståhl* s. 26 f. Tesen om trade-unionismen har betonats särskilt av *Gynnä* och *Mannheimer* s. 105—108.

¹⁴ *Lindbohm* 1938 s. 61—68.

Fackföreningsrörelsens organisering gick fort framåt under 1880-talet. I de största städerna bildades först fackliga centralkommittéer, vilka hade större gemensamma uppgifter, såsom demonstrationer och studieverksamhet.¹⁵ Egentligen var de föregångare till den politiska arbetarrörelsen innan ett riksomfattande arbetarparti hade grundats.

De fackliga centralkommittéerna ingrep sällan i arbetsmarknadsfrågor, och hade inte heller större möjligheter att göra det på grund av menings-skiljaktigheter av yrkesprotektionistiska art.

Mot slutet av 1880-talet började man grunda riksomfattande fackförbund som omfattade en yrkesgrupp. Under det följande årtiondet byggdes nätet ut så att det täckte nästan alla yrkesområden. Dessa förbund var rena arbetsmarknadsorganisationer, som förenade utövarna av samma yrke i hela landet. De tidigaste förbunden var typografiska förbundet (1886), postmannaförbundet (1887), måleriarbetarförbundet (1887), järn- och metallarbetarförbundet (1888), och skomakarförbundet (1888). När 1880-talet led mot sitt slut hade sju förbund grundats, och ytterligare tillkom före 1895. Vid sekelskiftet hade det grundats 14 förbund till, så att deras sammanlagda antal år 1900 uppgick till 32 (två hade upphört).¹⁶

Såväl arbetarnas spontana proteströrelser och strejker som den fackliga begynnande organiseringen reflekterade tendenser som hörde ihop med den historiska utvecklingen av lönearbetet. De dominerande tendenserna var uppkomsten av lokala arbetsmarknader, arbetarnas inbördes konkurrens, samt de av yrkesskickligheten betingade stora skillnader i arbetarnas ställning. Men redan under konkurrenskapitalismen började den fackliga organiseringen reflektera tendenser som specialiseringen av arbetsfördelningen i samhället förde med sig. De lokala fackföreningar och riksförbund som uppkom under 1880-talet var ett utslag av att arbetaren höll på att inlemmas i samhällets produktionsapparat.

Det karakteristiska för det förrevolutionära skedet var att arbetarnas spontana proteströrelse, den fackliga organiseringen och de ideologier som syftade till en förbättring av arbetarnas ställning nästan inte alls kom i beröring med varandra. I Sverige kunde man redan tidigt skönja utopiskt-socialistiska och idealistiskt-demokratiska strömningar, vilkas förebilder stod att finna särskilt i den franska utopismen och den engelska chartismen.

I det här sammanhanget finns det inga möjligheter att fördjupa sig i dessa idéhistoriskt ytterst intressanta fenomen. Efter den franska februari-revolutionen började man under alla förhållanden i även radikala och bildade svenska kretsar bli medveten om försämringen i arbetarklassens ställning. I Sverige utgavs under denna tid flera extrem-demokratiska publikationer, som hade sin föregångare i E. G. Geijers redan 1844 publicerade

¹⁵ *Lindbohm* 1938 s. 54—57, 127 ff., 135 ff., *S. Hansson* 1923 A s. 19—20.

¹⁶ *Sifferuppgifter* 1912 tab. I s. 8—9., jfr. *Lindbohm* 1938 s. 140—161.

föreläsningar "Vår tids inre samhällsförhållanden".¹⁷ I början av 1849 publicerades t.o.m. två tidningar: "Folkets Röst"¹⁸ och "Reform"¹⁹, vilka markant skiljde sig från den svenska liberalismens ledande organ "Aftonbladet". Reform skrev t.ex.: "Aftonbladet strider för bourgeoisin och vi för den i egentlig mening arbetande klassen."²⁰

Den mest kända svenske utopiske socialisterna var Per Götrek, som blev intresserad av den franske utopisten Saint-Simons filosofi redan på 1830-talet. Götrek publicerade en svensk version av Marx' och Engels' Kommunistiska manifest redan samma år som det kom ut (1848). Det intressanta är att Götrek hade ändrat den ursprungliga texten så mycket att rubriken lyder: "Kommunismens röst"; och att Marx' och Engels' klassiska programförklaring, "Proletärer i alla länder förenen eder", förvandlats till "Folkets röst är Guds röst."²¹

Den radikala bildade klassens intresse för arbetarklassens levnadsvillkor ledde också till organisering. Den tidigaste formen av organisation var de s.k. bildningscirkelarna som grundades år 1845. Dessa bedrev sin verksamhet sammanlagt på 30 orter. Deras viktigaste funktion var att höja bildningsnivån hos hantverkare och gesäller, och hade inget egentligt politiskt budskap.²² Den norske journalistens Marcus Thranes s.k. thraniterrörelse som spred sig även till Sverige hade däremot närmast extremt demokratiska mål. Rörelsen grundades i samband med händelserna 1848. Då ordnade thraniterna demonstrationer och försökte skapa kontakt med den egentliga arbetarklassen. I Sverige hade rörelsen ca. 5 000 anhängare, vilket var betydligt färre än i Norge. Det mest betydande resultatet av rörelsens verksamhet var grundandet av Stockholms arbetarförening år 1850.²³

De första arbetarföreningarna och bildningsförbunden upphörde emellertid med sin verksamhet under 1850-talet. Under det följande årtiondet kom en våg av nya arbetarföreningar vilka var mycket nära besläktade med den i Centraleuropa då förekommande s.k. liberala arbetarrörelsen. I Tyskland var huvudideologen för denna skola F. H. Schulze-Delitzsch. Professor i nationalekonomi i Lund, G. K. Hamilton var en av dem som blev direkt påverkad av honom.²⁴ Den sociala grunden för den liberala arbetarrörelsen var även i Sverige de svårigheter småföretagarna — närmast hantverkarna — fick genomlida, samt den klara försämring arbetarklassens lev-

¹⁷ Gunnarsson 1971 s. 36, jfr. *Bäckström* I s. 33 ff.

¹⁸ Tidningen grundades av Franz Sjöberg, se *Lindgren* 1936 s. 17 ff., *Bäckström* I s. 49—50.

¹⁹ Tidningen utgavs av Fredrik Borg och Nils Pherson-Nordin, se *Bäckström* I s. 52—53 och *Lindgren* 1936 s. 17. ff.

²⁰ Citerad enligt *Bäckström* I s. 53.

²¹ *Lindgren* 1936 s. 7—10, *Bäckström* I s. 40—46.

²² *Lindgren* 1927 s. 15—21, *Bäckström* I s. 66—67.

²³ *Lindgren* 1927 s. 25 ff.

²⁴ *Lindgren* 1936 s. 25—29.

nadsförhållanden undergick under konkurrenskapitalismen. Inom den liberala arbetarrörelsen fanns en stark strävan att uppifrån styra arbetarna till att "hjälpa sig själva". Man såg kooperativ organisation som ett medel mot storindustrins förtryck, men arbetarnas politiska verksamhet tog man avstånd från, och t.o.m. motarbetade öppet. Vanliga arbetare kunde knappast ens ansluta sig till liberalt styrda arbetarföreningar. Medlemskåren bestod av endast upplysta hantverkare.²⁵ Den wrightska arbetarrörelsen som senare uppstod i Finland kan betraktas som en släktning till den svenska liberala arbetarrörelsen. Eftersom liknande företeelser uppträdde också i andra europeiska länder, kan man se rörelserna som ett allmänt fenomen i den internationella arbetarrörelsen. Detta förde med sig att de radikala borgerskapet blev medvetet om kapitalismens avigsidor och ville avlägsna dem, men på samma gång förhindra arbetarna att organisera sig och skapa en revolutionär rörelse.²⁶

Den liberala arbetarrörelsen, vars blomstringstid i Sverige varade ända till början av 1880-talet, kan inte anses att ha uppstått som en frukt av arbetarnas spontana vilja, trots att rörelsen ännu efter socialismens genombrott var livskraftig inom den svenska fackföreningsrörelsen. Under 1880- och ännu i början av 1890-talet fördes en hård kamp mellan de borgerliga och de framväxande socialistiska krafterna inom fackföreningsrörelsen och arbetarföreningarna.²⁷ Den liberala arbetarrörelsens relativt vida organisation hade därigenom stor betydelse för den socialistiska arbetarrörelsens organisation.

Den svenska liberala arbetarrörelsen uppstod mot en bakgrund av två betydelsefulla händelser: representationsreformen och de våldsamma oroligheterna runtom landet åren 1867—1868 på grund av missväxten.

Representationsreformen slopade ständsriksdagen till förmån för en tvåkammarsdag, men reformen innebar inte alls att fler medborgare fick rösträtt, utan snarare tvärtom. Utvidgningen av rösträtten förhindrades under ett halvsekel av vallagen och riksdagsordningen som byggde på egendom och höga inkomster (det gällde speciellt valbarheten) och på röstskalor (i valen till första kammaren).²⁸ Rösträttsfrågan blev huvudstridsfrågan i svensk inrikespolitik ända fram till första världskriget. Det radikala borgerskapet hade varit missnöjt med lösningen av rösträttsfrågan redan 1866.

Den liberala arbetarrörelsen var också den första organisationen med ett betydande riksomfattande och internationellt samarbete. År 1870 anordnades det första nordiska arbetarmötet. Mötet representerade trots detta inte arbetarna, utan deltagarna bestod närmast av intellektuella och hantverks-

²⁵ Lindgren 1927 s. 40, Bäckström I s. 66 ff.

²⁶ Lindgren 1936 s. 31—32, jfr. Soikkänen 1961 s. 21 ff.

²⁷ Lindbohm 1938 s. 94 ff., S. Hansson 1923 s. 23—26, Westerståhl s. 26 ff.

²⁸ Se Vallinder s. 11 ff., Carlsson 1956 s. 11 ff.

mästare. Debatten fördes i den liberala arbetarrörelsens anda. Man kunde inte enas om kravet på allmän och lika rösträtt, och en av de omdebatterade frågorna var hur arbetarna skulle kunna skaffa sig "kapital" för att nå ens en något så när tillfredsställande ekonomisk trygghet.²⁹

Det planerade nordiska arbetarmötet i Köpenhamn år 1873 blev inte av. Strejkerna mot slutet av 1870-talet skapade emellertid ett nytt intresse inom den liberala arbetarrörelsen för riksomfattande verksamhet. År 1879 samlades också den första svenska arbetarkongressen i Stockholm. I den deltog hela 250 representanter från 80 föreningar. De viktigaste frågorna var hur man skulle förhålla sig till strejker och hur rösträttskravet skulle utformas. I strejkfrågan enades man kring ett program om fredliga strejker, men man fördömde skarpt alla tvångsåtgärder som andra arbetare vidtog mot dem som var ovilliga att strejka. I kongressens aluteresolution konstateras följande: "Av andra lands socialistiska, kommunistiska, nihilistiska rörelser. . . torde vi för närvarande varken i politiskt eller socialt hänseende inom Sverige hava något att frukta eller hoppas." Isidor Kjellberg, som utgav den radikala tidningen "Östgöten" talade i kongressen om att Sundsvallstrejken visade att arbetarna var mogna för rösträtt.³⁰

Den liberala arbetarrörelsens inflytande var starkt ännu under 1880-talet och den sista svenska arbetarkongressen hölls år 1890. Skräddaren August Palms socialistiska agitation blev ett tydligt symptom på att striden mellan liberaler och socialister hade börjat i arbetarföreningarna.

3.1.2. Socialismens genombrott och grundandet av SAP

Sveriges första socialistiska agitator August Palm hörde i själva verket till den förrevolutionära perioden. I den svenska forskningen har Palm och den ideologi han representerade varit rätt omstridd.¹ Hans verksamhet var emellertid närmast en förebådan om en ny tidsålder; 1882 publicerade han det första socialistiska programmet för Sveriges framväxande arbetarrörelse. Som grund för Palms socialistiska agitation låg hans egna personliga erfarenheter av den socialistiska rörelsens verksamhet i Nordtyskland och Danmark. Åren 1871—1877 hade han företagit en gesällvandring till Tyskland och knutit kontakter med den av Ferdinand Lasalle år 1863 grundade Allmänna tyska arbetarföreningen (Allgemeiner Deutscher Arbeiterverein).²

²⁹ Lindgren 1927 s. 42—43.

³⁰ Bäckström I s. 85 (citat), Lindgren 1927 s. 59—62.

¹ Om August Palm se särskilt Palmgren 1971 s. 43 ff., Bäckström I s. 98 ff., se även Palm 1904 och 1909.

² Palmgren 1971 s. 24 ff., Palm 1904 s. 14 ff.

Särskilt intryck på Palm gjorde det program som godkändes i Tyskland på partimötet i Gotha år 1875. Programmet antogs följande år i nästan oförändrad form av den danska arbetarrörelsen på mötet i Gimle.³

Efter att ha återvänt till Sverige började Palm år 1882 utge tidningen "Folkviljan". I den publicerade han bl.a. Gothaprogrammet. Den av Palm grundade organisationen i Malmö, Svenska socialdemokratiska arbetarförbundet, godkände det som sitt program i november 1882.⁴

Palm hade i själva verket bara översatt Gothaprogrammet, i vilket Lassalles principer intog en central ställning. Tanken att "arbetet är källan till all rikedom och all kultur", liksom kravet på att statsunderstödda, arbetarägda produktionsföreningar skulle grundas för att "tävla" med de kapitalistiska företagen, fanns bl.a. med i programmet.⁵

Gothaprogrammet avvek väsentligt från marxismen och Marx kritiserade skarpt de tyska socialisterna Ignaz Auer, August Bebel och Wilhelm Liebknecht, som år 1869 hade grundat det s.k. Eisenachpartiet, men år 1875 ingått förbund med lassalleska partiet just på partikongressen i Gotha.⁶

Palm kunde visserligen inte veta någonting om Marx kritik, eftersom den för första gången publicerades år 1890—1891 i tidskriften "Die Neue Zeit", som utgavs av Karl Kautsky.

Här är det inte möjligt att gå in på enskildheter i Marx kritik, men han motsatte sig hårt Lassalles uppfattning om arbetet som källan till rikedom och kultur. Marx ansåg inte arbetet som en rikedomskälla, utan hävdade att naturen i lika hög grad var en källa för bruksvärde, och den materiella rikedomen bildades just genom en sammanslagning av dessa två faktorer. Denna uppfattning framlägger Marx redan i första bandet av Kapitalet, i vilket han granskar arbetet som en process av ömsesidig växelverkan mellan människan och naturen. Människan reglerar och kontrollerar sitt förhållande till naturen genom sin egen verksamhet, d.v.s. arbetet. Människan uppträder som en naturkraft i förhållande till naturens materia. De naturkrafter som finns lagrade i henne, händerna, benen, hjärnan, sätter hon i rörelse för att omvandla materien till användbara former. Genom denna verksamhet påverkar människan den yttre naturen och förändrar den, men förändrar på samma gång sin egen natur.⁷

Palms program skiljer sig från Gothaprogrammet på två väsentliga punkter. I Gothaprogrammet fastslås att alla andra klasser "är en enda reaktionär massa" i förhållande till arbetarklassen.⁸ Palm stöder sig däremot på det danska programmet när han påstår: "Det måste vara arbetarståndets (obs.

³ Från Palm till Palme s. 14—17.

⁴ Palms program, se Från Palm till Palme s. 137—141.

⁵ Ibid. s. 139.

⁶ MEW Bd. 19 s. 15 ff.

⁷ Ibid. s. 20 ff. Jfr. MEW Bd. 23 s. 57 f., 192 f.

⁸ Ibid. Bd. 22 s. 23.

termen är icke "arbetarklassen") uppfigt att befria arbetet från beroendet av alla de reaktionära element, som i det nuvarande samhället står som styrande över arbetarna."⁹ Palms ordalydelse är visserligen oklar, men i hans påstående ingås inte den lassalleska uppfattningen, att borgerskapet är en enda reaktionär massa som man inte kan samarbeta med. Även på den här punkten hade Marx en avvikande uppfattning. Han tyckte det var galenskap att skälla ut hantverkarna, småföretagarna och bönderna för att de "bildar en enda reaktionär massa med storborgerligheten och feodaltherrarna."¹⁰

Den andra punkten, på vilken Palms program skiljde sig från Gothaprogrammet, var Lassalles s.k. järnhårda lönelag, enligt vilken lönerna aldrig kan överstiga existensminimum. Palm talar helt enkelt i stället om "avskaffandet av lönesystemet".¹¹

Karakteristiskt för Palms program är att där inte — liksom i Gothaprogrammet — krävs att den enskilda äganderätten till produktionsmedlen avskaffas. Det enda han kräver är att "överskottet" från produktionen överlämnas till arbetarna.¹² Palms program saknade m.a.o. helt och hållet den marxistiska grundtanken; kravet på avskaffandet av den privata äganderätten till produktionsmedlen. *Lindgren* anser att detta var ren taktik, eftersom arbetarnas tänkande ännu vid den tidpunkten var genomsyrat av "individualism".¹³ Men man kan lika gärna tolka det som ett tecken på att Palm inte var någon skapande ideolog och teoretiker, utan framför allt en karismatisk och hängiven agitator, som när allt kommer omkring inte var så djupt insatt i de internationella läromästarnas teorier.¹⁴

En förutsättning för socialismens genombrott var också arbetarklassens självständiga organisering som började svälla under 1880-talet. Runtom i landet, närmast i de större städerna, bildades nya socialistiska föreningar. I Stockholm grundades år 1884 Socialdemokratiska klubben, i vars styrelse Palm blev medlem sedan han flyttat permanent till Stockholm. Föreningens namn ändrades till Socialdemokratiska föreningen. Palm råkade emellertid snart i gräl med vad han kallade "intelligensarna". Till dem hörde bl.a. A. F. Åkerberg, G. Peterson, G. Haegerstolpe och Fr. Sterky.

Den liberala tidningen *Tiden* stod nära denna grupp. Redaktör för den var den unge Hjalmar Branting, som vid denna tid inte ännu deltog i arbetarföreningens verksamhet.¹⁵ Tidenanhängarna försökte göra om tidningen till arbetarföreningens officiella organ, men Palm vann tidningsstriden denna gång. *Social-Demokraten*, som i början redigerades av Palm började

⁹ Från Palm till Palme s. 139.

¹⁰ MEW Bd. 22 s. 23.

¹¹ Från Palm till Palme s. 139.

¹² *Ibid.*

¹³ *Lindgren* 1927 s. 293 f.

¹⁴ Jfr. *Lindgren* 1936 s. 36 ff., *Palmgren* 1971 s. 397 ff.

¹⁵ *Lindgren* 1927 s. 196 ff.

utkomma i september 1885. Provnumret publicerades den 28 september i en upplaga på 5 000, och f.o.m. den 13 november 1885 började tidningen komma ut varje vecka.¹⁶

I början av år 1886 grundade representanter för "intelligensarna" en oppositionsgrupp inom föreningen med namnet Socialdemokratiska samfundet. De började ge ut en egen tidning: "Nya samhället", med hantverkaren J. M. Engström som redaktör. Oppositionens egentlige ledare var emellertid studenten Fr. Sterky. Även Branting anslöt sig till denna opposition. Tvistens formella skäl var Pals sätt att sköta Social-Demokraten. Bland annat beskyldes han för grovt språkbruk. I själva verket godtog inte Nya samhället Pals socialism, utan stödde sig ännu på den liberala arbetarrörelsens traditioner.¹⁷

Redan hösten 1885 hade Palm kallat till sig den unge studenten Axe Danielsson som hjälp på redaktionen. Danielsson fördjupade sig i socialismen förvånande snabbt och på ett par år utvecklades han till den svenska arbetarrörelsens ledande teoretiker för den revolutionära socialismen. I det skedet hade Danielsson anammat den centrala tanken i den marxistiska socialismen: "Arbetarklassens frigörelse måste vara dess eget verk". Just denna revolutionära tanke hade ju saknats i Götres version av Kommunistiska manifestet.¹⁸

Danielsson visste snart mer än hans lärofader Palm och han började systematiskt utveckla tidningen i en marxistisk riktning. En central faktor för lösningen av stockholmskonflikten var att Sterky och Branting, som tidigare räknat sig till den liberala radikalismen, klart började närma sig marxismen under år 1886.¹⁹ För Brantings del kan man hålla hans oktobertal i Gävle 1886 "Varför arbetarrörelsen måste vara socialistisk" som ett mycket viktigt dokument.²⁰ Brantings tal var närmast revolutionsoptimistiskt. Han ansåg att miljoner arbetare lätt kunde kväsa några få kapitalister. Dessutom var "utvecklingens obönhörliga gång" en garanti för arbetarnas säkra seger. Därefter tolkade Branting samhällsutvecklingen ekonomistiskt; utvecklingen gick enligt vissa ekonomiska lagar. Arbetarrörelsen måste vara socialistisk för att förstå när tiden var inne. Branting ansåg att det fanns två vägar till socialismen: den fackliga och den politiska. Av dessa två fick den fackliga vägen bara till stånd nödvändiga reformer, som dock var betydelselösa om man ville förändra hela samhällets struktur. Branting motiverade detta med Lassalles järnhårda lönelag. Enligt Branting var den politiska verksamheten

¹⁶ Ibid. s. 199, Se även Bäckström I s. 124.

¹⁷ Lindgren 1927 s. 212.

¹⁸ Zennström s. 43 ff. kritiserar (s. 57) med rätta *Tingsten* för undervärderingar av marxismens betydelse för socialdemokratis pionjärer i Sverige. "En grundlig behandling av Axel Danielssons ideologiska utveckling måste leda till en korrigering av tesen."

¹⁹ Zennström s. 39 ff., jfr. Lindgren 1934 s. 20 ff.

²⁰ Branting T.o.skr. I s. 87 ff.

mycket viktigare; arbetarklassen måste organisera sig till ett politiskt parti. Målet var att överta den politiska makten, som Branting emellertid likställde med lagstiftande makt. Dessutom skulle partiet förbereda en övergång till socialismen. Frågan i slutet av talet lydde: ”reform eller revolution?” Svaret var intressant. Socialismen är i grund och botten revolutionär, eftersom den vill förändra samhällsordningen. Branting ville emellertid inte godtaga oplanerade våldsaktioner mot borgerskapet, men om det inte ”frivilligt” ville respektera folkets vilja, måste det tvingas härtill med vapenmakt. Arbetarrörelsen håller sig emellertid lugn, om den får tillräckligt med medel för att förändra samhället. Den allmänna rösträtten var ett sådant medel, framhävde Branting.

Socialisten Brantings jungfrutal har fött frågan om huruvida Branting var marxist eller ej.²¹ Problemet är intressant rent idéhistoriskt, men om vi tar hänsyn till den historiska situationen i vilken Sveriges ännu växande arbetarrörelse befann sig i mitten av 1880-talet, spelar det mindre roll, om Branting framförde Marx läror ordagrant eller ej. Det är knappast troligt att han ens skulle ha haft möjlighet till det, eftersom han då hade studerat socialismen i rätt liten utsträckning.

Fästän Branting ”ortodoxt” sett inte var en marxist och heller aldrig blev det, så var ändå det viktiga i Gävletalet att Branting var på väg att utvecklas till en revolutionär socialist. Redan då hävdade han, även om det var ekonomistiskt, att socialismen var oundviklig och att arbetarklassen måste organiseras för att uppnå den.

I slutet av augusti 1886 avvecklades tvisten till en kompromiss mellan socialdemokratiska samfundet och socialdemokratiska föreningen. Den nya organisationens namn blev Socialdemokratiska förbundet, och Nya samhället drogs in. Redaktörer på Social-Demokraten blev Danielsson, Branting, Palm, Sterky och Nordman.²² Palm lämnade emellertid snart redaktionen och ägnade sig huvudsakligen åt agitatoriska uppgifter.²³ Branting valdes att leda redaktionen, varpå Danielsson beslöt sig för att avgå. Sommaren 1887 flyttade han till Malmö och grundade tidningen *Arbetet*,²⁴ som under hans ledning blev en ideologiskt betydande tidning för hela den svenska arbetarrörelsen.

I mitten av 1880-talet började en ny period i den svenska arbetarrörelsens utveckling. Den dominerades av striden mellan den liberala arbetarrörelsen och den allt starkare socialistiska riktningen, även om denna ännu trevade sig fram ideologiskt. Kontakterna mellan den socialistiska arbetarrörelsen, som leddes av intellektuella, och fackföreningarnas arbetare var emellertid ännu svaga. Arbetarklassens medvetenhet var fortfarande outvecklad och

²¹ Se J. Lindhagen s. 81 ff., Gunnarsson 1971 s. 128.

²² Lindgren 1927 s. 220—225, jfr. Palmgren 1971 s. 129 ff.

²³ Lindgren 1927 s. 225, Bäckström I s. 146.

²⁴ Zennström s. 65—75.

bröt fram högst i form av en spontan protest mot konkreta missförhållanden. Konkurrenskapitalismens konjunkturväxlingar återspeglades omedelbart i strejkrörelserna, men dessa var ännu oorganiserade, och för det mesta var de lokala yttringar.

Det första tecknet på att en gemenskap börjat uppstå mellan arbetarrörelsens massor och den socialistiska intelligentsian var demonstrationerna i februari 1886 mot livsmedelstullarna.²⁵ Vi har tidigare konstaterat att den s.k. stora tullstridens utgång var att frihandeln skrotades och att man upprättade spannmålstullar och tullar för livsmedel och vissa industriprodukter. Lånkonjunkturer och höjning av brödspriset förorsakade stora demonstrationer. I Stockholm ledde Palm den 7 februari 1886 en demonstration med mer än 10 000 deltagare. Socialisterna anslöt sig till de radikalliberala frihandelsanhängarnas slagord "Mot svälttullarna!".²⁶

På initiativ av Fackföreningarnas centralkommitté, grundad i Stockholm 1883, hölls en skandinavisk arbetarkongress i Göteborg i augusti 1886. Mötet utgör en vändpunkt för det första därför att socialisterna för första gången var i majoritet och för det andra därför att mötets beslut reflekterade samgåendet mellan socialism och arbetarrörelse. Karakteristisk för kongressen var följande resolution: "Då det måste erkännas att det privatkapitalistiska produktions sättet alltid kommer att vara ett hinder för åstadkommandet av lycka och tillfredsställelse i samhället, uttalar kongressen sitt godkännande av det socialistiska programmet." På kongressen framfördes dessutom för första gången ett starckt krav på åtta timmars arbetsdag, samt uttalanden om vikten av facklig organisering.²⁷

Den kanske ändå viktigaste faktorn för grundandet av ett självständigt arbetarparti var att tyngdpunkten i den svenska socialistiska rörelsen flyttades till Skåne. Malmösocialisterna under Axel Danielssons ledning, och deras tidning *Arbetet* kom att stå i spetsen för den svenska arbetarrörelsen. De nära förbindelserna med Danmark och vidare till Centraleuropa påverkade Danielsson. Å andra sidan förstärktes Brantings allt klarare ledande ställning i huvudstaden Stockholm av att Danielsson flyttat bort och Palm avgått från Social-Demokratens redaktion.²⁸

På initiativ av Malmös fackliga centralkommitté sammankallades den första sydsvenska arbetarkongressen den 6—8 januari 1888. Det av kongressen godkända programmet bar Danielssons handstil.²⁹ Troligen kom det till under utomordentligt stor brådska, men programmet visar ändå Danielssons förmåga att åtminstone ytligt analysera samhället marxistiskt. I början

²⁵ Se t.ex. *Bäckström* I s. 136—137.

²⁶ *Lindgren* 1927 s. 203, *Social-Demokraten* 12. 2. 1886.

²⁷ *Bäckström* I s. 152.

²⁸ *Lindgren* 1927 s. 226 ff. kapitel "Den sydsvenska arbetarrörelsen under Axel Danielssons ledning", jfr. *Bäckström* I s. 159 ff.

²⁹ Från Palm till Palme s. 142—143.

av programmet talas det om det svenska klassamhällets uppkomst och utveckling från feodalism till kapitalism. Gothaprogrammets inflytande — teorin om den järnhårda lönelagen — syns emellertid fortfarande i den del som berör lönerna: / . . / ”den s.k. arbetslönen, vilken i bästa fall utgöres av ett existensminimum”.³⁰

Under loppet av år 1888 förbereddes på olika håll grundandet av ett arbetarparti. I maj skrev Palm till Stockholms socialdemokratiska förbund att detta skulle höra sig för hos socialisterna i Malmö, Göteborg och Norrköping om det var möjligt att hålla ett svenskt möte in samband med den andra skandinaviska arbetarkongressen i Köpenhamn eller efter kongressen i Malmö.³¹

Enighet uppnåddes emellertid inte. Särskilt Danielsson kritiserade de danska socialisterna för att vara ”halvliberala”.³² Av denna orsak föreslog Arbetet i mitten av juni att mötet skulle uppskjutas till följande år. Stockholms socialdemokratiska förbund godkände detta, och det konstituerande mötet för Socialdemokratiska arbetarpartiet (SAP) flyttades till 1889.

SAP:s grundande vid Tunnelgatan 12 i Stockholm den 19—22 april 1889 skedde internationellt sett rätt sent. Det hade gått 23 år sedan Tysklands första arbetarparti grundats. Det österrikiska arbetarpartiet hade bildats 17 år tidigare, det franska 10, det danska 9 och det norska två år tidigare. Det italienska arbetarpartiet uppstod visserligen först år 1892 och det finländska år 1899. Den svenska arbetarrörelsens senföddhet illustreras av att Danmarks socialdemokratiska parti hade cirka 20 000 medlemmar när SAP grundades, medan SAP inledde med blygsamma 3 149 medlemmar från 14 orter.³³

Stockholms socialdemokratiska förbund tog initiativet till det konstituerande mötet. På nyårdsdagen 1889 publicerade förbundet en mötesinbjudan i arbetartidningarna. Femtio befullmäktigade från 69 föreningar samlades till mötet. I inbjudan konstaterades att det nya partiet skulle vara ett sant arbetarparti, ett tecken på arbetarklassens spontana organisering. Socialism och klasskamp var SAP:s huvudlinjer, vilka måste godkännas av arbetarföreningar, fackföreningar och klubbar som ville bli medlemmar. Manifestet tog slutgiltigt avstånd från den liberala arbetarrörelsens strävanden.³⁴

Hela den svenska arbetarrörelsens pionjärgeneration fanns på plats. Bara Axel Danielsson var borta. Han satte i fängelse i Malmö och avtjänade ett straff på ett och ett halvt år för en del artiklar i Arbetet.³⁵ Man har ofta pekat på att Danielsson motsatte sig kongressen och skildrade dess resultat

³⁰ Ibid. s. 142.

³¹ Lindgren 1927 s. 270 ff.

³² Danielsson (Arbetet 24. 7. 1888).

³³ Se tab. 35. och dess källor.

³⁴ Lindgren 1927 s. 274—275, Nordström 1938 s. 96—98.

³⁵ Zennström s. 103, 122 ff.

som "ett nått litet reformprogram utan socialistiska principer". Dessutom kritiserade han beslutet att stockholmarna skulle utgöra en majoritet i den förtroendemannagrupp på sju man som skulle utgöra partiets styrelse.³⁶

Danielssons kritik får man emellertid inte tolka så att han helt skulle ha förnekat det nya partiets revolutionära natur. Hans protester grundade sig snarare på problem med den egna personliga prestige och fruktan för att åter bli „överkörd” av den Brantingska falangen. Striden mellan Branting och Danielsson var dessutom ideologiskt trevande — liksom också hela det konstituerande mötets resultat. Danielsson genomlevde då sin ultravänster period, medan stockholmarna under Brantings ledning fortfarande höll fast vid Gothaidéerna inspirerade av Palms program.³⁷ Den konstituerande kongressen antog inte något egentligt partiprogram, utan endast stadgar, vilkas första paragraf slog fast, att partiet skulle förverkliga de socialdemokratiska principer som fanns uttalade i partiprogrammet från 1885.³⁸

Med denna hänvisning godkände det konstituerande mötet i själva verket Palms program från år 1885 som grundade sig på Gothapinciperna. Redan detta tyder på en stor ideologisk grumlighet; Branting hade ju redan tre år tidigare i sitt Gävletal visat sig vara "fri" från lassalleanismen. Kritiken mot Gothaprogrammet lades dessutom fram i Danielssons program, som godkändes 1888 av Sydsvenska arbetarkongressen. Partiets revolutionära inställning kan man emellertid inte sluta sig till enbart på grundval av programmet. Besluten som fattats av det konstituerande mötet, och som rörde konkret svensk politik, stod i öförsonlig motsättning till borgerskapet och det rådande politiska systemet. Särskilt markant var kravet på en reformering av rösträttsystemet. Till en början av rösträttsresolutionen konstaterades att "klassförtryck" kan förekomma oavsett arbetarklassen har rösträtt eller inte, men att allmän och lika rösträtt icke desto mindre var det viktigaste politiska reformkravet.³⁹

Det andra revolutionära beslutet var partiets inställning till arbetarskyddslagstiftningen. I en resolution om frågan kan man klart skönja tanken att man inte kan få till stånd reella förbättringar under kapitalismen, men att reformer kunde godtas för att förbättra arbetarnas dagliga liv.⁴⁰ Även SAP:s socialpolitiska program med åttatimmarsdagen som främsta krav var i det skedet verkligen revolutionärt.

³⁶ Danielsson (Arbetet 16. 4. 1889): "/. . ./ ett sådant privilegium för Stockholm är fullkomligt oberättigad"; 27. 4. 1889 skrev han: "/. . ./ resultat blev ett litet nått reformprogram."

³⁷ Jfr. Zennström s. 83.

³⁸ SAP konstituerande kongress 1889 s. 17, stadgar 1 § 1 mom.

³⁹ Ibid. s. 21: "Ehuru kongressen fullt ur erkänner att klassförtrycket kan bestå lika väl i länder med som utan rösträtt och ingalunda gör sig några illusioner angående de omedelbara följderna af den allmänna rösträttens införande. . . ehuru kongressen sålunda uttryckligen anser rösträtten blott som ett medel och icke som mål, fordrar dock kongressen den allmänna rösträtten som den viktigaste och mest uppfostrande politiska rätt i det nuvarande samhället."

⁴⁰ Ibid. s. 23—24.

Som den tredje revolutionära uppfattningen kan ses SAP:s analys av den s.k. våldsfrågan. Partiets uppfattning var att revolutionen skulle använda sig av sådana medel motsvarande folkmajoritetens rättsuppfattning. Detta innebar en klar boskillnad med anarkistiska metoder. Dessutom konstateras i beslutet, att revolutioner inte kan "göras", utan att de uppkommer därför att folket försvarar sina intressen" mot överklassens blinda egoism".⁴¹ I taktikfrågan, d.v.s. i inställningen till andra partier, behöll SAP däremot den gamla lassalleska uppfattningen om borgerskapet som en enda reaktionär massa och erkände inte skillnaden mellan olika skikt inom detsamma. Samtidigt antydde partiet försiktigt att man i en viss tvångssituation möjligen skulle kunna samarbeta, med borgarna utan att äventyra det egna programmet; "/. . / förebyggande af all ovärdig köpslagan med principer".⁴²

Grundandet av SAP var ett avgörande steg på den svenska arbetarrörelsens väg till självständighet, fastän partiets medlemsantal och politiska tyngd faktisk ökade ganska långsamt. Först år 1895 hade SAP 10 000 medlemmar, varefter följde en verklig snabb tillväxt till nästan 45 000 medlemmar på fyra år.

Följande språng framåt skedde åren 1905—1906, då medlemsantalet ökade från 67 000 till över 100 000.⁴³ Partiets utveckling nådde i vilket fall som helst en vändpunkt i mitten av 1890-talet. Då började SAP i allt större utsträckning företreda arbetarklassen. Partiets politiska verksamhet koncentrerades under 1890-talet i praktiken helt på att driva igenom en reform i rösträttsfrågan. Till denna knöts lösningen av alla andra centrala politiska problem. Också den politiska taktikens utformning — frågan om samarbete med det radikala borgerskapet och debatten som storstrejkens användning som påtryckningsmedel — underställdes helt genomdrivandet av rösträttsreformen.

3.1.3. Den ideologiska linjen klarnar

Från början av 1890-talet utgjorde den anarkistiskt påverkade ungsocialismen inom SAP en oppositionsrörelse, som hade en viss betydelse ända fram till 1908 års partikongress, då ungsocialismens ledande män Hinke Berggren och C. G. Schröder utelöts ur partiet.¹

Den svenska ungsocialismens historia är mångfacetterad och fascinerande men här kan vi inte gå in på detaljer. SAP:s andra partikongress i Norrköping den 17—20 maj 1891 utgjorde en vändpunkt i striden mellan social-

⁴¹ Ibid. s. 24—25.

⁴² Ibid. s. 22.

⁴³ Se tab. 35. och dess källor.

¹ SAP sjunde kongress 1908 s. 153—161.

demokrater och ungsocialister. Efter internationellt mönster drev SAP:s partimajoritet under ledning av Danielsson, Sterky, Branting och Palm igenom en resolution, i vilken anarkismen fördömdes som antisocialistisk och som en extrem form av den borgerliga liberalismen. Röstsiffrorna var 28—11, med 12 blanka röster.² Beslutets principiella betydelse, vilken även feltolkats i litteraturen,³ gick ut på att SAP skarpt fördömde den ungsocialistiska taktiken, som inte alls accepterade någon laglig politisk verksamhet. Även i Sverige syftade den anarkistiska linjen till att utnyttja generalstrejken för att lamslå samhällets normala verksamhet.⁴

”Handlingens propaganda” och den s.k. småmordstaktiken har förknipats med Hinke Bergegren. De var enligt hans åsikt ägnade att sprida skräck i den rådande samhällsordningen.⁵

I SAP:s resolution hänvisades indirekt även till majoritetens uppfattning i den internationella och revolutionära arbetarrörelsen om anarkismen.⁶ Den första internationalen hade ju redan på sin tid fördömt anarkismen som den borgerliga radikalismens extrema form. I mötet i St. Gallen år 1887 hade även SPD gjort boskillnad med anarkisterna, och två år senare godkände den andra internationalens konstituerande möte en resolution i samma anda.⁷ Genom sina beslut i Norrköping ville SAP målmedvetet ansluta sig till den internationella revolutionära arbetarrörelsens huvudlinje.

Orsaken till att frågan kom upp just i Norrköping var att Bergegren hade börjat publicera sin egen ungsocialistiska veckotidning ”Under röd flagg”. Den utgavs dock bara 9 gånger. Både Branting och Danielsson kommenterade den nya publikationen i verkligen beska ordalag i sina tidningar. Branting skrev i Social-Demokraten den 17 mars under rubriken ”Under ren flagg” och försökte påvisa det viktigaste för SAP: ”Hr Bergegren har i sin senaste publikation *själv* (spärrat Hj. B.) tydligt tagit avstånd från socialdemokratin och partiet / . . . /”⁸. Danielsson fördömde anarkismen med en systematisk skrivkampanj i Arbetet. Följande citat torde räkna som exempel på hans stil: ”Revolutionsmän av herr Hinkes kaliber göra icke så mycken

² SAP andra kongress 1891 s. 6—8.

³ Se särskilt *Nordström* 1938 s. 332 ff.: ”Den godtagna kongressresolutionen innebar ostridigt en klar reformistisk seger över den revolutionära gruppen”. (s. 333), jfr. även *Tingsten* I s. 177—178.

⁴ *Persson* s. 37—39 kritiserar med rätta de tidigare forskarna (*Tingsten*, *Lindbohm* och *Magnusson*) för att dessa sannolikt för lätt har accepterat den kritik som SAP:s ledare riktade mot anarkismen och inte förstått skillnaden mellan anarkismen och den fackliga syndikalismen, s. 51.

⁵ *Bergegren* s. 10, se även *Nordström* 1938 s. 314—322, *Magnusson* II s. 162 ff., *Bäckström* I s. 259—262.

⁶ SAP andra kongress 1891 s. 7: ”I betraktande af att dessa socialismens internationella grundtankar äro absolut oförenliga med de oklara tankeriktningar / . . . / som under namn af anarkism framträd och i flesta land spelat en öfvergående, bullersam roll / . . . /”.

⁷ Se t.ex. *Fricke* s. 151.

⁸ *Branting* T.o.skr. VIII s. 36.

skada i samhället som en vanlig skåprätta.”⁹

I Norrköping godkändes utöver anarkistresolutionen ett ställningstagande, i vilket den revolutionära parlamentariska taktikens innehåll skisserades. Beslutet rubricerades ”parlamentarisk taktik eller våldsmedel” och stöddes av 38 representanter, medan 10 motsatte sig den och 3 avstod från att rösta.¹⁰ Debatten varade i elva timmar. Under ledning av A. Luthman kritiserade ungsocialisterna partiets huvudlinje: godkännandet av den ”parlamentariska snigelvägen”.¹¹ I majoritetens resolution konstateras att SAP är ett revolutionärt parti, som strävar till att slå ner det rådande borgerliga samhällssystemet. I detta syfte godkändes bl. a. deltagande i riksdagsvalen och utnyttjandet av riksdagen framför allt som ett agitationsforum tills den slutgiltiga rösträttsreformen genomdrivs.¹² Även i denna resolution återspeglas klart partiets strävanden att försöka följa den linje som godkänts på andra håll i Europa.¹³ Den motsvarade i och för sig även SAP:s dåvarande politiska möjligheter i det svenska samhället.

Det entydiga beslutet i Norrköping miskade inte sympatierna för anarkismen inom SAP. Fastän ungsocialisternas synliga verksamhet närmast bestod av några radikala intellektuellas opposition, hade de rätt stort stöd särskilt bland ungdomen.

I den svenska socialistiska ungdomsrörelsens barndom på 1890-talet var ungdomsklubbarnas och de för barnen avsedda socialistiska ”söndags-skolornas” tankevärld rätt anarkistisk trots sin brokighet. Utöver *Bergegren* kan man karaktärisera följande pionjärer inom den svenska ungdomsrörelsen som anarkister: Olof Kronow, Karl Börjesson och Anton Andersson.¹⁴ Av de svenska radikalerna var den som anarkist kände författaren G. Henriksson-Holmberg och religionsfilosofen och journalisten A. F. Åkerberg ungdomsrörelsens idoler. Av utländska anarkister hänvisade man främst holländaren Domela Nieuwenhuis, engelsmannen John Most och ryssen Pjotr Kropotkin.¹⁵ Om de svenska anarkisternas tankevärld kan man säga att den var en veritabel ideologisk gröt med ingredienser från alla möjliga radikala strömningar: de läste filosofer från Nietzsche till Marx och uppskattade författare var Strindberg, Ibsen, Zola m.fl.¹⁶

Svenska socialistiska ungdomsförbundet — grundat år 1897 — togs över av anarkisterna. Ungsocialistiska förbundet var SAP:s officiella ungdomsorganisation fram till 1903, då ett nytt förbund, socialdemokratiska ung-

⁹ Danielsson (Arbetet 4. 2. 1891), se även Arbetet 25. 3., 17. 4. och 27. 5. 1891.

¹⁰ SAP andra kongress 1891 s. 9.

¹¹ Ibid. s. 8—9.

¹² Ibid. s. 8.

¹³ Jfr. *Fricke* s. 151.

¹⁴ *Lindbohm* 1945 s. 22—23 och 25 f. Jfr. *Fernström* s. 20 ff.

¹⁵ *Lindbohm* 1945 s. 25 ff., *Fernström* s. 40 ff., *Bergegren* s. 31 f.

¹⁶ *Lindbohm* s. 26, *Fernström* s. 41—47.

förbundet grundades, och det stödde partiets program.¹⁷ Även efter det här fanns det anarkister inom SAP, tills partistyrelsen 1906 beslöt sig för att utesluta Bergegren och Schröder. En medlemsomröstning genomfördes i frågan, varvid 20 000 medlemmar godkände uteslutningsbeslutet, men motståndarna uppgick ändå till 8 000.¹⁸ Denna siffra beskriver emellertid inte direkt ungsocialismens stöd inom partiet. Kring sekelskiftet hade ungdomsförbundet knappt 1 000 medlemmar, men redan år 1905 kunde den nya ungdomsorganisationen redovisa ett medlemsantal på cirka 5 000.¹⁹

Ungsocialisterna var under hela den undersökta perioden en rätt betydande opposition inom den svenska socialdemokratiska arbetarrörelsen.²⁰ Trycket från dem var särskilt starkt i Stockholm strax efter mötet i Norrköping 1891—1892. Samma år blev relationerna spända mellan Branting och Danielsson och dessutom inledde Palm en ny offensiv för sina lassalleska läror genom att på nytt grunda tidningen "Folkviljan".²¹ Brantings ställning blev ansträngd både i Social-Demokraten och i Stockholms arbetarförening. Hinkeanhängarnas offensiv hade sommaren 1891 t.o.m. så långtgående följder att bl.a. Branting, Sterky och Ziesnitz tillsammans med åtta andra medlemmar blev tvungna att avgå från föreningen. Till majoriteten hörde 24 personer.²² Denna tvist löstes, men Palms aktivitet ledde åtminstone indirekt till att Branting avgick som Social-Demokraten's chefredaktör fastän han själv påstod att orsakerna var ekonomiska.²³

Danielsson blev uppbragt över stockholmarnas undfallenhet och angrep utan pardon såväl Hinke som sin förre läromästare Palm. Den 5 december 1891 skrev han, att Branting för länge sen borde ha tagit avstånd från båda.²⁴

Besluten på Norrköpingsmötet och debatten som följde visade klart att såväl Branting som särskilt Danielsson hade lärt sig socialistisk teori. Danielsson hade under sin fängelsevistelse 1889 bland annat skrivit boken "Socialismens hörnsten", som visade att han fördjupat sig mycket ingående i Marx' värdeteori.²⁵

Frågan om ett partiprogram hade lämnats öppen vid SAP:s första parti-

¹⁷ Lindbohm 1945 s. 63 ff., *Bergegren* (s. 78) kallade ungdomskräfter "partipamparnas springgossar".

¹⁸ VU prot. 5. 3. 1908 (SAP/AA), PS prot. 10. 3. 1908 (SAP/AA), SAP sjunde kongress 1908 s. 135.

¹⁹ Hansson, *Landquist* s. 89.

²⁰ *Fernström* s. 159—160.

²¹ *Nordström* 1938 s. 485 f.

²² *Lindgren* 1934 s. 66 ff., se även *Arbetet* 11. 6. 1891.

²³ *Nordström* 1938 s. 481—484. — Brantings avgång anmäldes i *Social-Demokraten* 16. 4. 1892.

²⁴ *Danielsson* (*Arbetet* 5. 12. 1891).

²⁵ *Danielsson* 1889 s. 18 ff. kapitel "Värde och bruksvärde", s. 43 ff. "Varuproduktionens karaktär". — Danielsson påvisar att han t.ex. uppfattat arbetskraftens varukaraktär i kapitalismen (se s. 49 f.).

kongress, fastän kritik framförts redan innan partiet grundats mot program som bar Palms signatur. När SPD förnyade sitt program vid Erfurtmötet år 1891, skrev Danielsson en sakkunning kommentar och pekade bl.a. på att Marx redan på sin tid hade varit kritisk mot en del av Lassalles teorier.²⁶ Trots detta förnyade SAP inte sitt program förrän sex år senare. På Göteborgsmötet år 1894 förekom det redan kritik mot partiledningen, eftersom inget utkast till program hade kunnat färdigställas. Det fanns inget förslag inför följande möte 1897 heller, utan Danielsson fick skriva ett programutkast över en natt. Branting kritiserades för dröjsmålet, eftersom det var han som hade haft hand om programfrågan.²⁷

SAP:s nya program anslöt sig klart till samma linje som de Erfurtska programmen i den internationella arbetarrörelsen. Det var emellertid ingalunda en översättning av originalet; i många hänseenden var det svenska programmet mer nyanserat än sin förebild och stod överraskande nog närmare de marxistiska klassikerna än Erfurtprogrammet, fastän Danielsson inte kunde ha varit medveten om t.ex. Engels kritik mot programmet, eftersom den inte kom ut förrän 1901.²⁸

SAP:s program hade på vissa punkter befriat sig från det mekanistiska sätt, på vilket Kautsky hade behandlat kapitalismens koncentration och följderna därav.²⁹ I Danielssons version försvinner inte medelklassen, utan det kapitalistiska produktionsättet skapar t.o.m. nya mellangrupper. I programmet talas inte heller om arbetarnas absoluta utarmning, utan om en "relativ" utarmning.³⁰

Ibland har det påståtts att 1897 års program var strategi utan taktik och mål utan medel.³¹ Karakteristiken är träffande, men den passar egentligen bäst in på Erfurtprogrammet. Men en central brist även i SAP-programmet var att man inte hade klarlagt sambandet mellan den praktiska politiken och teorin.³² Utan tvekan var detta även i Sverige orsaken till att principdelen inte "behövde" ändras fullständigt förrän 1944.

Den teoretiska revolutionära inställningen i principdelen följdes även i SAP:s program av en del som innehöll politiska krav i sammanlagt elva punkter. Den första gällde kravet på allmän och lika rösträtt och avskaffandet av första kammaren. Däremot krävdes inte monarkins avskaffande. De andra programpunkterna innehöll krav på milis i stället för armé, religionsfrihet, skolans separering från kyrkan, arbetarskydd, åtta timmars

²⁶ Se t.ex. följande Danielssons skrifter i *Arbetet*: 7. 7. 1891 (programmets översättning), 8. 7. 1891. "Det nya socialdemokratiska programmet".

²⁷ VU prot. 3. 11. 1897, SAP tredje kongress 1894 s. 9.

²⁸ MEW Bd. 22. s. 595.

²⁹ Se Erfurtprogrammet s. 82.

³⁰ SAP allmänna grundsatsar s. 144—145 (i det följande hänvisas till "Från Palm till Palme").

³¹ Se t.ex. Dahlberg s. 45, jfr. J. Lindhagen s. 14, 17.

³² Jfr. Dahlberg s. 45—50.

arbetsdag och ett förverkligande av de i grundlagen stadfästa medborgarrättigheterna.³³

Programmet godkändes nästan utan debatt. August Palm försökte visserligen fortfarande få in Lassalles teori: "Arbetet är källan till rikedom" i programmet, men fick inget stöd. K. J. Gabrielsson fick igenom en ändring som var intressant men inte principiell. I stället för punktens ursprungliga "vill ingripa förändrande i" etc. satte man "Socialdemokratin / . . . % vill helt omdana det borgerliga samhällets ekonomiska organisation".³⁴ När man undersöker vilka som röstade för endera förslaget, ser man faktiskt att det inte var fråga om någon principiell tvist. Intressantare är det att Gabrielsson besegrade Danielssons förslag med bara en röst (43—42, två avstod). Branting röstade med den vinnande sidan, men Sterky stödde Danielsson.³⁵ De två senare ansåg att den kapitalistiska storproduktionen naturligtvis inte helt kunde störtas, än mindre stoppas, som Palm hade påstått.³⁶ Under alla förhållanden var inte ens Danielssons formulering helt lyckad från den marxistiska teorins ståndpunkt sett.

Fastän redan partiets grundande och besluten på Norrköpingsmötet liksom SAP:s inre utveckling visat att partiets linje klarnat i riktning mot den kautskyistiska huvudströmningen inom den internationella arbetarrörelsen, så var godkännandet av 1897 års program ett slags kulmination av denna ideologiska utvecklingsperiod. Samma revolutionära linje representerades av partiets organisation, de konkreta åtgärderna i rösträttsfrågan och i inställningen till rösträttsrörelsen som leddes av den radikala borgerligheten.

3.1.4. Den politiska och fackliga arbetarrörelsens enhet

Den fackliga och politiska arbetarrörelsens tidiga historia var utomordentligt mångfacetterad såväl ideologiskt som organisatoriskt och lokalt. Fackföreningarnas bakgrund var för det mesta liberal eller "trade-unionistisk". De politiska arbetarföreningarnas medlemsantal höll sig däremot mycket lågt i början av 1890-talet. Från första början satte ledarna för den svenska socialistiska arbetarrörelsen sin tro till en organisationsform som skulle förstärkas av facklig organisering. Brantings inställning stod klar redan efter sitt tal i Gävle 1886. Han ansåg att hela arbetarrörelsen måste vara socialistisk.¹ Fackföreningarnas starka roll i den svenska arbetarrörelsen har alltid varit ett av dess viktigaste kännetecken. Majoriteten av pion-

³³ SAP politiskt program s. 145—146.

³⁴ SAP fjärde kongress 1897 s. 36.

³⁵ Ibid. s. 37.

³⁶ Ibid.

¹ *Branting* T.o.skr. I s. 87 ff.

järerna inom arbetarrörelsen var yrkeskunniga hantverkare. Före 1910-talet utgjorde de bildade en ytterst liten del av SAP, fastän de viktigaste personligheterna vid tiden för SAP:s grundande — Branting, Sterky och Danielsson — var studenter. Deltagarna i det konstituerande mötet var i huvudsak representanter för fackföreningar. Från första början anslöt sig fackföreningarna kollektivt till partiet, tillsammans med politiska och andra organisationer ”som bygga på klasskampens grund”.²

Ännu efter det konstituerande mötet var SAP:s organisation splittrad. Partiet var uppdelat i tre distrikt, som var uppbyggda kring de tre största städerna: Norra och mellersta distriktet (Stockholm), södra (Malmö) och västra (Göteborg). De bildade egentligen var för sig ett självständigt parti. Speciellt var de två förstnämnda starka och självständiga.³ Det förtroenderåd på sju man som valts att leda partiet kom aldrig i någon verklig ledande ställning.

På partikongressen 1894 skpades en ny organisation: för tiden mellan partikongresserna valdes en partistyrelse som högsta beslutande och verkställande organ. Dess stockholmsledamöter bildade ett särskilt partiutskott (VU, verkställande utkottet). Dessutom skapades en arbetarkommun som en central förening på varje ort. Till den anslöt sig alla politiska och fackliga organisationer.⁴ Distriktsindelningen avskaffades år 1900 på partikongressen i Malmö. Därefter anslöt sig arbetarkommunerna direkt till partiet.⁵

Redan på det konstituerande mötet blev partitidningarna enligt stadgarna en väsentlig del av organisationen. Enligt fjärde paragrafen skulle distrikten och deras föreningar svara för tidningarnas verksamhet. Partiet erkände som sina organ ”Social-Demokraten” (grundad 1885), ”Arbetet” (Malmö 1887), ”Folkets röst” (Göteborg 1887—1889) och ”Proletären” (Norrköping, 1889—1893). År 1892 uppstod i Göteborg en ny distriktstidning, ”Ny Tid”.⁶ T.o.m. 1914 hade det uppstått sammanlagt 31 dagstidningar av vilka emellertid 14 hade upphört.⁷ Distriktsindelningen ändrades på partikongresserna 1905⁸ och 1908⁹, och tidningarnas ställning förankrades ännu fastare vid deras verksamhet.

Efter Göteborgskongressen började SAP:s medlemsantal snabbt öka och

² SAP konstituerande kongress 1889 s. 17, stadgar 1 § 2 mom.

³ Organisationsutredningen 1911 s. 3 ff.

⁴ SAP tredje kongress 1894 s. 22.

⁵ SAP femte kongress 1900 s. 26, stadgar.

⁶ *Hadenius, Weibull, Seveborg*, s. 38 ff.

⁷ *Ibid.* s. 173 appendix I.

⁸ SAP sjätte kongress 1905 s. 66, Kongressen rekommenderade: ”Arbetarkommunerna skola sammansluta sig provinsvis i distrikt”.

⁹ SAP sjunde kongress 1908 s. 114. ”Landet indelas i tidningsdistrikt. Följande städer utgöra för närvarande centralplatserna inom distrikten: Sundsvall, Gäfle. Stockholm, Örebro, Göteborg, Jönköping, Malmö, Luleå, Karlstad, Eskilstuna, Norrköping, Karlskrona och Helsingborg.”

storstrejksåret 1902 hörde 87 arbetarkommuner till partiet, med sammanlagt 49 190 medlemmar.¹⁰ Grundandet av partistyrelsen och VU effektiviserade verksamheten men samtidigt centraliserades en allt större del av beslutsfattandet till Stockholm.

Under högkonjunkturen 1898—1899 ökade också fackföreningsrörelsens medlemsantal snabbt. Kring sekelskiftet fanns det sammanlagt 32 förbund med mer än 64 000 medlemmar. Utanför fanns cirka 6 000 organiserade arbetare, vilket innebar att cirka 70 000 arbetare hörde till fackföreningsrörelsen. Under loppet av 1890-talet hade de fackligt organiserade t.o.m. tidningsblads.¹¹

SAP:s beroende av kollektivanslutningen var betydande: vid sekelskiftet hörde cirka 43 000 eller 60 procent av 70 000 fackanslutna arbetare till SAP. Av tusentalet fackföreningar hade 418 föreningar kollektivanslutit sig till partiet. Av partiets samtliga medlemmar vid den tidpunkten hade så många som 97,4 procent anslutit sig via fackföreningar.¹² Fastän Sveriges ledande socialdemokrater redan tidigt ansåg att den fackliga och politiska rörelsen skulle gå hand i hand dröjde det ändå till 1898 innan en central facklig organisation — Landsorganisationen (LO) — grundades.

SAP:s ledning följde internationella exempel och försökte skapa en fast växelverkan mellan partiet och den centrala fackföreningsorganisationen och på så sätt kanalisera arbetarnas masskraft till stöd för utomparlamentariska aktioner. LO:s födelsehistoria och första verksamhetsår var emellertid fyllda med tvister om relationen mellan den politiska och den fackliga arbetarrörelsen.

SAP:s två första kongresser kunde egentligen inte lösa organisationsfrågan på något sätt. Den politiska och fackliga verksamheten tvinnades på sätt och vis in i varandra och partiet blev i en mening en facklig centralorganisation som t.o.m. ingrep i arbetsmarknadstvister. Axel Danielsson understök ofta de faror som partiet gav sig in i genom att koncentrera sig enbart på fackföreningsangelägenheter.¹³ Han var överens med Branting om att fackföreningsrörelsen skulle vara socialistisk men på samma gång skulle det emellertid finnas en klar arbetsfördelning mellan den politiska och fackliga arbetarrörelsen. På basis av den här analysen stödde Danielsson grundandet av en facklig centralorganisation.¹⁴

Arbetarkommunsystemet som skapades på partikongressen i Göteborg år

¹⁰ Se tab. 35. och dess källor.

¹¹ Sifferuppgifter tab. I s. 8—9.

¹² *Lindbohm* 1938 s. 220.

¹³ *Danielsson* (*Arbetet* 30. 7., 27. 10., 9. 11., 11. 11., 12. 11., 24. 3., 2. 7., 4. 7. 1898.) I den sistnämnda skriften konstaterar Danielsson: "... däremot kan tendenserna hos vissa större förbund att vilja kasta sig loss från socialdemokratins kallas engelska." Med denna hänvisning ville han varna partiet för trade-unionismen. Jfr. *Ny Tid.* 1. 7., 8. 7., 22. 7. 1898.

¹⁴ *Danielsson* (*Arbetet* 24. 3. 1898).

1894 kompletterades — om än något oklart — med en antydning om att arbetarkommunerna på stora orter skulle delas i två grenar, en politisk och en facklig. Dessutom framlades på stockholmarnas initiativ ett stadgeförslag för en facklig centralorganisation, men ärendet flyttades till följande kongress.¹⁵

Till partikongressen år 1897 hade tanken på en facklig centralorganisation börjat mogna slutgiltigt. Branting skrev i januari 1897: "Den fackföreningsmedlem som drömmer om en arbetarrörelse utan socialism, han skapar för sin fantasi en halvhet / . . . /".¹⁶ Partikongressen beslöt sig för att rekommendera fackföreningarna att själva grunda en centralorganisation för att sköta de rent fackliga frågorna. Strax innan hade den femte skandinaviska arbetarkongressen, som församlats i Stockholm, antagit en likalydande resolution.¹⁷ Därefter följde en livlig, årslång debatt om den nya organisationens stadgar. Det fanns två huvudfrågor: relationen mellan fackföreningarna och centralorganisationen samt mellan SAP och centralorganisationen. Den förstnämnda gällde närmast förbundens ställning inom centralorganisationen, den andra åter frågan om centralorganisationens medlemmars tvångsanslutning till SAP.¹⁸

LO:s konstituerande kongress sammankallades till Stockholm den 5—8 augusti 1898. Med fanns representanter för 24 förbund, och bara byra förbund saknades. Den viktigaste debattpunkten blev huruvida förbundens anslutning till SAP skulle vara obligatorisk eller frivillig. Till slut godkände kongressen den obligatoriska anslutningen med röstsiffrorna 175—83; enligt beslutet skulle LO:s medlemmar inom tre år ansluta sig till SAP.¹⁹ De ivrigaste anhängarna av obligatoriet var bl.a. Sterky, Kata Dalström, K. M. Ziesnitz, K. J. Gabriellson och C. L. Lundberg. Mot beslutet var bl.a. metallförbundets ombudsman E. Blomberg, Ch. Lindley, N. Persson (i Malmö), C. E. Tholin och H. Lindqvist.²⁰ Branting och Danielsson var inte närvarande, men Branting stöd bakom beslutet, medan Danielsson motsatte sig.

De ovannämnda centrala socialdemokratiska gestalterna hade i själva verket inte så särskilt olika åsikter om relationerna mellan den politiska och fackliga arbetarrörelsen. Alla gemensamma mål var att förstärka den politiska rörelsen genom att skapa en stark växelverkan mellan arbetarrörelsens grenar. Idén om den obligatoriska anslutningen, som vann majoritetens stöd, hade tydligen ingen egentlig teoretisk motivering, utan tanken var helt enkelt att trygga SAP:s masstillväxt och att få fackföreningsrörelsens ledning under den politiska arbetarrörelsens fasta kontroll.

¹⁵ SAP tredje kongress 1894 s. 10.

¹⁶ *Branting T.o.skr.* I s. 246.

¹⁷ Se t.ex. *Bäckström* I s. 237—238.

¹⁸ Om denna debatt se t.ex. *Westerståhl* s. 216 ff., *Casparsson* I s. 161 ff.

¹⁹ LO konstituerande kongress 1898 s. 8—9.

²⁰ *Ibid.* s. 6—7.

I sin artikelserie "Compelle intrare" stred Danielsson mot att fackföreningsrörelsen påtvingades det obligatoriska medlemskapet och jämförde detta med statskyrkans metoder.²¹ LO:s blivande ordförande H. Lindqvist motsatte sig också tvångsmedlemskap och var färdig att gå med på en kompromiss, enligt vilken LO aktivt skulle uppmuntra sina förbund att gå med i SAP.²² Det är anmärkningsvärt att just denna inställning till slut segrade på LO:s andra kongress år 1900, och att obligatorieparagrafen avlägsnades från LO:s tädgar.

På LO:s konstituerande möte fanns emellertid också ett betydande antal sådana motståndare till tvångsanslutning, som över huvud taget inte godkände ett permanent samarbete med SAP. Sådana representanter fanns närmast i de stora och förmögna fackföreningarnas delegationer, särskilt bland metallarbetarna, träarbetarna och typograferna.²³ Dessa förbund motiveerade sina ställningstaganden med att en tvångsanslutning till SAP skulle försvaga organiseringsaktiviteten, eftersom rädslan för socialismen var mycket stor. Dessutom skulle arbetsgivarna få ett betydande argument till för att utöva påtryckningar mot fackföreningarnas rörelsefrihet.²⁴ Dessa påståenden var trots allt åtminstone delvis ursäkter. I bakgrunden låg en del förbunds tradeunionistiska inställning till att deras makt inskränktes. Det gällde bl.a. Typografförbundet och Järn- och metallarbetareförbundet. När LO inledde sin verksamhet år 1899 anslöt sig till en början bara 16 förbund.²⁵ Metallarbetarna anslöt sig till centralorganisationen först 1904.²⁶

Trots dessa inre stridigheter inom den svenska fackföreningsrörelsen kring sekelskiftet innebar LO:s grundande även ideologiskt en ny fas. *Westerståhl* har träffande konstaterat: "Denna allmänna arbetarsolidaritet, denna föreställning om att vägen till en förbättring av den enskilde arbetarens villkor gick genom hela klassens höjande, är den nya och märkliga företeelse, som kom ut utgöra själva grundvalen för den nya fackföreningsrörelsen. I stället för att som förut söka utverka personliga formåner av arbetsgivaren, blev ett kraftfullt gemensamt uppträdande från arbetarnas sida till självklara medlet för att förverkliga deras önskemål."²⁷

²¹ Danielsson (Arbetet 11. 8.—17. 8. 1898): "Vi anse för vår del icke det beslut om obligatorisk anslutning till det socialdemokratiska partiet vara den lyckligaste lösningen" (11. 8.).

²² Se t.ex. Casparsson I s. 42—43.

²³ *Westerståhl* s. 212 ff.

²⁴ LO konstituerande kongress 1898 s. 8—9. — Den ivrigaste motståndaren till tvångsanslutningen var tidningen *Arbetet*, vars redaktör efter Danielsson död var August Nilsson i Kabbarp. "Det har vållat split inom våra gamla linjer. Det har givit arbetsköparne en förevändning att yppa ödesdigra fejder om föreningsrätten. Det har eggat kapitalisterna till kontra-organisation. Det har hindrat landsorganisation att bli vad den bör vara: sammanfattningen av landets alla arbetare", se *Arbetet* 20. 6. 1900, se även 2. 7. "Tvångsocialismen och omläggningar". Jfr. *Ny Tid* 28. 6., 1. 8., 15. 8. 1900.

²⁵ *Lindbohm* 1938 s. 274—276, *S. Hansson* 1923 B s. 31 ff.

²⁶ *Lindgren* 1938 s. 518.

²⁷ *Westerståhl* s. 29.

Den svenska socialdemokratiska arbetarrörelsen följde även i organisationsfrågan förebilder från den internationella arbetarrörelsen. SAP:s strävan var att skapa en massrörelse med så bred förankring som möjligt och utnyttja masskraften i den fackliga organisationen för den utoparlamentariska verksamheten. — Vi återkommer till dessa frågor igen i kapitlen 3.3.1.1. och 3.4.2.

3.1.5. Från rösträttsrörelsen till den politiska storstrejken

Det avgörande för utformningen av SAP:s ideologi och organisation var de politiska verksamhetsförutsättningar som arbetarrörelsen hade. Därför blev striden om rösträttens utvidning från första början den fråga som dominerade partiets taktik och strategi. Den första tiden såg SAP på den allmänna och lika rösträtten närmast som ett medel för att erövra den politiska makten och förverkliga socialismen med stöd av folkmajoriteten.¹ Hela SAP:s strategi kristalliserade sig egentligen i rösträttsstriden: frågan om en förening av den parlamentariska och utoparlamentariska verksamheten (särskilt den politiska storstrejkens roll) och inställningen till samarbete med den borgerliga vänstern. Analysen av SAP:s strategi kan alltså koncentreras just på rösträttsfrågan och problematiken med den politiska storstrejken.

Den gamla fyrståndsriksdagen ersattes år 1866 med en ny riksdagsordning. Reglerna för det nya tvåkammerssystemet var emellertid utomordentligt odemokratiska från allmänuropeisk synpunkt sett.² Rösträtt och valbarhet till andra kammaren hade alla 21 år fyllda män som hade en beskattningsbar årsinkomst av minst 800 kr., fast egendom med ett taxeringsvärde av minst 1 000 kr. eller som under minst fem år hyrde en fastighet med ett taxeringsvärde om mer än 6 000 kr. År 1884 hade till exempel bara 6 procent av befolkningen eller 24 procent av alla män i myndig ålder rösträtt. Jordbrukskrisen under 1880-talet t.o.m. minskade antalet röstberättigade; i städerna däremot började deras antal småningom växa. Men inte ens kring sekelskiftet fanns det proportionellt fler röstberättigade än när riksdagsordningen stadfästes år 1866. Endast 300 000 medborgare hade rösträtt.³

Vid sekelskifter utgjorde arbetarna drygt en fjärdedel av väljarna i städerna, och gradvis överskred allt fler yrkeskunniga arbetare rösträttsstrecket, men en betydande del av dem hade diskvalificerats på grund av kommunal restskatt. Under alla förhållanden fick hela landsbygdsproletariatet, större delen av arbetarklassen, en del av den lägre tjänstemannakåren och medelklassen inte rösta.⁴ Valdeltagandet var också lågt: t.ex. år 1899 röstade

¹ Jfr. *Tingsten* II s. 354.

² *Carlsson* 1953 s. 11 ff., *Vallinder* s. 11—12, *Hadenius, Molin, Wieslander* s. 13—14.

³ *BiSOS R. VIII* s. 15.

⁴ T.ex. *Carlsson* 1953 s. 11 ff.

56,8 procent av de röstberättigade i städerna och på landsbygden endast 35,5 procent.⁵

Första kammaren valdes av landstingen och de större städernas fullmäktige. Därför var rösträtten indirekt knuten till den kommunala rösträtten. Enligt 1862 års kommunallag hade man och kvinnor som betalade skatt och hade medborgerliga rättigheter men inte stod under förmynderskap och inte hade restskatt rätt att rösta. Även bolagen hade rösträtt. Kommunalskatten började vid en årsinkomst om 400 kr. (år 1883 500 kr.) och en fast egendom värd 1 000 kr. År 1892 hade bara 20 procent av befolkningen kommunal rösträtt.⁶

Fastän rösträttsstrecket låg lägre för kommunal rösträtt, var det ingalunda lättare att komma in i första kammaren. I kommunalvalen användes en röstskala som var bunden till förmögenheten. I städerna fick emellertid ingen enskild person ha mer än 1/50 av stadens sammanlagda röster, d.v.s. det antal som motsvarade en förmögenhet på 10 000 kr. På landsbygden genomdrevs dessa bestämmelser först år 1901. I rösträttsreformen 1907—1909 förändrades den s.k. femtusengradiga fyrkeskalan till fyrtiogradig. Valbarhetsgränsen till första kammaren var också mycket hög: en beskattningsbar inkomst av minst 4 000 kr. eller en egendom av minst 80 000 kr. De höga valbarhetsgränserna och de strikta förmögenhetskraven garanterade städernas förmögna borgerskap och landsbygdens godsägare ett absolut övertag i första kammaren. Inte förrän 1918 blev rösträtten och valbarheten allmän och lika, varvid även kvinnorna fick rösträtt.⁷

Rösträttsbestämmelserna av år 1866 väckte omedelbart motstånd i radikalliberala kretsar. Nyliberala sällskapet, grundat 1867 i Stockholm, blev det som tog initiativet. I sällskapet verkade bland annat Adolf Hedin och redaktören för tidningen "Fäderneslandet" Julius Mankell samt Samuel Ödman.⁸ De s.k. reformföreningarna (1879—1885) kan ses som efterträdare till just denna förening.⁹ Förutom Mankell var typografen Sven Linge och den som positivist kände läkaren Anton Nyström de mest namnkunniga i föreningen. På landsbygden blev Linköping i Östergötland centrum för rösträttsrörelsen. Där verkade redaktören för tidningen "Östgöten", Isidor Kjellberg och A. Edling. Rörelsen samlade år 1880 en petition för allmän rösträtt med cirka 10 000 namn och överlämnade den till Stockholms riksdagsrepresentanter.¹⁰ De första kontakterna som gällde samarbete mellan socialdemokrater och radikalliberaler i rösträttsfrågan knöts under den tredje svenska arbetarkongressen år 1886, i vilken bland annat Hjalmar Branting deltog. Dessutom stödde fackföreningsrörelsen, som snabbt växt

⁵ BiSOS R. VIII s. 15 f.

⁶ Mellqvist s. 116 tab 2.

⁷ Andrén s. 211—212.

⁸ Vallinder s. 12—13, Hadenius, Molin, Wieslander s. 25 ff.

⁹ Vallinder s. 13.

¹⁰ Vallinder s. 25, Thermaenius s. 19 f.

under 1880-talet, den allmänna rösträtten från första början.¹¹

Den svenska socialdemokratin ansåg kravet på allmän och lika rösträtt som självklart. Tanken kom fram redan i August Palms program, och som vi tidigare har konstaterat blev detta krav SAP:s viktigaste politiska mål redan vid det konstituerande mötet.

De borgerliga riksdagspartiernas åsikter i rösträttsfrågan var utomordentligt motstridiga. Nyliberalernas första riksdagsmotioner (bl.a. A. W. Uhr, 1869 och 1870) rörde en sänkning av förmögenhetsgränsen eller en utvidgning av rösrätten till att gälla endast männen.¹² Under 1870-talet och det följande årtiondet representerade lantmannapartiet i riksdagen den radikala reformlinjen i rösträttsfrågan. Rätt betydelsefull måste S. A. Hedlunds motion år 1880 anses vara; den stöddes av 65 andra lantmannedamöter. Förslaget innebar att förmögenhetskravet för andra kammaren skulle halveras, d.v.s. inkomstgränsen skulle bli 400 kr., egendomen 500 kr. och hyresgränsen 3 000 kr. För första gången i rösträttsrörelsens historia gick förslaget igenom i andra kammaren med rösterna 88—80 men reformen blev inte av eftersom första kammaren förskastade den.¹³

Tullkrisen, som förvärrades under samma årtionde och slutade med protektionisternas seger 1887, sprängde nyliberalernas samarbete även i rösträttsfrågan.

Jordbrukarna var rädda för att de icke röstberättigade arbetarna och landsbygdsproletariatet skulle stöda frihandeln eftersom de var konsumenter. Protektionisterna började motsätta sig en sänkning av rösträttsstrecket för att förhindra tillkomsten av fler väljare för frihandlarna. Tullstriden delade upp Sveriges politiska karta i en hårt markerad "höger" och "vänster". Den förra utmärktes av protektionism, nationalism, konservatism och motstånd mot rösträtts utvidgande, den senare av frihandel, vilja till sociala reformer och utvidgning av rösträtten. År 1888 klövs lantmannapartiet mitt itu: resultatet blev det protektionistiska nya lantmannapartiet och det frihandelsvänliga gamla lantmannapartiet.¹⁴

Den nu beskrivna utvecklingen bildar bakgrunden för det radikala borgerskapets rösträttsrörelse, vars verksamhet kulminerade på 1890-talet i två folkriksdagar (1893 och 1896). Rösträttsrörelsen var ett viktigt förstadium till den svenska liberalismens omvandling till ett riksparti.¹⁵

Alla politiska grupperingar som kom till efter 1866 i både första och andra kammaren, liksom även partierna som uppkom efter tullstriden, var

¹¹ Se t.ex. *Vallinder* s. 14—15.

¹² *Ibid.* s. 15.

¹³ *Ibid.* s. 16.

¹⁴ *Thermaenius* s. 96 f., *Thörnberg* s. 11: "En ekonomisk gränslinje har faktiskt dragits eller håller på att dragas mellan å ena sidan småbonden samt å andra sidan den företagande bonden eller lantbrukaren, hos vilkens ekonomiska intresses tyngdpunkt ligger i hans roll som en varusäljare och arbetsgivare.", *Hadenius, Molin, Wieslander* s. 24 ff.

¹⁵ *Rönblom* s. 62 ff., *Vallinder* s. 275 ff.

riksdags- och inga egentliga rikspartier i modern mening.¹⁶ År 1890 grundades Sveriges allmänna rösträttsförbund, vars första förening hade bildats tre år tidigare i Linköping. Från förbundet går en rak linje till Frisinnade landsföreningen som blev en riksorganisation år 1902.¹⁷ Högers Allmänna valmannaförbund grundades 1904.¹⁸

Till en början valdes Julius Mankell och Mauritz Hellberg till ledare för Allmänna rösträttsförbundet. År 1891, när förbundet ordnade en allmän rösträttskongress i Göteborg, hade det hela 50 000 medlemmar. Då valdes dr. David Bergström till ny ordförande för förbundet. På mötet som hölls i april följande år beslöts att en folkriksdag skulle sammankallas till 1893. Riksdagen skulle bestå av 123 ledamöter, vilket motsvarade hälften av andra kammarens medlemmar.¹⁹

Socialdemokraterna var med och förberedde folkriksdagen i samarbete med rösträttsrörelsen enligt beslutet i Norrköping. Förberedelsernas största operation var insamlandet av 205 000 underskrifter för rösträttskraven. SAP:s insats i de större städerna illustreras av att partiet samlade in 23 000 av Stockholms 29 000 namn och 3 500 av Malmös 5 000.²⁰

I folkriksdagsvalen den 6 januari 1893 deltog 150 000 medborgare, vilket var 42 000 fler än i de officiella andrakammarvalen 1892. SAP klarade sig bättre än väntat i de största städerna (Stockholm 60 procent, Göteborg 75 procent och Malmö 90 procent av rösterna). Trots detta utgjorde socialdemokratin endast en knapp fjärdedel — 29 representanter — av folkriksdagen.²¹

Resultatet av folkriksdagen var en besvikelse för socialdemokraterna och vänsterliberalerna. Axel Danielsson var den enda av SAP:s representanter som kom med i utskottet. Kungen, statsminister Boström och ledande riksdagsmän ställde sig helt avvisande till både namnlistan och till folkriksdagens beslut.²²

Den socialdemokratiske representanten C. N. Carlesons förslag om hårdare påtryckningsmedel, såsom demonstrationer, strejker mm. vann aldrig tillräckligt stöd. Samma öde röntes även en del liberala förslag om en sänkning av förmögenhetsgränsen till 500 kr. Men folkriksdagen godkände med en klar majoritet kravet på allmän och lika rösträtt för alla män och kvinnor som fyllt 21 år.²³

¹⁶ *Thermaenius* s. 29 ff.

¹⁷ *Rönblom* s. 97 ff.

¹⁸ *Thermaenius* s. 174.

¹⁹ *Vallinder* s. 56 ff., 73—76, 80. SAP andra kongress 1891 s. 12—13. — T.ex. Lucifer publicerade 1893 (s. 2—15) bilder av rösträttsrörelsens ledande män Mankell, Bergström, Olsson, samt några av deras skrifter.

²⁰ *Vallinder* s. 74 ff.

²¹ *Ibid.* s. 91.

²² *Ibid.* s. 99 ff.

²³ *Rönblom* s. 68—69.

Redan på SAP:s Norrköpingsmöte uppkom tanken på att använda storstrejken som påtryckningsmedel för rösträttskravet.²⁴ Detta innebar emellertid inte att man ville avsvära sig samarbetet med liberalerna. Axel Danielsson skrev i maj 1892 att samarbete med de verkliga anhängarna av rösträtten inte var en principiell kompromiss.²⁵ Besvikelsen i den första folkriksdagen fick emellertid en del ledande socialdemokrater — särskilt då Branting och Sterky — att hårdna i sin inställning. Den tredje partikongressen i Göteborg 1894 utformade en resolution, i vilken kongressen godkände att partiet deltog i den kommande folkriksdagen, men man krävde samtidigt att storstrejk skulle utlysas sommaren 1896.²⁶

Under 1895 rådde en djup kris inom SAP:s ledning mellan å ena sidan Branting och Sterky och å andra sidan Danielsson. Ån en gång förde Arbetet ordkrig mot Social-Demokraten och Ny Tid. Danielsson ansåg att samarbetet med liberalerna borde fortsätta och att man inte skulle skrämman liberalerna med storstrejk som stockholmarna hade gjort, eftersom partiets och fackföreningsrörelsens styrka var för liten för att genomföra den.²⁷ I ett skede avbröts Brantings samarbete med liberalerna i Stockholm.²⁸ Danielsson ironiserade över stockholmarnas ”pyssel” på sitt eget sätt: ”Vi kunna nu börja taga storstrejksrörelsen i hufvudstaden lugnt. Den är inte så farlig, när den har sin lämpliga bakgrund: en folkriksdagsmajoritet som ler i skägget åt de stora ord.”²⁹

Branting och Danielsson kom i alla fall överens om att förslaget om storstrejkens genomförande skulle läggas inför nästa folksriksdag. Deltagandet 1896 blev emellertid ännu lägre än förra gången. Socialdemokraterna befann sig i minoritet även nu, fastän exempelvis Danielsson fick alla 1 500 röster i Malmö.³⁰

Den slutliga prövostenen för den andra folkriksdagen blev omröstningen, då socialdemokraternas krav på storstrejk knappt avlogs med rösterna 67—63.³¹ Det utoparlamentariska samarbetet mellan socialdemokrater och radikalliberaler upphörde i och med detta.

Allt som allt innebar SAP:s taktik och konkreta politiska åtgärder för den slutliga lösningen att partiets linje klarnade. Trots de inre stridigheterna följde SAP rätt konsekvent den internationella arbetarrörelsens revolutio-

²⁴ SAP andra kongress 1891 s. 10.

²⁵ Danielsson (Arbetet 11. 5. 1892).

²⁶ SAP tredje kongress 1894 s. 22—25. Branting drev igenom ett tillägg: ”att om den allmänna strejken ej kan göras 1896, så har partistyrelsen i uppdrag att aflysa strejken för ögonblicket, i afvakten på ett lämpligt ögonblick” (s. 24).

²⁷ Arbetet 20. 11., 26. 11., 27. 11., 6. 12., 20. 12. 1895, Social-Demokraten 12. 11., 15. 11., 18. 11., 29. 11., 28. 12. 1895 och Ny Tid 25. 10. 1895.

²⁸ Vallinder s. 158 ff.

²⁹ Danielsson (Arbetet 6. 12. 1895).

³⁰ Vallinder s. 165.

³¹ Ibid. s. 178.

nära taktiska linje. Partiet visade sig ha blivit fritt från den lassalleska tanken att borgerskapet var en reaktionär massa och föreföll att ha omfattat tanken på samarbete med det progressiva skiktet inom borgerskapet och det försökte driva detta samarbete till ett slut, utan att kompromettera det egna programmet eller ens göra principiella kompromisser om storstrejksbeslutet.

1894 års beslut på Göteborgskongressen om att använda politiska storstrejk som ett kampmedel för att lösa rösträttsfrågan, och brytningen av samarbetet med den liberalt ledda rösträttsrörelsen betonades skarpt på nytt under partikongressen 1897. Här bekräftade SAP sitt beslut att avstå från förberedelserna till den tredje riksdagen 1899. Dessutom antog kongressen enhälligt och utan debatt en resolution som hänvisade till den föregående kongressens beslut, och gav i uppdrag åt partistyrelsen att sprida idén om en storstrejk och förbereda utnyttjandet av detta "allra effektivaste vapen" för att förverkliga rösträttsreformen.³²

Under de fem följande åren debatterades storstrejksfrågan mycket livligt i partiets ledande organ och i tidningarna. Partiledningen var praktiskt taget hela tiden enig om att förverkliga storstrejken, men tolkningarna gick isär om vad man i själva verket menade med en strejk. Den enda klara linjedragningen var förskastandet av anarkisternas generalstrejksteori och tanken på "handlingens propaganda". Den andra principen, som mot slutet av 1890-talet omfattades av en tämligen enig partiledning, var idén om storstrejken som ett utomparlamentariskt påtryckningsmedel som skulle tillämpas på samma gång som riksdagen behandlade frågor som var viktiga för arbetarklassen.³³

På så vis började SAP-ledningens storstrejksteori allt med anta en defensiv karaktär. I praktiken innebar den nu nämnda definitionen att den av borgerskapet behärskade riksdagen behöll initiativet, eftersom SAP åren 1897—1902 bara hade en enda riksdagsman (Branting). I vilket fall som helst var det hela tiden oklart hur storstrejken skulle förverkligas. Skulle alla organiserade arbetare vara med eller möjligen bara arbetarna i vissa strategiska branscher, hur lång skulle strejken få vara, hur skulle dess ledning organiseras, hur skulle det slutliga beslutet fattas och hur skulle strejken finansieras?³⁴

I början av 1899 nådde debatten om storstrejken det stadiet att partiledningen var tvungen att vidta praktiska åtgärder. Alldeles i början av 1899 års riksdag överlämnade liberalerna en petititon i rösträttsfrågan med 364 000

³² SAP fjärde kongress 1897 s. 25—26.

³³ Se t.ex. PS prot. 19. 2. 1899. — En renlärig storstrejksteori presenterade t.ex. *Robert Ågren* i sin bok "Politisk storstrejk för allmän rösträtt" (1898), som rekommenderades i *Social-Demokraten* 4. 1. 1899.

³⁴ Se t.ex. följande VU och PS prot.: PS prot 4. 3. 1895, 19. 2.—20. 2. 1899 och 19. 3. 1899 och VU prot. 7. 10. 1897 och 31. 1. 1899.

underskrifter till regeringen. Kungen och regeringen samtyckte emellertid inte till några nya initiativ i rösträttsfrågan. Besvikelsen var stor även i den socialdemokratiska pressen.³⁵

På vårvintern samma år uppstod tvister inom den norrländska sågverksindustrin om arbetarnas rätt att ansluta sig fackligt. Sågverksägarna åberopade det faktum att fackföreningarna kollektivt hörde till det socialistiska SAP och förbjöd arbetarna att ansluta sig till det under hot om avskedande. Åtgärden var ett svar som var klart riktat mot grundandet av den fackliga centralorganisationen (LO) 1898.³⁶

Den tredje och största attacken mot arbetarrörelsen var stiftandet av den s.k. Åkarpslagen år 1899. Ändringen av brottsbalken innebar att uppmunt-
ran till strejk förbjöds och att strejkbryteri i själva verket gjordes lagligt. Lagändringen blev kring sekelskiftet den kanske viktigaste politiska stridsfrågan i Sverige för årtionden framåt.³⁷ Även med denna åtgärd försökte man hindra LO från att komma i gång. I VU talade man redan i slutet av januari 1899 om en storstrejk, men ärendet uppsköts till partistyrelsens sammanträde i februari.³⁸ Ziesnitz och Sterky hade förberett frågan och konstaterade att storstrejken debatterats i årtal utan att någonting konkret hade gjorts. De två föreslog en grundlig undersökning om huruvida storstrejken var möjlig att genomföra. Partistyrelsen beslöt därefter att kalla in de viktigaste personerna från tre partidistrikt, bl.a. representanter för olika fackförbund, för att klarlägga inom vilka områden strejken skulle kunna ordnas, vilken den lämpligaste tidpunkten var och hur man skulle få ihop pengarna.³⁹

I mars 1899 samlades 34 personer i Stockholm för att förhandla om de ovannämnda frågorna. Sterky konstaterade i sin inledning, att strejken skulle riktas mot riksdagen, inte mot väljarna. Transportarbetarförbundets ordförande Ch. Lindley motsatte sig starkt användandet av sitt eget förbund som en nyckelbransch och varnade i största allmänhet för ett misslyckande. Enligt C. E. Tholin var järnvägsarbetarna också en osäker faktor. Lindley kom med det originellaste förslaget; ett slags "guldstrejk" — han ansåg att alla arbetare borde börja kräva sin lön i guld.⁴⁰

Efter en livlig debatt vann Brantings förslag till slut med rösterna 19—9. Det innebar att agitationen för en storstrejk skulle fortsätta. Strejken skulle omfatta alla områden och vara "kort men intensiv". Så började partiledningens storstrejksteori anta fast form. Storstrejken innebar mer och mer en

³⁵ Social-Demokraten 4. 1. 1899 "Rösträttspetitionen framburen. Fiasko!", Arbetet 3. 2. 1899.

³⁶ Casparsson I s. 94 ff., Hallendorff s. 12 ff.

³⁷ Om stiftandet av Åkarpslagen se Eklund s. 98—104.

³⁸ VU prot. 30. 1. 1899.

³⁹ PS prot. 19. 2.—20. 2. 1899.

⁴⁰ PS prot. 19. 3. 1899.

stordemonstration, som skulle vara en mönstring av arbetarrörelsens masskraft.⁴¹

I augusti 1901 beslöt VU att föreslå partistyrelsen att en allmän och lika rösträtt skulle vara det slutliga målet för rösträttstaktiken. På väg till Köpenhamn till den skandinaviska arbetarkongressen höll partistyrelsens ledamöter ett extra sammanträde den 21 augusti i Malmö bakom lyckta dörrar. Där beslöts att storstrejk skulle utlysas just då riksdagen behandlade rösträttsfrågan. Samtidigt påbörjades insamlandet av en storstrejksfond. De organiserade arbetarna skulle bidra med en dagslön. Dessutom skulle en allmän omröstning om storstrejken hållas inom partiet. Resultatet av omröstningen skulle vara klart inför den extra partikongressen i april det följande året.⁴²

Den 10—13 april 1902 hölls en extraordinarie partikongress i Stockholm för att enbart behandla storstrejksfrågan. Sammanträdet gick inte helt i enighetens tecken, trots att partimedlemmarnas inställning var klar från omröstningen: cirka 90 procent av de 20 000 som givit sin röst stödde tanken på storstrejk. I början av sammanträdet kritiserade Kata Dalström Branting personligen för att denne strax innan mötet hade spritt osäkerhet med vissa artiklar i Social-Demokraten. Men frågan gällde egentligen hur storstrejken skulle tolkas, därför att Branting sade sig stöda föregående års kongressbeslut i Malmö om att massdemonstrationer skulle ordnas för att förbereda en "verklig storstrejk". Som så många gånger tidigare hänvisade han även denna gång till Belgiens storstrejksexempel. Där pågick just då stora demonstrationer för rösträtten.⁴³

På den extra partikongressen uppträdde också orubbliga motståndare till en storstrejk för första gången öppet. De mest betydande bland dem var Nils Persson, August Nilsson (i Kapparb) och metallarbetarförbundets ordförande Ernst Blomberg.⁴⁴

Bland de ivrigaste förespråkarna för storstrejken var gruvarbetaren C. L. Lundberg, som föreslog att en exekutivkommitté skulle tillsättas för att klarlägga ärendet. På förslag från det av Herman Lindqvist ledda niomannautskottet godkände mötet till slut ett förverkligande av storstrejken i en form av "kraftiga demonstrationer", vilket kan tolkas som en kompromiss. Till slut tillsattes ett speciellt storstrejksutskott för att sköta de praktiska arrangemangen. Ledamöter blev Joh. Andreasson, Branting, Dalström, Lindley, Palm, Tholin (som ordförande), Wickman (som sekreterare) Lindqvist, G. G. Magnusson, S. Persson, A. Sjöstedt och E. Söderberg.⁴⁵ Partipressen informerades om storstrejksbeslutet den 13 april. Storstrejksutskottet beslöt att ordna demonstrationer söndagarna den 20 och 27 april för

⁴¹ Ibid.

⁴² PS (s.k. Malmökongressen) prot. 21. 8. 1901.

⁴³ SAP storstrejks-kongressen 1902 prot. 11. 4. 1902 (AA).

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Ibid 12. 4. 1902.

att förbereda den egentliga strejken.⁴⁶ Båda dagarna deltog tiotusentals arbetare i demonstrationerna. I Lill-Jans i Stockholm den 20 april deltog cirka 25 000 personer.⁴⁷ Den 8 maj beslöt storstrejksutskottet att ordna en politisk storstrejk den 15 maj, när riksdagsdebatten skulle inledas. Det skulle bli svaret på statsminister von Otters rösträttsproposition, vars huvudpunkter gick ut på att sänka rösträttsstreetet från 800 till 600 kr., men höja åldersgränsen från 21 till 25 år. Dessutom skulle över fyrtioåriga gifta män få en s.k. extraröst.⁴⁸

Trots att den var kort blev 1902 års politiska storstrejk en seger för den svenska arbetarrörelsen. Strejken var fullständig: i Stockholm till exempel fungerade vatten och belysning enbart i riksdagshuset. Sammanlagt strejkade 120 000 arbetare, av vilka en tredjedel var i Stockholm. Hälften var dessutom oorganiserade, vilket efter alla förhandsuppskattningar var överraskande.⁴⁹ Branting krävde under riksdagsbehandlingen lika och allmän rösträtt för män, men förslaget fälldes som väntat med rösterna 155—68. Han fick ändå ett betydande antal liberaler bakom sig.⁵⁰ SAP såg det också en seger att regeringens förslag slutligen föll. Branting verkade, vilket vi tidigare konstaterat, som SAP:s ende riksdagsman 1897—1902.⁵¹ Han hade valts med 822 röster som fjärde namn på liberalernas lista i Stockholm. Efter att ha blivit vald beskrev Branting sin uppgift närmast som upplysnings- och propagandaarbete, en förberedelse för kommande tider.⁵²

Tack vare sin erfarenhet och bildning var det lätt för Branting att anpassa sig till riksdagsarbetet. Det störde honom heller inte nämnvärt att åtmostone en del borgerliga representanter var något reserverade mot den förste socialistiske riksdagsledamoten. Bland radikalliberalerna hade Branting dessutom samarbetsvilliga vänner sedan tiden för rösträttsrörelsen.

Åren 1897—1902 framlade Branting sammanlagt 13 motioner, vilket inte var mycket, men de var desto viktigare till sitt innehåll. År 1897 motionerade han om lika rösträtt vid stadsfullmäktigeval. Därefter kallades hans motioner alltid för socialismotioner. Förutom flera motioner i rösträttsfrå-

⁴⁶ Ibid. 15. 4. 1902.

⁴⁷ Social-Demokraten 21. 4. 1902. — Se även Redogörelse från A.P.:s V.U. afg. i sept. 1902 (i SAP/AA).

⁴⁸ Storstrejks-Utskottets prot. 8. 5. 1902.

⁴⁹ Om 1902 års storstrejk se t.ex. *Magnusson* II s. 43 ff., *Bäckström* I s. 263 ff. SAP försökte hela tiden hjälpa de arbetare som hade åtalats för strejken, se Storstrejks-Utskottets prot. 21. 4. 1902. Enligt SAPs egen utredning fick 60 arbetare tillsammans 10 års fängelsedomar och 3270 kr. böter. Partiet överklagade polisens åtgärder hos riksdagens justitieombudsman, se Fortsättning å redogörelse från A.P:s V.U., afg. i mars 1903 (SAP/AA).

⁵⁰ AK 1902 mot.nr. 181.

⁵¹ Se särskilt *Edenman* 1944 s. 179 ff.

⁵² *Branting* (Social-Demokraten 18. 1. 1897), jfr. *Edenman* 1944 s. 180.

gan föreslog han bl.a. en förbättring av arbetarskyddslagstiftningen för att förhindra arbetsolyckor.⁵³

Hjalmar Branting uppfattade inte sitt riksdagsuppdrag som ett sätt att framföra protester eller vara rabulist, vilket påstods i den borgerliga pressen.⁵⁴ Trogen sin natur följde han SAP:s linje. Partiet hade för det mesta ingenting att anmärka mot sin riksdagsrepresentants ställningstaganden. På den tiden fanns det heller inga som helst regler inom SAP om riksdagsmännens ansvar inför sitt parti. Fastän Branting ensam bestämde över sitt arbete i riksdagen, gjorde han det ändå så att hans verksamhet i stort tillfredsställde även andra ledande gestalter inom SAP. På samma gång motsvarade hans linje principer som framförts inom den internationella arbetarrörelsen. Denna taktik kulminerade i Sverige i just den tre dagar långa politiska storstrejken år 1902.

Partistyrelsen ingrep egentligen bara ett par gånger i Brantings förehanden i riksdagen, och i båda fallen var det Branting själv som tog initiativet. Först förhörde han sig den 20 februari 1899 om hur han borde förfara i rösträttsfrågan såvida ingen framförde ett förslag om allmän rösträtt i riksdagen. Partistyrelsen beslöt då enhälligt att arbetarpartiets representant skulle lägga fram en egen motion, där partiets principer kompromisslöst skulle framgå. A. C. Lindblad anmärkte att Branting i sin verksamhet borde försöka skilja sig mer från liberalerna än vad tidigare varit fallet.⁵⁵ Det andra ingreppet skedde när Branting under storstrejksmötet i Malmö 1901 frågade partistyrelsen hur han borde handla i rösträttsfrågan under den kommande riksdagen. Då beslöt partistyrelsen att han av taktiska skäl skulle stöda Julius Mankells motion om rösträtt för män.⁵⁶

Branting undvek medvetet att råka i konflikt med partimajoriteten, men detta innebar inte att han skulle ha handlat mot sina principer eller låtit bli att framföra sin ståndpunkt. Med endast en riksdagsledamot kunde SAP emellertid inte påverka den svenska riksdagens beslut särskilt mycket. De hårda rösträttsbestämmelserna gjorde att man inte ens kunde vänta sig att arbetarrörelsen skulle få ny parlamentarisk styrka särskilt snabbt. Därför var det nödvändigt att försöka utveckla den utomparlamentariska kampförmågan och bygga upp en så funktionsduglig organisation som möjligt.

3.1.6. Kännetecknen för SAP:s revolutionära inställning (sammanfattning)

I det avslutade avsnittet har vi påvisat det revolutionära innehållet i den

⁵³ *Edenman* 1944 s. 194—201.

⁵⁴ *Ibid.* s. 182—194.

⁵⁵ PS prot. 20. 2. 1899.

⁵⁶ *Ibid.*

svenska socialdemokratiska arbetarrörelsens politiska strategi genom att ganska SAP:s ideologi, organisation och konkreta politiska verksamhet. Frågan om SAP:s revolutionära inställning — liksom huvudproblemet i undersökningen, frågan om reformismens genombrott — kan inte lösas enbart på detta plan. Det väsentliga för utformningen av arbetarrörelsens praxis var de verksamhetsförutsättningar det rådande systemet skapade. De berörde såväl arbetsmarknadsrelationerna som det politiska systemet. Vi använder begreppet "politisk konjunktur" om den helhet de bildar.

Det svenska borgerskapets inställning till den svenska arbetarrörelsens organisering och dess krav var till större delen helt negativ. Vi har redan tidigare kort pekat på stiftandet av den s.k. Åkarpsslagen år 1899 och det samma år framförda organisationsförbudet som arbetarna påtvingades i Sundsvalls sågverksområde. Inte heller stiftandet av "munkorgslagen" mot "politisk agitation" samma år som SAP grundades var någon tillfällighet. Visserligen hade man försökt få in hårdare bestämmelser i strafflagen under hela 1880-talet, och alla socialdemokratiska tidningsmän från Branting till Danielsson hade suttit i fängelse i något skede mot slutet av detta årtionde. *Lindgren* (1927) har kallat åren 1886—88 för "åtalsperioden". Tillsammans fick de socialdemokratiska redaktörerna under denna tid fängelsedomar på 5 år och en månad, och böter på 825 kr.

År 1887 godkände riksdagen först en ändring av strafflagens tionde paragraf, fjortonde momentet, enligt vilket uppmaning till våld mot person eller samhället i det tryckta ordet var straffbart.¹ I ett tal som Branting höll i Lill-Jansskogen i Stockholm jämförde han situationen med Tyskland under Bismarcks regime och betecknade den nya lagen som "den lilla förberedande socialistlagen".²

Regeringen lade fram det egentliga förslaget till munkorgslag (av justitiedepartementets C. G. Örbom) bara fem dagar efter SAP:s konstituerande kongress. Många borgerliga tidningar hade uttryckligen krävt åtgärder för att dämpa och förhindra den socialistiska verksamheten. Örboms lagförslag gällde offentlig uppvigling till gärningar som stred mot strafflagen. Paragrafen var utan vidare ämnad att förhindra SAP:s revolutionära propaganda. Detta förhållande kom klart fram i Örboms motivering för förslaget: "De resolutioner, som å kongressen antagits, ådagalägga till fullo partiets fientlighet mot samhällsordningen och farligheten av dess strävanden".³ Det finns knappast någon annan arbetarrörelse som skulle ha fått ett klarare eller officiellare intyg för revolutionära halten av sin ideologi. De vänsterliberala tidningarna, särskilt Göterborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning och Dagens Nyheter motsatte sig också lagförslaget i frihetens namn.⁴

¹ Se *Eklund* s. 62—65.

² *Branting* T.o.skr. I s. 44.

³ *Eklund* s. 67.

⁴ *Ibid.* s. 70.

Första kammaren godkände lagen med rösterna 83—25, men i andra kammaren var motståndarna flera. Lagförslaget godkändes med rösterna 109—102 efter smärre revisioner, och därmed skapades ”munkorgslagen”. År 1906 dök ärendet upp igen i form av de s.k. Staaflagarna.⁵

Riksdagen 1899 innebar en klar högervändning inom svensk politik. Såsom vi har konstaterat tidigare, inleddes många aktioner mot arbetarklassen just det året. I bakgrunden låg den svindlande organisatoriska förstärkningen av den svenska arbetarrörelsen. Under högkonjunkturen i slutet av 1890-talet mer än fyrdybbledes partiets medlemsantal, medan fackföreningsrörelsen — som år 1898 grundade en ny facklig centralorganisation — under 1890-talet kunde öka sitt medlemsantal tiodubbelt.⁶

Föreningsfriheten var ännu inte tryggad i grundlagen i Sverige vid denna tid. Visserligen fanns det inte heller någon särskild lag som förbjöd fackföreningar, ifall föreningen i övrigt följde lagen. År 1899 inledde sågverksägarna i Sundsvallstrakten en klappjakt på sågverksarbetarna, och redan i början av februari hade 1 500 arbetare avskedats.⁷ Stödet från det nygrundade LO och från SAP:s partistyrelse förblev litet, och på många sågar hade arbetsgivarna nästan fria händer att utnyttja strejkbrytare. Arbetsgivarna motiverade sitt agerande med att fackföreningarna kollektivt tillhörde partiet.⁸ Statsminister Boström vädjade till samma argument när han svarade på Brantings interpellation.⁹

Den andra reaktionen på LO:s grundande var den tidigare nämnda Åkarslagen som kom till 1899. Lagen fick sitt namn efter dess upphovsman, bonderepresentanten Pehr Persson i Åkarp. Lagen blev det viktigaste debattämnet i svensk arbetsmarknadspolitik under flera decennier. Med stöd av lagen tog man in bestämmelser i strafflagen, enligt vilka ingen fick tvingas att delta i en strejk mot sin vilja och ingen arbetare fick hindras från att arbeta. (det s.k. arbetets frihet). I praktiken tillät lagen utnyttjandet av strejkbrytare och hindrade fackföreningarna från att använda strejkvapnet i dess effektivaste form. Straffet för lagbrott var ända till två års fängelse ifall våld eller hot användes för att hindra någon från att arbeta.¹⁰

Et annat svar från arbetsgivarna samma år 1899 var att grunda det ”gula” Svenska arbetareförbundet. Det intressanta var att David Bergström, socialdemokraterna gamle bundsförvant från rösträttsrörelsen, kom att stå i ledningen för denna borgerliga fackföreningsrörelse. Förbundets program var antisocialistiskt och dess grundidé riktade sig särskilt mot LO:s politiska natur och i synnerhet mot tvångsanslutningsparagrafen. Den verkliga moti-

⁵ Ibid. s. 122—128.

⁶ Om fackföreningsrörelsen på 1890-talets slut se *Lindbohm* 1938 s. 262 ff., *Casparsson* I s. 29.

⁷ *Hallendorff* s. 21 ff.

⁸ *Westerståhl* s. 62—63.

⁹ AK 1899:10:2 ff.

¹⁰ *Eklund* s. 95—104.

veringen för organisationen var utan tvivel ett försök att hindra arbetarna från att ansluta sig till en fackföreningsrörelse med klasskampsprinciper och som dessutom stod i nära förbund med det revolutionära arbetarpartiet.¹¹

Axel Danielssons sista artikel innan han dog i slutet av år 1899 var en kritik mot Svenska arbetareförbundet. Artikeln, som rubricerades ”Sista Stockholmspåhittet”, har ibland kallats Axel Danielssons politiska testamente till Sveriges arbetarklass. Danielsson ironiserar här på sitt eget sätt: ”Fackföreningsrörelsen i Sverige skall nu gå fram på två fronter — och därigenom bli mycket starkare. Ingen sprängning eller rivalitet, endast kärlek och samförstånd.”¹²

De svenska arbetsgivarna började organisera sig i stor skala kring sekelskiftet som en motvikt till koncentrationen i fackföreningsrörelsens uppbyggnad. År 1902 grundades Svenska arbetsgivareföreningen (SAF) som en särskild arbetsmarknadsorganisation. Arbetsgivarnas organisering i Sverige började relativt sent. År 1896 hade verkstadsindustrins arbetsgivare grundat den organisatoriskt starka Sveriges verkstadsförening.¹³

C. Hallendorff, som skrivit SAF:s historik (1927), betonade starkt vilken betydelse arbetarnas organisering och verksamhet hade som motiv för arbetsgivarorganisationernas grundande. Han nämner i synnerhet Sundsvallsstrejken, Norbergs gruvstrejk (1891—1892), organiseringsvisterna i Norrland (1899) och den politiska storstrejken år 1902. Dessutom har han offrat gott om utrymme åt LO:s grundade.¹⁴

Dessa reaktioner bland de borgerliga och hos statsmakten mot arbetarrörelsen i Sverige torde räcka för att beskriva den politiska konjunkturen i Sverige kring 1900. Den svenska arbetarrörelsens revolutionära politiska strategi kolliderade hårt mot dessa restriktioner, motstånd och förbud, som i sin tur drev SAP i en revolutionär riktning. I den tidigare forskningen har man inte undersökt den tidiga svenska socialdemokratins verksamhet i den politiska konjunkturens helhet. Huvudargumentet i *Tingstens* tolkning (1967, 1—2) finns i följande tankegångar: ”Den tidiga svenska socialdemokratien stod ideologiskt i nog totalt beroende av tyska, företrädesvis marxistiska inflytelser / . . . / Den svenska socialdemokratins ideologi var emellertid i de väsentliga punkterna utformad utan hänsyn till svenska förhållanden.”¹⁵ SAP:s program motsvarade m.a.o. aldrig de krav som det svenska samhället ställde, och programmet var blott och bart tysk importvara. Enligt *Tingsten* representerade partiet då inte den svenska arbetarklassen. *Tingsten* menar att SAP i teorin var marxistiskt i början, men huruvida det var revolutionärt, den frågan svarar han inte direkt på och framställer heller ingen klar fråga i

¹¹ Se t.ex. Dahlberg s. 24 ff., 32—33.

¹² Danielsson (Arbetet 13. 11. 1899).

¹³ Hallendorff s. 24—26.

¹⁴ Ibid. s. 99.

¹⁵ *Tingsten* II s. 353, I s. 354.

saken. Man kan emellertid läsa in en tolkning i hans text, enligt vilken SAP från början — trots sin ”doktrinär marxism” — godkände en i huvudsak reformistisk linje. ”Kampen för allmän rösträtt blev den givna taktiska linjen / . . . / Det socialdemokratiska partiet blev i sitt praktiska arbete förnämligast ett rösträttsparti.”¹⁶ Nu kommer vi mycket nära kärnan i *Tingstens* tolkning: har anser att förhållandet mellan revolution och reform är tudelad ett ”antingen — eller”. Han ser revolution som väpnat våld och ser all icke-våldstaktik som reformistisk taktik. Denna tudelade definition skymtar bl.a. fram när han ställer följande fråga: ”Hur skulle då socialismen vinna makten, på legal eller revolutionär väg, i demokratiska former eller icke?”¹⁷

Samma tänkesätt präglar också hans uppfattning om svenska revolutionärer, vilka han direkt förbinder med ungsocialisterna (anarkisterna): ”En mot den parlamentariska verksamheten fientlig, klart revolutionär riktning fortbestod dock inom partiet och gjorde sig särskilt gällande i början av 1900-talet / . . . / Men först genom Bergegrens och Schröders uteslutning ur partiet år 1908 kom konsekvensen att dras av den faktiska klyvning som länge förelegat.”¹⁸

Av citaten från *Tingstens* tolkningar framgår klart att han inte förstått den revolutionära strategin och taktiken bakom den andra internationalens ortodoxa riktning. Denna kritik kan bestyrkas enbart genom att hänvisa till andra internationalens resolutioner i London, Paris och Amsterdam, i vilka man betonar föreningen av den parlamentariska och utomparlamentariska verksamheten. Påståendet att anarkister var detsamma som revolutionärer står i strid med de båda internationalernas linje. Om man ville fortsätta resonera enligt *Tingstens* logik, borde SAP aldrig ha drivit på rösträttsreformen eller ställt krav i program, utan borde ha börjat förbereda en väpnad revolution.

Tingstens sakkunskap förefaller att i mycket bygga på källor i andra hand, särskilt Bernstein, Lassalle och Kautsky. På så vis innehåller hans tolkning av marxismen mycket, som aldrig stått i de marxistiska klassikerna.¹⁹ I det här avseendet ansluter sig också *Tingsten* till de nästan otaliga Marxkritiker, som kritiserar allt utom de ursprungliga texterna. *Tingsten* betecknar bland annat ”katastrof- och sammanbrottsteorin” som marxistisk, men Marx har de facto aldrig framfört den. Den var författad av Bernstein.²⁰

¹⁶ *Tingsten* II s. 354.

¹⁷ *Ibid.* s. 12.

¹⁸ *Ibid.* s. 40.

¹⁹ Jfr. *Gunnarsson* 1971 s. 115, 121—122 och *Gunnarsson* 1975 s. 223: ”Han (*Tingsten*) hade inte trängt in i Marx skrifter. Sin uppfattning av marxismen hämtade han ur andrahandskällor som Kautsky, Bernstein, Kelsen och Sombart.”; se även *Bergman, Franck, Karlsson* s. 22, *Ekdahl, Hjelm* s. 8—9.

²⁰ *Kautsky* 1899 B s. 42—49, *Bernstein* 1899 s. 66 ff. Jfr. *Gunnarsson* 1973 s. 213 f., 216—219, 223.

Av Kautsky verkar *Tingsten* ha anammat den ekonomiska determinismen och teorin om medelklassens försvinnande i och med att striden mellan de viktigaste klasserna i samhället skärps. Marx och Engels lade aldrig fram dessa teorier heller. Tvärtom kritiserade de skarpt detta slags teoretiserande.²¹

Utöver *Tingstens* verk kan man nämna några betydande avhandlingar som beskriver SAP:s tidiga historia: *Bäckström* (1971, 1—2), *Nordström* (1938) och *Lindgren* (1927 och 1936). Nämnas bör dessutom två verk som koncentrerar sig på SAP:s program: *Lindhagen* (1973) och "*Från Palm till Palme*" (1972). *Bäckströms* tolkning reflekterar den typiska "förrädarteorin", enligt vilken SAP i begynnelsen var ett revolutionärt parti, men att det inom partiet från början fanns "förrädare". *Bäckström* försöker påvisa en rak utvecklingslinje från Axel Danielsson genom ungdomdemokraterna till marxismen-leninismen och grundandet av Sveriges kommunistiska parti år 1921.

Dessutom försöker han bevisa att Branting var reformist från början och att denne medvetet försökte frigöra sig från marxismen. *Bäckström* lägger bl.a. mycket stor vikt vid att Branting i ett tal i Lund år 1900 ställde sig positiv till Bernsteins teorier.²² *Bäckströms* metod är egentligen "en upp och nervänd" version av *Tingstens*. Han försöker påvisa att marxismen skulle ha rotat sig i SAP, om inte Branting och hans kamrater skulle ha förrått partiets ursprungliga linje.

Lindgrens och *Nordströms* tolkningar avviker inte så mycket från *Tingsten*, som förefaller att ha ärvt vissa feltolkningar från dem eftersom han skrev senare än de. Två av de viktigaste exemplen på detta kan nämnas: föreställningen att ungsocialisterna var de "riktiga" revolutionärerna i den svenska arbetarrörelsen,²³ och Danielssons s.k. stora omvändelse till reformismen 1892.

I *Nordströms* grundliga och faktamässigt pålitliga verk om SAP:s utveckling 1889—1894 betecknas partimajoriteten, som röstade mot anarkisterna på partikongressen i Norrköping, som reformistisk. När *Nordström* granskar resolutionen från samma partikongress i "taktikfrågan", och våldsfrågan, konstaterar han: "Den godtagna kongressresolutionen innebar obestriddligen en klar reformistisk seger över den revolutionära gruppen." Det förefaller alltså som om *Nordström* ansåg att den ungsocialistiska linjen den "parlamentariska snigelvägen" var den verkliga revolutionära linjen.²⁴

Liksom *Nordström* förundrar sig *Lindgren* (1936) över SAP:s samarbete med liberalerna i rösträttsfrågan. Båda tolkar denna taktik som reformistisk kompromisspolitik. *Lindgren* skriver: "Den sydsvenska opportunitetspoliti-

²¹ MEW Bd. 22 s. 231 f.

²² *Bäckström* II s. 41, jfr även *Peters* s. 48.

²³ *Nordström* 1938 s. 329 f.

²⁴ *Ibid.* s. 333.

ken / . . ./ utgjorde en fortsättning av Danielssons taktiska linje från 1893.”²⁵

Lindgren -citaten anknyter direkt frågan om huruvida Danielsson ”omvändes” från revolutionär till reformist.

Troligen var *G. Magnusson*, som själv redan tidigt deltog i SAP:s verksamhet, den förste som framförde tanken på Danielssons berömda ”avfall”²⁶. Han hänvisar till Danielssons artikel den andra juli 1892, i vilken Danielsson gör upp ett bokslut över sitt förhållande till den revolutionära taktiken och storstrejken. Typiskt nog konstaterar han öppet att han ändrat åsikt: ”Jag har börjat kompromissa med den intelligenta bourgeoisie, emedan jag lärt mig inse, att det / . . ./ finns en gränsklass / . . ./ Jag vill reformera därför att vissa reformer tillskynda den stora massan och därmed i längden hela samhället positiva fördelar.”²⁷

Senare har ungdomdemokraternas ledare *Z. Höglund* (1928), *Lindgren* (1936), *Nordström* (1938 och 1939) och *Tingsten* (1967) dragit samma slutsatser som *Magnusson*. Danielssons ”avfall” var orsaken till en av hans många tvister med *Branting* och *Sterky*. Denna hetsiga taktikdebatt varade ända till 1895.²⁸

Ändå kan man tolka Danielssons taktiska vändning på ett annat sätt: han började slutligen bli på det klara med vad ett samarbete med det radikala borgerskapet innebar; hurdana de revolutionära reformerna var och hur de skulle drivas. Däremot var *Branting* och *Sterky*, som de tidigare nämnda forskarna inte ansåg vara några ”revolutionära marxister”, utan fortfarande betagna av den lassalleska tolkningen av det reaktionära borgerskapet. *Dahlberg* har mycket riktigt konfunderad konstaterat: ”Paradoxalt nog syntes Danielsson bli mindre revolutionär när han frigjorde sig från Lassalle och närmade sig Marx—Engels.”²⁹

Vi har redan tidigare kritiserat debatten om huruvida Danielsson och/eller *Branting* var marxister. Frågan har ställts av bl.a. *J. Lindhagen* (1973), som tillsammans med *Gunnarsson* (1971) företräder en riktning, enligt vilken SAP från början representerade grundtankarna i den revolutionära marxismen. *Lindhagen* betonar bland annat *Brantings* strävan att utnyttja rösträtsreformen som ett revolutionärt vapen. Han påpekar emellertid mycket riktigt, att *Branting* i själva verket inte var någon nyskapande teoretiker och inte heller försökte bli en sådan. Den praktiska politiken låg närmare till för honom.³⁰

Frågan om huruvida *Branting* och Danielsson anammade den marxistiska teorin är inte primär för denna undersökning. Men ett svar på frågan måste ändå bli entydigt nekande. Dessutom kan det påvisas att Danielsson trots sin

²⁵ *Lindgren* 1936 s. 87.

²⁶ *Magnusson* I s. 199 f.

²⁷ *Danielsson* (Arbetet 2. 7. 1892).

²⁸ *Höglund* 1928 s. 267—268, *Lindgren* 1936 s. 87—90, *Nordström* 1938 s. 427—436 och 1939 s. 40, *Tingsten* I s. 165—169. Se även *Palmgren* 1975 s. 85—87.

²⁹ *Dahlberg* s. 45.

³⁰ *J. Lindhagen* s. 81—91 (kapitel ”Var *Branting* marxist”), jfr. *Gunnarsson* 1971 s. 123 ff.

tidiga död rätt grundligt hann studera viktiga marxistiska teorier, och tveklöst utvecklades till en självständig teoretiker; han t.o.m. rättade till missuppfattningar i Erfurtprogrammet, vilka bland annat berörde Kautskys tolkning av medelklassens försvinnande. Även Branting påvisade i sin förklaring till det svenska partiprogrammet hur Kautskys uppfattning om "sjunkande mellanlager" var oriktig; "Dessa 'uppkommande nya'. — de äro verkligen något nytt i ett socialistiskt program."³¹ Å andra sidan erkände Branting i detta sammanhang att Bernstein t.o.m. gått längre än det svenska programmet, vilket påvisar Brantings missuppfattning om skillnaderna mellan Kautsky och Bernstein.

På den idéhistoriska nivån kan man vidare peka på två tolkningar, som innehåller många riktiga iakttagelser. *Dahlberg* (1972) har lagt fram en utomordentligt träffande sammanfattning av innehållet i SAP:s program från år 1897: "Strategi utan taktik — mål utan medel."³² Man kan vara helt ense om detta, eftersom sammanfattningen på en gång beskriver problemen i andra internationalens alla erfurtska partiprogram, och parollen reflekteras även tydligt i Engels kritik av Erfurtprogrammet.

Även för SAP var det mycket oklart hur övergången till socialism skulle ske, vilken statens roll skulle vara, vad partiet i praktiken skulle göra.

I sin opublicerade forskningsrapport har *Gynnå* och *Mannheimer* debatterat relationen mellan den fackliga och politiska rörelsen under de första åren och SAP:s uppfattning om staten. De anser att SAP:s ideologi präglades av ett underordnat förhållande till fackföreningsrörelsen, eftersom partiet i själva verket var beroende av sina medlemmar. Som tillhörde fackföreningarna. *Gynnå* och *Mannheimer* betecknar SAP:s ideologi som trade-unionistisk, vilket kan tolkas så att de inte anser partiet vara revolutionärt. Dessutom fanns det enligt dem från början dunkla formuleringar i SAP:s statsuppfattning, bl.a. en idé om staten som en "neutral" kraft utanför klasserna.³³

Den senare tankegången kunde man kanske motivera från en teoretisk synvinkel, men å andra sidan var statsteorin knappast klarare hos något annat parti i andra internationalen. Det finns motiveringar för tanken om den trade-unionistiska betoningen, men frågan bör inte påängteras för mycket. SAP var visserligen beroende av fackföreningarnas kollektivanslutning och kunde inte klart skilja åt den fackliga och politiska strategin. Men man skall komma ihåg, att SAP genom att godkänna kollektivanslutningen först och främst försökte stärka sin utomparlamentariska politiska aktionsförmåga.

³¹ *Branting* T.o.skr. I s. 288—289.

³² *Dahlberg* s. 45.

³³ *Gynnå* och *Mannheimer* s. 90—91, jfr. *Bergman, Franck, Karlsson* s. 30—31, jfr. även *Busck, Christensen, Jepsen* s. 94.

Det framgår av den här kritiken, att frågan om huruvida SAP var revolutionärt eller reformistiskt har försökt lösas som ett rent idéhistoriskt problem. *Tingsten* såg SAP:s ideologi som en tysk importvara, som emellertid inte passade in i svenska förhållanden. *Lindgren* och *Nordström* kom redan tidigare fram till samma uppfattning. Den svenska socialdemokratien var alltså från början reformistisk i grunduppfattningen. *Bäckström* åter tolkar SAP:s ideologi som en strid mellan "gott" och "ont" medan *Gunnarsson* och *Lindhagen* försöker bygga en kontinuerlig marxistisk socialism inom SAP fram till våra dagar.

Författarna har i själva verket kommit fram till rätt olika resultat utgående från det skriftliga källmaterialet om den svenska arbetarrörelsens verksamhet. För många har det inte heller legat särskilt fjärran att bearbeta resultaten i enlighet med den egna subjektiva politiska synen. Den inre logiken i en dylik undersökningsmetod ger inte rum för frågan, varför SAP:s ideologi formades till vad den blev under 1890-talet.

* * *

Utvecklingen av den svenska arbetarrörelsen från en instinktiv, förrevolutionär proteströrelse till ett revolutionärt arbetarparti under 1890-talet återspeglar verkligheten för den svenska arbetarklassen under monopolkapitalismens genombrottsår. Förutsättningarna för arbetarklassens konstituering berodde på arbetarklassens ställning inom ramen av utbredningen av lönearbetet, utvecklingen av villkoren för reproduktionen av varan arbetskraften och uppkomsten av nationella arbetsmarknader.

Utgående från de förändringar, som under monopolkapitalismens förhållanden ägt rum i lönearbetarnas ställning, utredes här hur arbetarrörelsens politisk-ideologiska konstituering och förhållandet mellan denna och den sociala konstitueringen har utvecklats till en revolutionär strategi. Produktionens tilltagande samhällliga natur påverkade lönearbetet så, att också villkoren för arbetskraftens reproduktion till sin karaktär blev samhällliga. Härigenom lades grunden för uppkomsten av en massarbetarrörelse, i vilken den politiska och fackliga arbetarrörelsens verksamhetsförutsättningar och strävanden sammanflätades.

I ett tidigare skede hade den fackliga organiseringen återspeglat arbetsmarknadens lokala begränsning och den samhällliga arbetsfördelningens låga nivå. Bundenhet till en viss facksektor och betoning av yrkesskicklighet var pregnanta drag. Monopolkapitalismen krossade i hög grad de lokala patriarkaliska förhållandena; i patronens ställe inträdde det opersonliga finanskapitalet med dess tjänstemän. Produktionens mekanisering likrikade arbetarnas ställning, vilket återspeglades i att klyftan mellan de yrkeskunniga och icke yrkeskunniga delvis slöts. Arbetaridentiten och klassolidariteten förstärktes av att storproduktionen koncentrerade arbetarna till städernas arbetarkvarter eller till landsbygdens industricentra.

Den tidiga politiska arbetarrörelsen växte jämsides med det radikala bor-

gerskapets medborgarrättsrörelse. Den fria arbetaren var också vorden en individ i det kapitalistiska samhället och kunde börja fordra de medborgerliga rättigheter, som fattades honom, det vill säga börja förverkliga idealen från den borgerliga revolutionen. Ur denna aspekt föregicks också i Sverige den revolutionära arbetarrörelsen av en tidig extrem demokratisk ideologi och en utopisk socialism. Genom att masskraften bakom dessa målsättningar kom att utgöras av fackföreningsrörelsen, förenades arbetarklassens politisk-ideologiska konstitueringsrörelse. I SAP:s politiska strategi förenades utvecklingen av arbetarrörelsens krav gentemot staten, vilka varit parallelt dels krav på medborgerliga rättigheter och dels politiska krav framspungna direkt ur lönearbetarställningen. Grundvalen för detta var förändringen av statens kraktär, att den socialpolitiska aktiviteten i allt större skala utsträcktes att omfatta arbetskraftens reproduktionsprocess. Genom att problemen ”politiserades” kunde man forma en strategi gentemot staten — en strategi, som också berörde den direkta lönearbetarställningen.

Både den politiska och den fackliga arbetarrörelsens verksamhet och strävanden stötte på borgerskapets och statens stelhet i 1890-talets Sverige. Kraven från arbetarnas organisationer undertrycktes och man försökte även lagstiftningsvägen hindra verksamheten. Detta berodde på att arbetarrörelsen hade utvecklats till ett hot mot det rådande systemet. Situationen som sådan var ägnad att radikaliserar arbetarrörelsens strategi och ideologi. I inledningskapitlet illustrerades arbetarrörelsens revolutionära kännetecken med hjälp av huvudlinjens ideologi i andra internationalen, den kautskyistiska tolkningen av marxismen. Avsikten härmed var att identifiera det forskade fenomenet, att inledningsvis definiera begreppet revolutionär. En komparation av den historiska utvecklingens yttre uttrycksformer kan inte heller utgöra det slutliga svaret på forskningsproblemet. Oberoende härav har det påvisats, att SAP:s ideologi synnerligen starkt utvecklades i samma riktning som internationalsens huvudlinje, och att den svarade mot kännetecknen som getts på kautskyismen. Kautskyismen stärkte sin position genom den förebild, som programmet i Erfurt utgjorde, och genom internationalsens beslut i London (1896), i Paris (1900) och i Amsterdam (1904).³⁴

Under årens lopp började kautskyismens ställning försvagas. Orsakerna till detta låg i själva kautskyismen och blev uppenbara också genom SAP:s utveckling. Med rätta har kautskyismen kallats ”bidande revolutionism”³⁵;

³⁴ Se t.ex. *Braunthal* I s. 251 ff. 267 f. I omröstningen efter den stora taktikdebatten i Amsterdam nedlade SAP sin röst tillsammans med Argentina, Belgien, Danmark, Holland och Schweiz. Detta beslut är svårt att förklara, men efter kongressen skrev *Branting* (T.o. skr. IX s. 199): ”Men det var helt visst ingen tillfällighet, att denna gång en hel grupp av mindre länder med relativt väl utvecklad arbetarrörelse samlade sig på kongressen till en medlande makt mellan extremerna”. Medlingstanken är kanske en naturlig förklaring, men å andra sidan ville SAP inte mera öppet förklara sin inställning till striden som i Sverige höll på att få en reformistisk lösning. *Ny Tid* 27. 8. 1904, *Social-Demokraten* 10. 9. 1904.

³⁵ Se t.ex. *Groh* s. 59, *Fricke* s. 14.

primärt skedde en naturlagsenlig utveckling av kapitalismen, och arbetarrörelsen hade blott att vänta på att situationen mognade. Under det man väntade blev den viktigaste uppgiften att öka arbetarrörelsens klasstyrka och att skapa bättre verksamhetsförutsättningar. Just på detta byggde uppfattningen, att man i kampen för bättre verksamhetsförutsättningar i den politiska rörelsen borde vinna fackföreningsrörelsens masstyrka till stöd.³⁶

Olöst förblev problemet hur dessa strävanden förhöll sig till den socialistiska målsättningen. Kautskyismens ideologi hade synnerligen få praktiska strategiska råd att komma i fråga om hur man borde göra bruk av den ökade klasstyrkan, och så begynte klasstyrkan identifiera sig med bredden hos understödet och organisationernas egenvärde. På basen av dessa observationer kunde man anta, att den reformistiska strategins tillväxt kan ha inletts i kautskyismens sköte utan att ge något återsken på det ideologiska planet. Också med tanke på SAP:s reformistiska utveckling utgör denna hypotes i fortsättningen ett betydelsefullt forskningsproblem.

3.2. Organiseringen av den svenska arbetarklassen

I detta avsnitt försöker vi ännu inte klarlägga sambandet mellan den svenska arbetarrörelsens hela organisationsform och strategi, utan vi återkommer konkret till detta i kapitel 3.4., efter att ha granskat förändringen av SAP:s politiska strategi. Till en början klarlägger vi den svenska arbetarklassens politiska och fackliga organisering förbunden till utvecklingen av lönearbetet och reproduktionen av arbetskraften som en vara. Vi undersöker närmast hur långt organiseringen nådde och i vilken mån de olika skiktens ställning inom arbetarklassen reflekterades på organiseringsnivå. I detta sammanhang är det också viktigt att granska den sociala rekryteringbasen för arbetarrörelsens ledning.

Olikheterna i utgångspunkterna för den fackliga och politiska organiseringen hör samman med att arbetarnas problem reflekterades på olika "nivåer" i samhället. Även om det inte är fruktbart att i alltför hög grad särskilja den fackliga och den politiska grenens verksamhetsförutsättningar (därför att gränsen är ingalunda klar), är det viktigt att ta ställning till bådas roll i arbetarrörelsens strategi. Skillnaderna har sin grund i utvecklingen av arbetskraftens reproduktionsprocess. Den fackliga organiseringen utgår från en sälj- och köpsituation mellan arbetskraftens köpare och säljare, varför den fackliga organiseringen på sätt och vis är en "enklare" och "ursprungligare" form av organisering. Den politiska organiseringens grund låg i

---

³⁶ *Kautsky* 1892 s. 206 ff. (kap. 8. "Gewerkschaftsbewegung" och 9. "Der politische Kampf"). "Schon die Bedürfnisse des rein gewerkschaftlichen Kampfes zwingen die Arbeiter, politische Forderungen aufzufallen" (s. 217).

själva staten: kraven på politiska verksamhetsmöjligheter, och å andra sidan statens agerande. I den politiska organiseringen innehålls även konflikter som uppstår på "politisk nivå". Ibland kan den fackliga organiseringen utgöra ett slags bro till den politiska organiseringen; ¹tidigare har vi sett gott om svenska exempel på detta. I själva verket återspeglas en sådan situation redan i att grundandet av SAP baserades på facklig kollektivanslutning.²

SAP:s organisationsstruktur och relationerna mellan den fackliga och politiska arbetarrörelsen var före tvångsanslutningen rätt lösa. På 1894 års partikongress hade en särskild partistyreelse med ett verkställande utskott grundats; dessa utövade makten under tiden mellan partikongresserna. Systemet med tre distrikt avskaffades av kongressen år 1900 och ersattes med lokala arbetarkommuner, till vilka såväl de politiska som de fackliga föreningarna anslöt sig kollektivt. Partiets tillväxt och framför allt det ökande valarbetet och den växande mängden av andra praktiska uppgifter ledde sig att partikongressen år 1905 rekommenderade att arbetarkommunerna, "där så ske, skulle sammansluta sig provinsvis", d.v.s. bilda ett slags distrikt. Distriktssystemet förverkligades slutgiltigt på 1911 års kongress så att gränserna i stort följde valdistriktens.³

Hur rekryteringen till den politiska och fackliga arbetarrörelsen skedde och hurudan relationen mellan dessa två var, är frågor som är centrala; för denna undersökning är de viktigare än den egentliga partiorganisationen. Den tidigare nämnda tvångsanslutningsparagrafen avskaffades på LO:s kongress år 1900 därför att "den klart hade stört den nya centralorganisationens utveckling och skapat inre stridigheter".⁴

Den ursprungliga idén bakom tvångsanslutningen var att förstärka partiets led med den fackligt organiserade arbetarmassan, men på samma gång hade tvångsanslutningen lett till att gränsdragningen mellan arbetsuppgifterna för arbetarrörelsens olika grenar hade blivit oklar och framför allt förhindrat en utveckling av partiets ideologiska linje. SAP hade klart blivit beroende av fackföreningsrörelsens massor. Kring sekelskiftet utgjordes medlemmarna till 97 procent av sådana som anslutits via fackföreningarna. Avskaffandet av tvångsanslutningsparagrafen gjorde emellertid inte slut på

¹ Jfr. *Deppe* 1971 s. 60 ff., *Vester* s. 392 ff., *Busck, Christensen, Jepsen* s. 94 ff., *Olofsson* 1979 s. 117 f.

² Jfr. *Deppe* 1971 s. 194 f., *Fricke* s. 5 f., *Vester* s. 395. *Sigfrid Hansson* (1934 s. 7) uppfattade samma sak så här: "Gentemot den makt som arbetsgivaren kunde tillgodogöra sig, tack vare de kollektiviserade tekniska arbetsmedlen, tvingades arbetarna därför att ställa den kollektiviserade arbetskraften, och fackföreningen blev ett uttryck för arbetskraftens och arbetsvillkorens kollektivisering."

³ Om partiets organisation se särskilt *Organisationsutredningen 1911* s. 4—15. Se även *S. Hansson* 1923 A s. 79 ff., *Hansson, Landquist* s. 64 ff., *Kjellvard* s. 75 ff. 1911 års utredningsresultat publicerades i *Tiden* av *S. Hansson* 1913 s. 97—107.

⁴ LO andra kongress 1900 s. 22 ff., beslut s. 24.

tvisten om kollektivanslutningen, eftersom majoriteten av SAP:s medlemmar även efter detta i praktiken rekryterades via fackföreningsrörelsen. Inom både partiet och fackföreningsrörelsen debatterades den s.k. särskiljningsfrågan i årtal, d.v.s. separeringen av den politiska och fackliga arbetarrörelsens verksamhetsområden.⁵ Kollektivmedlemskapet avskaffades aldrig slutgiltigt, men dess former förmildrades. LO:s fjärde kongress år 1906 avskaffade paragrafen, som uppmanade fackföreningarna att med alla till buds stående medel främja fackföreningarnas anslutning till partiet.⁶ År 1908 godkände SAP:s partikongress den s.k. reservationsrätten. Den gällde enskilda medlemmars rätt att träda ut ur partiet, fastän organisationens majoritet stod bakom beslutet.⁷

I det följande undersöker vi på följande tre nivåer hur den svenska arbetarklassen rekryterades till arbetarrörelsen: den fackliga organiseringsaktiviteten (LO och utomstående förbund), organiseringen inom olika industrigrenar, samt arbetarnas anslutning till SAP yrkesvis. Dessutom granskar vi hur stor andel den kollektiva respektive den individuella anslutningen till SAP utgjorde. Uppenbarligen tillförlitliga siffror kan man hitta i partistyrelsens årsrapporter⁸ och i den år 1911 gjorda organisationsutredningen. Det är svårare att dra exakta slutsatser om LO:s och de olika förbundens organiseringsgrad, därför att det kunde finnas flera förbund inom samma område. Därför ger industristatistikens uppgifter om antalet arbetare på området jämfört med förbundens medlemsantal inte en riktigt korrekt bild av organiseringsaktiviteten. Eftersom industri- och gruvarbetarna, hantverkarna, och arbetarna inom tertiärsektorn bokförts skilt för sig, har siffrorna här sammanslagits.

Såväl den politiska som den fackliga organiserings stora uppsving skedde mot slutet av 1890-talet, eller precis vid den tidpunkt som vi tidigare definierat som monopolkapitalismens inledningsskede. Medlemsantalet ökade oavbrutet och parallelt. De förbund som stod utanför LO utgjorde en allt mindre del av fackföreningsrörelsen fram till år 1906. Depressionen under de följande åren och storstrejken 1909 förlamade såväl partiet som LO. Ett nytt uppsving började för båda efter 1911, men bara cirka två tredjedelar av toppsiffrorna från 1907 uppnåddes fram till år 1914.⁹

I den svenska arbetarrörelsen föregick den fackliga organiseringen den politiska och inverkade via kollektivanslutningen på SAP:s sammansättning.

⁵ Lindbohm 1938 s. 220. Om debatten se Westerstähl s. 220 ff., Casparsson I s. 161 ff.

⁶ LO fjärde kongress 1906 s. 113 ff.

⁷ SAP sjunde kongress 1908 s. 95.

⁸ I PS berättelser har uppgifterna rapporterats så, att det framgår vilka fackföreningar på motsvarande orter hade anslutit sig till arbetarkommunen.

⁹ Se tab. 35.

Tabell 35. Medlemsantalet i SAP, LO och förbund utanför LO åren 1889—1914 (absoluta tal).

År	SAP	LO	Utomstående förbund
1889	3 194		4928
1890	6 922		8392
1891	7 534		9386
1892	5 630		9547
1893	6 571		10245
1894	7 625		11523
1895	10 250		15191
1896	15 464		23312
1897	27 136		37275
1898	39 476		59429
1899	44 489	37 523	26678
1900	44 100	43 575	22254
1901	48 241	42 329	25020
1902	49 910	39 545	26954
1903	54 552	47 820	20268
1904	64 835	81 736	16142
1905	67 325	86 635	17445
1906	101 929	144 395	35249
1907	133 388	186 226	44441
1908	112 693	162 391	50510
1909	60 813	108 079	39812
1910	55 248	85 176	32805
1911	57 721	79 926	33972
1912	61 000	85 522	35987
1913	75 444	97 252	
1914	84 410	101 207	

Källor: PS ber., Statistiska uppgifter tab. I s. 8—9.

Tabell 36. Den fackliga anslutningen bland industriarbetarna och hantverkarna inom några industrigrenar åren 1896—1912 (siffrorna i procent) samt fackföreningsrörelsens, LO:s och SAP:s procentuella andel av det totala antalet lönearbetare.

	1896	1898	1900	1902	1904	1906	1908	1910	1912
Industrigen									
Grafiska arbetare	37,9	42,9	45,6	57,1	60,0	62,3	66,7	48,8	42,5
Metallarbetare	10,0	13,7	18,4	22,4	25,9	34,2	41,3	38,7	27,5
Skoarbetare	..	..	..	78,1	83,7	69,8	78,2	54,4	42,6
Träarbetare	42,9	62,9	39,3	41,6	56,5	78,8	89,0	50,4	53,7
Tobaksarbetare	31,7	33,3	35,5	35,5	44,7	46,9	50,0	46,7	38,3
Gruvarbetare	1,8	2,0	3,3	3,6	4,5	12,5	14,2	10,3	4,1
Stenarbetare	..	41,9	42,7	20,3	24,6	36,7	48,4	26,8	28,1
Sågverksarbetare	..	10,8	3,5	3,7	4,3	23,1	29,8	10,3	12,7
Hantverkare	..	7,0	6,8	8,9	11,1	20,0	..	..	..
Textilarbetare	..	1,4	1,6	2,1	3,0	15,7	14,7	4,4	3,4
Bryggeriarbetare	..	..	20,7	33,9	34,8	37,9	46,0	35,5	24,1
Hela fackför.rörelsen	8,8	18,9	19,4	19,6	27,4	46,3	56,2	30,6	31,0
LO	..	..	12,9	11,7	22,9	37,2	42,8	22,1	21,8
SAP	5,9	12,5	13,0	14,7	18,2	26,3	29,7	14,3	15,5

Källor: PS ber., Statistiska uppgifter (LO 1912) och Statistisk översikt.

De tidigare nämnda tendenserna kommer fram i organiseringen inom olika industrigrenar. Slutsatserna rubbas emellertid av ovannämnda statistiska svårigheter, av vilka det viktigaste är att en industrigren ingalunda är synonym med ett förbund, utan det kunde finnas flera förbund inom samma område. Å andra sidan kunde olika yrkesgrupper inom några sektorer var anslutna till ett förbund. Ett dylikt förbund var Grov- och fabriksarbetareförbundet, som ända till storstrejken år 1909 var LO:s största förbund (40 000 medlemmar år 1908).¹⁰ Den här sortens förbund är orsaken till att man t.ex. varit tvungen att lämna en undersökning av pappersarbetarnas organisering därhän.¹¹ Det är också besvärligt att skilja åt industriarbetarna, hantverkarna och arbetarna inom tjänstesektorn. Idén med tabellerna är att ge en så beskrivande bild som möjligt av de allmänna tendenserna av organiseringaktiviteten på grundval av tillgängliga uppgifter.

Siffrorna beskriver klart skillnaderna mellan å ena sidan den gamla arbetaristokratien — hantverkarna — och de utbildade arbetarna. Av de senare stod majoriteten utanför förbunden, och de förbund, ändå representerar denna grupp, ligger klart under genomsnittet för anslutningen. Dessutom verkar det som om storstrejken i första hand skulle ha lamslagit just de förbund, som klarast representerade icke yrkeskunniga arbetare. Detta gäller även för såväl textil-, sågverks-, och gruvarbetarna som för fabriks- och grovarbetarna, vilkas fackanslutning på ett par år rasade till två tredjedelar av toppnivån.¹² Dessutom har man skäl att anta att de yrkeskunniga arbetarna organiserade sig mycket aktivare än andra inom förbunden.

Det faktum att cirka 56 procent av arbetarklassen år 1908 var fackligt ansluten, men knappt 30 procent politiskt, förstärkte klart de yrkeskunniga arbetarnas ställning inom organisationerna.¹³

Det finns inga detaljerade uppgifter om yrkenas fördelning inom arbetarrörelsen men utvecklingens inriktning torde klart framgå av att anslutningen till förbund som representerade yrkeskunniga arbetare i genomsnitt var minst femdubbel jämfört med sågverksarbetarna och tiodubbel (1910) jämfört med textilarbetarna, och att majoriteten av de icke yrkeskunniga var helt oorganiserad.

¹⁰ Statistiska uppgifter tab. I s. 8—9. Jfr. *Karlbom, Petersson* I s. 286. I LO:s organisationsutredning 1912 ingår uppgifter om strukturen av medlemskåren i olika fackförbund; se LO 1912 II s. 14 ff. Således var hälften av Grov- och fabriksarbetareförbundets medlemmar grovarbetare och hälften yrkesarbetare i olika industrigrenar.

¹¹ Enligt LO-utredningen skulle organiseringsgraden (1908) i olika industrigrenar ha varit följande: bageriindustri 37 %, boktryckeriindustri 68 %, bryggeriindustri 34 %, byggnadsarbetare 57 %, byggnadsämnesindustri 30 %, fabriksarbetare 34 %, grunindustri 47 %, järn- och metallindustri 41 %, järnvägsmän 80 %, kommunalarbetare 52 %, läder- och skoindustri 45 %, pappersindustri 41 %, post-, telegraf- och tullmän 72 %, skrädderiindustri 25 %, stenindustri 55 %, sågverksindustri 31 %, textilindustri 18 %, tobaksindustri 52 %, transportarbetare 34 %, träindustri 43 % samt väg- och vattenbyggnadsarbetare 39 %. Se LO 1912 II s. 54.

¹² Se tab. 36.

¹³ Se tab. 37.

I begynnelsen var SAP nästan helt ett hantverkarparti. Mot slutet av 1890-talet började industriarbetarnas snabba organisering, vilket ledde till att medlemsantalet nådde en kulmen i början av 1900-talet. År 1911 var 84,1 procent av SAP:s medlemmar arbetare inom sekundärsektorn, 14,4 procent inom tertiärsektorn och bara 1,5 procent inom primärsektorn. Motsvarande siffror för hela arbetarklassen var 41,9, 13,5 och 44,6 procent. Det fanns bara 63 kollektivtanslutna lantarbetare inom SAP (0,1 procent). Detta speglar deras dåliga fackliga organisation. Den fackliga organiseringen inom tertiärsektorn vilade helt på transpott- och järnvägsarbetarna, medan bara cirka 300 lagerarbetare och butiksbiträden hade anslutit sig.¹⁴

Tabell 37. Sammansättningen av SAP:s medlemskår år 1911 Kolumn 1. och 2. till SAP kollektivtanslutna fackföreningsmedlemmar (absoluta siffror och i procent), Kolumn 3. Till partiet anslutna medlemmar av motsvarande förbund (i procent), Kolumn 4. De SAP-anslutnas procentuella andel av alla arbetare i sektorn, Kolumn 5. Den fackliga anslutningen inom området i fråga, Kolumn 6. Den procentuella andel som varje sektors arbetare utgör av hela arbetarklassen (enligt 1910 års folkräkning).

Område	1.	2.	3.	4.	5.	6.
Metallarbetare	14641	28,6	63,0	17,1	38,7	14,3
Fabriks och grovarbetare	4571	8,9	39,7	..	..	..
Träarbetare	4543	8,9	72,2	11,9	50,4	6,3
Transportarbetare	3280	6,4	80,3	12,1	15,1	4,5
Järnvägsarbetare	2833	5,5	14,6	9,8	65,8	4,8
Murare	2521	4,9	68,9	15,9	22,9	2,6
Skoarbetare	2224	4,3	75,6	12,3	54,4	3,0
Skräddare	1560	3,1	75,5	9,2	13,0	2,8
Gjutare	1454	2,8	59,2	..	..	2,7
Målare	1346	2,6	86,3	11,3	15,9	2,0
Tobaksarbetare	1317	2,6	76,2	35,7	46,7	0,6
Sågverksarbetare	1247	2,4	34,1	3,8	10,3	5,5
Bryggeriarbetare	1170	2,3	82,5	29,3	35,5	0,7
Gruvarbetare	684	1,3	52,7	5,7	10,8	2,0
Stenarbetare	621	1,2	16,7	2,9	26,8	3,6
Grafiska arbetare	558	1,1	14,8	7,0	48,8	1,3
Textilarbetare	518	1,0	36,2	1,2	4,4	7,3
Jordarbetare	63	0,1	9,0	0,0	..	..
Andra	6713	12,0	—	—	—	—
Summa	51098	100 %	(genomsnitt)	8,5	25,9	—

Källor: Organisationsutredningen 1911, Folkräkningen 1910, Statistiska uppgifter tab. I s. 8—9.

¹⁴ Organisationsutredningen 1911 s. 16—20.

Av statistiken från år 1911 kan man sluta sig till att de yrkeskunniga arbetarnas ställning inom partiet verkligen var betydande: var fjärde partimedlem var metallarbetare om man räknar med även gjutarna.

Fastän alla inte var yrkeskunniga, hörde en betydande del av dem ändå till de bästavlönade grupperna. Om man dessutom lägger till den gamla arbetararistokratin, d.v.s. hantverkarna (cirka 12 000), järnvägsarbetarna, samt de yrkesmän som troligen kommit via industri- och grovarbetareförbundet, förstärks bilden av ett SAP som behärskades av en arbetararistokrati. Slutsatsen kan endast bli summarisk, men av SAP:s 51 000 kollektivanslutna medlemmar 1911 tillhörde minst tre fjärdedelar det översta skiktet av arbetarklassen. År 1911 var andelen kollektivanslutna utomordentligt stor, fastän deras andel gradvis minskade. Bara 16 000 av SAP:s 64 000 medlemmar hade gått med individuellt. De resterande 4 procent var kollektivt anslutna kvinno- och ungdomsorganisationer. År 1900 utgjorde den individuella anslutningen endast 3,3 procent och ännu år 1907 var 6 969 medlemmar individuellt anslutna av totalt mer än 133 000 medlemmar, d.v.s. bara 5,2 procent. Det finns inga exakta uppgifter om deras bakgrund.¹⁵

I de större städerna var de individuellt anslutna medlemmarnas andel ännu mindre: år 1911 fanns det bara 102 individuellt anslutna av 13 200 medlemmar (0,8 procent) i Stockholm, i Malmö 45 av 4 112 (1,1 procent), i Göteborg 43 av 3 564 (1,2 procent) och i Eskilstuna endast 20 av 2 749 medlemmar (0,7 procent). De industriella tätorternas betydelse var central för SAP särskilt under genombrottstiden: i de fem största städerna (utöver de tidigare nämnda samt Norrköping) bodde hela 92 procent av SAP:s medlemmar år 1897, knappt 62 procent år 1900, 59 procent år 1903, drygt 47 procent år 1907 och över 42 procent år 1911.¹⁶

Vi har behandlat uppgifter från år 1911 i detalj. Med hjälp av partistyrelsens berättelser skulle man ha kunnat räkna fram yrkesfördelningen för de kollektivanslutna medlemmarna i SAP också för tidigare år, men eftersom andelen kollektivanslutna var ännu högre före 1911, och eftersom reservationsrätten trädde i kraft 1908, är det helt uppenbart, att arbetararistokratin andel åtminstone inte var mindre före 1911. Vi vill än en gång betona, att de tidigare presenterade siffrorna inte till alla delar är så statistiskt tillförlitliga att de kan användas utan vidare. Men för denna undersöknings tolkningar ger de tillräcklig fingervisning.

Kollektivanslutningen förblev SAP:s viktigaste rekryteringskanal. Anslutningssättet hade en avgörande betydelse för vilka skikt inom arbetarklassen som trädde in i partiet. Detta hade åtminstone två viktiga följder: för det första fick partiet ta emot personer som annars inte alls skulle ha gått med, och för det andra återspeglades organiseringsaktiviteten och dess variatio-

¹⁵ PS ber. 1900 och 1907.

¹⁶ Organisationsutredningen 1911 s. 16—20, PS ber. 1900, 1903, 1907.

ner i sin helhet i den politiska organiseringen. ”Överrepresentationen” för sådana förbund, som hunnit långt i den fackliga organiseringen, understöks oavbrutet. På det ideologiska planet förstärkte systemet den fackliga medvetenhetens betydelse som rekryteringskanal för partiet.¹⁷

SAP:s omvandling till ett parti för arbetararistokratin kan undersökas även på ett annat sätt. Man kan utforska hur partiets viktigaste förtroendemän fördelar sig på olika yrken. För detta ändamål kan man rekonstruera en toppgrupp av sammanlagt 154 personer, vilka alla var ordinarie medlemmar i partistyrelsen åren 1889—1914 (förtroendemän till 1894), och/eller riksdagsmän.¹⁸ Som kriterium används respektive persons ursprungliga yrke innan vederbörande inledde den politiska karriären, blev avlönad funktionär inom partiet, eller redaktör för partipressen. Helt pålitliga uppgifter om allas ursprungliga yrken finns inte. Detta gäller 14 av partistyrelsens kortvariga ledamöter. Däremot är riksdagsmännen yrken välkända. De, som det saknas uppgifter om, har med största sannolikhet varit industriarbetare eller hantverkare.

Tabell 38. SAP-ledningens fördelning på olika yrken, d.v.s. vid den tidpunkt då vederbörande erhöll förtroendeuppdrag. Kärnan utgörs av partistyrelsens alla ledamöter och förtroendemän åren 1889—1914 och riksdagsmännen 1897—1914 sammanlagt 154 personer (uppgifter saknas om 14 personer)

<i>I. Industrierbetare och hantverkare</i>		<i>II. Tjänstesektorns arbetare (sammanlagt)</i>	17
	(sammanlagt) 50	Transport- och hamnarbetare	4
Metallarbetare	17	Järnvägsarbetare	4
Träarbetare	7	Butiksbiträden, handelsanställda	4
Murare	3	Postpersonal	2
Skomakare	3	Tullpersonal	3
Skräddare	6	<i>III. Funktionärer, tjänstemän, akademiker,</i>	
Målare	1	<i>utövare av fria yrken (sammanlagt)</i>	62
Sågverksarbetare	1	Arbetsledare, mästare, funktionärer,	
Gruvarbetare	2	tjänstemän	24
Glasarbetare	1	Akademiskt utbildade	9
Grafiska arbetare	3	Folkskollärare	8
Byggnadsarbetare	1	Officerare	1
Elektriker	1	Författare, redaktörer, journalister	20
Grovarbetare	2	<i>IV. Jordbruksidkare (sammanlagt)</i>	11
Livsmedelsarbetare	2	Hemmansägare	10
		Småbrukare	1
		Summa	140

Källor: SAP Kongressprotokoll, Edenman 1947, LO berättelser.

¹⁷ Detta har framhävts även av *Gynnå och Mannheimer* s. 90—91.

¹⁸ Se bilaga 1.

Den största särgruppen bestod av olika funktionärer, sammanlagt 24. Majoriteten av dem var före detta yrkesutbildade arbetare som stigit till verkmästare eller förmän. En stor del hade blivit förtroendemän i arbetarrörelsen genom att först vara journalister i arbetarpressen och sen kommit in i partistyrelsen och riksdagen. En betydande del av journalisterna var emellertid studenter, som t.ex. Branting, Danielsson, Sterky, Höglund och Ström.¹⁹ Den tredje största gruppen (17) bestod enbart av metallarbetare. Om man vill avskilja de yrkesutbildade arbetarna till en egen grupp, kan man räkna med att 27 utöver de tidigare nämnda hörde till gruppen yrkesutbildade hantverkare (snickare, skräddare, skomakare m.fl.). Arbetararistokratiens andel understryks ytterligare om man till de tidigare nämnda lägger fömän och journalister, vilka från början var yrkesutbildade arbetare.

De akademiskt utbildade (9) representerades av präster, professorer och lektorer. Folkskolläraernas antal (8) var också anmärkningsvärt högt. Majoriteten av dem som kom från tertiärsektorn kan också anses tillhöra de yrkesutbildade med undantag av ett par hamnarbetare och butiksbiträden. Funktionärernas och akademikernas liksom jordbrukarnas inträde i SAP:s ledning skedde efter valen år 1911 och ännu senare. Innan dess bestod praktiskt taget hela partiledningen av industriarbetare och hantverkare. De nya grupperna kom med närmast via riksdagen.

Partistyrelsens majoritet utgjordes emellertid även i fortsättningen av arbetararistokrati. Detta framgår klart av att bara 17 av sammanlagt 70 partistyresemedlemmar var sådana som inte tidigare varit arbetare. Av de sjutton var majoriteten studenter som blivit journalister på partitidningar.²⁰ Yrkesarbetarnas roll som pionjärer i organiseringsarbetet är naturlig. Den står intimt i samband med den historiska utvecklingen av lönearbetet. De var de yrkesutbildade, slutna grupperna som först fick möjlighet att köpslå om sin arbetskraft och garantera sina medlemmar sociala tjänster som var typiska för tidiga fackföreningar. De yrkesutbildades organisering var klart aktivare än de icke utbildades, trots att dessa svetsades samman av uppkomsten av nationella marknader och utvecklingen av arbetsfördelning. Eftersom processen i Sverige som sådan påverkade den politiska arbetarrörelsens sammansättning, innebar det att SAP fick karaktären av de översta arbetarskiktens parti. Majoriteten av de icke yrkesutbildade, liksom deras kolleger i sekundär- och tertiärsektorerna stannade utanför partiet, för att inte tala om lantbruksarbetarna.

Även rekryteringen av arbetarrörelsens ledning från arbetararistokratin är fullt förstäeligt, eftersom de yrkesutbildade arbetarna hade bättre möjlighe-

¹⁹ *Nerman* 1967 presenterar ett tjugotal funktionärer i den svenska arbetarrörelsen med akademisk bakgrund.

²⁰ Se bilaga 1. Jfr. även *Brusewitz* 1936 s. 186 och *Samhälle och riksdag* I s. 413 som presenterar en statistik över SAP:s andrakammarrepresentanters sociala bakgrund 1906 och 1912.

ter att skaffa sig de nödvändiga kunskapsmässiga färdigheterna för en politisk verksamhet. Majoriteten av dem som skapade sig en politisk karriär i den svenska arbetarrörelsen var upplysta hantverkare och de egentliga akademikerna anslöt sig inte till SAP förrän på 1910-talet.²¹

Under alla omständigheter var pionjärgenerationens sociala bakgrund och världsbild den yrkesutbildade arbetarens. Han ansåg sig också representera denna världsbild, eftersom partiets organisation i så hög grad hade baserats på fackföreningarna. Eftersom arbetararistokratin dominerade den svenska arbetarrörelsen, är det knappast fel att anta att detta faktum hade betydelse också för arbetarrörelsens strategi och taktik. — Vi återkommer till arbetarrörelsens organisationsform i kapitel 3.4.

3.3. Den reformistiska politiska strategins genombrott

Tiden kring 1902 års storstrejk utgör en gräns, varefter avgörande förändringar började ske i SAP:s politiska taktik och strategi. Slutresultatet blev att partiet avstod från de i det föregående kapitel beskrivna principerna för en revolutionär taktik. Den reformistiska strategins genombrott var emellertid en mångfacetterad process, som framskred steg för steg i den politiska praktiken. Dessutom slog man in på den nya linjen vid olika tidpunkter inom olika områden av politiken. Det var också typiskt för processen, att allt skedde som om det hade stått ”utanför” de agerandes subjektiva medvetenhet. Man var tvärtom medvetet rädd för reformism och revisionism, eftersom den internationella arbetarrörelsen hade fördömt dem så klart.

Den reformistiska strategins och taktikens genombrott, liksom de politiska målen kan bara studeras i SAP:s konkreta, politiska verksamhet. Helheten i det politiska innehållet har varit kriteriet för analysen: medlens och målens förhållande till det rådande politiska systemet. Primärt blir då vad SAP gjorde i praktiken och vilken inriktning verksamheten hade i förhållande till staten och den politiska makten. Mot denna bakgrund måste man också tolka partiets motiveringar för sin politik och dess ideologiska linje.

Frågan om innehållet i SAP:s politik delas upp i två problem: för det första undersöks partiets strategi i förhållande till statsmaskineriet, användningen av den politiska makten, och överhuvud taget det politiska systemet (3.3.1.). I praktiken innebär detta en klarläggning av frågorna om den politiska storstrejken, rösträtten, första kammarens ställning, monarkin och försvaret. För det andra granskar vi SAP:s politik i förhållande till den privata äganderätten av produktionsmedlen och villkoren för arbetskraftens

---

²¹ Detta kom till synes särskilt i riksdagsgruppen, se *Edenman 1946* bilaga III s. 290—295, jfr. bilaga 1.

reproduktion (3.3.2.), d.v.s. frågan om grundlinjen i partiets ekonomiska och sociala politik.

De förhanden varande tvistefrågorna i den svenska inrikespolitiken är historiskt rätt väl kända på grund av tidigare forskning. Däremot har ingen sammanhängande redogörelse skrivits om hur SAP:s taktik växte fram ur politikens helhet med undantag för *Tingstens* verk¹, fast allt ursprungligt källmaterial länge stått till forskarnas förfogande.² Tyngdpunkten i denna undersökning ligger i strävan att skapa en helhetsbild av hur SAP:s nya linje växte fram i skärningspunkten mellan de tidigare nämnda politiska stridsämnen. Därefter är det meningen att denna helhetsbild av SAP:s politik knyts till förändringen av arbetarrörelsens organisationsform och verksamhetsförutsättningar och därigenom till de objektiva faktorer som hänger samman med arbetarklassens ställning.

3.3.1. SAP:s strategi och den politiska makten

Fast problemet med den revolutionära och reformistiska strategin kan uppfattas så att det antingen är fråga om en kamp för att överta den politiska makten eller att anpassa verksamheten till det rådande politiska systemet, är frågan i praktiken ändå inte så enkel. Andra internationalens kautskytistiska linje kunde inte lösa frågan om utnyttjandet av statsmakten för arbetarrörelsens mål. Över huvud taget begravdes de statsteoretiska problem under den ekonomiska determinismen inom internationalen och dess medlemspartier. Kautskysismen kunde inte ge något svar på frågan hur partiet kunde överta och behålla den politiska makten eftersom man inte skulle "göra" någon revolution.³ När SAP antog ett program med likalydande innehåll år 1897 och satte upp allmän och lika rösträtt som sitt mål, avgjordes frågan inte på ett teoretiskt utan på ett praktiskt plan. Rösträtten blev klart ett medel för partiet att överta den politiska makten, men det blev fortfarande oklart hur makten skulle utövas, i fall den erhöles.

Man kan inte spåra en reformistisk strategi i den "statsteoretiska" debatten inom SAP — om man nu alls kan tala om en sådan debatt. I tidigare undersökningar har man utan undantag betonat Brantings "övergång" till revisionismen som en avgörande vändpunkt. Därvid har särskilt hänvisats till det tal han höll år 1900 inför Lunds radikala studentklubb DYG om "nyare

¹ *Tingstens* undersökning är inte heller en sådan helhetstolkning som i detalj följer förhållandet mellan SAP:s taktik och den svenska politikens helhet.

² I några specialavhandlingar har man utnyttjat SAP:s och riksdagsgruppens arkiv, men då har man undersökt en särskild politisk fråga; liksom *Gellerman*, *Selleberg* och *Edenman* (1946).

³ Se t.ex. *Hofmann* s. 172., *Steinberg* s. 61. Även SAP framhöll detta vid den konstituerande kongressen 1889, prot. s. 25: "Revolutioner kunna aldrig göras".

riktningar inom socialdemokratien".⁴ Där medgav han försiktigt att Bernsteins revisionistiska teorier var berättigade.⁵ Ännu mer har man betonat de anmärkningar Branting ett år senare fogade till sin översättning av Engels bok "Socialismens utveckling från utopi till vetenskap".⁶ I fotnoterna polemiserade Branting mot Engels, bl.a. mot uppfattningen om statens "bortvittrande" och statens roll som instrument för den härskande klassen.⁷

Brantings "övergång" visade naturligtvis på ideologisk osäkerhet i SAP:s ledning och återspeglade förändringens symptom. Till en stor del kan emellertid polemiken förklaras med Brantings missuppfattningar av den marxistiska-statsteorin.⁸ Branting anammade utan tvivel redan på ett tidigt stadium revisionistiska idéer men det hade just ingen betydelse för SAP:s konkreta politik före storstrejken 1902.

I det följande försöker vi klarlägga SAP:s strategiska grundlinje genom att undersöka utformningen av partiets taktik. Huvudlinjen i SAP:s taktik fram till 1902 var föreningen av parlamentarisk och utomparlamentarisk verksamhet i form av storstrejktaktik och kraven i rösträttsfrågan.

3.3.1.1. Förkastandet av den politiska storstrejken

SAP:s oeftergivliga krav på storstrejk år 1896, strax före den andra folkriksdagen, avbröt slutgiltigt samarbetet med radikalliberalerna. Rösträttskravet var emellertid inte den enda politiska faktor som förstärkte SAP:s revolutionära inställning. I kapitel 3.1.6. har vi visat hur den politiska situationen i Sverige avsevärt skärptes 1899. De viktigaste tecknen var stiftandet av den s.k. Åkarpslagen, grundandet av den "gula" fackföreningsrörelsen "Svenska arbetareförbundet", och massuppsägningarna av de organiserade arbetarna i sågverksdistriktet i Sundsvall. Högerregeringens försök att förlänga värnplikstiden (1901) och rösträttsförslaget 1902 som inskränkte sig till att endast mildra sensusbestämmelserna fick SAP att verkställa en tre dagar lång politisk storstrejk i mitten av maj 1902.

Resultaten av strejken var en uppenbar framgång för den svenska arbetar-

⁴ *Branting* T.o.skr. I s. 252—265, *Tingsten* I s. 158, *Bäckström* I s. 276—277.

⁵ *Branting* (ibid.) s. 253—254. Branting hade samma åsikt som Bernstein: "Låt oss leva i samtiden, kämpa dess strider och söka avvinna den så mycket som möjligt". Jfr. *Bernstein* 1899 s. 140 ff. kap. "Die nächsten Aufgaben der Sozialdemokratie".

⁶ *Branting* T.o.skr. I s. 266—282.

⁷ *Ibid.* s. 270—271. — Branting värderade bl.a. Engels' statsteori: "... marxismen här har en teoretisk beröringspunkt med den eljest av densamma så ivrigt bekämpade anarkismen. Å andra sidan har den moderna socialismen föga eller intet kvar av denna teoretiska ovilja mot staten som sådan. I den mån ett organiserat arbetarparti med den allmänna rösträttens tillhjälp rycker in i den moderna staten."

⁸ Branting hade här inte förstätt Engels kritik mot Saint-Simons utopistiska tankegång om statens avskaffande. Se MEW Bd. 19 s. 193—196.

rörelsen: regeringens rösträttsförslag föll. Än mer betonades emellertid strejkens betydelse som en mönstring av den svenska arbetarklassens samlade styrka. Men redan på 1902 års storstrejksmöte, då det slutliga beslutet om strejken fattades, fanns det motstånd mot storstrejken. De mest framstående skeptikerna var N. Persson (i Malmö), A. Nilsson (i Kabbarp) och E. Blomberg. Branting hörde till dem som tvivlade redan i det här skedet. Hans förslag om "söndagsdemonstrationer" var redan det första steget mot kompromissen.¹ Också sättet, på vilket strejken förverkligades, var i själva verket en mellanform mellan en demonstration och en storstrejk.

Det storstrejksutskott som den extraordinarie partikongressen (1902 års storstrejkskongress) hade tillsatt, fungerade vid sidan av det verkställande utskottet till slutet av 1903. Strejksutskottet svarade bland annat för följderna av strejken, betalade böter som ådömts arbetarna och skötte storstrejksinsamlingen.² I utskottet satt nästan samtliga ledande personligheter inom SAP och LO.³ På så vis ville man betona den politiska och fackliga arbetarrörelsens enhet. Branting deltog rätt sällan på mötena som ledamot i storstrejksutskottet. Han framförde redan 1902 sina tvivel om strejkens användbarhet. Klarast parti för strejken tog Kata Dalström, Palm, Sjöstedt och år 1903 ännu Lindqvist.⁴ Däremot gick alla andra i kommittén gradvis, och år 1904 fullständigt över till Brantings linje. Också Lindqvist ändrade uppfattning 1904.⁵

En klar vändning mot storstrejken som ett användbart vapen inträffade 1902—1903 i de debatter partiledningen förde i partistyrelsen. På årsmötet i mars 1903 konstaterade Branting att rösträttsreformen utvecklats på ett sådant sätt att det inte fanns någon motivering för en ny storstrejk. En klar majoritet ville emellertid fortfarande dra fram storstrejken som vapen i offentligheten och upprätthålla samarbetet med LO. Denna uppfattning kan kallas för storstrejkspropagandalinjen.⁶ Partiledningens majoritet omfattade den åren 1902—1903. Verkställande utskottet hade beslutat att ordna informationsmöten i storstrejksfrågan redan i augusti 1902. Branting, Lindqvist och Wickman valdes till talare på möterna.⁷

¹ Storstrejks-Kongressen prot. 11. 4. 1902.

² Storstrejks-Utskottets prot. 21. 4. 1902 (AA), enligt vilket man beslöt att skaffa rättshjälp åt de häktade arbetarna.

³ SAP:s verkställande utskott var med i sin helhet: förutom Branting hörde till kommittén bl.a. C. E. Tholin (partistyrelsens ordförande), och partisekreteraren C. G. Wickman. LO representerades av bl.a. ordförandet H. Lindqvist, kassören E. Söderberg, ordförandet för transportarbetarnas förbund Ch. Linley och bageriförbundets ordförande A. Sjöstedt (Storstrejks-Utskottets prot. 15. 4. 1902).

⁴ Se t.ex. Storstrejks-Utskottets prot. 1. 8. 1902 och 18. 12. 1902.

⁵ Se Schüller 1967 A s. 219. På basen av de åsikter som framfördes i SAP:s ledningsorgan har Schüller gjort en tabell som visar hur de centrala personerna ställde sig till storstrejken. Jfr. även *Westerståhl* s. 224 och *Tingsten* II s. 45.

⁶ PS prot. 24.—26. 3. 1903.

⁷ VU port. 1. 8. 1902.

En utökning av storstrejksfonden blev en central uppgift. Följande höst upprepade verkställande utskottet sitt beslut att propagera för en rösträttsreform med fondmedlen. Vid sammanträdet kommenterade LO:s kassör Söderberg frågan på sätt som kan anses vara typiskt för denna period: "Kunna vi med de 21 000 kr. vi ha skaffa oss rösträtten på fredlig väg är det ju bra, mycket bättre än att bekräva storstrejken igen."⁸ På samma möte beslöt utskottet på Brantings initiativ att utelämnat kravet på storstrejk från rösträttsmanifestet.

Ett par månader senare började den politiska situationen emellertid skärpas eftersom man hade att vänta från regeringen en ny proposition i rösträttsfrågan. På verkställande utskottets möte den 26 januari 1904 vädjade Branting till att partiet inte var färdigt för en storstrejk: "Vi komma ingenting med stora ord, men det felet ha alla demokratiska partier, säger Karl Marx."⁹ Partisekreterare Wickman hävdade att storstrejken skulle växa fram spontant ur massorna ifall demonstrationer inte hjälpte. Den slutliga ståndpunkten blev att ledningen skulle utlysa en storstrejk om massorna så önskade.¹⁰

På partistyrelsens möte i mars 1904 drev Branting en hård antistrejklinje. Han tyckte inte att regeringens rösträttsproposition var fullt så "oförskämd" som ett par år tidigare. I sitt tal visade sig Branting slutligen ha övergett taktiken som grundade sig på en förening av den parlamentariska och utomparlamentariska vägen. Han konstaterade: "Vi ha två vägar att gå, storstrejkens väg och valens väg. Dessa kunna ej beträdas samtidigt. Om vi ställa till med en storstrejk, komma vi ej ha utsikter att vinna något vid valen". I partistyrelsen motsatte sig Lundberg, Kata Dalström och Palm hårt denna ståndpunkt. Palm ansåg att Branting var rädd för att äventyra sin framgång i de kommande valen och varnade för faran av att sprida pessimism.¹¹ På grund av den trassliga politiska situationen och meningmotsättningarna inom partistyrelsen beslöt att flytta partikongressen som skulle ha sammanträtt 1904, till februari 1905. Dessutom skulle en omröstning bland medlemmarna ske om storstrejken. I partistyrelsen var särskilt Lindqvist och Söderberg oroliga för att medlemmarna skulle rösta för ett förverkligande av storstrejken på grund av föregående års storstrejksagitation. Söderberg slog fast: "Resultatet skulle bli en storstrejk fortast möjligt, en storstrejk, som vi ej vilja ha".¹²

Partistyrelsens majoritet kände emellertid lättnad, när resultaten blev klara. Av verkställande utskottets ledamöter kritiserade särskilt Palm fråge-

⁸ Ibid. 20. 11. 1903.

⁹ Att vädja till Marx i det här fallet kan närmast anses som en kuriositet som inte hade någon allvarligare teoretisk innebörd.

¹⁰ VU prot. 26. 1. 1904.

¹¹ PS prot. 26. 3. 1904. Brantingcitater från samma källa.

¹² Ibid.

formuläret och konstaterade att resultatet skulle ha blivit ett annat om frågorna hade formulerats enklare. Han var också besk eftersom många partitidningar agiterat mot storstrejken under omröstningen.¹³

På partikongressen 1905 lade Herman Lindqvist fram resultatet av storstrejksomröstningen. Enligt det ville inte en knapp majoritet — 53 procent av 36 000 röster — att en politisk storstrejk omedelbart skulle utlysas för att uppnå rösträtt. Valdeltagandet hade emellertid varit bara cirka 50 procent. En klar majoritet — knappa 60 procent — hade svarat att "storstrejken är ett ändamålsenligt kampvapen, lämpligt att, under gifna förutsättningar, brukas som påtryckningsåtgärd i politiska syften." En nästan lika klar majoritet ansåg att de inte hade råd med strejken utan ersättning. Två tredjedelar tyckte dessutom, att fackföreningarnas och fackförbundens medel inte borde användas för politiska ändamål. En mycket knapp majoritet var beredd att avstå en dagslön till storstrejksfonden.¹⁴

Fastän omröstningsresultatet var minst sagt öppet för tolkningar, vädjade partistyrelsen strikt till röstarnas majoritetsståndpunkt. Efter en rätt lång, men dämpad debatt beslöt kongressen till slut att godkänna partistyrelsens förslag, som utformats av Branting, där det bl.a. konstaterades: "Kongressen följer sålunda partiets genom omröstning uttryckta mening att icke nu fatta /.../ beslut rörande en ny storstrejk för rösträttsfrågan." I debatten kritiserade oppositionen frågeformuläret. Man ansåg frågorna ledande och påstod att ledningen och partipressen hade agiterat mot en strejk. Dessutom pekade många talare på att omröstningsresultatet lämnade utrymme för tolkningar och att så få deltagit i omröstningen.¹⁵

Partiledningens lättnad över resultatet framgick även på partikongressen. Också i den senare storstrejksdebatten pekade man ihärdigt på "massornas ståndpunkt" i medlemsomröstningen år 1904.¹⁶ När man kommer ihåg hur partistyrelsen före omröstningen varit rädd för massornas revolutionära anda kan man skönja en viss "ändamålsenlighet" i vädjandet till medlemmarnas makt att bestämma. Partistyrelsen förnekade uttryckligen storstrejkens användbarhet på flera möten under våren 1905.¹⁷ Sedan skärptes den politiska situationen. Särskilt behandlingen av den s.k. Åkarp II-lagen och arbetsgivarnas stora verkstadslockout bidrog till detta. Partistyrelsen och verkställande utskottet ordnade flera gemensamma möten i maj. Den nionde maj beslöt faktiskt LO:s sekretariat och partiets verkställande utskott om storstrejk, i fall propositionen om en utbyggnad av Åkarplagen skulle godkännas av riksdagen.¹⁸ Samtidigt skickade de en uppmaning till arbetar-

¹³ VU prot. 10. 2. 1905.

¹⁴ SAP sjätte kongress 1905 s. 177—179.

¹⁵ Ibid. s. 179—185, citat s. 180.

¹⁶ Se t.ex. Social-Demokraten 27. 2. 1905 "Storstrejksomröstningen 1904", Ny Tid 27. 2. 1905 "Storstrejksomröstningens konsekvens", Arbetet 3. 3. 1905 "Kongressen I".

¹⁷ T.ex. VU prot. 6. 4. och 20. 4. 1905.

¹⁸ VU (och LO:s landessekretariat) prot. 9. 5. 1905.

kommunerna att rusta sig för strejk för alla eventualiteter, men att strejken inte skulle påbörjas innan riksdagsbehandlingen.¹⁹

När propositionen till slut föll i andra kammaren med röstsiffrorna 112—110, beslöt partistyrelsen i sitt sammanträde med LO:s representantskap med rösterna 21—10 att skicka ett blyxtbudskap till arbetarkommunerna: ”Strejklagen har fallit, storstrejken sålunda obehöflig!”²⁰

Efter höstvalen 1905 bildade den liberale Karl Staaff sin första regering, som satte vid makten knappt ett år. SAP:s ledning stödde den indirekt, varför storstrejksdebatten avstannade nästan helt. På sensommaren 1906 blossade debatten upp igen eftersom den politiska situationen förändrats. I början av augusti kritiserade C. L. Lundberg, känd för att stöda storstrejkstanken, partiledningen för att den ena månaden efter den andra rann bort utan att någonting hade gjorts.²¹ Under hösten ordnades till slut först ett gemensamt sammanträde för partistyrelsens stockholmsledamöter och riksdagsgruppen. Resultatet blev omfattande förfrågningar såväl inom partiledningen som på fältet.²²

I slutet av oktober 1906 höll partistyrelsen ett extra sammanträde, varvid frågan om sammankallandet av en extra partikongress och anordnandet av en ny storstrejksomröstning togs upp.²³ I februari året därpå hölls en viktig rådplägning mellan verkställande utskottet och riksdagsgruppen där man debatterade och röstade om flera alternativ. I debatten höll Lindqvist ett träffande tal om karaktären i partiets storstrejksdebatt. Enligt protokollet jämförde Lindqvist den med ”Söperköpingbornas iver att infånga elefanten, men så snart han vänder sig om å tittar på dem, då springer de sin kos.” Flera alternativ stod mot varandra i omröstningen, men inte i något av dem var det fråga om att överge storstrejken principiellt. Till slut vann ståndpunkten att både en extra partikongress och en medlemsomröstning skulle ordnas.²⁴

I mitten av mars 1907 började partistyrelsen förbereda den extra partikongressen som skulle hållas en månad senare. Branting uttryckte sin rädsla över massornas oro och framhävde partiledningens ansvar. Han hade redan på förhand beslutat föreslå för kongressen att man inte skulle gå i strejk.²⁵

¹⁹ SAP cirkulär 12. 5. 1905 (AA) (”Förtroligt meddelande till arbetarkommunernas styrelser.”)

²⁰ PS och LO representantskap, prot. 14.—15. 5. 1905. Jfr. *Westerståhl* s. 225 och *Schiller* 1967 A s. 214—215.

²¹ VU prot. 2. 8. 1906.

²² PS (stockholmsledamöterna) och riksdagsgruppens prot. 13. 8. 1906.

²³ PS extra sammanträde prot. 28.—30. 10. 1906.

²⁴ VU och riksdagsgruppens prot. 8. 2. 1907, citatet från samma protokoll.

²⁵ PS prot. 17.—19. 3. 1907. Branting konstaterade: ”Vi ha ansvar inför arbetarrörelsen, och vi önska att den må gå så djerft som möjligt fram, men också så klokt att ej syftet förfelas.”

Partiets andra storstrejkskongress hölls bakom lyckta dörrar i Stockholm i slutet av april 1907. Redan i inledningsanförandet konstaterade Branting att ett negativt svar på huvudfrågan för kongressen i själva verket vore positivt.²⁶ Partiledningen som var säker på sin linje överraskades emellertid två gånger, och hade mycket lite tid att förbereda sig. I motsats till situationen på partikongressen två år tidigare talade medlemsomröstningens resultat klart för ett förverkligande av storstrejken. Dessutom var oppositionsgruppen avgjort mycket starkare. År 1907 deltog cirka hälften av SAP:s drygt 102 000 medlemmar i medlemsomröstningen. Av dem var 68 procent för en strejk. Bland annat hade alla de större städernas arbetare röstat för strejken; i Göteborg och Malmö cirka två tredjedelar och i Stockholm och Eskiltuna något färre.²⁷ Situationen kan tolkas så att en klar radikalisering ägt rum ute på fältet, eftersom det politiska läget hade skärpts avsevärt som en följd av att Staaffs regering fallit.

Partiledningen hade emellertid fast beslutat sig för att inte följa partifällets åsikt. Om man jämför situationen med den föregående partiomröstningen, är påståendet om partiledningens klart partiska tolkning minst sagt berättigad. Denna gång var omröstningsresultatet betydligt entydigare, men ur ledningens synpunkt obehagligt.

Branting ansåg att storstrejken var "et sista förtvivlans medel som bryter fram mer oemotställningar". Han sekunderades av nästan alla representanter för partiledningen. Metallarbetarnas förbundsordförande E. Blomberg tog upp sitt förbunds åsikt om en politisk storstrejk: "Vilja vi bli av våra fackliga organisationer, så må vi gå ut i storstrejk, vilja vi sätta vårt fackliga arbete på spel, må vi göra det."²⁸

Av de "gamla" parti- och fackföreningsledarna var det bara P. Axelsson och A. Sjöstedt som talade för en politisk storstrejk. På kongressen framträdde emellertid en ganska kraftig opposition, i vilken ingick de s.k. ungdomskraterna, de ledande inom partiets ungdomsförbund SSDUF, grundat 1903. De hade blivit märkbart aktivare kring 1905 års partikongress och började så småningom utgöra oppositionen inom partiet mot Brantings linje. De mest högröstade bland dem på den extra partikongressen var Fredrik Ström och Per Albin Hansson. Förutom dem stod cirka en tredjedel av partikongressledamöterna på storstrejkstaktikens sida. Den av Branting ledda redaktionskommittén, som konstaterade att det för ögonblicket inte fanns förutsättningar för en politisk storstrejk, vann omröstningen med 152—65 (13 avstod).²⁹

Efter kongressen blev debatten om en storstrejk allt mindre aktuell, och debatten dog nästan helt ut, när 1907 års riksdag senare godkände regeringen

²⁶ Extra partikongressen 24. 4. 1907.

²⁷ Ibid.

²⁸ Ibid. 26. 4. 1907.

²⁹ Ibid. Lösningen av storstrejksfrågan se även *Schiller* 1967 A s. 217.

Lindmans förslag om allmän rösträtt i andrakammarvalen för män som fyllt 24 år. Bara den partiledningskritiska oppositionen höll liv i ärendet i sina tidningar.

Partipressens skrivelser om en politisk storstrejk avvek inte från partiledningens ståndpunkt, och i pressen skedde också en liknande vändning åren 1903—1907. Två strukturella faktorer påverkade pressens linje och gjorde att åtminstone inte de centrala tidningarna avvek från partiets majoritetslinje: För det första var pressen underställd partiorganisationen och för det andra hörde de viktigaste tidningarnas chefredaktörer till partiledningen.³⁰ Branting ledde huvudspråkröret Social-Demokraten, A. Nilsson (Kabbarp) ledde Arbetet och A. C. Lindblad Ny Tid. Alla tre var de första i partiet att tvivla på en politisk storstrejk.

En opposition som avvek från SAP:s linje hade verkligen små möjligheter att föra fram sin åsikt i de viktigaste partitidningarna. De häftigaste striderna fördes i partiets beslutsfattande organ, varifrån de sipprade ut till allmänheten i ett betydligt mer urvattnat skick.

Före 1902 års storstrejk framkom det egentligen inga tvivel i pressen om taktikens användbarhet. Under strejken och omedelbart efteråt lovordade tidningarna arbetarnas massframträdanden. Arbetet publicerade den 20 april en artikel, vars huvudinnehåll gick ut på ett ställningstagande för massdemonstrationer och mot en "verklig storstrejk". Tidningen skrev: "Om meningen hade varit att anordna en storstrejk i sådan tid / . . . / att riksdagen skolat tvingas att fatta ett visst beslut, / . . . / då hade man kunnat tala om fiasco. Men här var det en strejk som endast skulle utgöra en fördjupning av demonstrationer, som förut hållits."³¹ En sådan inställning kan tolkas som första steget mot ett principiellt förnekande av storstrejktaktiken.

Två år senare, när frågan följande gång blev aktuell, började artiklarnas ton redan öppet ljuda emot en strejk. Arbetet publicerade en lång artikelserie, som kallades "Socialdemokratin, dess teori och praktik", som bl.a. Ny Tid publicerade i sin helhet. I den teoretiska artikeln konstaterades att gatuploppens och de blodiga sammandrabbningarnas tid var förbi. De behövdes så länge som arbetarklassen saknade organisation och politisk representation: "I nutidens kulturstater äro de revolutionära lagren i besittning af helt andra kampmedel."³²

Jämfört med Arbetet och Ny Tid var partiets huvudorgan ännu på våren 1904 "radikalt", och dess ledare uteslöt inte lika öppet möjligheten av politisk storstrejk som ett vapen i rösträttskampen.³³ Under sommaren 1904, då SAP:s andra medlemsomröstning i storstrejksfrågan var på gång, började även Social-Demokraten försiktigt tala om "eftertanke och ansvar".³⁴ Ännu

³⁰ Se t.ex. Hadenius, Weibull, Seveborg s. 87—91.

³¹ Arbetet 20. 4. 1902.

³² Arbetet 9. 4. 1904, Ny Tid 18. 4. 1904.

³³ Social-Demokraten 26. 3. 1904.

³⁴ Ibid. 27.—28. 7. 1904.

tydligare försökte Arbetet styra medlemmarna att rösta nej i den här situationen.³⁵ Ny Tids ståndpunkt var nästan densamma i en artikel, i vilken man särskilt vände sig till fackföreningsmedlemmarna.³⁶

I kommentarerna till de offentliggjorda omröstningsresultaten och kongressbeslutet i samband med partikongressen kunde man se en klar lättnad över att man inte behövde utlysa storstrejk åtminstone med detsamma.³⁷ Därefter avstannade debatten under hela den Staaffska regeringens tid.

I början av november år 1906 publicerades partistyrelsens manifest om storstrejksomröstningen. Tonen i den var än mer varnande än ett par år tidigare. En storstrejk tolkades som ett försvarsvapen för arbetarna, vilket kunde användas endast om den politiska situationen i ett yttersta nödläge tvingade fram det.³⁸ Huvudtidningarna skrev utan undantag öppet emot strejktaktiken. Social-Demokraten rubricerade en av sina ledare "Parlamentarismen — eller vad?"³⁹ och Arbetet skrev: "Vi vilja icke öva någon påtryckning i vare sig den ena eller den andra riktningen, men vi vilja lägga var och en på hjärtat det utomordentliga ansvar röstningen kräver."⁴⁰

I kommentarerna till den extraordinarie partikongressens negativa beslut i storstrejksfrågan försökte tidningarna så gott de kunde motivera det förnuftiga i beslutet.⁴¹ Rätt litet skrevs om oppositionen och medlemmarnas vilja till strejk. Den följande månaden gjordes en kompromiss i rösträttsfrågan med regeringen Lindman, varefter debatten dämpades och mer och mer började bli ett vapen för den ungdomdemokratiska oppositionen.

I förverkligandet av den politiska storstrejken hade fackföreningsrörelsen från början en avgörande betydelse genom att den mobiliserade sin kollektiva kraft. Paragrafen om tvångsanslutning syftade också till denna tidigare nämnda gemensamma verksamhet, fastän den teoretiska motiveringen varit vacklande från början. Avskaffandet av paragrafen redan år 1900 på LO:s andra representantskapsmöte var emellertid ett tecken på att det fanns krafter inom fackföreningsrörelsen, som inte ville binda rörelsen vid ett för djupt samarbete med ett revolutionärt parti.

Det tydligaste exemplet på en sådan anda var att Järn- och metallarbetarförbundet dröjde fem år med att ansluta sig till LO. Även en del andra förbund valde att stanna utanför LO till stor del på grund av motvilja mot SAP:s linje.⁴² Det är inte svårt att se att de nämnda fackförbunden representerade majoriteten av Sveriges arbetararistokrati, de bäst avlönade arbetarna.

³⁵ Se t.ex. Arbetet 21. 10. 1904.

³⁶ Ny Tid 26. 8. 1904.

³⁷ Social-Demokraten 20.—23. 2. 1905, Arbetet 3. 11. 1905, Ny Tid 27. 2. 1905.

³⁸ SAP manifest 2. 11. 1906 (AA).

³⁹ Social-Demokraten 1. och 9. 2. 1907.

⁴⁰ Arbetet 13. 3. 1907.

⁴¹ Social-Demokraten 29. 4. 1907, Arbetet 29. 4. 1907, Ny Tid 30. 4. 1907.

⁴² Se *Casparsson* I s. 161—176 och *Westerståhl* s. 213—219 om LO:s utveckling, LO 1912 I s. 166—170.

LO- ledningens inställning till en politisk storstrejk följde partiets linje. LO:s nye ordförande Herman Lindqvist till exempel stödde storstrejktanken ett par år längre än Branting. Många andra fackföreningsmäns åsikt hade ändrats redan betydligt tidigare. Metallarbetarförbundets ordförande E. Blomberg var strejkmotståndare från början. Samma inställning hade bl.a. LO:s kassör E. Söderberg och murarförbundets ordförande N. Persson (Malmö).⁴³

Fackföreningsledarna hade nästan alla blivit negativa till en politisk storstrejk eller vägrat ge fackföreningarnas ekonomiska eller organisatoriska stöd åt den, när LO- kongressen ägde rum år 1906. Just på 1906 års möte var ordförandenas ställningstaganden ännu mer öppet negativa än partiledningens. I sitt tal gick Lindqvist t.o.m. så långt att han hoppades att en misslyckad storstrejk skulle "rensa luften inom partiet" så att den mesta entusiasmen försvann. Trots detta beslöt LO att ännu stödja storstrejksinsamlingen.⁴⁴

LO:s slutliga avgörande fattades sedan på representantskapsmötet, som hölls på våren följande år. Fackföreningsledarna var mycket rädda för att den kommande extra partikongressen skulle besluta sig för en storstrejk. En del representanter krävde att LO i förväg skulle fatta ett motsatt beslut. Lindqvist försökte, och lyckades medla, eftersom han trodde att beslutet skulle skapa en onödigt schism mellan den fackliga och den politiska arbetarrörelsen. I sitt slutliga uttalande drog emellertid LO:s representantskap i tämligen klara ordalag bort sitt stöd till tanken på en politisk storstrejk: "Landsorganisationen saknar förmåga att ikläda sig ansvaret för de sviter, som kunna bli en följd av en eventuell storstrejk och att sålunde intet understöd kan lämnas till sådana konflikter."⁴⁵

Upphörandet av fackföreningarnas stöd utgjorde en slutgiltig vändning i storstrejksdebatten, eftersom de organiserade arbetarnas stöd var praktiskt taget helt avgörande för om taktiken skulle lyckas. Man kan emellertid inte säga att det var detta som orsakade att storstrejken slutligen förkastades, eftersom den politiska ledningen på sitt håll hade fattat principiella beslut redan tidigare. När LO drog tillbaka sitt stöd kom emellertid SAP:s ledning att dra ännu klarare slutsatser. LO:s beslut var också synnerligen välkommet inför den andra extra partikongressen.

Medlemmarnas — den organiserade arbetarklassens — inställning undersöktes i Sverige i hela tre storstrejksomröstningar (1901, 1904 och 1907). Vi har redan tidigare hänvisat till resultaten. Dessa omröstningar är verkligen betydande åsiktsyttringar, utan vilka man knappast alls skulle kunna dra

⁴³ De nämnde fackföreningsledningarnas åsiktsförändring har påvisats tidigare.

⁴⁴ LO:s tredje kongress 6.—12. 8. 1906 s. 223—225, jfr. även med *Schiller 1967 A s. 215.*

⁴⁵ LO:s tolfte representantskapsmöte 21.—23. 4. 1907, paragraf 14, jfr. även *Schiller 1967 A s. 216.*

några slutsatser om medlemmarnas inställning. Källmaterialet till dessa omröstningar är rätt bra bevarat med undantag för den första.⁴⁶

Bernt Schiller (1967 B) har publicerat en korrelationsanalys av resultaten av storstrejksomröstningarna. 18 arbetarkommuner, som representerar olika yrkesgrupper runt om i landet, har undersökts för att få fram kontinuiteten mellan omröstningarna 1904 och 1907. Det låga valdeltagandet är det första man lägger märke till i omröstningarna. Cirka hälften röstade alla tre gångerna. Resultatet kan anses vara lågt. Inga betydande skillnader mellan yrke och valdeltagande kan noteras. Det är emellertid svårt att dra tillförlitliga slutsatser utgående från lokala skillnader, arbetarkommunernas storlek och sammansättning eller andra faktorer.⁴⁷

Däremot fanns det klara samband mellan yrke och hur rösten lades. Både år 1904 och 1907 stöddes en storstrejk särskilt av de icke yrkesutbildade industriarbetarna, t.ex. grov- och industriarbetarna, skoarbetarna och gruvarbetarna. I omröstningen år 1907 stöddes strejken dessutom av transport- och sågverksarbetarna och arbetare inom beklädnadsindustrin. Gruv- och skoarbetarna var båda gångerna klart ”radikalaste” medan de grafiska arbetarna, metallarbetarna, gjutarna och bryggeri- och tobaksarbetarna till större delen röstade emot en storstrejk.

Delningen mellan de förbund som representerade de lågavlönade branscherna och arbetararistokratin är rätt klar. *Schiller* har generaliserat sina resultat och menar att de yrkesutbildade arbetarna som hade uppnått inkomstgränsen om 800 kr., inte hade varit beredda att riskera de politiska rättigheter de förvärvat.⁴⁸ Fastän bedömningen är djärv och kan tyckas vara något förenklad, stöder resultaten alldeles klart analysen i denna undersökning om arbetararistokratin och dess betydelse som en grogrund för reformismen i SAP. Resultaten styrks vidare av att *Schiller* kommit till samma resultat som denna undersökning i storstrejksanalysen, fast med en helt annan metod.

En analys av resultaten av 1904 års omröstning finns också i SAP:s partikongressprotokoll från 1905. På basis av den kan man dra precis samma slutsatser som *Schiller*. Dessutom finns det slutsatser om den regionala röstningen i denna analys som skrivits av Lindqvist, Wickman och Magnusson. Med undantag av Skåne hade hela Industrisverige röstat emot. Storstrejksstödet var störst i Dalarna, i Norrlands skogs- och gruvområden och vid sågverken och i hamnarna. Av storstäderna stödde bara Malmö strejken. Generellt sett motsatte sig Svealand och Götaland strejken, Norrland stödde

---

⁴⁶ Storstrejksomröstningen 1904. Blankettmaterialet A—D och ”Rapport över storstrejksomröstningen 1904” (av Lindqvist, Wickman, Magnusson), Storstrejksomröstningen 1907, protokollsutdragen (AA).

⁴⁷ *Schiller* 1967 B s. 210—211.

⁴⁸ Se *ibid.*

den.⁴⁹ Även dessa resultat stöder klart *Schiller* och den här undersökningens grundlinje.

I detta kapitel har vi visat att SAP:s och LO:s ledning slutligen avstod från en politisk storstrejk 1902—1904 och att den opposition som krävde en strejk kunde tryckas ner till en betydande minoritet under de följande tre åren. Den brantingska majoritetens argument visar klart att partiledningen hade fattat ett beslut som öppet avstod från den förenade utomparlamentariska och parlamentariska vägen. Kravet på en storstrejk blev grunden för vänsteroppositionens, ungdomdemokraternas taktik. Deras agerande vid storstrejkskongressen år 1907 pekar på detta. I praktiken blev ett genomförande av storstrejken nästan omöjligt i och med att LO-ledningen drog undan sitt stöd 1906—1907. Partiets enda politiska verksamhetsform blev taktikerandet i riksdagen, vilket var verkningsslöst eftersom SAP hade endast en representant i andra kammaren till år 1902. Därefter växte antalet dock långsamt: 1903 var ledamöterna fyra, 1906 tretton. I första kammaren däremot fanns det ingen socialdemokrat före valet 1911.⁵⁰

Den storstrejkiaktiga inställning som uppkom inom fackföreningarna är den första förklaringen till varför SAP avstod från politisk storstrejk. — Vi återkommer senare till de objektiva orsakerna till fackföreningsrörelsens strategi i kapitel 3.41. Även innehållet i de mål som man försökte uppnå med hjälp av storstrejken påverkade bedömningen om huruvida ett så tungt vapen var ändamålsenligt. Det avgörande var med andra ord om man med en storstrejk ville uppnå ”revolutionär” eller ”reformistisk” rösträtt.

3.3.1.2. Kompromisslösningen i rösträttsfrågan

Ett förverkligande av en rösträttsreform var från första början ett politiskt livsvillkor för den svenska arbetarrörelsen. Så länge större delen av arbetarklassen saknade rösträtt, förblev SAP i själva verket en oppositionsrörelse ”utanför” samhället med relativt minimala möjligheter till inflytande. Rösträttskravet var ett slags revolutionärt etappmål i SAP:s program och i den politiska verksamheten före 1902. Med rösträtten ville man erövra den politiska makten och genomföra de ”verkliga” reformer som var möjliga endast i ett socialistiskt samhälle. Till rösträttskravet kopplades också kravet på en demokratisering av riksdagen — ”första kammarens avskaffande”. Man ansåg att en rösträttsreform utgjorde en väsentlig del av hela det politiska systemets demokratisering. Om inte första kammaren, som baserades på ”fyrväldet”, avskaffades, kunde man heller inte skapa någon reell parlamentarisk demokrati.¹

⁴⁹ SAP sjätte kongress 1905 s. 177—179.

⁵⁰ Se tab. 48.

¹ SAP 1897 politiskt program punkt I. s. 145.

I det följande analyserar vi vilken roll kraven på rösträtt och första kammarens ställning spelade i SAP:s politiska strategi i sin helhet. Granskningen täcker perioden t.o.m. åren 1907—1909, fram till förverkligandet av allmän rösträtt för män i valen för andra kammaren.

Socialdemokraterna hade börjat kämpa för rösträttsreform i riksdagen redan då Branting ensam representerade sitt parti. Redan under sitt första år motionerade han två gånger om att utsträcka rösträtten till alla som hade kommunal rösträtt i städerna.² Han upprepade motionerna ännu 1899 och 1901³, men de ledde ingenvart. Under ”storstrejksriksdagen” 1902 lade han fram sin motion om allmän rösträtt för män i andra kammaren med stöd av 68 liberala ledamöter.⁴

Konstellationerna förblev desamma till 1906. Riksdagen misslyckades både 1904 och 1905 med att lösa rösträttsfrågan. År 1904 föreslog Boströms regering allmän rösträtt för män till andrakammarvalen; en åldersgräns av 25 år; och ett proportionellt valsysteem.⁵

Branting hade fria händer av verkställande utskottet att utforma SAP-motionen tillsammans med riksdagsgruppen. Innehållet var i stor sett detsamma som två år tidigare, och denna gång stöddes förslaget av 48 ledamöter i andra kammaren.⁷ När rösträttsreformen var aktuell ordnade partiet demonstrationer runt om i landet mot den konservativa regeringens förslag.⁸ Samma mottagande fick i stort sett regeringen Lundbergs förslag: propositionen föll i andra kammaren med de knappa röstsiffrorna 114—109⁹, och Brantings motförslag fick denna gång 56 anhängare.¹⁰

På 1905 års partikongress gjordes en principiell kompromiss i storstrejksfrågan. Det innebar en ändring av rösträttsstridens taktik så till vida att man avstod från att förena den parlamentariska och utomparlamentariska verksamheten. Fastän partiets program inte ändrades i fråga om rösträttskraven, var verkningarna av taktikförändringen på innehållet i rösträttspolitiken tämligen omedelbara.

Redan på samma partikongress debatterades huruvida kraven på kvinnlig rösträtt skulle tas med i partiets motion. I debatten framförde Branting ett argument som användes flitigt i partiledningen under de följande åren: ”Kvinnorna få ej sin rösträtt förr, om den sammankopplas med männens, men männens rösträttsfråga blir ytterligare förhindrad.” I det skedet när en

² AK 1897 mot. nr. 100 och 101. Jfr. *Edenman* 1944 s. 195.

³ AK 1899 mot. nr. 163 och AK 1901 mot. nr. 125.

⁴ AK 1902 mot. nr. 181.

⁵ RD 1904 prop. nr. 51. Se även *Andrén* s. 396 ff., *Runestam* s. 129 ff. och *Timelin* s. 18 ff.

⁶ VU prot. 19. 2. 1904 och AK 1904 mot. nr. 203—104.

⁷ AK 1904:65:1.

⁸ SAP Manifest 29. 3. 1904 ”Till Sverges arbetande folk och öfriga rösträttsvänner”; Se även *Ny Tid* 29. 3. 1904 ”Annandag påsk, rösträttsdag”

⁹ RD 1905 prop. nr. 26. Se även *Runestam* s. 197.

¹⁰ AK 1905. mot. nr. 237.

högerregering ännu satte vid makten var motiveringen taktiskt klok. Med rösterna 96—66 beslöt kongressen att inte framföra någon speciell resolution om kvinnlig rösträtt.¹¹

På samma kongress ändrades också programpunkten som gällde första kammaren: "första kammarens avskaffande" ersattes med kravet på "författningsrevision, som genomför ett fullt demokratiskt styrelsesätt". Partistyrelsen föreslog: "Författningsrevision — första kammarens afskaffande", men på grundval av Rydén's förslag godkände kongressen det tidigare citerade med den knappa majoriteten 71—70. Rydén agrumenterade med hänvisning till Frankrike, där senaten valdes med allmän rösträtt: "Vi böra /. . ./ affatta punkten så, att vi samlas för författningsrevision, men lämna debatten om väg och mål öppen." SAP gjorde alltså en kompromiss även i frågan om första kammaren, fastän partiet krävde "överhusets" demokratisering.¹²

I partipressen hade man redan under år 1904 börjat skriva att linjen inte svarade mot de tidigare två årens entusiastiska känsla av en snar lösning av rösträttsfrågan. Arbetet skrev den 16 november: "Rösträttsfrågan. Ändrade signaler?". Det var betecknande. Här pekade man direkt på att SAP:s riksdagsgrupp skulle kunna "blifva nödsakad att rösta för antingen det liberala eller regeringens förslag". Artikelns ansåg att regeringens förslag denna gång var bättre än liberalernas.¹³ Folkskolläraren Värner Rydén hade signerat många av Arbetets artiklar om rösträttsfrågan.¹⁴ Rydén räknades tidigt till partiets "högerfalang". Social-Demokratens och Ny Tids linje förändrades klarare först efter 1905 års partikongress. Före det skrevs det ofta rätt många principiella artiklar, i vilka man krävde en total reform av regeringsformen liksom en "hederlig" allmän rösträtt, och kritiserade liberalernas rösträttspolitik.¹⁵ Efter partikongressen skrev tidningarna lättade om kongressens måttlighet eftersom det fruktade storstrejksbeslutet inte hade kommit till stånd. Tidningarna upprepade Brantings motivering i frågan om kvinnornas rösträtt och underströk, att man nu måste få alla arbetare som överskred inkomstgränsen 800 kr. att rösta.¹⁶ Den politiska situationen förändrades väsentligt i november 1905, då Staaffs första liberala regering trädde till. För SAP innebar detta att nya taktiska möjligheter öppnade sig, och partitidningarna mottog också den nya regeringen rätt positivt.¹⁷ SAP:s ledande organ började aktivt förbereda det kommande årets riksdagsarbete. På Brantings initiativ samlades verkställande utskottet, riksdagsgruppen — som i de föregående valen växt från fyra till tretton — samt partitidningar-

¹¹ SAP sjätte kongress 1905, citat s. 146, omröstning s. 148—149.

¹² Ibid. citat s. 118.

¹³ Arbetet 16. 11. 1904.

¹⁴ Arbetet 9. 6. och 24. 11. 1904. Rydén valdes till andra kammaren 1907.

¹⁵ Social-Demokraten 24. 3. 1905; Ny Tid 18. 3. 1905.

¹⁶ Social-Demokraten 29. —28. 2. 1905, Arbetet 3. 3. 1905 ja Ny Tid 7. 3. 1905.

¹⁷ T.ex. Arbetet 8. 11. 1905 kallade regeringen "Sveriges första vänsterministär".

nas redaktörer. Det framgår av protokoll, att Staaff och Branting varit i kontakt med varandra i rösträttsfrågan. På grundval av dessa sonderande kontakter motiverade Branting regeringens rösträttsförslag, som inte tog upp kvinnlig rösträtt. Han hade på förhand fattat ett positivt beslut och uppenbarligen lovat Staaff socialdemokratiskt stöd.¹⁸ Förslaget var en besvikelse även för partistyrelsen med hänsyn till de förhoppningar man hade hyst om den liberala regeringen, men mötet beslöt med 11 röster mot 4 att stöda regeringen. Mötet krävde emellertid att regeringen skulle bifoga ett förslag till propositionen om att möjligheterna av ett förverkligande av den kvinnliga rösträtten skulle undrökas. Dessutom godkändes enhälligt en principiell resolution om att börja propagera för lika och allmän rösträtt. Drygt en månad senare bekräftade partistyrelsen officiellt det tidigare nämnda beslutet.¹⁹

Offrandet av den kvinnliga rösträtten väckte besvikelse bland socialdemokraterna,²⁰ eftersom man hade väntat sig att den liberala regeringen skulle ha gjort ett väsentligt radikalare förslag än sina föregångare. Kvinnornas rösträttskommitté gjorde en förfrågan hos riksdagsgruppen i ärendet, och gruppen svarade den 2 mars 1906. Gruppen hänvisade till de taktiska svårigheter som skulle uppstå om man ställde ett absolut krav på kvinnlig rösträtt. De två föregående åren hade gruppen röstat för kvinnlig rösträtt, men utan resultat. Gruppen ville inte heller på förhand sitt söd åt möjliga initiativ från andra håll med krav på kvinnlig rösträtt. SAP:s riksdagsgrupp motiverade detta med att en "/. . / rösträttsreform som skulle gifva arbetarna ett väsentligt ökat inflytande i samhället / . . / kommer att väsentligt underlätta ett verksamt framförande af öfriga viktiga reformer i vårt program, bland dem äfven allmän rösträtt för kvinnor."²¹

Kvinnorna gjorde också en framstöt hos verkställande utskottet om sammankallandet av en extra partikongress. Skrivelsen hade undertecknats av 1190 medlemmar. Verkställande utskottet skickade en rundfråga till partistyrelsens medlemmar, av vilka bara två, N. Persson (i Helsingborg), och F. W. Thorsson, hade röstat för en extra partikongress.²²

Staaffs förslag hade inte bara lämnat bort kvinnlig rösträtt ur förslaget, utan innehöll även andra begränsningar, som inte kunde godkännas utan att man kolliderade med SAP:s program. Rösträtten till andra kammaren skulle bli allmän för män som hade fyllt 24 år; erlagt påförda utskylder både till stat och kommun; fullgjort sin värnplikt samt ej diskvalificerat sig under de

¹⁸ VU prot. 25. 2. 1906. — Branting redogjorde i detalj sina diskussioner med Staaff.

¹⁹ PS prot. 29. —30. 3. 1906.

²⁰ Om missnöjet se t.ex. *Bäckström* II s. 49 ff. — Även den tyska socialdemokratins ledare August Bebel hade en gång kallat SAP:s handlande i rösträttsfrågan en kompromiss, se *Bäckström* II s. 51.

²¹ Riksd.gr.prot. 27. 2. 1906 (frågor) och 2. 3. 1906 (svar).

²² VU prot. 8. 3. 1906. — Svaren av PS-medlemmarna finns som bilaga till protokollet.

tre föregående åren. Även förmynderskaps-, konkurs- och fattigvårdsbestämmelserna skulle stanna kvar i lagen. Dessutom baserades förslaget på majoritetsval och enmansvalkretsar. Förslaget gick inte alls in på första kammarens ställning. Reformen skulle ha ökat antalet väljare från 400 000 till en miljon.²³

Alla inskränkningarna var av tidigare kritiserat slag, eftersom de uttryckligen riktade sig mot de fattiga. Förslaget uppfattades också som en kompromiss bland socialdemokraterna. Branting kallade förslaget för en "konjunkturreform" och citerade en partikollega: "Det här är alldeles för litet för att vi skulle vara nöjda, men bjuder ändå för mycket för att vi skola kunna kasta oss rakt emot."²⁴

Den 4 mars 1906 fattade SAP:s riksdagsgrupp beslut om hur den skulle ställa sig till Staaffs proposition. Gruppen följde partistyrelsens lösning och godkände i övrigt regeringens förslag, men beslöt att föreslå att rösträttsåldern skulle sänkas till 21 år. Dagen före den slutliga riksdagsbehandlingen utformade gruppen sin taktik i ärendets behandling. Av taktiska skäl beslöt man att först stöda den vänsterliberala riksdagsmannen Carl Lindhagens förslag — som även innehöll kvinnlig rösträtt — och sedan rösta för Staaff.²⁵

Högern lämnade den 23 mars ett konkurrerande rösträttsförslag till andra kammaren. Dess författare var den politiskt inflytelserike storbonden Alfred Petersson i Påboda. Den enda skillnaden mellan den s.k. Påbodamotionen och regeringens proposition var att motionen föreslog en röst-rättsålder till andra kammaren som låg ett år högre. Dessutom var valsättet proportionellt. Valperioden för första kammaren skulle ha varit sex år, och fyrskalan sänkt från 5 000 till 1 000.²⁶

När ärendet skulle avgöras i mitten av maj, märktes att Staaff inte kunde få första kammaren att avstå från påbodamotionen. Den 14 maj avlog första kammaren regeringens proposition med rösterna 126—18.²⁷ Följande dag godkände visserligen andra kammaren förslaget med rösterna 134—94.²⁸

Först rostade SAP:s grupp för Lindhagens förslag i andra kammaren.²⁹ I nästa omgång stödde socialdemokraterna Staaff.³⁰ Eftersom kungen inte godkände Staaffs krav på en upplösning av andra kammaren, måste regeringen falla. Oskar II utnämnde telegrafverkets generaldirektör och höger-

²³ RD 1906 prop. nr. 55. Se även Öman s. 237 ff., Kihlberg II s. 65 ff.

²⁴ Branting, T.o.skr. III s. 281—284. Citatet s. 281.

²⁵ Riksd.gr.prot. 13. 5. 1906.

²⁶ AK 1906 mot. nr. 151, Andrén s. 434 ff. och Runestam s. 236 ff.

²⁷ FK 1906:48:36 ff. Se även Öman s. 251.

²⁸ AK 1906:54: 31—92. Öman s. 255.

²⁹ Se Särskilt. Öman s. 257 ff och Timelin s. 83 ff.

³⁰ Yttranden av SAP:s riksdagsmän se AK 1906:54:41 (Hj. B.) och 56:45 (Blomberg).

politikern Arvid Lindman till Staaffs efterträdare. Besvikelsen inom SAP var uppenbar. Pressen skrev beskt om kungens, första kammarens och högerns förbund mot regeringen Staaff. Social-Demokraten jämförde t.o.m. Staaff och Lindman som "folkaktens och herremaktens statsministrar".³¹

Under Staaffs hela regeringstid hade SAP stött regeringen, lagt storstrecksvapnet åt sidan och avstått från sitt rösträttsprogram genom att godtaga en rad inskränkningar. Partistyrelsen hade inte heller reagerat så hårt på stiftandet av de s.k. staafflagarna.³² Vi har tidigare konstaterat att ungdomskommunerna såg just dessa lagar som begränsade yttrandefriheten som ett hinder för ett samarbete med Staaff. Den politiska situationen var sålunda mer konstruktiv för SAP än under de föregående högerregeringarna. Denna gång stod partiet i praktiken inte längre i opposition, utan var för första gången under sin verksamhet ansvarigt för den politik som bedrevs.

Staaffs fall ändrade den politiska situationen så radikalt att även SAP:s ledning måste omvärdera situationen. Det fick till följd att partiets linje tillfälligt radikaliserades, vilket emellertid inte fortsatte längre än till den extra partikongressen år 1907. När verkställande utskottet behandlade den uppkomna politiska situationen i slutet av maj 1906, uppstod slagordet "mot första kammaren och herremakt, för folkakt".³³ Verkställande utskottet godkände ett manifest vars huvudtema var "Författningsrevision, bort med första kammaren".

Branting hade försökt lugna de andra medlemmarna i verkställande utskottet, och han skulle inte ha velat ha en så amper text, eftersom "frågan började vidga till för stora dimensioner, hvilket gör att vi nog får betänka oss litet". Han fick uttrycket "bort med fyrkväldet, bort med första kammaren" struket i texten. Dessutom nämnde Branting de svårigheter, som var förknippade med kvinnornas rösträttsfråga. Liberalerna skulle inte gå med på det och den statliga utredning som pågick skulle vara ett par år.³⁴

Situationen skärptes och trycket från fältet ökade under hösten. Partistyrelsen höll en extra kongress i slutet av oktober. Resultatet blev ett manifest den 3 november 1906 "Till Sveriges organiserade arbetare". Huvudtemat var att rösträttsreformen skulle utvidgas till en reform av regeringsformen.³⁵ Något tidigare hade en kommitté som representerade 150 000 kvinnor fått

³¹ Social-Demokraten 28. 5. 1906; Se även Arbetet 30. 5. 1906 och Ny Tid 31. 5. 1906.

³² T.ex. Brantings inställning till dessa lagar var vacklande, även om han naturligtvis kritiserade det faktum att lagarna hotade yttrandefriheten i och för sig: "Detta kan icke bestridas, att det är anarkism. Så finnes det andra arter, som också bära samma namn, mot vilka jag gärna vill tillgripa mycket hårda omdömen, såsom den" handlingens propaganda" (Se T.o.skr. III s. 294).

³³ VU prot. 31. 5. 1906.

³⁴ VU prot. 5. 6. 1906.

³⁵ SAP Manifest 3. 11. 1906 " / . . / Vi mana / . . / Sveriges organiserade arbetare, / . . / att arbetarna drivas till att med arbetsnedläggelsens yttersta, fredliga medel värna sina rättigheter".

svaret från Branting att den kvinnliga rösträtten nu hade kommit in i ett nytt skede.

Partistyrelsen gav emellertid med rösterna 13—4 riksdagsgruppen ensamrätt att lägga fram partiets motion i rösträttsfrågan inför följande riksdag. Motionen publicerades i början av november 1906.³⁶ Denna gång upptog förslaget även kvinnlig rösträtt, och en rösträttsålder av 21 år. Däremot krävdes inte att första kammaren skulle avskaffas, utan i stället föreslogs allmän rösträtt även för första kammaren, men en valbarhetsålder så hög som 30 år och en valperiod av sex år.³⁷ Motionen saknade partiprogrammets krav på första kammarens avskaffande och lika och allmän rösträtt i val för såväl riksdag som landsting och kommuner.

I trontolet 1907 presenterades regeringen Lindmans riktlinjer i rösträttsfrågan. Den nya regeringens linje avvek i princip inte från Staaffs proposition. Majoritetsvalen hade ersatts med proportionella. Första kammarens 5 000- gradiga fyrskala hade sänkts till en fyrtiogradig. En röst motsvarade en beskattningsbar inkomst av 100 kr., och skalan löpte regressivt så att man fick 40 röster med en årsinkomst av 15 000 kr. eller mer (tidigare 100). Bolagens rösträtt bibehölls. Valbarhetsgränsen till första kammaren låg vid en egendomsgräns på 50 000 kr. eller en årsinkomst av 3 000 kr.³⁸

När riktlinjerna offentliggjorts, ordnades på olika håll i landet stora arbetarmassmöten som en demonstration mot regeringens förslag.³⁹ I denna situation fattade partistyrelsen det tidigare nämnda beslutet om en medlemsomröstning i storstrejksfrågan och sammankallandet av en extra partikongress, fastän det förekom åtskillig tvekan inom partiledningen.⁴⁰ I början av mars 1907 publicerade partistyrelsen sitt eget rösträttsförslag, som grundade sig på principbeslutet i november föregående år.⁴¹ Z. Höglund utgav också en broschyr inför den extra partikongressen: "Författningsrevisionens nödvändighet — klart till storstrejk!" Han följde ungdomkrateernas klara storstrejkslinje och proklamerade denna taktik som den enda rätta. Fastän Höglund kritiserade Staaffs förslag från året innan, undvek han ännu att bedöma SAP:s nya initiativ för hårt.⁴²

I april 1907 — just när SAP förberedde den extra partikongressen — började ärendet närma sig avgörandet. Den 16 april lade Staaffs partikollega

³⁶ PS prot. 28. —30. 10. 1906.

³⁷ Om motionens innehåll se *Social-Demokraten och Arbetet* 12. 11. 1906.

³⁸ RD 1907 prop. nr. 28—30. Se även *Timelin* s. 217—218 och *Runestam* s. 295 ff.

³⁹ *Social-Demokraten, Arbetet och Ny Tid* 22.—23. 2. 1907; S. -D. skrev: "En imponerande opinionsvtrring".

⁴⁰ VU prot. 7. —8. 2., 11. 2. och 18. 2. 1907 och PS prot. 17. —19. 3. 1907.

⁴¹ Riksd.gr.prot. 26. 2. 1907. Det framgår från protokollet, att kravet på den gifta kvinnans rösträtt nedlades med rösterna 6—5 och upphävandet av bolagens rösträtt 9—3. — Om motionens innehåll se även *Social-Demokraten* 13. 3. 1907.

⁴² Se Höglund 1907 A s. 2—8. H. kritiserade starkt regeringens förslaget (s. 8). Det bör konstateras att skriften hade författats i fängelset, där H. satt för broschyren "Ned med vapnen".

Daniel Persson i Tällberg, som hörde till jordbrukarflygeln av samlingspartiet, en motion som syftade till att åstadkomma ett närmande mellan högerens och vänsterns ståndpunkter. De borgerliga grupperna var någorlunda eniga om reformerna som rörde andra kammaren, men valsättet, fyrskalan och bolagsrösträtten var frågor, i vilka man kunde kompromissa. Tällbergs förslag skiljde sig från regeringens på följande punkter: valsättet var proportionellt; valbarhetsgränsen till första kammaren hade sänkts (egendom 40 000 kr. och årsinkomster av 2 000 kr.). Dessutom skulle första kammarens ledamöter erhålla arvode och reseersättning.⁴³

Tällbergs förslag mottogs mycket gynnsamt i den socialdemokratiska pressen redan innan resultatet blev klart på storstrejkskongressen. Ny Tid till exempel slog öppet fast att förslaget var bättre än Staaffs föregående år.⁴⁴ SAP:s riksdagsgrupp beslöt redan dagen innan storstrejkskongressen skulle börja att godkänna Tällbergs linje som en kompromiss. Branting tilläts meddela detta på riksdagens utskottsmöte.⁴⁵ Ett par veckor senare ändrades taktiken så till vida, att man först beslöt sig för att rösta för Lindhagens motion och sedan för Lindman-Tällberg.⁴⁶

Den extra partikongressen avgjorde slutgiltigt SAP:s linje. Mot medlemmarnas klara majoritet och mot en rätt kraftig intern opposition drev partiledningen igenom ett beslut om att slopa storstrejkslinjen. När regeringen Lindmans rösträttsförslag slutligen avgjordes i mitten av maj 1907, kunde SAP inte annat än konstatera att förslaget godtagits.

Beslutet var en kompromiss mellan regeringsförslaget och tällbärgsmotionen: Första kammarens streck blev 50 000 och 3 000 kr. men förslaget följde i övrigt Tällberg. De kvinnor som åtnjöt kommunal rösträtt, blev dessutom valbara till kommunala förtroendeuppdrag. Socialdemokraterna röstade med liberalerna mot förslaget, men i huvudomröstningen fälldes först Staaffs förslag med rösterna 123—102 och regeringens förslag godkändes på motsvarande sätt med rösterna 122—105.⁴⁷ Brantings och Lindhagens motion samlade hela 64 röster (mot 160)⁴⁸. I den slutliga omröstningen godkände andra kammaren rösträttsreformen med rösterna 128—98.⁴⁹

Socialdemokraterna hälsade resultatet med motstridiga känslor. Redan i riksdagsdebatten hade Branting tagit upp det odemokratiska i motionen genom att bl.a. jämföra den med den finska enkammarreformen, som lett till att arbetarepartiet vunnit en stor valseger.⁵⁰ Pressen var också missnöjd med

⁴³ AK mot. nr. 252. Jfr. även *Timelin* s. 343 ff., *Runestam* s. 296 ff., *Thulstrup* s. 40 ff.

⁴⁴ Ny Tid 25. 4. 1907, Social-Demokraten 26. 4. 1907.

⁴⁵ Riksd.gr.prot. 23. 4. 1907. Enligt prot. hade Branting och Staaff diskuterat om samarbetsmöjligheter i frågans behandling.

⁴⁶ Ibid. 6. 5. 1907.

⁴⁷ AK 1907:57: 18—19, FK 1907:43:11, 17, Se även *Timelin* s. 481—482, *Runestam* s. 298 ff.

⁴⁸ AK 1907 mot. nr. 205 och 208.

⁴⁹ AK 1907:8:4.

⁵⁰ AK 1907:57:18. Se även T.o.skr. III. s. 326—341.

resultatet, men på samma gång framhölls, att man kunde ha väntat sig något ännu värre. Den 13 maj 1907 skrev *Ny Tid* under rubriken ”Rösträttsfrågan löst”: ”Men om man inom arbetarvärlden ej känner någon entusiasm och ej anser sig ha nått sitt demokratiska krav på en politisk författning för vårt folk, förrän det socialdemokratiska författningsförslaget är fullt genomfört, så står man dock ej oförstående för, att det steg som nu tagits, ändå är ett steg och ett sådant som det nu gäller att till yttersta utnyttja för att få reformer / . . . /”⁵¹. I pressens ställningstaganden kan man å ena sidan utläsa besvikelse, å andra sidan en lättnad, eftersom den långa kampen till slut fått åtminstone något resultat.

Lindmans förslag blev vilande till 1909 års riksdag på grund av lagstiftningsordningen för grundlagen. Då godkändes förslaget slutgiltigt. Även denna gång röstade SAP:s ledamöter tillsammans med vänsterliberalerna mot lagen, men reformen godkändes även i andra kammaren med klar majoritet, 158—53.⁵² Redan före omröstningen hade rösträttsdebatten i likhet men storstrejksdebatten nästan dött ut inom SAP.

I början av december 1907 höll partistyrelsen och riksdagsgruppen ett gemensamt möte för att diskutera partiets taktik i följande års riksdag. Anförandena och de många jämna omröstningsresultaten ger vid handen att partiledningen inte längre hade någon enhetlig, principiell linje. Persson i Malmö föreslog att inga motioner skulle läggas fram (avslogs: alla mot tre). Branting föreslog ett konstruktivt samarbete med vänsterliberalerna (avslogs: 13—10). Lindqvist föreslog samarbete med kvinnornas rösträttsrörelse (avslogs: 13—12). Till slut beslöts med rösterna 14—9 att låta riksdagsgruppen avgöra ärendet.⁵³ Först när Lindhagen meddelade att han även på 1908 års riksdag skulle lägga fram en motion som även skulle innehålla ett förslag om kvinnlig rösträtt, skyndade sig SAP-gruppen att göra förslaget till sitt eget, ”för formens skull”. Motionen avslogs emellertid i andra kammaren med rösterna 146—48.⁵⁴

På partikongressen 1908 togs inte rösträttsreformen upp. Den nämndes endast i riksdagsgruppens berättelse, men berättelsen liksom gruppens politik godkändes utan debatt.⁵⁵

SAP hade haft två tillfällen att driva en alternativ politik i rösträttsfrågan; under Staaffs regeringstid och på storstrejkskongressen 1907. Sedan partiet slutgiltigt avhänt sig storstrejksvapnet och godkänt Staaffs kompromissförslag, hade det inte längre någon större betydelse om partiet satte i oppositionen medan Lindmans reform drevs igenom. Motionen 1908 kan när-

⁵¹ *Ny Tid* 13. 5. 1907, *Social-Demokraten* 13. 5. 1907 ”Den stora kompromissen II” och *Arbetet* 13. 5. 1907 rubrikerade ”Efter slaget”.

⁵² AK 1909:10:2, 11:34; FK 1909:8:3, *Timelin* s. 548 och 554, *Thulstrup* s. 42—43.

⁵³ PS prot. 8. 2. 1907.

⁵⁴ Riksd.gr.prot. 20. 1. och 26. 1. 1908; AK 1908 mot. nr. 143.

⁵⁵ SAP sjunde kongress 1908 s. 179, berättelse s. 277 ff.

mast tolkas som ett "måste", eftersom SAP tidigare offentligt sagt sig vara relativt tillfreds med den uppkomna kompromissen.

Från SAP:s synpunkt var regeringen Lindmans rösträttsreform också en kompromiss så till vida att första kammaren bevarades, även om dess fyrk-skala mildrades. "Överhuset" var fortfarande högerns citadell och bromsade parlamentarismen. Första kammaren kunde effektivt förhindra ett förverkligande av både socialdemokraternas och liberalernas program. Förverkligandet av Lindmans reform innebar också en fara för att högern skulle kunna vädja till den och därmed skjuta upp alla större reformsträvanden. SAP:s ledning gjorde också en pricipiell kompromiss med partiprogrammet när den godkände den Staaffska regeringens delreformlinje, som innebar att rösträttsfrågan skiljdes från en helhetsreform av regeringsformen. Denna linje kom visserligen delvis fram i SAP:s motion år 1907, men inte så att den följde partiprogrammet.

I själva verket slog partiledningens politik genom en rad delreformer sönder kravet på reform av hela det politiska systemet. Även här försökte ungdomdemokraternas representanter förmå partiledningen att ändra ståndpunkt. År 1905 publicerade Z. Höglund en broschyr "Första kammaren — se där fienden" i vilken han fördömde "överhuset" som ett näste för folkets fiender.⁵⁶ Han kritiserade ännu inte partiledningens politik. Följande år förstärktes ungdomdemokraternas argument, när kungen och första kammarens höger tillsammans fällde Staaffs första regering. Även partipressen reagerade denna gång beskt mot "herremakt". Men annars var pressens artiklar mot första kammaren ett slags obligatorisk kritik som inte ledde till någon aktion från partiet. Artiklarna brukade publiceras med jämna mellanrum i samband med valen eller viktiga politiska avgöranden.⁵⁷ Vi återkommer till debatten om första kammarens ställning i kapitel 3.3.1.4. i samband med behandlingen av regeringsformsärendet.

De kompromisser SAP gjort i rösträttsfrågan ledde inte till några ändringar i programmet eller målsättningen. Däremot ändrades den verkliga innebörden av rösträttskravet väsentligt i partiets strategi. Uppnåendet av rösträtten förvandlades allt mer till en målsättning, som i själva verket begravde problemet hur man skulle använda den politiska makt som erhöles med rösträtten för att förverkliga socialismen. Ofta sattes likhetstecken mellan den politiska makten och ernåendet av en ren majoritetsställning i riksdagen.

När SAP slog sönder kravet på en helhetsreform av det politiska systemet och godkände enstaka kompromisser, visade det att SAP:s uppfattning om

---

⁵⁶ Höglund 1905 s. 14: "Karl den IX yttrade en gång, att när man varit fogde i 6 år hade han hunnit göra tillräckligt mycket ondt. Men hvad skall man då säga om FK, hvilken huserat som en fogde här i landet i 40 års tid?"

⁵⁷ Se t.ex. under valkampen 1908 Social-Demokraten 6. 7., 16. 7., 17. 7., 28. 9. 1908 och Arbetet 13. 7. 1908 samt Ny Tid 6. 7. 1908.

staten och uppnåendet av den politiska makten blivit reformistisk. Man kunde inte klart urskilja denna utvecklingsprocess på det teoretiska planet och i programmet, eftersom en viss osäkerhet och förvirring i statsteoretiska spörsmål hade rätt inom partiet från början. Den "statsteoretiska" linjens förändring syntes klarast i SAP:s konkreta politiska verksamhet. Vi ska försöka motivera detta resultat även längre fram genom att granska SAP:s inställning till det rådande samhällssystemets grunder i Sverige: monarkin och försvaret.

SAP:s kompromiss i rösträttsfrågan stod i växelverkan med tvisten om en politisk storstrejk. När partiet avstod från storstrejken, innebar det i själva verket att rösträttskravet blev reformistiskt. Avgörandet föll just när arbetarrörelsens kollektiva styrka var som störst, medan riksdagsrepresentationen ännu var obetydlig. Partiet var t.o.m. villigt att riskera att Lindmans reform kunde hejda en utvidgning av rösträtten, åtminstone vad gäller första kammaren, för en mycket lång tid till framtiden.

3.3.1.3. Uppkomsten av den ungdomdemokratiska oppositionen

SAP:s ideologiska och politiska linje ändrades givetvis inte utan inre konflikter. Motsättningar uppstod hela tiden inom partiet. Den första oppositionen inom den svenska socialdemokratiska arbetarrörelsen var ungsocialisterna med vilka SAP flera gånger gjorde upp sina mellanhavanden, börjande från partikongressen i Norrköping 1891 till den slutliga utslutningen av Bergegren och Schröder år 1908.

Även vissa syndikalistiska tendenser i fackföreningsrörelsen (se kapitel 3.4.2.) utgjorde en oppositionsrörelse i den svenska arbetarrörelsen,¹ men "officiellt" organiserades den syndikalistiska rörelsen först efter storstrejken 1909.

Det viktigaste skälet till att partiet utslöt anarkisterna var att dessa orsakade partiet en obehaglig publicitet bland de borgerliga. En del anarkistiska våldsdåd och nidskriverier var sådant som lades hela arbetarrörelsen till last.²

¹ Om ungsocialismens historia se *Persson* s. 377 ff., *Fernström* s. 59 ff., *Hentilä* 1970 s. 33 ff. samt *Bergegren* passim. Det finns ingen vetenskaplig helhetsundersökning om ungdomdemokraternas historia; se dock *Lindblom* 1945, *Hentilä* 1970 s. 55 ff.; se även ungdomdemokraternas egen publikation "Fästskrift" (1913).

² Den märkligaste våldaktionen var den s.k. Amalthea-attentaten vid Malmö hamn 1908, då några ungsocialister sprängde en båt som tillhörde engelska strejkbrytare och dödade en av dem; se t.ex. *Magnusson* II s. 130 ff., *Bäckström* II s. 99 f. Den kalmarska ungdomsklubbens publikation "Gula faran" (1905) bar mottot "dolken i köttet" och strävade efter våldsamma medel i politisk kamp; se t.ex. *Tingssten* II s. 54. Se även *Arbetet* 8. 1. 1906 och *Social-Demokraten* 5. 1. 1906. Därtill hade två finländska anarkister planerat att råna en bank i Stockholm (Luoto och Nyman); se *Magnusson* II s. 168 ff., *Branting* T.o.skr. VIII s. 100—105, *Hentilä* 1970 s. 52.

Kring 1900 började en oppositionsgrupp med klara sympatier för syndikalismen att intensifiera sin verksamhet. Det har varit svårt att få noggranna uppgifter om denna gruppering, men under alla förhållanden hade den kontakter med hinkegruppen. De viktigaste talesmännen var Malmöredaktören Nils Wessel och gruvarbetaren J. W. Kramer från Malmberget. Kramer satte i SAP:s partistyrelse 1900—1905. Senare gick båda över till den ungsocialistiska rörelsen. Bland dem som tillhört SAP:s ledning och stod i kontakt med denna syndikalistiskt färgade oppositionsgrupp var C. L. Lundberg.³

Oppositionens viktigaste mål var att ”få fart” på partiledningen i storstrejksfrågan. De hade en anarkosyndikalistisk uppfattning om storstrejken som en ”generalstrejk”, hörnstenen i hinkeanhängarnas tankar om ”handlingens propaganda”. Syndikalisterna motsatte sig naturligtvis en koncentration av makten till en central fackorganisation i samband med LO:s organisationsfråga.⁴

Tvångsanslutningsparagrafen som kom till när LO grundades ledde också till en ”högeropposition” inom SAP och fackföreningarna. Den ideologiska bakgrunden var traditionellt trade-unionistisk och reformistisk; den tradition som redan låg till grund för den av liberalerna grundade fackföreningsrörelsen. Dessa fackföreningar var reserverade mot LO:s grundande och en del (metallarbetarna) dröjde med att ansluta sig och andra (järnvägsanställda och typografer) ställde sig helt utanför. För det mesta representerade de antingen den s.k. gamla eller den s.k. nya arbetarartistokratien, d.v.s. de yrkesutbildade arbetarnas förbund. Tvångsanslutningsfrågan lyfte med nödvändighet fram dessa förbunds traditionella trade-unionism och fientliga inställning till socialdemokratien.⁵

Det finns få uppgifter om dessa tvistefrågor. Åren 1902—1903 tog emellertid LO:s ordförande H. Lindqvist ett par gånger upp trade-unionisternas verksamhet sett från SAP:s ståndpunkt. På ett sammanträde som verkställande utskottet höll i oktober 1902 undrade han ”som intresserad partimedlem” hur partistyrelsen ställde sig till den nyorganisation, som metallarberareförbundet påbörjat. Meningen med den var att slopa fackföreningarnas kollektivanslutning och bygga upp den politiska verksamheten på basis av särskilda klubbar. Som en följd härav hade i Göteborg fyra avdelningar (413 medlemmar) avgått från partiet och grundat en politisk klubb ”enligt Blombergs recept”. Men bara 36 medlemmar hade gått med i klubben. Redogörelsen fick till följd en skarp kritik mot Blomberg för verksamhetens skadliga karaktär.⁶

Efter cirka ett år, i december 1903, tog Lindqvist upp saken igen. En del

³ Se t.ex. PS prot. 19. 3. 1899 och 9. 12. 1900.

⁴ *Persson* s. 68 ff.

⁵ Se t.ex. *Westerståhl* s. 216—219 och *Casparsson* II s. 54 ff.

⁶ VU prot. 29. 10. 1902.

rätt överraskande omständigheter kommer fram ur detta självkritiska anfö-
rande. Lindqvist antydde alldeles klart att tradeunionisterna och hinkean-
hängarna hade gemensamma mål och uppenbarligen hade stått i kontakt
med varandra för att få bort fackföreningarna ur partiet.⁷ Tanken framstår
till slut rätt förståelig — även om den faktiskt är svår att bevisa eftersom både
syndikalisterna och trade-unionisterna ville försvaga partiets och LO:s in-
flytande och ringaktade den politiska verksamhetens betydelse. De två
oppositionsgruppernas mål var naturligtvis helt olika, och ett långvarigt
samarbete verkade omöjligt, eftersom den syndikalistiska och trade-unio-
nistiska fackföreningsstrategin avvek så mycket från varandra. Efter sekel-
skiftet blev den ungdomdemokratiska rörelsen, som växt fram ur partiets ung-
domsförbund, SAP:s mest betydande opposition. Det har redan framgått att
ungdomsrörelsen år 1903 sönderföll i en ungsocialistisk och en ungdom-
demokratisk flygel.

Socialistiska ungdomsförbundet blev ungsocialisternas organisation och
Sveriges socialdemokratiska ungdomsförbund (SSDUF) blev partiets offici-
ella ungdomsförbund.⁸

Till en början försvarade det nya ungdomsförbundet SAP:s officiella linje
och gjorde upp med ungsocialismen.⁹ Ungdemokraternas ideologiska linje
kan man beteckna som kautskystisk med 1897 års principprogram som
ideal. Ungdemokraterna uppskattade mycket också Axel Danielsson och de
revolutionära traditionerna från 1890-talet. Ungdemokraterna förkunnade
solidariet med den internationella arbetarrörelsens revolutionära linje.¹⁰
Bland dem fanns emellertid många unga radikala akademiker, i vars tanke-
värld det fanns mycket av ren kulturradikalism, som kändes främmande för
organisationsfolket. SSDUF ärvde en mycket stark antimilitarism, som var
karakteristiskt även för tiden före 1903 i den socialistiska ungdomsrörelsen.
Antimilitarismen blev ungdomdemokraternas huvudsakliga propagandatemata.
Dessutom hade de en mycket starkt republikansk och antimonarkistisk in-
ställning och kritiserade mycket skarpt första kammaren, rättsväsendet, kyr-
kan och andra "makthavande" samhällsinstitutioner.¹¹

Det fanns mycket kulturelitstänkande och tidstypisk romantik i unde-
mokraternas verksamhet. Intet radikalt var dem främmande.¹² Bland dem

⁷ VU prot. 18. 12. 1903. — För att "rensa luften" ville L. flytta partikongressen ett år tidi-
gare än planerats.

⁸ Lindbohm 1945 s. 71 ff., se även Fernström s. 122 ff., Hentilä 1970 s. 55 ff.

⁹ Se t.ex. Dahlström 1905 "Socialdemokrati och anarkism".

¹⁰ Särskilt tidskriften Fram publicerade skrifter och uppsatser som bevisar detta; se t.ex.
Fram juli 1903 "Den evolutionära socialismen eller marxismen" (K.D-m), augusti 1903 "Gotha
och Erfurterprogrammen" (ibid.), sept. 1903 (ibid.), okt. 1906 "Karl Kautsky" (P.A.H-n); jfr.
Klockare s. 43 ff. kapitel "Med Kata i kamp mot anarkismen" och s. 57 ff. "Med Kautsky för
marxismen".

¹¹ Se Lindbohm 1945 s. 175 ff. "Den stora partistridens avantgarde", Schiller 1967 A s. 157 ff.

¹² Se t.ex. Höglund (minnen) 1951 s. 7—12, Ström (minnen) 1941 s. 64 ff., 121 ff.

fanns däremot ytterst få, som skulle ha varit intresserade av ekonomiska och socialpolitiska frågor eller av fackföreningsrörelsen.¹³ Majoriteten av medlemmarna var visserligen unga arbetare, men på partikongresserna fick de ledande bland ungdomdemokraterna med sig ett betydande antal partimedlemmar ute från fältet, vilka var missnöjda med Brantings linje.

Förbundets eget medlemsantal växte mycket snabbt: första året bara drygt 500 medlemmar, 1905 redan 6 695 och två år senare hela 15 320 medlemmar. Efter den fackliga storstrejken 1909 rasade antalet till cirka 7 000 och denna siffra höll i sig till 1914.¹⁴

Ungdemokraterna representerade till större delen dem som var födda på 1880-talet. De var SAP:s andra starka generation. Brantings generation föddes på 1860-talet. Dess representanter hade suttit i ledningen för partiet sen de var tjugoåringar. Den andra generationen uppnådde denna ålder efter sekelskiftet. Talet om generationer är berättigat så till vida att SAP rekryterade flera av sina ledare mellan 1920- och 1940-talen bland ungdomdemokraterna. Av blivande ministrar kan nämnas Per Albin Hansson, Rickard Sandler, Gustav Möller och Ernst Wigforss.

Det är lika betydande att SAP:s slutliga klyvning år 1917 tog sin början i ungdomdemokraternas vänsterflygel. Då grundade vänstergruppen Socialdemokratiska vänsterpartiet.¹⁵ Redan före partisplittringen 1917 hade ungdomdemokraternas front rämnat itu och bland annat hade alla de tidigare nämnda ministrarna gått över på partiledningens linje. Till år 1905 stod ungdomdemokraterna "under partiets fanor".¹⁶ Allt efter som den brantingska ledningens uppfattning om den politiska taktiken förändrades, kunde man oftare höra invändningar från ungdomdemokraternas krets. SSDUF gav ut en tidning vid namn "Fram". På några år publicerade tidningens förlag tiotals broschyrer.¹⁶ Ungdemokraternas linje gick ut på att i en anda av 1897 års program träda till det revolutionära SAP:s försvar. Gång på gång påminde de partiledningen om att den avvikit från den revolutionära linjen och förbrutit sig mot den internationella arbetarrörelsens ideologiska principer.¹⁷ Uppkomsten av en ny opposition stod klart i samband med att SAP:s politiska linje förändrades. En skarpt avtecknad vänsteropposition uppstod i partiet. Dess högljuddaste och mest medvetna grupp utgjordes av ungdomdemokraterna, med stöd av vilka vänsterflygeln så småningom fick representanter också i

¹³ Se dock S. Hanssons broschyr "Den modärna fackföreningsrörelsen" (1908), särskilt s. 23 ff. (kritik mot syndikalismen).

¹⁴ PS ber. 1914 s. 185. Se även Fästskrift s. 7.

¹⁵ Soc.dem. vänsterpartiet, prot. vid konstituerande kongressen i Sthlm 13—16 maj 1917. Om partiets konstituering se närmare *Bäckström* II s. 242 ff., *Edenman* 1946 s. 227 f. (riksd.gruppens sprängning).

¹⁶ Största delen av ungdomdemokraterna skrifter som ingår i min källförteckning publicerades i serien "Frams broschyrer". Enbart detta förlag utgav 1903—1912 tillsammans 239 publikationer med en upplaga över en miljon exemplar; se Fästskrift s. 23.

¹⁷ *Lindbohm* 1945 s. 70 ff.

partistyrelsen och i riksdagsgruppen, såsom senare skall visas.

I motsats till vad till exempel *Tingsten* hävdade, fortsatte partivänstern med ungdomdemokraterna i spetsen den svenska arbetarrörelsens revolutionära tradition.¹⁸ Att oppositionen växte sig stark just år 1905 var oundgängligt, för den skull att avgörande förändringar höll på att ske i den brantingska ledningens linje.

Storstrejksdebatten, som granskades i det föregående kapitlet, hade i själva verket varit rätt sansad före 1905 och mycket av den hade förts bakom lyckta dörrar inom partistyrelsen. Oppositionens frejdiga kritik tvingade hela tiden representanterna för den brantingska linjen att offentligt motivera sina ställningstaganden och metoder. Därför är det möjligt att dra klarare slutsatser om förändringarna i partiets linje i och med att den inre ideologiska debatten i SAP blev livligare efter en tids tystnad.

Den ungdomokratiska oppositionens första betydande framträdande skedde på partikongressen 1905. Flera av rörelsens ledare hade valts till ombud, bl.a. Höglund, Ström och Sigfrid Hansson. De utgjorde ännu ingen enhetlig opposition, fastän deras ställningstaganden redan klart avvek i en del frågor, bland annat tolkningen avorstrejksomröstningen.¹⁹ De var särskilt bittra under partikongressens sista ögonblick, när de mottog ett beslut fattat klockan två på morgonen om att ungdomsförbundet nekats ekonomiskt stöd.²⁰ I *Fram* skrev Ström efter kongressen rätt kritiskt om mötesatmosfären, som inte tillät någon verklig taktikdiskussion, utan ledde debatten in på pyssel med oegentligheter. Det var mycket förebådande när Ström antydde att ungdomsrörelsen borde tända "den eld som slocknat hos de gamla".²¹

Meningsskiljaktigheterna mellan partiledningen och ungdomdemokraterna skärptes allvarligt för första gången i frågan om inställningen till Staaffs första liberala regering. Ungdemokraterna ville inte alls veta av att SAP stödde regeringen eftersom de s.k. staafflagarna, som stiftats under Karl Staaffs regeringstid, begränsade yttrandefriheten.²² Ström kritiserade Brantings inställning i sin artikel "Bort från de liberala!" "När vår främste socialistiske politiker, vår Hj. Branting, efter regeringen Staaffs fall, synes vilja förlåta vad den liberala regeringen begick med munkorgslagarna och hoppas på det gamla samarbetet mellan liberaler och socialdemokrater, så försår jag icke honom och kan icke alls följa honom."²³

¹⁸ *Tingsten* II s. 62: "Ungdomsrörelsen fasthöll vid de parlamentariska metoderna och drev inte propaganda för våldsamma aktioner." Även här är det fråga om en likadan missuppfattning som *Tingsten* hade om ungsocialismen.

¹⁹ SAP sjätte kongress 1905 s. 117. T.ex. Höglund föreslog att republikkravet skulle tas i programmet. Se Ström (minnen) s. 206 ff.

²⁰ *Ibid.* s. 207—208.

²¹ Ström (*Fram*, april 1905).

²² Se t.ex. Ström (*Fram*, juli 1906). Höglund 1906. Om "ätalsraseriets" historia se närmare *Nerman* 1911, och *Wiksten* s. 7, som publicerar en förteckning över 30 politiska straff.

²³ Ström (*Fram*, juli 1905).

Till en början reagerade partiledningen inte alls särskilt häftigt på dessa anklagelser. Branting skrev positivt om ungdomen när SSDUF höll sin andra kongress efter 1907 års extra partikongress och godkände en mycket radikalare hållning i försvarsfrågan än den som fanns i partiprogrammet: "Den ungdom som nu blir socialistisk, genomgår också helt naturligt ett sådant utvecklingsskede; då är man marxistisk ut i varenda detalj och tål ej att det schema vår store mästare uppställt i minsta mån rubbas."²⁴ Alla viktigare partitidningar publicerade detta uttalande, med vilket Branting försökte reducera den unga radikalismen till rätta proportioner enligt sitt eget sätt att se.²⁵ Då höll han tydligen ungdomskraternas kritik för ett övergående fenomen, som inte innebar någon verklig fara.

I samband med partikongressen 1908 irriterades partiledningen på allvar av ungdomskraternas verksamhet. Några ungdomskrater samarbetade med hinkeanhängarna i kongressens omröstningar och under själva kongressen.²⁶ Det är mycket viktigt att framhäva samarbetets taktiska natur, eftersom ungdomskraterna ingalunda godkände anarkisternas taktik. Ungdomsrörelsens sönderfall var redan det ett bevis därpå. Dessutom publicerade en del ungdomskratiska ledare artiklar mot hinkerörelsen. De anarkistiska uppfattningarna kritiserades i dessa artiklar grundligt utgående från marxistisk teori av andra internationalen.²⁷ Den strösta gemensamma nämnaren för ungdomsförbunden var egentligen antimilitarismen och kulturradikalismen.

Förhandlingar fortsatte mellan ungsocialisterna och SSDUF dock under året 1906 för att ena den socialistiska ungdomsrörelsen men utan resultat.²⁸ Meningsskiljaktigheter om bl.a. den antimilitaristiska propagandan förhindrade ett närmare samarbete. Ungdemokraternas antimilitarism utgick från att Sverige inte kunde försvara sig som liten stat. Ungsocialisterna åter vädjade till humanitära och etiska synpunkter.²⁹

Ungdemokraterna försökte emellertid behålla kontakten med hinkeanhängarna för att få deras stöd för sina egna strävanden. När frågan om Schröders och Bergegrens uteslutning ur partiet kom upp 1906—1908, motsatte sig flera ledande ungdomskrater en fullständig uteslutning. Några brev från

²⁴ *Branting* (Social-Demokraten 25. 5. 1907).

²⁵ Jfr. *Arbetet* 18. 5. 1907, som skrev positivt om ungdomsförbundets kongress.

²⁶ *Schiller* 1967 A s. 158.

²⁷ Se t.ex. *Höglunds* broschyr "Storsträjk, generalsträjk och parlamentarismen".

²⁸ P. A. Hansson till *Branting* 18. 9. 1906 (Hj.B.S.), *Lindbohm* 1945 s. 114 ff., *Hentilä* 1970 s. 59.

²⁹ *Lindbohm* 1945 s. 98 ff. Jfr. med varandra *Höglund* 1906 och 1909 B samt *Jensen* s. 5—12. Se även P. A. Hansson 1908 s. 4, 12, *Möller* 1907 s. 2.

Ström till Branting³⁰ och Höglunds brev till Ström³¹ berättar klart att de försökte förmå partiledningen att mildra domarna.

På partikongressen år 1908 lyckades Höglund lirka in sig själv i partiledningen och knuffa undan chefredaktören för *Ny Tid*, partiveteranen A. C. Lindblad som visserligen lite senare kom tillbaka till partistyrelsen från en suppleantplats. Social-Demokraten irriterades högeligen av Höglunds tillvägagångssätt och skrev: ”/. . ./ en av de ledande män, som längst kämpat för vår sak på en otacksam och svår post, redaktör Lindblad i Göteborg, vilken tillhört partistyrelsen så länge en sådan funnits /. . ./ nu trängdes ut ur densamma.” Tidningen klagade på att ungdomskommittén hade drivit ”kotte-ripolitik” eftersom kongressen inte varit fulltalig — hela 70 ombud fattades.³²

Under A. Nilssons (Kabbarp) chefredaktörskap hade Arbetet utvecklats till ett slags språkrör för ”högerflygeln”. I oktober 1908 inledde Kabbarp debatten om partiets interna situation i ledaren ”En kris?”. I den anklagade han ungdomskommittén för att ha anammat hinkeanhängarnas åsikter och metoder, vilket lett till ett försvagande av partiet — bland annat en minskning av antalet partimedlemmar för första gången i dess historia.³³

Påpekas bör emellertid här att depressionen säkert påverkade medlemsminskningen mer, liksom den svåra arbetsmarknaden och framför allt låg en orsak i att enskilda medlemmar just fått den s.k. reservationsrätten på partikongressen 1908.³⁴ Arbetets attack publicerades också i Social-Demokraten.³⁵ Anklagelserna gjorde vänsterflygeln bitter. C. N. Carleson, journalist på Social-Demokraten, som avtjänade sitt straff i Långholmens fängelse, skrev till Ström att partiledningen utgjorde ”en sannskyldig klick, som består av B-g, L-t (Linqvist) och W-n (Wickman)”. Dess makt måste krossas, eller också splittras partiet.³⁶

Grunden hade lagts för uppkomsten av en öppen och organiserad op-

---

³⁰ Ström till Branting 4. 1. 1907 och 24. 7. 1908 (Hj.B.S.) enligt *Schiller* 1967 A s. 158. Ströms samling bevaras på Göteborgs universitetsbibliotek.

Under hösten 1907 hade ungdomskommittén vissa planer på en hårdare oppositionsaktion mot partiledningen, se t.ex. P. A. Hansson till Sandler 7. 12. 1907 (R.S.S.): ”/. . ./ ska vi slåss eller låta de gamla bli /. . ./”. Ström skrev till Branting 4. 11. 1907, att VU:s verksamhet hade uppretat partifältet under de sista månaderna.

³¹ Höglund till Ström (*Schiller*, *ibid.*). I samma brevväxling framgår även Höglunds plan att grunda Stormklockan och den begynnande brytningen med Frams redaktör P. A. Hansson. Vid partikongressen röstade Höglund mot Bergegrens suspension, SAP sjunde kongress 1908 s. 156.

³² Social-Demokraten 9. 6. 1908, *Ny Tid* 10. 6. 1908, *Arbetet* 16. 6. 1908, som rubrikerade ”Vären, ungdomen, kongressen”.

³³ *Arbetet* 21. 10. 1908.

³⁴ Se tab. 47.

³⁵ Social-Demokraten 22. 10. 1908.

³⁶ Carleson till Ström (enligt *Schiller* 1967 A s. 161).

position. I december 1908 publicerade Höglund ett provexemplar på en ny oppositionstidskrift med namnet "Stormklockan". Han hade sysslat med tidningsplaner redan i ett par år, men de mer sansade i SSDUF:s ledning, särskilt P. A. Hansson och G. Möller, hade motsatt sig dem. Redan provexemplaret var en krigsförklaring mot partiledningen. I artikeln "Rättning åt vänster!" offentliggjorde Höglund partiets inre kris: ". . . / den trånga, kälkborgerliga anda som smugit sig in i rörelsen", d.v.s. att ledningens kompromissvillighet och försiktighet var största skälet till konflikterna. Räddningen var "mer socialistisk upplysning, större rörelsefrihet och en allmän rättning vänster".³⁷

Striden började hetta till. Partistyrelsen tog upp frågan den 6 december 1908. Höglund upprepade de skäl han i artikeln ansett ligga till grund för partiets svaghet. Bara Ström stödde honom, eftersom Per Albin inte öppet tagit ställning.³⁸ Profilen hos oppositionen, ledd av den ungdomsdemokratiska vänsterflygeln, började ta slutlig form. Partiledningen tog inte längre så lätt på saken. SAP:s stora partistrid hade börjat.

Den ungdomsdemokratiska vänsteroppositionen, som bildats 1905—1908, stred emot partiledningen i alla viktigare politiska frågor och försökte behålla SAP:s linje revolutionär. Vi återkommer till partiets inre konflikter i samband med granskningen av varje enskild stridsfråga.

3.3.1.4. Författningsfrågan

Ett avskaffande av kungadömet skulle ha hört till kraven på en total reform av det politiska systemets grundvalar enligt SAP:s partiprogram. Kravet på republik kunde inte tas med öppet i programmet vid den tiden, eftersom det skulle ha varit majestätsbrott och kunnat innebära ett förbud mot partiet. Trots det hade man upprepade gånger tagit ställning för republik i partiet. Redan år 1889, när Oskar II fyllde 60 år, hade Branting talat till ett demonstrationsmöte i Lill-Jansskogen med 10 000 personer under rubriken "kungajubiléet". Där sade han, att kungen hade förvandlats till en "överklassens spratteligubbe" i det nu borgerligt styrda samhällssystemet. Kungens ställning var emellertid inte helt betydelslös! "Han kan fördröja utvecklingens gång, lägga hämsko på friheten." I slutet av talet utbringade Branting ett leve för den "sociala republiken".¹ Men även artiklarna som kritiserade kungadömet föreföll under årens lopp att bli mer och mer "obligatoriska", och SAP gjorde inte ens så mycket åt saken som i frågan om första kammaren.

³⁷ Höglund (Stormklockan) provnr. dec. 1908.

³⁸ PS prot. 6. 12. 1908.

¹ Branting T.o.skr. III s. 61—64; (cit.s. 63 ja 64). Se även Sjöberg s. 114.

Partistyrelsen föreslog för 1905 års partikongress att punkten "Första kammarens avskaffande" i det politiska programmet skulle ersättas med kravet "Författningsrevision". Höglund krävde ett tillägg för "republikansk statsförfattning". I debatten sade Branting att, "naturligtvis äro vi alla i själ och hjärta republikaner, men vad skulle man göra?" Han trodde att en borgerlig republik kunde vara lika fientlig mot arbetarna som en borgerlig monarki. Höglunds motion avslogs denna gång utan omröstning.²

På den följande partikongressen motionerade Ström i sin tur för att programmet skulle innehålla ett krav på republikanskt styrelseskick. Höglund ackompanjerade anförandet genom att citera långa stycken av Brantings tidigare nämnda tal på Oskar II:s 60-årsdag 1889: "Ingen över, ingen vid sidan av folketinget". Nu representerade socialdemokraterna enligt Höglund linjen: "Kungadömet över, första kammaren vid sidan av folketinget."³ Branting upprepade igen att saken inte var aktuell längre. För Rydén var det självklart att socialdemokraterna var republikaner och det behövde inte nämnas i programmet. Efter en hetsig debatt föll ungdomskraternas motion med rösterna 164—124.⁴

Höglund gav sig emellertid inte. Stormklockan publicerade den 30 oktober 1909 ett särskilt temanummer med kungafientlig propaganda. Höglund försökte få till stånd demonstrationer mot monarkin på den instundande Gustav Adolfsdagen. I flera av Sveriges största städer höll han dessutom samma höst föredrag över temat "Socialdemokratien och republiken".⁵ De publicerades senare som ett flygblad med samma rubrik. Nu anklagade Höglund redan öppet partistyrelsen för att ha övergett den internationella arbetarrörelsens traditionellt republikanska och demokratiska linje, eftersom han ansåg att partiledningen inte gjort tillräckligt mycket för de republikanska principerna. I partiledningen kritiserades särskilt Branting, Rydén, Christiernsson, Persson i Malmö och Lindley. Höglunds slutsats blev att SAP inte kunde delta i en "kunglig regering": "Vårt parti kan blott härskas under den demokratiska republiken."⁶ Höglund propagerade igen för republik och enkammersystem på partikongressen i april 1911. Redan före kongressen hade han fått partistyrelsen att godkänna sina krav på en republikansk styrelseform. Partistyrrelsens förslag i sin helhet löd: "Författningsre-

² SAP sjätte kongress 1905 s. 117.

³ SAP sjunde kongress 1908 s. 224—225.

⁴ Ibid., debatten s. 226—227, omröstningen s. 228—231.

⁵ Höglund 1909 s. 22—24: "Vårt parti kan blott härskas under den demokratiska republiken". Se även Höglund 1910 "Kungadömet av guds nåde", där han gav alla svenska kungar en "titel": t.ex. Oscar II var "svältullarnas och reaktionens man", Gustav V "antisocialisten" (s. 18—22).

⁶ Höglund 1909, "Socialdemokratien och republiken".

vision, som genomför ett republikanskt och demokratiskt styrelsesätt.” Höglunds förslag löd: ”Enkammersystem. Republik.”⁷

På kongressen motiverade Branting varför partistyrelsen inte hade velat godkänna att enkammersystemet återinfördes i partiprogrammet. Han ansåg att det inte var fråga om samma första kammare. Riksdagsgruppen och partistyrelsen måste sedan framlägga ett positivt program och då på den linjen att icke bygga en helt ny författning utan söka bredda utrymmet för demokratin inom det bestående tvåkammersystemet. Den nya första kammaren skulle ej kunna bli någon broms mot folkviljan.⁸

Partistyrrelsens åsikt vann i den slutliga omröstningen med rösterna 75—56, och därmed kom begreppet ”republik” för första gången i SAP:s historia in i programmet.⁹

Beslutet att frånga enkammersystemet var principiellt mycket viktigare. Brantings tidigare citerade motivering visar klart hur mycket partiledningen hade godkänt det Lindmanska kompromissförslaget och till och med gjort det till sitt eget.

Partiets inställning till riksdagsordningen var vacklande, och därför ville ledningen inte inta någon oeftergivlig hållning till programmet. Detta framgick några veckor före partikongressen då riksdagsgruppen röstade. Majoriteten (12—10) tog principiellt ställning för ett enkammersystem. Thorsson, Rydén, Persson i Malmö och A. C. Lindblad lät införa en reservation i protokoll, eftersom de inte tyckte att det var klokt att avgöra en så viktig fråga före partikongressen.¹⁰ SAP:s inställning till första kammaren började utformas allt tydligare enligt det kompromissförslag Branting lade inför partikongressen.¹¹ Beslutet påverkades utomordentligt mycket av det förhållandet, att SAP:s representanter ökade från två till tolv i första kammaren efter 1912.¹²

Trots motståndet i förtroenderådet lämnade Lindhagen en republikmotion, som underskrevs av sju andra socialdemokrater.¹³ Partiledningen inledde en hård kritikkampanj i pressen. Det ansågs skadligt för partiet att bryta gruppdisciplinen och man försökte motivera varför motionens innehåll var omöjligt.¹⁴ Branting fördömde Lindhagens motioner såväl i konsti-

⁷ SAP åttonde kongress 1911 s. 34.

⁸ Ibid. s. 38.

⁹ Ibid. s. 40—41.

¹⁰ Riksd.gr.prot. 14. 3. 1911.

¹¹ Riksd.gr.prot. 15. 1. 1912, Stadgar för riksd.gr. § 5. (*Edenman* 1946 s. 287).

¹² FR prot. 25. 1. 1912, 23.—24. 4. 1912; den s.k. bläckhornskandalen inträffade just på detta möte: Lindhagen kastade ett bläckhorn mot Palmstierna och trädde ut ur förtroenderådet; se *Edenman* 1946 s. 46—47, *Lindhagen* (minnen) II s. 215, *Sjöberg* s. 130f.

¹³ AK 1912 mot. nr. 316, 317 och 318. Andra socialdemokrater var C. Winberg, R. Sandler, A. Sävström, N. Helger, P. H. Sjöblom, O. Kloos och H. E. Nordström.

¹⁴ Social-Demokraten 1. 5. och 4. 5. 1912. Arbetet 6. 5. 1912 (V. Rydén). Se även *Edenman* 1946 s. 181—190.

tutionsutskottet som i den slutliga behandlingen i andra kammaren. Som väntat, föll motionen om ett enkammarssystem i andra kammaren (117—20). Första kammaren avlog den utan debatt. Republikmotionen föll ännu klarare: 118—12.¹⁵ Enligt Social-Demokraten kom högst 9—10 röster från SAP,¹⁶ vilket innebär att kanske två eller tre liberaler röstade för Lindhagen.

Efter dessa händelser var SAP:s tudelning också i frågan som gällde det politiska systemets grundvalar så uppenbar att det vore lönlöst att granska den senare debatten i detalj. Däremot hade inte ämnet för debatten mist sin aktualitet: första kammaren och kungens makt.

Ställningarna i den svenska inrikespolitiken hårdnade i samband med försvarsfrågan (vilken skall undersökas närmare i följande kapitel) och en skarp konflikt utbröt mellan Staaffs regering och högren. Högren stödde sig på ställningarna i första kammaren och fick även kung Gustav V på sin sida. Staaff försökte bygga upp en "folk-makt"; hans tanke byggde på en parlamentarism av engelsk andrakammarmodell mot "herremakt" och "kungamakt", men kungen och högern fällde hans regering för andra gången i "borggårdskuppen".¹⁷ I början av februari 1914 ordnade högren ett bondetag med 30 000 deltagare till den kungliga borggården som en protest mot Staaffs försvarsprogram. I sitt tal till bönderna ställde sig kungen bakom högrens krav, och då var även regeringen tvungen att avgå.¹⁸

Borggårdskrisen visar konkret att SAP:s kompromisser i frågorna om första kammaren och monarkin hade vilat på osäkra förutsättningar. Kungen var inget "rudiment", och högrens makt hade inte kunnat knäckas i första kammaren, fastän man trott det. Spökerna, som man trott vara döda, verkade kunna fälla regeringar.

Förbittringen var naturligtvis stor i SAP:s press och i partiledningen efter borggårdskrisen, men krisen hade inte längre någon större praktisk betydelse för partiets taktik. För första gången på länge utbringade partipressen leverop för republik och fördömde kungens och högrens handlande som riktat mot folkviljan. Branting publicerade flera artiklar de dagarna och sade i andra kammaren att han skulle rösta nej i protest när man behandlade en höjning av anslaget under första huvudtiteln till hovdepartementet.¹⁹

SAP:s protest blev emellertid tillfällig, eftersom partistyrelsen vid sitt möte en knapp månad senare beslöt att utelämna ordet "republik" ur det

¹⁵ AK 1912: 49:49, *Branting* T.o.skr. VIII s. 243—244, AK 1912: 49:126 d, 49:2 d, 32 d, 66 d.

¹⁶ Social-Demokraten 25. 5. 1912.

¹⁷ Om borggårdskrisen se närmare t.ex. *Frykberg* s. 45 ff., *Carlgren* s. 9 ff., *Nyman* s. 231 ff., *Kihlberg* II s. 300 ff.

¹⁸ Se *Thulstrup* s. 69 f., *Frykberg* s. 45, *Brusewitz* 1951 s. 65 ff.

¹⁹ AK 1914 A: 18:3. Se även T.o.skr. IV s. 124—159 (AK-talet s. 136—143). En annan protest av SAP var att alla socialdemokrater skulle utträda ur statliga kommittéer, se Riksd.gr. prot. 10. 2. 1914.

manifest som var ämnat för medlemmarna, med rösterna 18—7.²⁰ Lindhagens motion om ett enkammersystem, som stöddes av ungdomdemokraterna på partikongressen i november — december 1914 ledde inte till något resultat.²¹

Följden av att en total reform av grundvalarna för det politiska systemet spaltades upp i delreformer var att den praktiska politiken kom att bestå av kompromisser, vilka inte stämde överens med partiets program. När partiet avstod från storstrejktaktiken, påverkades även partiets politik i frågorna om riksdagsordningen och monarkin. Delreformtaktiken innebar att partiet enbart koncentrerade sig på att driva rösträttsfrågan, varvid andra reformkrav sköts åt sidan.

Partiledningen blev tvungen att rättfärdiga sina kompromisser med ohållbara argument när den enda verksamhetsformen blev den parlamentariska taktiken och en anpassning till spelreglerna i riksdagen. Det klaraste exemplet är påståendet att kungadömet förvandlats till en relik och antagandena om att första kammaren skulle ha demokratiserats med hjälp av Lindmans kompromiss. En vaken opposition kunde lätt hugga tag i sådana motiveringar och anklaga partiledningen för att inte ha följt den internationella arbetarrörelsens linje för förverkligandet av en demokratisk republik.

3.3.1.5. Försvarsstriden

När Lindmans kompromiss godkännts år 1909 förlorade rösträttsfrågan sin ställning som den viktigaste politiska stridsfrågan i svensk inrikespolitik. Tiden från 1911 till utbrottet av första världskriget behärskades av högerns och vänsterns djupa meningsmotsättningar om hur försvaret skulle finansieras.

På grund av den tidigare nämnda borggårdskrisen knöts försvarsfrågan intimt samman med kampen för en parlamentarisk demokrati: motsatserna ”folkakt” mot ”herremakt” och ”kungamakt”. Allmänna översikter har konstaterat hur motsättningarna i frågorna om det politiska systemet och försvaret hörde samman och hur de påverkade de borgerliga partiernas inbördes relationer, men det finns ingen grundlig forskning i detta ämne heller.¹ Ännu mindre har skrivits om SAP:s ställning i detta politiska kraftfält.²

Inställningen till försvarsfrågan var avgörande för socialdemokraterna på två sätt. För det första var det ett politiskt principproblem, i vilket arbetarrö-

²⁰ PS prot. 4—7. 4. 1914.

²¹ SAP nionde kongress 1914 s. 172—175.

¹ Grundligare har detta problem behandlats av *Brusewitz* 1951, som har föreslagit ovan nämnda begrepp, samt av *Nyman* och *Thulstrup*.

² Se dock särskilt *Tingsten* II s. 131—190.

relsens relation till hela det rådande politiska systemet i själva verket koncentrerades. Därför intog debatten i den internationella arbetarrörelsen om inställningen till krig och militarism en utomordentligt central ställning. För det andra kopplades försvarsfrågan i Sverige så hårt samman med rösträttsstriden, att den växelverkan som förekom mellan de båda problemen även skapade ramarna för SAP:s politiska verksamhet.

Inställningen till krig och militarism blev den internationella arbetarrörelsens verkliga prövosten, vilken i augusti 1914 slutligen avslöjade den andra internationalens inre motsättningar. Under årtionden hade en teoretisk debatt förts på varje möte internationalen hållit om militarismens natur och arbetarrörelsens taktik i händelse av ett storkrigs utbrott. När första världskriget bröt ut, visade sig alla teorier verkningslösa i praktiken. Följden blev att internationalen föll sönder. De olika ländernas arbetare slogs mot varandra i de olika nationella arméernas led. Krigsutbrottet orsakade naturligtvis inte arbetarrörelsens sönderfall, utan verkade som ett slags katalysator, som lyfte fram de tidigare uppkomna motsättningarna i en olöslig form.³

”Arbetaren har inget fädernesland”, hade Marx och Engels proklamerat i Kommunistiska manifestet.⁴ Även denna teoretiska tankegång reducerades inom debatten i andra internationalen utan någon som helst nyancering. Eftersom klassintresset ansågs överskrida nationella och statliga gränser, kunde arbetarna inte godta krig och inte strida i nationella arméer. Krigen ansågs uppkomma ur kapitalismens grundläggande natur: ett själviskt profit- och maktbegär. Slutligen kunde man bara bli kvitt krigen när den socialistiska revolutionen skett i hela världen.⁵

Någon enhetlig linje uppkom inte inom internationalen på basen av den marxistiska teorins rätt generella utgångspunkter. Tolkningarna varierade från en grundläggande pacifism till anarkisternas idealisering av våldet. Under alla förhållanden blev internationalens huvudlinje från början antimilitaristisk propaganda och verksamhet för att minska krigsfaran.

Ett konkret politiskt mål var att upplösa det ”stående häret”, eftersom man såg på armén som en del av den härskande klassens våldsapparat mot arbetarklassen. ”Klassarmén” skulle ersättas med en allmän beväpning av folket. En strid mot en ökning av försvarsanslagen proklamerades som obligatorisk för medlemspartierna. På mötet i London 1896 gjordes tillägg i programmet om kontroll av hemlig diplomati samt om ett internationellt fredsförlikningssystem.⁶

Oenigheten om vad man i praktiken borde göra vid krigsfara kom grundligt fram på Stuttgartmötet 1907. Den kautskyistiska huvudströmningen i

³ Braunthal I s. 344 ff., Abendroth 1965 s. 64—68.

⁴ MEW Bd. 4 s. 479, ”Manifest der kommunistischen Partei” (1848).

⁵ Se t.ex. Braunthal I s. 331—332.

⁶ Ibid. s. 344 ff.

internationalen var sina ortodoxa utgångspunkter trogen när den framhävde att bara en socialistisk revolution slutligen kunde lösa detta problem. Medan man "väntade" på revolutionen, förlitade man sig på arbetarnas klassmedvetande och trodde att arbetarna skulle vägra att strida mot varandra. Fransmännen Hervés och Guesdes förslag intog denna attityd som stöddes av kautskyisterna i SPD och en betydande del av de övriga mötesdeltagarna. Den franske moderate socialisten, Jaurés, känd som pacifist, lade tillsammans med belgaren Vaillant fram en skrivelse i vilken de tvivlade på Hervés tro på arbetarnas "förbrödning" i händelse av ett krigsutbrott. De trodde också att arbetarna skulle ansluta sig till sina nationella arméer. Jaurés, som var en ideell pacifist, såg antimilitaristisk upplysning som enda medlet.⁷

På Stuttgartmötet gjordes ett tredje förslag på helt ny basis. Förslaget godtogs till slut som internationalsens resolution. Utformarna var Rosa Luxemburg och V. I. Lenin. Enligt förslaget skulle medlemspartierna samarbeta med ISB (internationella socialistiska byrån) ifall ett krig hotade, för att hitta medel att förhindra kriget. "Om kriget trots detta utbryter, åligger det (partiet) att verka för dess snabba avslutande och att med alla krafter sträva efter att utnyttja den ekonomiska och politiska kris kriget fört med sig för att skaka om folket och därigenom påskynda avskaffandet av det kapitalistiska klassherraväldet."⁸ Stuttgartresolutionen upprepades på kongresserna i Köpenhamn (1910) och i Basel (1912).

Efter Stuttgartmötet började konturerna av en uppdelning av den internationella arbetarrörelsen i tre grupperingar skymta allt klarare: Man började använda benämningen "centrum" om huvudinriktningen kautskyismen; till höger om den stod reformisterna och till vänster den internationellt-revolutionära grupperingen, vars kärna var de ryska boljsevikerna.⁹

I den svenska arbetarrörelsen fick antimilitarismen ett ovanligt starkt fotfäste. De kanske allra hätskaste striderna uppstod när SAP:s partiledning gjorde upp med både hinkeanhängarna och ungdomokraterna i denna fråga.

Före sekelskiftet stod debatten om militarismen i bakgrunden jämfört med andra grundläggande sociala frågor, men ärendet blev aktuellt år 1900 när behandlingen av den nya värnpliktslagen började. Antimilitarismen intog en viktig plats i Brantings egen ideologiska utveckling.

Han var före år 1900 nästan totalt fientlig mot försvaret. I många sammanhang betonade Branting militarismens kulturfientliga natur och pekade

⁷ Se t.ex. *Braunthal* I s. 332 ff. och *Cole* Vol. III/I s. 39—42.

⁸ Om Stuttgartresolutionen se t.ex. *Braunthal* I s. 370—372 (bilaga): "Fram" hälsade resolutionen i oktobernummret 1907.

⁹ Om den klassiska tredelningen i den internationella arbetarrörelsen se t.ex. *Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung* kap. IV s. 83—124, *Cole* Vol III/I s. 59—75, *Braunthal* I s. 334—340.

på den internationella arbetarrörelsens resolutioner, i vilka militarismen fördömdes med stöd av den marxistiska teorin.¹⁰ Brantings jungfrutal i riksdagen år 1897 behandlade också militarismen. Han förenade två motsatta saker med varandra: försvaret och arbetarnas försäkringsskydd. När det blev fråga om anslag för dessa, ville Branting vända på förhållandet: ". . . Det borde vändas om på dessa förhållanden, så att man lämnade åt arbetarna vad dem tillhör, och åt militarismen så litet som möjligt, ja helst ingenting."¹¹

Man vet mycket mindre om Danielssons och Sterkys åsikter i denna fråga. *Tingsten* påstår emellertid att båda gick över till "en positiv attityd" från en försvarsnihilistisk. Han motiverar detta genom att peka på att Danielsson proklamerade sig som "patriot" i ett nummer av *Arbetet* i januari 1895.¹² *Tingstens* slutsats präglas emellertid av samma begreppsförvirring som hans påståenden om Danielssons reformism. *Tingsten* berättar att Danielsson gått över på en "nationell" linje och hoppat av från antimilitarismen.¹³ Men det avgörande är emellertid ändå, att Danielsson proklamerade sig medborgare av arbetarklassens revolutionära mål — det socialistiska Sverige.¹⁴ Det faktum att Danielsson förband patriotism med klassintresse gör honom inte till en motståndare av marxismen ens i denna fråga. Tvärtom visade sig Danielsson åter stå mycket närmare Marx än internationalsens ledande kautskyister.

SAP:s program från år 1897 följde helt den andra internationalsens inställning till försvaret.

Under punkt II i det politiska programmet fanns kraven med på folkets beväpning, ett internationellt fredsförlikningssystem och folkomröstning.¹⁵ Partikongressen i Malmö år 1900 behandlade försvarsfrågan precis när både värnpliktslagen och rösträtsreformen började bli aktuella. I Social-Demokratens majnummer skrev Branting under rubriken "Rösträtt och värnplikt". Hans grundtanke var att arbetarrörelsen inte borde godtaga nya medborgarskyldigheter innan de politiska rättigheterna uppnåtts. Malmökongressen kom fram till samma ståndpunkt i en resolution.¹⁶

¹⁰ *Branting* T.o.skr. V "En folkfara" (1891) s. 27—38. "Militärriksdag — folkriksdag" (1892) s. 45—72 och "Första maj-talet för freden" (1895) s. 78—93.

¹¹ AK 1897:2:26 ff. Se även T.o.skr. V. s. 94 ff.

¹² *Tingsten* II s. 142—143 menar Danielssons "Brandsyn" i *Arbetet* 4. 1. 1895, där D. skriver bl.a.: "Jag kan som många moderat internationalist mig älska mitt fosterland, icke blott landet ovan småländska gränsen / . . / Men kan en socialdemokrat älska våra strömmars brus; så länge den elektriska kraften å vattenfallen är privategendom / . . / Ja, han kan och bör älska som ynglingen älskar sina drömmars mö / . . / På det sättet är jag partiot och väl även de flesta andra".

¹³ *Tingsten* II s. 143: "Under senare år företrädde Danielsson / . . / en nationell linje."

¹⁴ *Danielsson* (*Arbetet* 4. 1. 1895).

¹⁵ SAP 1897 politiskt program punkt II s. 145.

¹⁶ *Branting*, T.o.skr. V s. 111 ff. SAP femte kongress 1900 s. 59—60: "/ . . / men medborgarsanda är otänkbar utan medborgarrätt / . . /".

Många författare har betonat att beslutet innebar att SAP klart började glida in på en försvarsvänlig linje.¹⁷ Värderingen är emellertid felaktig, om man tar hänsyn till Sveriges hela politiska situation och den betydelse röst-rättsfrågan hade för SAP. Sammankopplingen av värnpliktsfrågan med röst-rättskravet var snarare en taktisk fint, vilket redan bevisats av att SAP förverkligade storstrejken två år senare. En "utpressning" av rösträtten med hjälp av värnpliktslagen lyckades emellertid inte. Dessutom innebar inte folkbeväpningslinjen inte alls "försvarsvänlighet". Denna samma linje innehölls ju i internationalens beslut på Londonkongressen 1896.

SAP:s partiledning började tänka ut motåtgärder, när von Otters regering på hösten 1900 föreslog att värnpliktstiden skulle förlängas från nittio dagars kortast möjliga skolning till hela 240 dagar.¹⁸ Det blev rätt svårt för Branting att driva igenom den linje partikongressen godkänt. Många av medlemmarna i verkställande utskottet var tydligen rädda för att han skulle uppträda försvarsvänligt i riksdagen. Wickman konstaterade bland annat om Brantings anförande: "I. . . / att det icke öfverhufvudtaget hade den militärvänliga hållning som befarat." När verkställande utskottet till slut fattade ett beslut i enlighet med Brantings och Wickmans linje, protesterade bland annat Lindbald, Lundberg och Tholin eftersom de hade velat lägga ett uttryckligt uttalande till beslutet om folkbeväpnings fördelar jämfört med militarismen.¹⁹

Den 10 december 1900 godkände partistyrelsen slutligen den taktiken att värnpliktsfrågan knöts till ett avgörande i rösträttsreformen. Dessutom beslöt man att ordna demonstrationer runtom i landet samtidigt som riksdagen behandlade ärendet.²⁰ På sensvåren 1901 hölls sammanlagt 240 demonstrationer mot regeringens förslag,²¹ men Branting och vänsterliberalerna hade ingen möjlighet att fälla förslaget i riksdagen.²²

Kring sekelskiftet satte även ungsocialisternas antimilitaristiska verksamhet ordentlig fart. Bland hinkeanhängarna fanns många element: några stod nära en idéell pacifism, andra närmare den borgerliga freds rörelsen, men de flesta var s.k. försvarsnihilister. De menade att det var förbjudet att försvara det borgerliga klassamhället i någon som helst form. Däremot intog våld mot kapitalistklassen en central plats i deras "handlingens propaganda" - program. Anarkosocialisterna betonade också mycket utvecklingen av vapenvägrarrörelsen och agitationen i "kaserner och på övningsläger". De godtog inte alls partiledningens politiska taktik, dess strävan att avgöra frå-

¹⁷ Se *Tingsten* II s. 155 som skriver: "Den försvarsvänliga riktningens seger innebar att Branting än en gång liksom 1900, erhöi en dominerande ställning". Jfr. även *Edenman* 1944 s. 187.

¹⁸ RD 1901 prop. nr. 3.

¹⁹ VU prot. 7. 12. 1900.

²⁰ PS prot. 10. 12. 1900.

²¹ Social-Demokraten 16. 5. 1901, Arbetet 6. 4., 9. 5. och 23. 5. 1901.

²² AK 1901:34:33; 37:61; 38:39.

gan med parlamentariska medel.²³

Ungdemokraterna stödde inte hinkeanhängarnas försvarsnihilism. Deras åsikt motsvarade helt SAP:s program, eftersom det grundade sig på folkförsvaret. Ungdemokraterna drev sitt program med slagordet "en man, en röst, ett gevär". Dessutom betonade de klassarméns roll som samhällets "inre fiende".²⁴ På partikongressen 1905 föreslog partistyrelsen att tredje punkten i det politiska programmet skulle ändras på följande sätt: "Ett folkligt försvarssystem, kamp mot militärväsendet, mellanfolklig skiljedom." Som ett motförslag kom hinkeanhängarnas "kamp mot militärväsendet i alla dess former", men förslaget förlorade i omröstningen med siffrorna 93—75. Branting försökte medla och ville inte irritera den radikalare falangen: "Vi måste sammanjämka oss så, att olika meningar få rum i partiet, försvarsnihilister såväl som försvarsvänner böra få rum." Senare röstade A. J. Christiernsson och Värner Rydén, rätt kända som "försvarets vänner", mot partistyrelsen i samma front som Hinke.²⁵

På ungdomdemokraternas första kongress i juni 1905 drog P. A. Hansson ett förslag från centralstyrelsen att förbundet skulle anta partiets program i försvarsfrågan. Dessutom betonade han den antimilitaristiska agitationens betydelse. Med den kunde man göra armén, den härskande klassens vapen, maktlös. Hansson menade att klasssamhällets egna lagar gett "ordet fosterland en för oss hånfull klang". Fast Sverige inte skulle kunna försvara sig, ville Per Albin inte ha ett program som var helt försvarsnihilistiskt, eftersom det vore taktiskt farligt och dumdrigt.²⁶

Fredrik Ström och Fabian Månsson hade i övrigt samma inställning, men de ville lägga in en striktare antimilitaristisk ton i resolutionen. Månssons förslag godkändes till slut som SSDUF:s beslut: "Förbundet skall bedriva en kraftig antimilitaristisk agitation / . . / mot militärutgifterna, och för dess medel i stället må komma det mindre jordbruket, folkupplysningen och arbetarpensioneringen till godo."²⁷

När Norges och Sveriges 90 år långa union började spricka slutgiltigt på sommaren 1905, försvarade SAP Norges krav på självständighet.²⁸ Men närmast den svenska högren besjälades av en anda att med våld tvinga Norge att stanna kvar i unionen.²⁹ SAP publicerade manifestet "Fred med Norge!"³⁰ i vilken man skarpt motsatte sig användningen av maktmedel. Ungdemokraterna publicerade en ännu hårdare kritik i "Ned med vapnen!", vars ansva-

²³ Om den ungdomdemokratiska antimilitarismen se t.ex. *Lindbohm* 1945 s. 35 ff., *Hentilä* 1970 s. 56 ff., *Mårald* s. 269 ff.

²⁴ Fram, januari 1906. *Lindbohm* 1945 s. 98—99.

²⁵ SAP sjätte kongress 1905 s. 118—126; citat s. 124; omröstning s. 125—126.

²⁶ SSDUF första kongress 1905 s. 6 f. (SSDUFA).

²⁷ Jfr. även *Bäckström* II s. 82.

²⁸ Se t.ex. *Carlsson, Rosén* s. 446 ff., *Lindberg* s. 155 ff.

²⁹ *Carlsson, Rosén* s. 447, *Lindberg* s. 172 f.

³⁰ SAP manifest 16. 6. 1905; *Social-Demokraten* 16. 6. 1905.

rige utgivare Z. Höglund fick ett halvt års fängelse för den.³¹ Under unionsförhandlingarna mellan Sverige och Norge i Karlstad ordnade partiet demonstrationer på olika håll i landet. När det slutgiltiga beskedet om en fredlig lösning kom, tog SAP:s tidningar nöjda och lättade emot beskedet. Branting rubricerade sin artikel i Social-Demokraten den 8 juni "Unionen upplöst — Norge fritt!"³²

SSDUF:s antimilitarism fick nytt bränsle, när de s.k. staaflagarna godkändes år 1906. Med deras hjälp kunde yttrandefriheten begränsas även beträffande den antimilitaristiska agitationen. Tidigare har nämnts, att ungdomskräverna var bittra på partiledningen för att den inte reagerat särskilt hårt mot Staaft. På SSDUF:s kongress i maj 1907 kritiserade ungdomskräverna folkbeväpningssystemet i partiets program. P. A. Hansson förklarade att "det folkliga försvarssystemet är i själva verket ingenting annat än ett demokratiserat militärväsen och därtill som försvar sämre än det nuvarande."³³ Den sistnämnda tanken grundade sig på ungdomskrävernas uppfattning att Sverige under inga förhållanden skulle kunna försvara sig självt.

Inför 1908 års partikongress hade partistyrelsen gjort ett förslag om ändring i programmet. Enligt det skulle inte kravet på ett folkförsvar längre finnas kvar. Nyheten var punkten om "en successiv minskning av militärbördorna fram mot avväpning". Dessutom hörde följande krav till förslaget: "Bindande skiljedomsavtal, permanent skandinavisk neutralitet, kraftig internationell samverkan mellan arbetareorganisationerna mot kriget."³⁴ Påpekas bör att föregående års resolution från Stuttgart och dess krav inte kom med i programmet alls.

Branting motiverade framställningen som en kompromiss som majoriteten av kongressledamöterna kunde godkänna.

P. A. Hansson och Ström meddelade som representanter för ungdomskräverna att de kunde godkänna förslaget. Ett motförslag, som troligen närmast kom från ungsocialisterna, krävde i gammal stil "kamp mot militarismen i alla dess former". Detta förslag samlade 80 röster mot 162 för partistyrelsen.³⁵

I följande års (1909) riksdag fick SAP lov att två gånger fatta ett konkret politiskt beslut efter årtal av teoretisk debatt. I båda fallen kompromissade partiet. Det röstade för anslag åt den frivilliga "skytterörelsen". Förtroenderådet hade godkänt denna åtgärd den 19 februari 1909.³⁶ Dessutom blev F.

³¹ År 1906 publicerade H. en broschyr med samma rubrik (*Höglund 1906*). Hans motto var: "Det enda krig som borde tillåtas är kriget mot militarismen".

³² Social-Demokraten 8. 6., 19. 6., 26. 7. och 24. 9. 1905 (Hj.B.), Arbetet 6.—7. 6. och 9. 6. 1905.

³³ SSDUF andra kongress 1907 s. 12—19.

³⁴ SAP sjunde kongress 1908 s. 232.

³⁵ *Ibid.* s. 233.

³⁶ FR prot. 19. 2. 1909.

W. Thorsson medlem i den s.k. civilkommissionen, grundad på initiativ av liberalerna för att undersöka försvarsmakten. Partiledningen ansåg det nödvändigt att skicka en representant, därför att man med hans hjälp skulle kunna medverka effektivare till en demokratisering av armén. Riksdagsgruppens agerande drog omedelbart på sig ungdomdemokraternas kritik. Ström framförde principiella anmärkningar om gruppens benägenhet att kompromissa på verkställande utskottets möte den 5 april 1909.³⁷ Kritiken fortsatte än hårdare på SSDUF:s tredje kongress, som hölls på hösten samma år. Kongressen innebar samtidigt att den ungdomdemokratiska gruppen delades i grupperna Hansson—Möller och Höglund—Ström. Den förra började klara närma sig partiledningen och försökte bilägga tvister. Höglunds anhängare utgjorde emellertid majoriteten, och Stormklockan valdes till SSDUF:s språkrör just på detta möte.³⁸ Riksdagsgruppens handlande fördömdes. Man krävde att "dens. (amma) för en skarp princip- och icke blott en detaljkritik och att riksdagsgruppen i enlighet med den internationella kongressens beslut vägrar alla anslag till det nuvarande militärväsendet."³⁹

Branting svarade på beskyllningarna i partiets politisk-teoretiska publikation *Tiden* som grundats föregående år och vars chefredaktör han var. Genmälet var rubricerat "Varnande exempel" och innehöll en utomordentligt omfattande internationell bakgrundsbeskrivning, som tog upp de inre stridigheterna i olika länders arbetarpartier. Mot sin vana tog Branting den gång klart ställning: han kritiserade bland annat bolsjevikernas bojkott av riksduman och ställde sig på Keir Hardies och Ramsay McDonalds (ILP) sida i den engelska arbetarrörelsens inre stridigheter. Brantings grundtanke var att de olika partiernas vänsterflyglar hade sagt upp den internationella arbetarrörelsens marxistiska tradition med sin fanatiska taktik. När han övergick till Sverige, blev tonen i artikeln antydande: "Och de svenska tillämpningarna av dessa varnande exempel från broderpartierna / . . . /? Vi tro att det blir bäst att åtminstone för denna gång lämna åt våra läsare själva dra sin parallel."⁴⁰

När förhållandena var sådana, verkade 1911 års partikongress verkligen att bli bråkig. Ungdemokraterna inledde sin attack redan i början av kongressen när riksdagsgruppens rapport behandlades. De försökte få Thorsson personligen prickad för att han deltagit i civilkommisionen och kritiserade

---

³⁷ VU prot. 5. 4. 1909. *Branting* (Social-Demokraten) 12. 12. 1908 "Civilkommissionen över försvarsväsendet tillsatt"; se även. *Arbetet* 14. 12. 1908: "här förelåg en oavvislig plikt / . . . / att medverka".

³⁸ SSDUF tredje kongress 1909 s. 15 ff. — Det bör nämnas, att Karl Liebknecht var kongressens gäst, se prot. s. 45—46.

³⁹ *Ibid.* s. 17.

⁴⁰ *Branting* T.o.skr. VIII "Varnande exempel" s. 188—208; cit. s. 206.

gruppens beslut att godkänna anslaget åt skytterörelsen. Riksdagsgruppens berättelse godkändes emellertid mot ungdomdemokraternas protester.⁴¹

Stockholms arbetarkommun hade lämnat två programmotioner till kongressen, underskrivna av Karl Kilbom som räknades till ungdomdemokraterna. I motionerna krävdes att programmet skulle innehålla en punkt om arméns fullständiga avskaffande och att ett förslag om nedrustning skulle göras i riksdagen på samma sätt som broderpartierna i Norge och Danmark gjort (i enlighet med internationalens möte i Köpenhamn 1910).⁴² I partistyrelsens beredning hade den förra motionen avslagits med rösterna 16—3, och Ström, Höglund och P. A. Hansson hade låtit föra in reservationer i protokollet. Kilboms andra förslag hade avslagits med rösterna 12—6. Branting hade enligt uppgift hotat att avgå som ordförande, om försvarsnihilisternas åsikt skulle ha vunnit i partistyrelsen.⁴³

Thorsson framträdde som partistyrelsens referent. Han utgick från föregående partikongress beslut, som skulle binda samman alla åsiktsriktningar. Thorsson menade att internationalens program var mycket oklart, och att det inte lett till några praktiska resultat någonstans.⁴⁴

I den slutliga omröstningen i programfrågan vann partistyrelsen över ungdomdemokraterna med rösterna 84—48 som väntat. Ungdemokraterna Möller och Månsson röstade med den brantingska falangen. På minoritetens sida var emellertid även P. A. Hansson förutom Höglund och Ström. Palm, Kata Dalström och Lindhagen röstade för ungdomdemokraterna.⁴⁵

Som ett slags kompensation vann ungdomdemokraterna andra omröstningen (72—59), i vilken Ivar Vennerströms motion om nedrustning godkändes som partiets principiella slutmål. Brantings motförslag, som alltså förlorade, gick ut på att inget principuttalande behövdes, eftersom programmet förblev vid det gamla. I och för sig hade det senare omröstningsresultatet inte någon praktisk betydelse för partiets politik.⁴⁶

Förändringen av den brantingska ledningens ställningstagande till försvarsfrågan beseglades slutgiltigt i den politiska debatt som fick ovanligt stora proportioner 1911—1914. När frågan blev aktuell skymtade de ökade motsättningarna mellan Tyskland och Ryssland. Den politiska situationen i Östersjöområdet i bakgrunden tycktes gå mot en skärpning. Också de förnyade förryskningssträvandena i Finland tolkades i Sverige som ett hot mot den svenska säkerheten, särskilt i konservativa och tyskinriktade kretsar.

⁴¹ SAP åttonde kongress 1911 s. 20 ff.; omröstning s. 33; civilkommissionen behandlades s. 102—108.

⁴² Ibid. s. 42—43. Den danske socialdemokraten Stauning var kongressens gäst och hoppades i sitt tal att enigheten skulle nås, s. 60.

⁴³ PS prot. 13. 1. 1911.

⁴⁴ SAP åttonde kongress 1911 s. 45—46.

⁴⁵ Ibid. s. 68.

⁴⁶ Ibid. s. 72.

Liberalerna ansåg att högern överdrev faran. Högerns tyskvänlighet och extrema ryssfientlighet var också motbjudande för liberalerna, som var orienterade mot ententen.⁴⁷ Före första världskriget hade SAP inte något särskilt nyanserat utrikespolitiskt program, men kraven på skandinavisk neutralitet, en begränsning av försvarsanslagen och den pacifistiska inställningen innebar i alla fall att SAP hela tiden lutade mer och mer åt västmakterna, i vilka bland annat fredsrörelsen och nedrustningstanken åtnjöt mer stöd än i Tyskland.⁴⁸

Striden rörde sig i början kring den s.k. F-båten. År 1911 föreslog Lindmans regering för riksdagen att 96 miljoner kr. skulle anslås för att bygga nio pansarfartyg av F-klassen enligt det förslag som den år 1907 utnämnda civilkommissionen framfört.⁴⁹ Hela vänstern ställde sig negativt till förslaget. I SAP-pressen kallades flottplanerna bland annat för "sjömilitaristernas nya leksak".⁵⁰ I ungdomsdemokraternas tidning Stormklockan startade Höglund en väldigt hård antimilitaristisk kampanj, som till en början riktade sig mot regeringens förslag, men senare mot den linje som SAP:s partiledning intog i försvarsfrågan. Höglund fördömde hela F-båtsplanen som "ett leksaksförsvar", som inte kunde bidra till att försvara Sverige.⁵¹

Fastän SAP:s ledning ställde sig negativ till själva flottplanen, syntes det att partiet ändå var på väg mot en försvarsvänligare position. I riksdagen motionerade SAP:s riksdagsgrupp (Thorsson) om att militärutgifterna skulle skäras ner från 80 till 60 miljoner kr.⁵² Åtgärden stod strängt taget inte i konflikt med partikongressbesluten från 1908, men avvek i stället från resolutionen i Stuttgart, där man uttryckligen förbjöd ett godkännande av alla militärutgifter.

Höglund fördömde motionen som "procentsocialism", en "25-procentig antimilitarism", som grundade sig på SAP:s "intetsägande" programpunkt om en gradvis nedskärning av försvarsutgifterna. I en offentlig debatt ordnad av Stockholms arbetarekommun den 14 februari 1911 framförde Höglund och Ström samma kritik mot Branting och Thorsson.⁵³ Den inre debatten i partiet skärptes ytterligare när Gustav Steffen publicerat en artikel i

⁴⁷ Se t.ex. *Thulstrup* s. 63—65, *Kihlberg* II s. 263 ff., *Lindberg* s. 259 ff.

⁴⁸ Se t.ex. *Tingsten* II s. 173, *Grass* s. 30 ff., *Söderpalm* s. 29. Om Brantings skrifter efter krigsutbrottet se T.o.skr. V s. 294—301. Hans frankrikesympatier var av gammalt datum, se t.ex. *Höglund* I s. 10 och 187, som jämför Branting med den franske socialisten Jean Jaurés.

⁴⁹ Om F-båten se t.ex. *Brusewitz* 1951 s. 59 ff., *Thulstrup* s. 60 ff.

⁵⁰ *Social-Demokraten* 19. 1., 23. 1. 1911, *Arbetet* 14. 1. 1911.

⁵¹ *Höglund* (Stormklockan 21. 1. 1911) "Leksaksförsvar eller avväpning".

⁵² AK 1911 mot.nr. 146.

⁵³ *Höglund* (Stormklockan) 10. 2. 1911 "Socialdemokratin och 25 %-antimilitarismen". Andra skrifter av Höglund i Stormklockan mot militarismen var t.ex.: "Antingen eller" (14. 1. 1911), "Försvarskomitén än en gång" (16. 12. 1911), "Kartellerad pansarpatriotism" (28. 9. 1912). Jfr. *Social-Demokraten* 15. 2. 1911.

Tiden under rubriken, "Militarismen och socialismen", i vilken han försvarade den förda politiken.⁵⁴ Höglunds svar "Militärsocialism" var så skarpt, att partitidningarna som stödde huvudlinjen angrep honom med hårda ord. Arbetet t.ex. skrev: "Därigenom att anloppet / . . . / utfördes av herr Z. Höglund har det just ej vunnit i saklighet och moderation. Herr Z. Höglund älskar nämligen alltför mycket frasen för dess egen skull."⁵⁵

Situationen ändrades när Staaffs andra liberala regering trädde till på hösten 1911 efter liberalernas och socialdemokraternas stora valseger. Regeringen sköt som sin första uppgift upp ett avgörande i försvarsfrågan, och tillsatte fyra s.k. försvarsberedningar som alla fick var sin socialdemokratisk representant — Branting, Rydén, Christiernsson och Thorsson.⁵⁶

Ström kritiserade verkställande utskottets beslut, och fick denna gång, kanske en smula överraskande, stöd av Wickman.⁵⁷ Höglund ställde en öppen fråga till alla fyra i Stormklockan, varför de gått med i kommittéerna. Han frågade t.ex.: "/ . . . / har Thorsson ingått i utredningsberedningen, för att hävda att alla anslag böra inbesparas?" I annat fall vore det fråga om en principiell kompromiss.⁵⁸

Under de två följande åren drev högern en målmedveten kampanj för att kväsa Staaff och bearbetade den allmänna opinionen i en försvarsvänligare riktning. Sven Hedins bok "Ett varningsord" som kom ut i en miljonupplaga år 1912 gjorde stor verkan. Hedin var en känd upptäcktsresande, konservativ och tyskvän. Han hade skrivit sin bok i fiktiv form: hur skulle Stockholm se ut när ryssarna erövrat den på sin väg till Atlanten. "Öfver Gustaf Adolfs torg och Norrbro rida främmande kavallerister i gråa vapenrocke."⁵⁹ Historikern Rudolf Kjellén publicerade en liten bok med samma tema "Den ryska faran". August Strindberg deltog i debatten från en rakt motsatt utgångspunkt med boken "Czarens kurir eller sågfilarens hemlighet." Även ungdomdemokraterna Möller och Månsson publicerade var sin pamflett mot Hedin. Möller kallade Hedin för "en falsk profet" som bara strävade efter att öka militärutgifterna för att stärka högerns makt.⁶⁰

Den ungdomdemokratiska vänsterns mest betydande antimilitaristiska inlägg var Höglunds, Ströms och Skölds pamflett "Det befästa fattighuset", Med rubriken ville de peka på de svenska arbetarnas sociala verklighet. Anhop-

⁵⁴ Steffen 1911 A s. 36—37 krävde först och främst arméns demokratisering och motsatte sig antimilitarismen.

⁵⁵ Arbetet 3. 3. 1911. Jfr. Social-Demokraten 16. 3. 1911 "Militärdebatten inom partiet".

⁵⁶ Kihlberg II s. 257. Se även Social-Demokraten 9. 12. 1911 "Varför vi gå med i försvarskommittén?" (Hj.B.), Arbetet 14. 12. 1912 "Vår F-båt".

⁵⁷ VU prot. 9. 11. 1911.

⁵⁸ Höglund (Stormklockan 16. 12. 1911) "Försvarskommittén en gång".

⁵⁹ S. Hedin s. 30—32.

⁶⁰ Möller 1912 skrev: "Sedan Sven Hedins "varningsord" sålunda avslöjats såsom storsvenskens, kungafjäskarens, högermannens och demokratiëndens "varningsord" (s. 10.); jfr. Månsson 1912.

ningen av orättvisor och missförhållanden i samhället på arbetarnas axlar, och koncentrationen av kapitalet i händerna på några få kapitalister beskrivs i pamfletten i mycket bjärta färger. Den allmänna motiveringen för antimilitarismen angavs vara att arbetarna inte hade någon anledning att försvara Sverige, eftersom de ingenting ägde. Arbetarnas "största fosterländska gärning" var att störta kapitalismen och samtidigt militarismen.⁶¹

Pamflettens budskap var rätt ekonomistiskt men innehöll samtidigt revolutionsromantik och socialistisk patriotism av ett slag som var sällsynt i svensk litteratur. I sin recension anmärkte Branting särskilt på att pamfletten inte var konstruktiv utan raserande: "icke reformera, utan allenast detta: rasera".⁶²

År 1912 skapade den försvarsvänliga högerpropagandan en sannskyldig folkrörelse för att samla ihop pengar för att förverkliga F-båtsprogrammet. Propagandan hade fullgjort sin uppgift. På kort tid hade man samlat ihop mycket mer än vad hela programmets förverkligande förutsatte.⁶³

SAP:s inställning till försvarsrörelsen var i princip fientlig. Det framgick klart av såväl pressens som partiledarens skrivelser.⁶⁴ Ungdemokraterna skulle ha velat aktivera partiet till en antimilitaristisk massrörelse, men partiledningen var ovillig, eftersom den litade mer på samarbetet med Staaffs regering.

När internationalens centralbyrå år 1913 skickade en förfrågan till alla medlemspartier om möjligheten att ordna en politisk storstrejk mot krigshotet och militarismen, svarade partiledningen att även Sveriges arbetare skulle göra sin plikt. Löftet innehöll emellertid många reservationer, i vilka man bland annat pekade på Sveriges låga utvecklingsnivå, dess geografiska läge och arbetarnas möjliga ovilja till strejk. Särskilt framhövdes de icke yrkesutbildade och icke organiserade arbetarnas strejkvägran som en stor riskfaktor.⁶⁵ Påståendet kolliderade till exempel med resultatet från den senaste storstrejksomröstningen år 1907. Av svaret kan man dra den slutsatsen, att SAP inte mera trodde på arbetarnas kollektiva styrka och höll en storstrejk för omöjlig.

Under högerens tryck hamnade regeringen Staaff i korseld och blev tvungen att mildra sin åsikt. I december 1913 lade Staaff i ett tal i Karlskrona

⁶¹ Höglund, *Sköld, Ström* s. 128.

⁶² *Branting* T.o.skr. VIII s. 245—256, cit. s. 256.

⁶³ Se t.ex. *Thulstrup* s. 64—65. Den insamlade summan var t.o.m. 17,1 milj. kr.

⁶⁴ Se *Social-Demokraten* 25. 8. 1912 "Hurrapatriotism och partispekulationer". Vid 1912 års riksdag motionerade SAP om skandinavisk neutralitet i svensk utrikespolitik, AK mot. nr. 79 (Palmstierna, Branting, Lindhagen, o.s.v.), se AK 1912 IV:50, jfr. Märald s. 270. Palmstierernas yttrande vid riksdagen AK 1912:54:39. *Branting* T.o.skr. V. "Försvarsbördornas minskning" (22. 3. 1911) s. 188—199; "F-båtens dag" (12. 5. 1911) s. 200—208; "F-båtsbygget inställes" (16. 12. 1911) s. 209—213; "Den farliga gåvan" (18. 3. 1912) s. 214—223, "Militären mot arbetarna" (11. 5. 1912) s. 224—236 och "Forsterländsk politik" (12. 11. 1913) s. 237—245.

⁶⁵ PS ber. 1913. s. 13—16.

fram regeringens nya försvarsprogram.⁶⁶ Socialdemokraterna var delvis kritiska mot förslaget, men den politiska situationen och partiets taktik ledde till slut därefter, att SAP fick bära sitt ansvar för Staaffs fall.

Regeringens program tillfredsställde inte högern: ett års värnpliktstid, byggandet av 6—7 pansarskepp, d.v.s. sammantaget en försvarsbudget av 50—60 miljoner kr. årligen.⁶⁷ Förslaget ledde regeringen i den tidigare nämnda borggårdskrisen. Hjalmar Hammarskjölds högerregering ersatte Staaffs.

Borggårdskuppen var ett slag i ansiktet på SAP, ett anfall mot des inbillade parlamentariska och demokratiska ideal. Det ledde till att den politiska konjunkturen gjorde en klar rättning åt höger. SAP hade misslyckats när den alltför hårt trodde på ett samarbete med det radikala borgarskapet. Ett par dagar efter bondetåget försökte visserligen partiet få kompensation genom att ordna en arbetardemonstration. Cirka 50 000 personer deltog faktiskt i den, vilket var 20 000 mera än i bondetåget.⁶⁸

I partiledningen debatterades inte någon mer omfattande utomparlamentarisk offensiv.⁶⁹

Redan samma vår beslöt partistyrelsen att föreslå enbart en sänkning av 30 miljoner kr. i regeringens 100 miljoner kronors program. Branting motiverade beslutet med att man inte tvådde händerna från beslutet i ärendet bara genom att kritisera regeringen.⁷⁰ Två månader senare, när man beslöt sig för den slutliga riksdagstaktiken i försvarsfrågan, konstaterade han: ”Rösta vi för rent bord, kunna vi driva över så många liberala att högern segrar. Det vore skandalen.”⁷¹

Krigsutbrottet i början av augusti 1914 var också en prövosten för SAP. Det blev inte avgörande längre för partiets inställning till försvaret, eftersom SAP blivit positivt redan tidigare, men den nya situationen fick i alla fall SAP att för första gången öppet och principiellt proklamera sig som en försvarare av fosterlandet, det existerande samhället och det politiska systemet.

Valstriden var i gång i Sverige just när världskriget bröt ut. På samma gång skulle SAP:s nionde kongress ordnas, men den uppskjöts. Kongressen godkände endast ett ”manifest till Sveriges folk”, i vilket man klarade inställningen till krigsutbrottet. Orsaken till kriget förklarades vara ”mäktiga kretsars vinstintressen /. . ./ den internationella socialdemokratins freds-

⁶⁶ *Staaff* I s. 223 ff. (hållet 21. 12. 1913). Se *Brantings* svar T.o.skr. V s. 254—260, där han jämförde militärutgifternas storlek med skatter.

⁶⁷ Se även *Kihlberg* II s. 301 ff.

⁶⁸ Social-Demokraten och Arbetet 9. 2. 1914 ”En demonstration utan like”.

⁶⁹ Den socialdemokratiska pressen skrev bittert om regeringsskiftet, se Social-Demokraten 16. 2., 17. 2. 1914, *Branting* skrev: ”Storborgardömet bildar regering” (T.o.skr. IV s. 153 ff.), Arbetet 7. 2., 10. 2., 16. 2. 1914.

⁷⁰ PS prot. (extra) 4. —7. 3. 1914.

⁷¹ PS prot. 4. —12. 5. 1914.

makt är ännu tyvärr ej tillräckligt stark / . . /” SAP uppmanade regeringen att följa neutralitetspolitikens linje och göra allt för att hålla Sverige utanför kriget. Manifestet lade också stor vikt vid tryggheten av livsmedelsförsörjningen. Fastän SAP förklarade det kapitalistiska systemet som skyldigt till kriget och förklarade att kriget inte skulle försvinna förrän efter den socialistiska revolutionen, gav partiet ändå regeringen sitt stöd: ”Regeringen kan vara förvissad om att den vid denna strävan har bakom sig stödet av ett enigt folk.”⁷²

Redan tre dagar tidigare hade Branting i ett tal i Kisa ännu tydligare lovat att bevara samhällsfreden. Detta tal har kallats en borgfredsproklamation, som innebar att partiledaren i själva verket meddelade att ”klasskampen” upphörde så länge kriget varade. ”Injör krigets tryck måste varje folks inre sociala strider, hur skarpa de än i följd av klassmotsättningarna kunde bli, för ögonblicket träda tillbaka.” Mötet skickade ett telegram till statsminister Hammarskjöld: ”Det socialdemokratiska valmötet i Kisa / . . / vill betyga att regeringen, då den i nuvarande hotande världsläge strävar att till det yttersta vidmakthålla Sveriges neutralitet, häruti kan påräkna fullt förtroende från ett enigt folk.”⁷³

Man vet inte riktigt säkert, om partiledningen samtalade om proklamationen på förhand. Parties andra ledare kritiserade emellertid inte öppet Branting. Under alla förhållanden hade SAP med denna sin handling verkat precis tvärt emot vad Stuttgartresolutionen förutsatte. Den förutsatte ju att man skulle ha utnyttjat krisituationen mot det egna landets borgerskap.

När SAP blev andra kammarens största oppositionsparti i valen hösten 1914, ansåg Branting det som bäst i egenskap av ny oppositionsledare att förnya borgfredsvädjandet. Han ansåg att det var bäst för landet om de båda borgerliga partierna glömde sina gamla meningsskiljaktigheter och förstärkte den gemensamma linjen.⁷⁴

När den andra riksdagen 1914 slutligen avgjorde det omstridda försvarsprogrammet i september, följde socialdemokraterna samma linje som tidigare, d.v.s. krävde en minskning av försvarsprogrammet. Redan före den egentliga riksdagsdebatten hade Branting meddelat att han skulle försvara SAP:s eget förslag men att han personligen av sakskalet var redo att godkänna en gemensam borgerlig kompromiss för att få till stånd ett starkare förs-

⁷² SAP nionde kongress 1914, manifest s. 12—14.

⁷³ Kisa-telegrammet citerat enligt Social-Demokraten 2. 8. 1914. Statsministerns var löd: ”Red. Branting, Kisa. Med uppriktig glädje och tacksamhet har jag mottagit det värdefulla vittnesbördet om alla svenskarnas eniga samverkan under dessa allvarliga dagar Hammarskjöld.” (enligt Arbetet 3. 8. 1914). Se även *Anderson* s. 209.

⁷⁴ *Branting* T.o.skr. V s. 299—301, ”Den logiska lösningen”, ”Den politiska situationen efter höstvalen” (23. 10. 1914), T.o.skr. IV s. 177—181. Se även Brantings yttranden vid SAP:s nionde kongress 1914 s. 135—138.

var.⁷⁵ I riksdagen förde Rydén huvudsakligen partiets talan: ”Partiet är redo att votera för ett positivt försvarsprogram / . . . / Sverige skall försvaras. I detta avseende stå vi eniga med övriga partier.”⁷⁶ SAP hade nu uttryckt sin försvarsvänlighet öppet på riksdagsnivå och sin vilja att samarbeta med de övriga politiska krafterna.

Fastän kriget inte berörde arbetarrörelsen i Sverige lika konkret som i övriga länder, proklamerade också SAP borgfred för borgerskapet i likhet med de reformistiska majoritetssocialisterna i Västeuropa och gick över till en ”nationell” linje i stället för klasskampen. Frågan om inställningen till krig och militarism var så till vida avgörande för arbetarrörelsen, att den återspeglade partiets hela inställning till det existerande politiska systemet. Just krigshot hade internationalen ansett som en sådan framtida kris som partierna borde utnyttja för att krossa det egna landets borgerskap. Så länge ingenting hände, proklamerade de flesta partierna sin trohet till Stuttgartresolutionen, men i praktiken låg det helt annorlunda till.

3.3.2. SAP:s ekonomiska och sociala politik

SAP:s principprogram från år 1897, som med få förändringar var i kraft under hela den undersökta perioden, baserade sig på en ortodox-kautskyistisk Marx-tolkning. Även i detta program konstaterades att privatkapitalismens egendoms- och produktionsförhållanden låg till grund för samhällets alla konflikter och orättvisor. Programmet framhävde klart enheten mellan den ekonomiska och politiska klasskampen trots att t.ex. den ovan diskuterade debatten om kollektiv- och tvångsanslutningen visade att den svenska arbetarrörelsen inte hade någon klar analys av förhållandet mellan den fackliga och politiska arbetarrörelsen.

De ekonomiska och socialpolitiska frågorna överskuggades av SAP:s praktiska politik av de tidigare undersökta tvisterna som gällde det politiska systemet. Rösträttsfrågan dominerade SAP:s politiska verksamhet kring sekelskiftet så till den grad, att *Tingsten* har kallat SAP ”rösträttspartiet”.¹ I själva verket tog partiet före 1908 inget viktigt socialpolitiskt initiativ i riksdagen.²

I detta kapitel granskar vi SAP:s ekonomiska och sociala politik, men

⁷⁵ *Branting* T.o.skr. V s. 294—298. ”För egen del ha vi en stark känsla, att det vore vårt parti icke värdigt att i denna situation sätta sig till doms” (s. 297—298).

⁷⁶ *Rydén* 1914 s. 12.

¹ *Tingsten* II s. 354: ”Det socialdemokratiska partiet blev i sitt praktiska arbete förnämligast ett rösträttsparti.”

² *Sellberg* s. 166, *Thulstrup* s. 31.

eftersom problemfältet är så omfattande, kan vi bara befatta oss med det väsentligaste. Frågan har delats upp i tre underkapitel för att underlätta en skissering av den allmänna händelseutvecklingen: för det första den principiella inställningen till produktionsmedlens privata äganderätt; för det andra jordegendoms- och jordfrågan; för det tredje inställningen till den ekonomiska, arbetsmarknads-, och socialpolitiska lagstiftningen — m.a.o. hur partiet reagerade på borgerliga förslag och hurudana partiets egna initiativ var.

3.3.2.1. "Ödestron"

Vid granskningen av SAP:s planhushållningsdebatt på 1920-talet har *Tingsten* använt den behändiga termen "den marxistiska ödestron", vars synonym han ser i "Marx' stora perspektiv".³ I och för sig är uttrycken träffande, men de kan ytterligare preciseras så, att ödestron dominerade SAP:s ekonomiska tänkande praktiskt taget ända från början. Dessutom måste man kritisera uppfattningen att marxismen skulle kunna delas upp i ett "stort" och ett "litet" perspektiv. Den ursprungliga marxismen förknippas inte med någon sådan odialektisk uppdelning, utan den skapades i början av 1900-talet som en reformistisk produkt.⁴ Ödestron — den ekonomiska determinismen — hade egentligen sina rötter i den kautskvistiska Marx-tolkningen och dess ursprung kan föras tillbaka ända till Erfurtprogrammet.⁵

Ödestron i det socialdemokratiska programmet innebar att man trodde att socialismen — så dess tid var inne — skulle rätta till alla samhällsliga missförhållanden. Förverkligandet av reformer i det kapitalistiska systemet var bara tillfälligt, men å andra sidan nödvändigt för att förbättra arbetarnas levnadsförhållanden. Till ödestron hörde också tanken att den kapitalistiska utvecklingens lagbundenhet av sig själv skulle leda till ett socialistiskt samhälle. Denna ödestro övergavs av SAP först i början av 1930-talet med uppkomsten av den s.k. krispolitiken.

Uppdelningen i ett stort och ett litet perspektiv uppkom därför att de flesta arbetarpartierna i Europa inte kunde binda samman små delreformer till en revolutionär helhet. Man fruktade redan reformförslagen, därför att fara fanns för att man skulle gå under i kompromisser. När det till slut blev

³ *Tingsten* II s. 13, 381 ff. (bilagan till 1967 års upplaga).

⁴ Bl.a. *Eduard Bernstein* hade understrukt denna uppdelning genom sin klassiska sats: "Das Endziel ist /.../ nichts die Bewegung alles", se *Bernstein* 1909 s. 14. Se även *Gustafsson* 1969 s. 144 ff., *Gunnarsson* 1975 s. 225, *Colletti* s. 10—14.

⁵ I Erfurtprogrammet lade tankegången "mit Naturnotwendigkeit" redan i själva verket grunden för ödestron, se programmet s. 82.

oundviktigt att reformera, förvandlades det revolutionära programmet till slut till rena ödestron. Arbetarpartierna kunde inte utnyttja den politiska makt de tillkämpat sig för att driva på strukturella, revolutionära reformer.⁶

Redan på 1880-talet, innan partiet hade grundats, framförde de ledande svenska socialdemokraterna åsikter om den primära roll samhällets ekonomiska uppbyggnad spelade i den historiska utvecklingen. Åsikterna var grundade på marxistisk teori. I sitt Gävletal 1886 slog Branting fast den socialistiska historiska utvecklingens nödvändighet: ”/. . ./ den ekonomiska utvecklingen allt mer driver oss mot det framtidsmål jag nyss nämnt (m.a.o. socialismen) då medelklassens sista kvarlevor försvunnit och miljonärerna stå ensamma mot de hungriga massorna.”⁷ Fast Branting talade om socialismen som arbetarklassens historiska uppgift, kunde han inte framföra något detaljerat förslag för hur den skulle realiseras i praktiken. Även Danielsson och Sterky skrev om ekonomins, det kapitalistiska produktionsättets primära roll i förhållande till politiska och ideologiska faktorer.⁸ Så länge den svenska arbetarrörelsen inte hade några politiska möjligheter till inflytande förekom just ingen oenighet. Debatten var mera förkunnande och bara några få intellektuella kunde deltaga i den.

En av de tidigaste ekonomiska frågor, som socialdemokraterna i Sverige tog ställning till, var den stora tullstriden. Inställningen var förkunnelseartad; problemet ansågs ligga ”fjärran” för arbetarna. Ändå invercade tullarna direkt på livsmedelspriserna och därför stödde SAP från början frihandeln. Dessutom motiverades den positiva inställningen till frihandeln med närmast idealistiska, internationella ståndpunkter. Axel Danielsson fördömde tullpolitiken som de rikas exploateringsmetod: ”/. . ./ den rike plundraren, /. . ./ överklassen, ligan, som står med foten på nationens bröst, exploaterar arbetskraften och kväver varje upprorsförsök.”⁹ Tullstriden betraktades som kamp mellan två ”klasser” — jordägarna och industriborgarna. Båda klasserna var fiendliga mot arbetarklassen och försökte bevara den privata äganderätten till produktionsmedlen.¹⁰

SAP:s principprogram från 1897 var emellertid inte lika ekonomistisk som förebilden Erfurtprogrammet bland annat därför att man inte tagit med medelklassens försvinnande och arbetarklassens totala utarmning. I programmets principdel krävdes att samhället skulle överta samtliga produktionsmedel: ”Transportmedlen, skogarna, grufvorna, bruken, maskinerna, fabriker, jorden.”¹¹ På partikongressen 1905 fogades en noggran-

⁶ Om den kautskyistiska ideologin se närmare t.ex. *Steinberg* s. 60 ff., *Colletti* s. 7 ff.

⁷ *Branting* T.o.skr. I s. 87—119, cit. s. 101.

⁸ Se särskilt *Danielssons* uppsats 1888 ”Ur kapitalets värld. Socialismen i skisser” (författad i fängelse) i *Urval* /. . ./ s. 206—216. *Fr. Sterky* (Ny Tid 12. 5. 1892) ”Förstöta egendomen” ville dra gränsen mellan socialismen och anarkismen.

⁹ *Danielsson* (Arbetet 31. 12. 1887) i *Urval* /. . ./ s. 101.

¹⁰ Se t.ex. *Tingsten* I s. 170 f.

¹¹ SAP 1897 allmänna grundsatser s. 145.

nare definition av socialiseringen till åttonde punkten i det politiska programmet, men definitionen hörde närmast samman med strävandena att skydda småbrukarna mot storbolagens rovdrift av naturresurserna: "Kraftiga åtgärder för skogens, grufvornas och vattenfallens återförvärvande åt staten och för arbetares och små jordbrukares skyddande mot bolagens öfvervalde."¹² Även programkorrigeringarna 1911 berodde på förändringen i partiets jordbrukspolitik, som granskas skilt för sig i det följande kapitlet.

Från början hade SAP ingen klar uppfattning om vad som egentligen menades med socialism, samhällets övertagande av produktionsmedlen eller förstatligande. Det var rätt vanligt att alla dessa begrepp användes synonymt. Branting krävde i artikeln "Mot bolagsväldet" i Social-Demokraten den 9 juli 1900 "indragning till staten alla kapitalistbolagens egendom" och illustrerade detta med Karl den XI:s stora reduktion. Ännu i denna artikel betonade Branting ett förstatligande av storbolagens egendom; oklart förblev det hur socialismen skulle förverkligas. Staten skulle bara träda i bolagens ställe och bli ett slags storbolag för hela folket. Partiprogrammet definierade inte begreppet socialism och man debatterade aldrig grundligt dess innehåll.¹³

SAP hade alltså anammat den kautskyistiska ekonomistiska teorin om kapitalets ackumulation och godkände utan vidare resolutionerna från mötena i Amsterdam och Paris, där man talade om storföretagens förtrustning. Trusterna var en extrem form av kapitalismens koncentrationsfenomen och uppkom som en följd av dess egna "naturlagar". Därför kunde och fick man inte försöka hindra uppkomsten av truster på lagstiftningsväg.¹⁴

Ekonomismen och ödestron drevs till sin spets i några skrifter av Sandler och P. A. Hansson 1908. De ansåg grovt taget att storkapitalet naturligtvis var arbetarklassens värsta fiende och utsugare, men å andra sidan var storkapitalet ett resultat av kapitalismens historiska utveckling. Monopolet representerade utan tvivel effektivitet och produktivitet jämfört med småföretagen. Man borde inte försöka begränsa monopoliseringen, eftersom trusterna representerade kapitalismens sista utvecklingsfas. Man skulle koncentrera sig på att socialisera just sådana områden av ekonomin, inom vilka kapitalet koncentrerats kraftigast. Sandler skrev bl.a.: "Den som trustifierar t.ex. sågverksindustri gör sig nästan förtjänst av en staty i socialismens Sverige."¹⁵ Hansson ansåg att kapitalkoncentrationen och den yttersta utarm-

¹² SAP 1905 politiskt program punkt VIII. s. 147.

¹³ *Branting* T.o.skr. VII s. 88—92. "/. . / det stora gemensamma bolaget, staten, där vi alla äro födda andelsägare, skall avlösa dessa brandskattande småbolag / . . /" (s. 91).

¹⁴ Se t.ex. *Social-Demokraten* 18. 8., 23. 8., 10. 9. 1904, *Arbetet* 31. 8. 1904, *Ny Tid* 24. —25. 8. 1904. Se även *Branting* T.o.skr. IX s. 194—195 (*Social-Demokraten* 25. 8. 1904).

¹⁵ Cit. enligt *Tingsten* I s. 189.

ningen till slut skulle göra storföretagens socialisering lätt: "Förmögenheternas hopande, /. . ./ massornas utplundring och utarmning är tydligen ägnat att väsentligt minska motståndet mot den socialistiska expropriationen."¹⁶ Logiken kan verka motsägelsefull och krånglig, men den står i full samklang med den internationella kautskystiska riktningens tänkesätt.

Den av ödestron färgade teoretiska debatten fördes under hela den undersökta perioden i jämn takt med nästan oförändrade argument om kapitalkoncentration, utsugning och de samhällsproblem den kapitalistiska ekonomin skapade. Ett mönsterexempel på denna debatt är Sändlers pamflett "Samhället, sådant det är" (1911). Den gav en mycket grov, i ekonomistiska drag tecknad bild av det svenska samhällets klasskaraktär och en statistisk översikt av egendomens och inkomsternas anhopning i Sverige kring sekelskiftet.¹⁷

Ett annat exempel på denna debatt var Möllers pamflett "Sockertrusten avslöjad!" (1913), i vilken författaren klagade på koncentrationen i Sveriges mest monopoliserade industri. Möller lånade uppgifter från den av regeringen tillsatta trustkommittén, som påvisade att 17 av landets 19 sockerfabriker och 96,5 procent av produktionen hörde till samma trust 1908." Intet rovdjur blir så vilt som bourgeoisin, då man rör vid dess penningpugg", skrev Möller. Samma år publicerade han ytterligare en broschyr "Hur kan fattigdomen avskaffas?". Den var egentligen riktad mot unghögerns ledande nationalekonom Eli F. Heckscher.¹⁸ Även i denna skrift framlades samma argument. De hade kommit fram tidigare i de redan nämnda skrifterna: "Den grundläggande orsaken till fattigdomen och rikedom (är) /. . ./ privatäganderätten till de väsentliga produktionsmedlen." När 285 svenskar ägde lika mycket som 1 221 000 av de fattigaste, ansåg Möller att socialismen förblev den enda möjligheten att till slut avskaffa fattigdomen liksom alla andra sociala missförhållanden.¹⁹

En mer detaljerad analys av den teoretiska debatten behövs inte, eftersom

¹⁶ Se t.ex. P. A. Hansson 1908 s. 5. — Wigforss "Materialistisk historieuppfattning" (1908) skiljde sig däremot från Hanssons och Sändlers öderstro. Wigforss framhävde starkt människans subjektiva roll i historien och klasskampen (Wigforss 1970 s. 18 ff.) och kritiserar bl.a. den kautskystiska ortodoxismen och Bernstein för "katastrofteorin" (s. 89—90). I sin recension i Tiden hoppades Branting" att den skulle bli livligt läst". Jfr. Unga s. 21, Wigforss I (minnen) 1950 s. 340—344.

¹⁷ Sandler 1911 s. 54—61, jfr. Wigforss 1971 s. 22—23.

¹⁸ Möller 1913 A s. 3. Citatet härstammar från Georg Brandes. Även i debatten om "socialismens grundvalar" i februari 1908 diskuterade E. F. Heckscher med socialdemokrater, bl.a. Branting, Carleson, Höglund, Christiernsson och Söderberg. Heckscher ville påvisa bl.a. att Branting var en revisionist, se Heckscher-Carleson s. 11 och 57. Om debatten även Tingsten I s. 185 ff.

¹⁹ Möller 1913 B s. 9. I tullfrågan hade ungdomskräverna också en likadan inställning. F. Månsson utgav 1908 en broschyr, i vilken han ställde frågan om varför de fattiga alltid skulle betala "fattighjälp" åt de rika och hur många jordbrukare egentligen hade nytta av livsmedelstullarna (s. 16—18). Sen även Höglund 1908 B "Till kamp mot svälttullarna".

diskussionen inte hade någon verklig politisk betydelse. I praktiken kunde naturligtvis inte socialiseringsfrågan lösas i hela sin omfattning. Dessutom var SAP:s styrka i riksdagen så svag i början att man inte kunde föra fram omfattande socialiseringskrav. Därför började den praktiska politiken driva i väg från den principiella socialistiska förkunnelsen. SAP:s verkliga linje började allt mer ta form alltefter som de konkreta politiska besluten fattades. Därför är det mer givande att granska dem.

Äganderätten till och utnyttjandet av de nordsvenska naturrikedomarna (närmast malmen och skogar) var — vilket konstaterats i kapitel 2.1.3. — ett av de första konkreta ekonomiska problem, som staten löste genom att direkt ingripa i själva kapitalbildningen. Flera faser föregick beslutet som Staaffs första regering fattade i maj 1906 då den föreslog att staten skulle komma överens med LKAB, Gällivare Malmfält AB och Grängesberg—Oxelösunds transportaktiebolag att de skulle få bryta cirka en femtedel av de uppskattade malmtillgångarna under de följande 50 åren.²⁰ Ärendet togs upp till slutligt avgörande i riksdagen året därpå. Regeringen Lindman drev igenom det s.k. malmfältsavtalet enligt vilket staten övertog hälften av malmtillgångarna till en början och sedan planenligt en allt större andel.²¹

I riksdagen 1897 hade Branting krävt att bankerna, transportföretagen — särskilt järnvägarna — och gruvorna skulle bringas "under samhällets kontroll". Hans uppfattningar präglade från början av ett slags "statssocialistiskt" tänkande. Vid 1906 års riksdag angrep Branting kraftigt regeringens förslag. Han ansåg det vara skamligt att naturrikedomarna över huvud taget hade hamnat i enskilda händer.²² Sedan sekelskiftet hade Brantings åsikter ändå i själva verket förändrats. Han kritiserade inte regeringen Staaffs förslag för att statens andel i den skulle ha varit för liten.²³ Däremot var han mycket nöjdare med Lindmans förslag, som skiljde sig från Staaffs bara genom att staten engagerade sig ännu aktivare i den kapitalistiska cirkulationsprocessen. "Det hade varit önskvärt /. . ./ (att binda) statens inkomster av royaltyn i relation till en eventuell mycket stark stegring i malmpriset, så att icke hela denna överskottsvinst enbart skulle tillkomma bolagsmännen. Men i alla fall — fördelarna av uppgörelsen äro övervägande stora." I debatten hamnade Branting i öppen strid med Staaff som betonade den "moraliska" naturen av bolagens privata äganderätt.²⁴ Malmfältsfrågan var

²⁰ Jonsson s. 305 ff., Öman s. 154 ff. Se även Månssons skrift "Malmfrågan" (1907).

²¹ Jonsson s. 326 ff., Anderson s. 111—114.

²² AK 1897:23: 25 ff., Branting, T.o.skr. VII s. 23 ff., Edenman 1944 s. 192 f., Jonsson s. 124—125.

²³ AK 1906:51:1 ff. (T.o.skr. VII s. 117—128) och AK 1906:51:18 ff. (T.o.skr. VII s. 128—134). Se även Jonsson s. 315.

²⁴ AK 1907:48:56 ff. (T.o.skr. VII s. 135—150); Jonsson s. 347 ff. I debatten både 1906 och 1907 uppstod allvarliga motsättningar mellan Branting och Staaff om äganderättens "moraliska" grunder. Se Social-Demokraten 10. 5. 1906, Ny Tid 11. 5. 1906, Arbetet 4. 5. 1907.

nästan den enda politiska tvist med anknytning till äganderätten till produktionsmedlen, som socialdemokraterna måste reagera på. Visserligen sammanhängde också jodfrågan, som granskas i följande kapitel, principiellt med samma problematik, men i praktiken innebar storbolagens ägande något helt annat än småbrukarnas. SAP:s representanter framställde sällan egna motioner, som berörde eller tangerade den privata äganderätten till produktionsmedlen.²⁵

Partiets principprogram förblev färgat av ödestron, men de tidigare nämnda ställningstagandena av Branting och artiklarna i partipressen tyder emellertid på att problemet ingalunda var så enkelt för SAP. Frågan om relationerna mellan det privata kapitalet, statens ekonomiska intervention och socialismen var ingalunda självklar för partiet. Stöttestenen för SAP blev just samma ekonomiska historieuppfattning som genomsyrade Erfurtprogrammet. I den praktiska politiken kunde SAP inte omvandla sina socialistiska mål till revolutionära reformkrav, som skulle ha möjliggjort ett ingripande i den privata äganderätten till produktionsmedlen.

3.3.2.2. SAP och jordfrågan

Fastän principprogrammet från 1897 tämligen entydigt konstaterade att markens socialisering — liksom de andra produktionsmedlens — var nödvändigt, var saken ändå inte så enkel i praktiken. För det första sågs kapitalets koncentration som ett naturligt fenomen i kapitalismen, en föregångare till den socialistiska revolutionen, varför ett ingripande kändes som en uppbromsning av utvecklingen. Å andra sidan var bolagen arbetarklassens utsugare och ”ärkefiender”.¹ Inom jordbruket verkade det emellertid — med undantag för Norrland, vilket nämnts tidigare — inte som om produktionen i liten skala skulle försvinna och koncentrationen av egendomen försiggå särskilt snabbt på andra håll. Dessutom fanns det många befolkningsgrupper inom lantbruket, vilkas ställning påminde om industriarbetarnas. Teoretiskt skulle ett stöd åt småbrukarna — för att inte tala om en jordreform — innebära en förstärkning av den privata äganderätten till produktionsmedlen. Men SAP kunde inte oavbrutet ignorera lantbruksarbetarna, som ännu kring 1900 omfattade cirka en halv miljon yrkesverksamma personer, eller drygt 100 000 fler än arbetarna inom industrin och tjänstesektorn. Ännu 1910 var de lika många som sekundärsektorns (industrins) arbetare.²

²⁵ Se not 73 i kapitel 3.3.2.3.

¹ SAP allmänna grundsatsar 1897 s. 144—145.

² Se tab. 14.

I början av 1900-talet fanns det dessutom många småbrukare, som var tvungna att förlita sig på sidoinkomster. Cirka en fjärdedel av alla jordbruk var småbruk på under 2 hektar och troligen var det många av de minsta i gruppen 2—20 hektar som var tvungna att försörja sig med bisysslor. Bara var tionde gård var större än 20 hektar.³

Antalet lantbruksarbetare och småbrukare i SAP var traditionellt litet och SAP var i utomordentligt hög grad just industriarbetarnas parti. I kapitel 3.4.3. kommer vi emellertid att se, att SAP ställdes inför nya politiska realiteter efter Lindmans rösträttsreform, eftersom lantbruksproletariatets stöd var oundgängligt för partiet. Det är självklart att detta faktum påverkade även SAP:s inställning till äganderättsfrågan inom jordbruket.

När SAP godkände sitt program med sikte på socialisering av marken följde partiet Karl Kautskys ekonomistiska linje, som formulerats redan i Erfurtprogrammet. Kautsky framhävde att kapitalisteringen av jordbruket skulle utplåna småbruken.⁴ Inom SPD godkändes inte denna tolkning enhälligt. Det strösta motståndet kom från den s.k. bajerska flygeln under ledning av Georg v. Vollmar. Hans linje representerade redan tidigt den reformistiska inriktningen inom SPD och jordbruksfrågan var då en av de mest centrala stridsfrågorna.⁵

Kautskys ursprungliga tolkning grundade sig ingalunda på Marx och Engels. Dessa gav aldrig något entydigt svar på jordbruksfrågan. Men då Marx t.ex. kritiserar Lassalle i "Zur Kritik des Gothaer Programms" utgår han från att småbönderna inte hör till storborgerskapets "enhetliga, reaktionära massa".⁶ Under inga förhållanden kan man betrakta Erfurtprogrammets linje i jordbruksfrågan som en "marxistisk" tolkning av Marx och Engels, utan den följde Kautskys typiska ekonomiska determinism. Men även Kautsky började så småningom överge sina extremaste åsikter. I sitt verk "Die Agrarfrage" (1899) framförde han klart åsikten att jordbruket inte kunde jämföras med annan privategendom.⁷ I förordet till Erfurtprogrammets femte upplaga 1904 konstaterade han uttryckligen att jordbruket var den enda fråga, i vilken hans uppfattningar ändrats.⁸

Fast Kautskys skrifter inte hade något omedelbart konkret inflytande på SAP:s avgöranden, följde man i Sverige redan mycket tidigt med stort intresse med hur SPD:s jordbrukspolitiska linje utformades. Detta framgår bland annat av Brantings brev till "de tyska bröderna" strax före SPD:s kongress i Breslau i oktober 1895. Branting väntade intresserad på SPD:s beslut just i jordbruksfrågan eftersom den svenska industrin inte hade utvecklats lika

³ Se t.ex. *Thomas* s. 68 ff.

⁴ Se Erfurtprogrammet s. 83.

⁵ Se t.ex. *Steinberg* s. 109 ff., *Grebing* s. 120 ff.

⁶ MEW Bd. 19. s. 23, "Zur Kritik des Gothaer Programms" (1875).

⁷ *Kautsky* 1899 A s. 5: "Ich habe hier von 'wenn' und 'aber' sprechen müssen / . . . / weil bis jetzt nicht sich feststellen lässt, welches die Entwicklungstendenz in Agrarwirtschaft ist."

⁸ *Kautsky* 1904 s. 5—7.

långt som i Tyskland och lantbruksbefolkningen spelade en stor politisk roll.⁹

Efter mötet var Branting tydligt besviken på att Kautskys helt småbrukarfientliga linje hade segrat. Han hade hoppats på något slags kompromiss mellan Kautsky och SPD:s kommission för jordbruksprogrammet.¹⁰ En sådan ”kompromiss” tog SAP in i den politiska delen av 1897 års program. I åttonde punkten krävdes: ”Jordbrukskreditens direkta reglering av staten. Lag som, under garantier för ett rationellt jordbruk, hindrar den mindre jordbrukarens expropriation utan vederlag eller brukningsrätt.”¹¹ Programkravet var ett bevis på att SAP inte kunde annat än ta ställning för småbrukaren mot storkapitalet, fastän principprogrammet bl.a. helt entydigt krävde en socialisering av all mark. Redan på det här stadiet hade SAP liksom hamnat mellan två eldar: programmets ekonomism och verkligheten kolliderade med varandra. Programmets vacklande innehåll resulterade i att partiet länge förblev passivt i frågor som rörde småbrukare och lantbruksarbetare.

Från första början hade SAP koncentrerat sig på att organisera industriarbetarna och hantverkarna, medan lantarbetarna hade ägnats mycket liten uppmärksamhet. Lantbruksarbetarna ansågs emellertid tillhöra arbetarklassen, medan frågan om småbrukarnas klasstillhörighet var mer problematisk. De tillhörde på sätt och vis den ägande klassen, som med tiden skulle försvinna med koncentrationen av ägandet. Före sekelskiftet var ett sådant tänkesätt rätt allmänt i arbetartidningarna, men det försvann senare helt.¹²

Bolagens ständiga köp av Dalarnas och Norrlands skogar och marker framkallade redan i början av 1890-talet motioner och debatt i riksdagen.¹³ Som ett resultat av dessa tillsattes år 1903 den s.k. Norrlandskommittén som avgav sitt betänkande tre år senare. Problemet proportioner illustreras av att man beräknade att cirka 12 000 jordbruk hade övertagits av bolagen. Detta var en tredjedel av Norrlands samtliga enskilda jordbruksegendomar.¹⁴

Staafts första regering drev igenom den s.k. norrländska förbudslagen vid 1906 års riksdag. Lagen begränsade väsentligt bolagens markinköp. Den följde Lindhagens motion från 1901 och kommittémajoritetens ståndpunkt.¹⁵ Den följande riksdagen godkände en ny arrendelag på förslag av

⁹ Björlin s. 77.

¹⁰ Se Branting T.o.skr. VIII s. 48—53. ”Industriarbetarparti eller folkparti: (23. 10. 1895).

¹¹ SAP 1897 politiskt program punkt VII s. 146.

¹² Se t.ex. Arbetet 22. 10. 1889, 9. 4. 1890, 3. 10. 1891, 23. 8. 1894. Axel Danielssons var bakom denna tankegång i tidningen.

¹³ Om norrlandsfrågan se särskilt Gellerman s. 72 ff. och Carlsson. Rosén s. 468—469.

¹⁴ Se t.ex. Carlsson, Rosén s. 469 och särskilt Gellerman s. 73.

¹⁵ AK 1901 mot.nr. 142., Norrlandskommitténs betänkande s. 77 ff., RD 1906 prop.nr. 62. Jfr. Gellerman s. 75 ff.

regeringen Lindman. Lagen stärkte arrendatorernas rättigheter.¹⁶ Behandlingen av Norrlandsfrågan blev avgörande för SAP:s jordbrukspolitik redan därför att det var en av de första konkreta politiska problem, som partiet måste reagera på. Partiets ekonomistiska inställning till småbrukarna och det egendomslösa lantbruksproletariatets ställning började ändras radikalt.

Det första initiativet till en ändring av partiets småbrukarpolitik togs i januari 1903 av Landskrona-Kurirens redaktör Pär Axelsson. I sin artikel "Ett spörsmål som tarfvar utredning" krävde han att partiets jordbrukspolitik skulle granskas, eftersom SAP kanske snart skulle bli tvunget att valarbete på landsbygden. Axelsson förbigick medvetet lantarbetarproblemet, eftersom lantarbetarna antogs stödja socialdemokratien i alla fall. Vid justeringen man borde enligt Axelsson söka svar på frågan: "Under vilken form jordbruket helst bör bedrivas och på samma gång underlätta för staten att, när tiden därför är mogen, återtaga sin äganderätt till all landets jord." Därmed yppade Axelsson klart sina tvivel på uppfattningen att den traditionella småbrukaren skulle försvinna, även om också hans slutmål var markens socialisering.¹⁷

Partistyrelsens kommitté fick ärendet i uppdrag, men saken gick långsamt framåt.¹⁸ Följande höst skickade A. C. Lindblad ett brev till C. G. T. Wickman, i vilket han ansåg att "det ännu torde vara för tidigt för oss att ha bekymmer för dem, som ännu äro oss så aflägsna som säkerligen flertalet af bönderna äro / . . .". Lindblad yrkade på en intern partidebatt att en ändring av programmet vore dumdrigt: "T.o.m. i Tyskland har man ej vågat sig på något speciellt agrarprogram."¹⁹

Eftersom partiets linje var så försiktig, var det inte lätt att knyta kontakter ens med lantbruksarbetarna — för att inte tala om småbrukarna. När lantarbetarna började röra på sig allt mer under sommaren 1904 i Skåne, Mellan-Sverige och Norrland skickade SAP agitatorer ut på landsbygden. I Skåne verkade F. W. Thorsson, en av partiets ledande män.²⁰ SAP kunde ej förmå lantarbetarna att organisera sig i stor skala. Lantarbetarna i Norrland anslöt sig aldrig till lantarbetareförbundet (grundat 1908). Som även hörde till LO åren 1909—1910.²¹ Misslyckandet berodde på den traditionella betoningen av industriarbetarnas betydelse.

År 1904 utkom den tidigare nämnda Norrlandskommitténs betänkande. Betänkandet ställde för första gången SAP inför ett praktiskt-politiskt avgörande. Partiet måste äntligen ta ställning till det ekonomiska systemets

¹⁶ RD 1907 prop.nr. 10, FK 1907: 46, 47, 54; AK 1907: 62, 69.

¹⁷ Björlin s. 80.

¹⁸ PS prot. 23—26. 3. 1903.

¹⁹ Citerad enligt Björlin s. 81.

²⁰ Gellerman s. 159. Arbetet rapporterade om lantarbetarrörelsen i Skåne 8. 7., 19. 8., 24. 8., 1. 9. 1904, Ny Tid 5. 9. 1904.

²¹ Statistiska uppgifter tab. I s. 8—9.

”triangel”: storbolagen — småegendom — staten.

I riksdagen 1904 motionerade SAP:s fyra man starka grupp om en utveckling av statens egnahemspolitik. Enligt motionen skulle småbruk bildas av statens marker med statligt lånestöd. Småbrukarnas äganderätt och arvsrätt skulle tryggas.²² SAP:s kursändring var verkligen snabb och viktig. När man tidigare hade diskuterat egnahemsfrågan i partiet, hade programmet i allmänhet kritiserats för att man där ville binda småbrukaren till jorden och skapa låneslaveri.²³

Tidigare forskare har utan undantag ansett 1904 års motion vara ett tecken på att partiet intog en reformistisk linje även i denna fråga.²⁴ Den tolkningen grundar sig på att SAP öppet frångick den kautskyistiska ekonomismen. Saken är emellertid inte fullt så entydig, eftersom frågan om den kautskyistiska jordbrukspolitikens ”marxistiska” eller revolutionära karaktär är minst sagt tveklaktig. Enligt denna logik skulle vilket reformkrav som helst ha varit reformism. Ingen av forskarna har baserat sin tolkning på förslaget egentliga innebörd. Den enda motiveringen till att SAP:s egnahemsmotion 1904 verkligen skulle vara en reformistisk kompromiss, är att marken skulle inlösas från staten och inte från enskilda storbönder eller de egendomar som bolagen förvärvat i Norrland.

Åren 1904—1905 hördes nya åsikter i SAP:s inre jordbrukspolitiska debatt. Partisekreterare C. G. T. Wickman publicerade en pamflett ”Lantarbetarne och socialismen” i vilken han förklarade att ”socialismen ingalunda tänker på att taga jorden från bonden eller småbrukaren”. På samma gång förutspådde han emellertid att småbrukarna frivilligt skulle avstå från privatägandet under trycket från storgodsens.²⁵ En linje som mer påverkades av kautskyistiskt inflytande, representerades av ungdomskraten Fr. Ström i broschyren (1905) ”Boken om bonden och socialismen”. Ström ansåg att småbrukarnas jordägande i hög grad var en formalitet. Småbruket lönade sig inte heller och var inte förnuftigt: ”/. . ./ jorden ej får vara privat-egendom /. . ./ sedan jorden öfvertagits af det allmänna, staten eller kommunen, skall den brukas genom stordrift. (sprärning Fr. S.).²⁶ Kursändringen var försiktig och innebar inte alls ännu att småbruket godtogs. Första steget i den riktningen var, som ovan nämnts, Wickmans påpekande att man inte ville socialisera småbrukarnas mark.

Norrlandsfrågan var troligen den största orsaken till att SAP preciserade sitt jordbruksprogram på partikongressen 1905. Den tidigare Lindbladska utredningen hade avancerat trögt. Men även hans uppfattning hade ändrats. I det anförande Lindblad höll i partistyrelsens namn konstaterade han att det råder en klar intressegemenskap mellan arbetaren och lantbruksproletä-

²² AK 1904 mot.nr. 261. Se även *Gellerman* s. 157—158.

²³ Social-Demokraten 22. 1. 1897 (Hj.B.), Arbetet 12. 4. 1901, jfr. *Gellerman* s. 157—158.

²⁴ *Tingsten* I s. 190 ff., *Gellerman* s. 158 ff.

²⁵ *Wickman* s. 3 ff., cit. s. 4.

²⁶ *Ström* 1905, cit. s. 21.

ren. "Det torde vara ett faktum att jordbrukets drift tenderar mot småbruk och därför måste vi se till att dessa småbrukare ej blifva trälar under godsägarna." Lindblad såg Kooperationen som ett slags mellansteg på vägen mot socialismen. Kooperationen borde stödas i SAP:s jordbrukspropaganda.²⁷

Kongressen godkände tillägg till programmets åttonde punkt, men dessa förändrade inte programmets innehåll på ett avgörande sätt. I tilläggen krävdes för det första att samhället skulle överta skogarna, gruvorna, malmfälten och forsarna.²⁸ Jorden nämndes inte här, men i förordet kvarstod kravet på jordens socialisering. Man betonade särskilt att småbrukarnas ställning måste tryggas mot bolagens makt. Programmet blev inte uttryckligen reformistiskt, men i praktiken ledde det till en politik som vilade på delreformer, eftersom partiet inte kunde förena sina reformkrav till en socialistisk helhetslinje.

Mellan partikongresserna 1905 och 1908 skedde betydande omvärderingar i SAP:s jordbruksdebatt. I ett tidigare skede hade partiets inställning präglats av ett vacklande från en extrem ödestro till ett erkännande av småbruken. Nu började tanken att småbrukaren och arbetaren hade gemensamma intressen dominera. I slutet av oktober 1907 skrev Branting i Social-Demokraten att SAP:s tidigare uppfattning om jordägandets koncentration hade varit en "förenkling" som bland annat Kautsky och andra socialistiska teoretiker hade varit tvungna att rätta till. Småbrukarnas ställning i samhällets produktionsprocess skulle enligt Branting utvecklas därhän att de blev arbetare: "Det blir en flygel i arbetets (spärning Hj. B.) stora armé med samma intresse som sina bröder i industrin, handeln och samfärdseln."²⁹

Året därpå publicerade partiet en broschyr "Jordfrågan och socialdemokratin. En liten förklaring till punkt 8 i partiprogrammet". Broschyren kompletterade jordbruksprogrammet. Det fanns en klar avsikt med publiceringen: man ville förbereda sig på den situation som uppstått då föregående års riksdag hade godkänt rösträttsreformen, som innebar att lantbruksproletariatet fick rösträtt. Det kortsiktiga målet var att samla stöd från landsbygden i valet 1908. Programförklaringen innehöll en analys av hur jordbrukets kapitalisering påverkade småbrukarens klasstillning: "På så sätt drogs bonden in i den allmänna utvecklingsprocessen som den gryende kapitalismen förde med sig och han /. . ./ blev beroende av den av kapitalismen skapade marknaden." Därför hade bonden förvandlats till en lönearbetare som var beroende av kapitalet och därför hade arbetaren och småbrukaren gemensamma intressen.³⁰

En obetydlig korrigerings gjordes i jordbruksprogrammet på 1908 års partikongress: termen "småbönder" ersattes med "småbrukare", vilket i

²⁷ SAP sjätte kongress 1905 s. 131.

²⁸ Ibid. s. 132—133.

²⁹ Branting T.o.skr. III s. 321—324, cit. s. 324 "En undergrävd maktställning".

³⁰ Jordfrågan och socialdemokratin, cit. s. 16. Se även *Månsson* 1908 s. 10 ff.

och för sig inte hade någon praktisk betvädelse. I debatten framgick emellertid de ändrade attityderna, närmast de klara ställningstagandena för att närma arbetare och småbrukare. Man förhöll sig också annorlunda till småbrukarnas framtid.³¹

Forskarna som skrivit om SAP:s jordbrukspolitik har tolkat utvecklingen kring 1908 som reformism, men även här har de använt den kautskystiska tolkningen av marxismen som jämförelseobjekt.³² Saken kompliceras ytterligare av att SAP:s nya analys av småbrukarens ställning och jordbrukets kapitalisering i själva verket teoretiskt sett var betydligt mer "marxistisk" än Kautskys. Den nya tolkningen godtogs emellertid närmast av valtaktiska skäl, och ändrade inte innehållet i partiets reformistiska jordbrukspolitik, vilket framgår senare.

Det var utomordentligt svårt för SAP att föra även andra lägre samhällsskiktets talan efter att ensidigt ha drivit industriarbetarnas sak. Mot den bakgrunden är det också lätt att förstå, att före detta radikala liberaler som Carl Lindhagen, Erik Palmstierna och Gustaf Steffen hade påverkat partiets linje på ett avgörande sätt. De hade anslutit sig till partiet 1909—1911. De två först nämnda hade tidigare försökt driva igenom sitt reformprogram med hjälp av Staaffliberalerna.

Lindhagens tankevärld kan svårigen betecknas annat än som "Lindhagenism", med inslag av humanism, idealistisk demokratism och extrem radikalism med en viss anstrykning av individuell anarkism.³³ I jordbruksfrågan hade Lindhagen och Palmstierna påverkats av georgismen, en populistiskt färgad jordreformrörelse, med masstöd särskilt i Norrland. De påverkades dessutom av Stockholms jordreformförening, vars sekreterare var Gustav Cassel, professor i nationalekonomi, känd som skribent i Svenska Dagbladet. Steffen åter hade vistats i England redan före sekelskiftet och anammat socialistiska idéer av fabianisterna.³⁴

Det är onödigt att debattera hur dessa radikala borgerliga representanters anslutning till SAP invercade på utformningen av partiets nya jordbruksprogram åren 1909—1911. De orsakade under inga förhållanden reformismens genombrott³⁵ utan anslutningen var snarare ett tecken på att SAP var redo att acceptera bidrag från det radikala borgerskapets reformprogram.

Från och med 1909 års riksdag förvandlades SAP:s tidigare nämnda

³¹ SAP sjunde kongress 1908 s. 248.

³² Här hänvisas närmast till *Tingsten*, *Gellerman* och *Björclin*.

³³ Se t.ex. *Björclin* s. 83 f. Om Lindhagens inställning se hans två uppsatser "Jordfrågan. Några riksdagsmotioner" (1907) och "Jorden åt folket" (1911). L. accepterade följande ägan-
deformer av jorden: "småbruk, Kooperation (förening av jordarbetare), kommunen och staten (alla medborgare)", se s. 7. Se även *Lindhagen* (minnen) III s. 142 ff., 167 ff.

³⁴ *Björclin* s. 92 ff. T.ex. Ström karakteriserade Steffen: "Steffen är en genomlärig man, men han är ingen socialdemokrat, knappast borgerlig demokrat." (Fram juni-juli 1911).

³⁵ Detta har framhävts särskilt av *Gellerman* s. 346—347. *Björclin* s. 65 kritiserar med rätta denna ensidiga värdering.

passivitet i jordbruksfrågan till en aktiv småbrukarpolitik. Aderton socialdemokrater stödde Lindhagens gruppmotion som i linje med 1904 års förslag syftade till att främja arrende- och optionsrättigheterna på kronans marker med eventuell rätt att ärva, t.o.m. sälja mark.³⁶

I sin andra motion krävde Lindhagen och 25 andra socialdemokrater att ”i erforderliga fall och under för framtiden betryggande villkor åstadkomma avlösning ytterst genom expropriation av vissa jordbruk”, med vilket man närmast avsåg statlig expropriationsrätt för de egendomar bolagen köpt. Förslagen förkastades redan i andra kammaren.³⁷

Partistyrelsens verkställande utskott tillsatte den 20 oktober 1910 en kommitté för att förnya partiets jordbruksprogram. Lindhagen utnämndes till ordförande och till kommittén hörde även fem bönder, Gustaf Johansson i Angsta, Olof Nilsson i Tånga, Per Tysk i Mora, Carl Rosén i Ishult och E. A. Näsström i Ramvik (i Ångermanland). Jordbrukskommitténs rapport blev färdig på två månader. Utöver Lindhagen deltog också Thorsson och Palmstierna i förslagets utformning. Jordbrukarmedlemmarna hade konsulterats under arbetets gång.³⁸

Kommittéförslaget³⁹ gällde för det första inledningen till 1897 års principprogram. Avsikten var att rätta till partiets ensidiga framtoning som industriarbetarparti och närma partiet till andra mindre bemedlade befolkningsgrupper. De intressantaste förändringsförslagen rörde just principprogrammet: ”Arbetarklassen” hade ersatts med termen ”de fattiga klasserna”; det privatkapitalistiska produktionssättet var ”en huvudorsak”, alltså inte mera ”den enda orsaken” till samhällets missförhållanden; detta produktionssätt hade delat upp samhället ”i stort sett” i arbetare och kapitalister. Det var ”särskilt” lönearbetarna, men inte enbart de, som varit tvungna att slåss mot angreppen på deras egna intressen.⁴⁰

Kommitténs förslag till partiets jordbruksprogram baserades helt på Lindhagens och Palmstiernas reformlinje. Som bakgrundsmaterial hade man använt Lindhagens år 1907 publicerade pamflett ”Jordfrågan, några riksdagsmotioner jämte företal”. Framställningens huvudinnehåll koncentrerade sig på att försvara det enskilda småbruket ”mot främmande beroende och sammanslagning till eller med större egendomar”.⁴¹ Dessutom skulle statens marker delas upp i småbruk, som skulle garanteras privat äganderätt. Statens uppgift var att försvara den enskilde småbrukaren mot storgodsägarna och koncentrationstendenserna.⁴²

³⁶ AK 1909 mot.nr. 214. Jfr. *Gellerman* s. 163 ff.

³⁷ AK 1909 mot.nr. 111, AK 1909; 70:25, *Gellerman* s. 165. SAP lade fram samma motion år 1910, AK 1910 mot.nr. 148 och med samma resultat.

³⁸ VU prot. 20. 10. 1909.

³⁹ *Björlin* s. 104—106 skildrar kommittéarbetet i detalj.

⁴⁰ Om förslaget se *Björlin*, bilaga 1 s. 119 f.

⁴¹ *Ibid.*

⁴² *Ibid.*

Om man vill få fram hur olika personer hade påverkat förslagets innehåll, kan man klart urskilja Lindhagens humanistiska, idealistiskt demokratiska linje för ”jord åt folket”. Palmstiernas insats låg troligen i framhävandet av de statliga åtgärder som skulle trygga den enskilda äganderätten till jorden. Steffen deltog uppenbarligen inte direkt i programarbetet, men SAP:s ledande personligheter, som kämpade under ”ödeströns” tyngd, välkomnade uppenbarligen hans teoretiska motiveringar, som framhävde nödvändigheten av att erkänna den privata äganderätten av jorden.

Debatten kring årsskiftet 1910—1911 i partistyrelsen och på partikongressen i april 1911 visade dock, att SAP:s ledning hade svårt att godkänna den nya linjen. Motståndet inom partiledningen kom klart till uttryck när Lindhagens kommittérapport avgavs till verkställande utskottet den 22 december 1910. Branting kritiserade särskilt de avsnitt som berörde principdelen. Han ansåg att det hade blivit ett självändamål att förändra programmet. Indirekt beskyllde han Lindhagen och Palmstierna — ”några enskilda inflytelserika nyinkomna” — för sådana strävanden. Branting tyckte att förslaget var ett steg bakåt; ”det är en ren utopi”. Partiet skulle inte fria till nya väljare genom att ändra programmet, utan rikta sig till dem med socialistisk uppfostran.⁴³ Bara Lindqvist i verkställande utskottet stödde programförslaget.⁴⁴

På partistyrelsens extraordinarie möte i mitten av januari 1911 kom man inte till något slutligt resultat, utan en ny kommitté tillsattes för att utforma partistyrelsens programförslag till partikongressen. Till kommittémedlemmar valdes B. Eriksson, Thorsson och Ström. Branting var fortfarande kritisk och Carleson stödde honom med sina traditionella kautskyistiska tolkningar. Däremot stödde ungdomdemokraterna Höglund och Ström Lindhagens förslag från kommittén. De ansåg att partiet borde växa till ett ”verkligt demokratiskt folkparti”. Höglund ansåg att en jordreform i detta läge vore bättre än Brantings ”statssocialism”.⁴⁵

Den tidigare nämnda programkommittén hade utformat ett förslag till 1911 års partikongress. Förslaget avvek rätt mycket från Lindhagens inställning. Den av Thorsson ledda arbetsgruppen stöddes av Palmstierna. Denne hade lagt fram sitt eget kompromissprogram i Julfacklan 1910. Programmet var en förkortning av Lindhagens förslag.⁴⁶ Branting var positivare till Palmstiernas motion än till det ursprungliga kommittéförslaget.

På partikongressen avgjordes ärendet till slut. SAP godkände ett nytt principprogram som förändrades på grund av partiets nya jordbrukspolitisk-

⁴³ VU prot. 22. 12. 1910.

⁴⁴ VU prot. 22. 12. 1910; Lindqvist konstaterade bl.a.: ”/. . . / att krav på sammansmältning av industri- och landtarbetare börjat göra sig gällande än mera genom den nya valmanskår som beräknas ryka upp vid sidan av industriarbetare.”

⁴⁵ PS extra sammanträde prot. 16. 1. 1911.

⁴⁶ Om *Palmstiernas* skrifter se *Björclin* s. 108.

ka linje. Partikongressen godkände inte jordbruksprogramkommitténs förslag och strävan att skapa "en enda medelklass, där varje människa känner att hon arbetar för sitt eget och allas bästa" och tanken på en befrielse av "de fattiga klasserna".⁴⁷ Branting upprepade sin kritik mot Lindhagen genom att hänvisa till Marx och Engels analys av utopismen.⁴⁸

Partistyrelsens förslag om att uttrycket "arbetarklassens sociala frigörelse", skulle ersättas med "de undertryckta klassernas / . . . /" godkändes. Jordbruksprogrammets inverkan syntes också i den punkt där man talade om "nedtryckta mellanlager" och i tillägget: "Kapitalismen fordrar icke blott lönearbetarnas underkastelese / . . . / Vad särskilt jordbruket angår får småbonden ofta hårt känna sin skattskyldighet till privatkapitalet, och den beroende småbrukaren är föga mindre betryckt än den egendomslöse lantarbetaren på andräs jord."⁴⁹

I det förnyade programmet framhävdes för första gången i partiets historia samarbetet mellan arbetarklassen och de s.k. mellangrupperna för att uppnå socialismen: "Detta mål kan blott förverkligas genom organisation och politisk kamp av arbetarklassen och övriga grupper i samhället, som lida av den kapitalistiska utsugningen."⁵⁰

Den tolfte punkten i partiprogrammet förnyades helt enligt de ovan nämnda principerna. I motsats till Lindhagens kommitté betonades utökningen av kommunalt och statligt markägande, kooperativ odling i stor skala, arrendesystem, men statsunderstödda småbruk nämndes också som ett alternativ. Det viktigaste var emellertid att man avstod från att absolut kräva en socialisering av marken och frångick uppfattningen att jordegendomarna koncentrerades och småproduktionen försvann på samma sätt som inom industrin. "Men då inom jordbruket smådriften, och kapitalismen på detta område tränger fram delvis under andra former än inom industrin, måste kampen mot utsugningen föras delvis efter andra linjer."⁵¹

I partikongressdebatten och i de samtal som föregick den framkom flera tolkningar. Till slut vann Palmstiernas, Steffens, Thorssons och Brantings reformistiska och småbrukarvänliga uppfattning, som återspeglade en "stats-socialistisk" inställning. Denna uppfattning delades även av partiledningens majoritet. I bakgrunden fanns en ordentlig portion gammal "ödestro", närmast därför att Branting insisterade på det. Lindhagen siktade på en populistisk, radikal jordreform; en tanke som var helt främmande för ett parti som dominerades av industriarbetare. Den tredje linjen, som företräddes av en del enskilda personer, kom närmast fram i anföranden av Carleson och delvis av Wickman. Där återfanns den gamla kautskystiska tolk-

⁴⁷ SAP åttonde kongress 1911 s. 170—179.

⁴⁸ *Brantings* yttrande i prot. s. 174—179.

⁴⁹ SAP åttonde kongress 1911, förslaget s. 172—173; omröstningen s. 179.

⁵⁰ *Ibid.* s. 173.

⁵¹ *Ibid.* s. 170.

ningen av jordbruksfrågan. Den fjärde linjen utgjordes på sätt och vis av ungdomokraterna Höglunds och Ströms tanke på ett "folkparti" och deras stöd åt Lindhagen.

Alla tidigare betydande forskare som *Tingsten*, *Gellerman* och *Björlin* har kommit till samma slutsats, nämligen att 1911 års programändring slutligen innebar reformismens genombrott i SAP:s jordbrukspolitik.⁵²

I huvudsak är uppfattningen korrekt, eftersom programmet faktiskt slog fast partiets riksdagspolitik som baserade sig på delreformtaktiken och skapade förutsättningar för en senare reformistisk jordbrukspolitik. Tolkningen är emellertid tvivelaktig så till vida, att också den baserar sig på tanken att kautskyism var det samma som marxism; d.v.s. att försvara småbrukarnas och andra mellangrupperns intressen var detsamma som att avstå från marxismen. En hänvisning till Marx verk "Kritik av Gothaprogrammet" visar tolkningens felaktighet. Marx ville just framhålla småbrukarnas och andra mellangrupperns framstegsvänlighet som arbetarklassens bundsförvanter.⁵³

Om man gav sig in på en ren idéhistorisk programanalys, kunde man påstå att programförnyelsen 1911 snarare förde SAP närmare Marx. *Dahlberg* har också noterat denna paradox, eftersom han rubricerat kapitlet som behandlar programreformen med "Programmet radikaliseras, taktiken förborgerligas".⁵⁴ Den praktiska politiken visar emellertid att det inte var fråga om någonting sådant utan att SAP helt enkelt försökte skapa kontakt med nya väljargrupper.

3.3.2.3. SAP och den socialpolitiska lagstiftningen

SAP:s konstituerande kongress hölls samtidigt som riksdagen fattade beslutet om 1889 års arbetarskyddslag. Kongressens principiella resolution beskriver mycket väl hur SAP ställde sig till socialpolitiska reformer den första tiden. I uttalandet konstateras att den härskande klassen försöker bedra arbetarna med dylik lagstiftning för att kunna suga ut dem än effektivare. SAP ansåg att man visserligen kunde uppnå delreformer på en viss nivå under kapitalismen, men att de alltid hade kraktären av skenreformer innan socialismen förverkligats. Uttalandet hade kraktären av ödestro eftersom

---

⁵² *Tingsten* I s. 203 skriver bl.a.: "Hela det marxistiska schemat slopades för jordbrukets vidkommande /.../" *Gellerman* s. 159 (särskilt not 4.), 161, 346 ff., *Björlin* s. 108—110.

⁵³ MEW Bd. 19. s. 23. "Zur Kritik des Gothaer Programms".

⁵⁴ *Dahlberg* s. 67.

partiet inte kunde förena delreformerna till ett revolutionärt mål.¹ Även Social-Demokraten och Arbetet fördömde arbetarskyddslagen som en skenreform.²

Under 1890-talet inträffade en försiktig svängning, som särskilt kom till synes i Danielssons ståndpunkter. Han började tala om att socialpolitiska reformer var nödvändiga på grund av arbetarklassens levnadsförhållanden.³ Inte heller han kunde skapa ett samband mellan en revolutionär strategi och genomförandet av reformer, men han blev heller ingen reformist, vilket *Tingsten* hävdar.⁴ På 1890-talet betonade också Branting i en del artiklar att reformer var nödvändiga, men att de inte avlägsnade klassmotsättningarna så länge den privata äganderätten till produktionsmedlen bestod.⁵

Till den politiska delen av 1897 års principprogram fogades ett antal mycket långtgående socialpolitiska reformkrav (punkterna V—XII): Skolans skiljande från kyrkan, fri rättshjälp, progressiv beskattning, förstatligande av kreditväsendet, stiftandet av effektiva arbetarskyddslagar, åtta timmars arbetsdag, ett socialförsäkringssystem och främjande av nykterheten var de viktigaste kraven. Med undantag av jordbruksprogrammet ändrades inte programmet väsentligt och partikongresser debatterade inte ens socialpolitikens innehåll med några få undantag.⁶

Vid riksdagen 1897 och 1898 berörde Branting frågan om ”slitandet av tvister mellan arbetsgivare och arbetstagare genom skiljemän” och ”skydd för arbetsavtal”. Med dessa lagförslag försökte man även komma åt fackföreningarnas verksamhetsfrihet. Branting fördömde förslagen som reaktionära och vädjade till arbetarnas massdemonstrationer runt om i landet. Mötena fördömde lagförslagen i skarpa ordalag. Branting menade att förslagen syftade till nya ”klasslagar”, eftersom arbetarnas föreningsfrihet kunde

¹ SAP konstituerande kongress 1889 s. 23—24 konstaterades bl.a.: ”Kongressen anser på hvilken de svenska arbetarne börjat bjudas, hufvudsakligen antagits i beräkning att de egenomsbesittande klasserna därigenom skulle kunna öfvertyga arbetarne om sina välvilliga tankesätt och besvärja proletariatet, växande missnöje /.../ En verklig sådan (skyddslagstiftning) måste direkt ingripa in i den arbetande arbetarens ställning och ha till slutmål afskaffandet af arbetareklassens systematiska utplundring.”

² T.ex. Social-Demokraten kallade arbetsgivare ”mördare” i olycksfall, se 23. 2., 12. 3. 1887. 22. 9. 1888, 6. 4., 27. 4. 1889, Arbetet 29. 1., 4. 2., 9. 4., 11. 4. 1889.

³ Danielsson (Arbetet 10. 1. 1895) skrev bl.a. att statsmakten inte förverkligade reformer för att förbättra arbetarnas levnadsvillkor utan av rädsla för socialdemokratien. Däremot erkände D. 26. 10. 1898 socialdemokraternas plikt att kämpa för förbättring av arbetarnas levnadsförhållanden.

⁴ *Tingsten* I s. 165: ”Danielsson blev i början av 1890-talet alltmer socialreformatoriskt intresserad”. Han påstår (s. 166) även, att Branting genomgick en likadan åsiktsförändring, men att Sterky gjorde det inte.

⁵ *Branting* (Social-Demokraten) ”I arbetslöshetsfrågan” (21. 10. 1896) ”I ålderdomsförsäkringsfrågan” (22. 1. 1898).

⁶ Jfr. *Tingsten* I s. 205 f.

begränsas och arbetsgivarna fick ett ännu starkare lagligt skydd då de förtryckte arbetarna.⁷

Det som Branting skrev i *Social-Demokraten* den 11 juni 1898 under rubriken "Klasskamp och skiljedom" åskådliggör hans principiella uppfattning: "Låt oss alltså icke vagga oss in i några förväntningar på en omöjlig klassfred i ett genom skiljedomstolar eller dylikt humaniserat och förevisat kapitalistsamhälle!"⁸

Den ovan nämnda Åkarpslagen, som stiftades av riksdagen 1899, innebar i praktiken precis vad Branting hade fruktat. Arbetsgivarna åtnjöt lagens skydd när de begränsade fackföreningarnas verksamhetsrätt på arbetsplatserna. SAP:s reaktion på dessa "strejkbrytarlagar" var entydigt negativ och förändrades inte heller under hela den tid lagen var i kraft.

Kring sekelskiftet låg flera socialpolitiska lagförslag och väntade på behandling i den svenska riksdagen. De baserade sig till stora delar på motioner som lämnats av radikalliberalerna redan på 1880-talet och på kommittébetänkanden som tillkommit som en följd av motionerna. En arbetarförsäkringskommitté hade tillsatts på grundval av en motion av Adolf Hedin 1883. Resultatet blev 1889 års yrkesförelag och 1890 års arbetarförsäkringsfond.⁹ Den Boströmska regeringen lade 1898 fram ett förslag till en obligatorisk ålderdoms- och invaliditetsförsäkring.¹⁰ Branting röstade för förslaget i riksdagen, fast han gjorde sin egen motion, som skulle ha medfört ett flera gånger mer omfattande försäkringsskydd. I sitt anförande kritiserade dessutom Branting regeringens förslag som en skenreform, som inte kunde garantera någon verklig trygghet, men trots allt innebar ändå förslaget åtminstone i princip att man erkände samhällets skyldighet att hjälpa sådana som inte själva kunde trygga sin utkomst.¹¹ Andra kammaren godkände lagförslaget, men första kammaren förkastade det med en klar majoritet.¹² I princip intog Branting och socialdemokraterna samma hållning till förbudet mot kvinnligt nattarbete 1900, begränsningen av minderårigas arbetstid 1900 och olycksfallsersättningslagen 1901. De tyckte att reformerna förblev halvmesyrer och inte kunde avlägsna de verkliga ojämnligheterna mellan klasserna. Trogna ödestron ansåg socialdemokraterna att en socialistisk revolution var det enda som automatiskt skulle rätta till allting. Men reformerna välkomnades i praktiken eftersom de tillfälligt kunde lindra den största nöden för arbetarklassen.¹³

⁷ AK 1897: 31:22, AK 1898: 6:10, *Branting*, T.o.skr. VII s. 27—53, *Edenman* 1944 s. 189—190.

⁸ *Branting* T.o.skr. VII s. 66—71, cit. s. 70.

⁹ *Sellberg* s. 82 ff.

¹⁰ RD 1898 prop. nr. 55.

¹¹ AK 1898 mot. nr. 229, AK 1898: 36:20, *Branting*, T.o.skr. VII s. 54—66.

¹² AK 1898: 40:10, FK 1898: 34:2.

¹³ Se t.ex. SAP femte kongress 1900, resolutionen s. 52—53, *Social-Demokraten* 3. 5. 1900, *Branting* i AK 1900: 48:20 ff. och 48:59 ff.

Ödestron behärskade SAP åtminstone fram till början av 1900-talet även på socialpolitikens område. Partiet ansåg inte att reformerna hade någon reell betydelse, fastän det från början ansåg det nödvändigt att förbättra arbetarnas ställning redan under kapitalismen. Inte heller i den här frågan förmådde SAP skapa ett fungerande samband mellan sina konkreta verksamhetsförutsättningar och det socialistiska målet.

Problemet i anslutning till arbetet och inkomsten var naturligtvis de angelägnaste för arbetarklassen och partiets medlemmar. Fackföreningsrörelsens organisering och den verksamhet, som vi kommer att behandla i kapitel 3.4.1., återspeglar klarast arbetarnas kamp om villkoren för varan arbetskraftens reproduktion. Reproduktionsprocessens församhälleligande och statens ändrade roll i den förändrade även arbetarrörelsens förutsättningar att kunna delta i verksamheten på den politiska nivån och lösa tvister där. Brytningstiden för SAP i detta hänseende inföll i stort sett under den tid Staaffs första regering satt vid makten. Partiets radikala socialpolitiska program konfronterades då för första gången med de konkreta politiska verksamhetsförutsättningarna. Valsegern 1908 och den märkbara förstärkningen av riksdagsgruppen förklarar den stora tillväxten av partiets egna initiativ.

På grund av problemets omfattning kan vi inte i detta sammanhang behandla SAP:s inställning till den ekonomiska, sociala och arbetsmarknadslagstiftningen särdeles ingående. Vi delar upp frågan på följande sätt: Arbetarskyddslagstiftningen (statens rätt att ingripa i konsumtionen av arbetskraften); sysselsättningspolitiken och andra socialpolitiska frågor (ett exempel är 1913 års folkpensionslag); dessutom undersöker vi SAP:s riksdagsarbete med hänsyn till partiets egen initiativrikedom.

De centralaste arbetarskyddsfrågorna var frågan om arbetstiden, kvinnornas nattarbete och reformen av 1889 års arbetarskyddslagstiftning. I SAP:s program hade kravet på åttatimmars arbetsdag nästan jämställts med röst-rättskravet, också i demonstrationer.¹⁴ Ännu kring sekelskiftet måste fackföreningsrörelsen kämpa för en arbetsdag som inte var kortare än nio, eller t.o.m. tio timmar.¹⁵ Som ett resultat av samarbetet mellan LO och SAP började man 1906 planera en förkortning av arbetstiden. Man bör konstatera att LO inte hade åttatimmarsdag som sitt mål utan nöjde sig med att kräva en förkortning av arbetstiden överhuvud taget.¹⁶ I riksdagsgruppen fick Värner Rydén i uppdrag att förbereda en motion inför 1908 års riksdag.¹⁷

¹⁴ Om förstamajdemonstrationen 1890 se *Arbetet* 2. 5. 1890: "I likhet med Europas och Amerikas klassmedvetna proletariat samlats till världsdemonstration för lagstadgad 8-timmars arbetsdag."

¹⁵ Om arbetstidens längd se tab. 31.

¹⁶ *Sellberg* s. 229. — Om LO:s målsättningar se LO fjärde kongress 1906 s. 209 f.

¹⁷ Riksd.gr. prot. 24. 5. 1906; frågan behandlades 27. 5. 1908, 15. 1., 24. 2. och 28. 2. 1908.

Det här blev startskottet för en aktivering av SAP:s socialpolitiska riksdagsarbete. Motiveringen för Rydén's motion är intressant så till vida, att kravet på kortare arbetsdag rättfärdigades med argumentet: "Industriarbetet är mekaniskt och ointressant. Den långa arbetstiden ödelägger liv och hälsa bland arbetarna." Dessutom hänvisade man till amerikanska förhållanden och erfarenheter. Motionen krävde också en officiell utredning om arbetstidens längd i Sverige.¹⁸ Motionen förkastades med rösterna 172—43 i andra kammaren och den behandlades inte alls i första kammaren.¹⁹

Två år senare upprepade SAP:s representanter Kropp och Svensson i Nyköping Rydén's motion, och mottagandet var precis likadant.²⁰ År 1912 började SAP:s riksdagsrupp förbereda en ny motion, som denna gång innehöll åtta timmars maximala arbetsdag och lagstadgad minimilön. En kommission tillsattes inom gruppen för att utarbeta motionen. Ledamöter blev H. Lindqvist, Steffen, Rydén, Larsson och N. E. Lindqvist.²¹ Gruppens arbete ledde till att Steffen och A. C. Lindblad gjorde likalydande motioner i första kammaren och H. Lindqvist i andra kammaren vid 1913 års riksdag. I de utomordentligt grundliga motiveringarna till motionerna poängterades närmast de moraliska och humanitära aspekterna på arbetstidsfrågan,²² vilket också väl stämde överens med Steffens socialpolitiska syn. Riksdagsgruppen ansåg det helt lönlöst att försöka upprepa Steffens motion i riksdagen 1914.²³

Förslaget om förbud mot kvinnligt nattarbete kom från konservativt håll i riksdagen 1908.²⁴ SAP:s program innehöll ett krav på allmänt förbud mot nattarbete. I riksdagsdebatten betonade Branting de synpunkter som framfördes i programmet, men eftersom enda möjligheten verkade vara ett förbud mot kvinnligt nattarbete, var man tvungen att nöja sig med detta.²⁵ På partikongressen några veckor senare kritiserade representanterna för den socialdemokratiska kvinnoorganisationen partiledningen: "Lagförslaget om inskränkning av kvinnornas nattarbete är obehövt; vi önskar ej ett sådant skydd, som blott är liktydigt med en inskränkning av våra utkomstmöjligheter."²⁶ Christiernsson representerade riksdagsgruppens åsikt. Han

¹⁸ AK 1908 mot. nr. 245. Se även *Sellberg* s. 171 ff.

¹⁹ AK 1908: 72:33.

²⁰ AK 1910 mot.nr. 190, AK 1910: 25:21.

²¹ Riksd.gr.prot. 23. 5. 1912, 31. 1. och 4. 2. 1913 samt FR prot. 30. 1. och 3. 2. 1913.

²² AK 1913 mot. nr. 239. AK 1913: 42:54. FK 1913 mot. nr. 94. FK 1913:19;64.

²³ Riksd.gr.prot. 3. 2. 1914.

²⁴ *Sellberg* s. 172 ff. Propositionen framställdes av regeringen Lindman, RD prop. 1908 nr. 156.

²⁵ Den motsv. programpunkten löd: "Förbud mot nattarbete i alla andra fall, än då det nödvändiggöres af arbetsprocessens tekniska natur eller det allmännas bästa". Se SAP 1897 politiskt program punkt VIII c. s. 146. Om riksdagsdebatten AK 1908: 72:25 f.

²⁶ SAP sjunde kongress 1908 s. 239 (Anna Sterky). Även några andra kvinnliga representanter (t.ex. Ruth Gustafsson och Agda Östlund) delade samma åsikt.

beklagade att lagens ikraftträdande uppskjutits just på grund av de socialdemokratiska kvinnornas motstånd. Även i tidningarna fördes en polemik mellan kvinnoorganisationen och partiets officiella linje.²⁷

Kompletteringen av 1889 års yrkesfarelag och en del därtill hörande lagar — 1881 års minderårighetsförordning, 1900 års minderårighetslag — kom upp 1905 när den av statsminister Boström tillsatta ”yrkesfarekommitté” avgav sitt betänkande. Den ovan nämnda frågan om kvinnornas nattarbete hörde till kommitténs uppgifter.²⁸

En revision av arbetarskyddslagstiftningen blev aktuell i riksdagen 1912 när Staaffs andra regering presenterade sitt lagförslag. Det gällde närmast en effektivisering av yrkesinspektionen och innehöll önskemål om prevention av olycksfall i arbetet.²⁹ Socialdemokraternas inställning illustreras av en gruppmotion vars författare var fackföreningsmännen E. Söderberg och B. Eriksson.³⁰ Dessutom framförde SAP-representanterna Nilsson i Hagaby och Ch. Lindley egna förslag i en del särfrågor.³¹ Gruppmotionen krävde bl.a. arbetsförbud för ungdomar under 14 år. Förslaget motiverades med att ungdomarnas skolgång led av arbetet. Dessutom krävdes förbud mot nattarbete för personer under 16 år och en betydande höjning av de böter arbetsgivare skulle betala för försummelser.³² Lagen godkändes i den form som regeringen föreslog.³³

Till en början upptogs inga krav på ett förebyggande av arbetslöshet eller trygghet i händelse av arbetslöshet i SAP:s program, men på partikongressen 1905 fogades kravet till punkt XI.³⁴ Partiet debatterade arbetslöshetsfrågan rätt sällan med hänsyn till problemets centrala betydelse. Medan de borgerliga på sitt håll tvistade om arbetslöshet socialpolitiskt kunde jämföras med fattigvård eller om den offentliga makten var skyldig att ansvara för sysselsättningen, lutade naturligtvis SAP åt uppfattningen, att det var samhällets skyldighet att åtgärda följderna av arbetslösheten.³⁵

När liberalen (från 1912 socialdemokraten) E. Wavrinsky motionerade i riksdagen 1900 och 1901 om en utredning av arbetsförmedlingen, verkade

²⁷ Ibid. s. 239. Kongressen antog Christiernssons förslag, i vilket man hänvisade bl.a. till internationella samarbetssträvanden (med rösterna 112—93 mot Ruth Gustafssons förslag). Social-Demokraten 4. 5. och 20. 5. 1908.

²⁸ Sellberg s. 191 ff. Se närmare ”Yrkesfarekommitténs betänkande 1909” s. 33—37.

²⁹ RD 1912 prop. nr. 104.

³⁰ AK 1912 mot. nr. 301.

³¹ AK 1912 mot nr. 302.

³² AK 1912 mot. nr. 301.

³³ AK 1912: 46:26 och FK 1912: 36:16.

³⁴ SAP 1905 politiskt program, punkt XI. s. 148.

³⁵ J. Lindhagen s. 178, Unga s. 25, Öhman s. 36 ff. behandlar arbetslöshetsutredningen 1895 i Stockholm och debatten därefter. Om den tidiga socialdemokratiska åsiktsutvecklingen se Unga s. 24. Brantings artikel 21. 10. 1896 skildrar åskådligt detta.

detta intressera Branting mindre än de andra socialpolitiska frågor, som han talade om.³⁶

På ett möte ordnat 1906 av det socialkonservativt färgade Centralförbundet för socialt arbete,³⁷ grundat 1903, framhävde E. Blomberg vikten av att föra statistik över arbetslösheten. Han föreslog att statistiken skulle sammanställas av antingen arbetsförmedlingarna eller fackföreningarna. Han ansåg det också vara nödvändigt att utsträcka arbetsförmedlingen till att täcka hela landet.³⁸ Blombergs framträdande var ett förebud för en aktivering av SAP:s verksamhet. Då depressionen 1907 väsentligt minskade sysselsättningen,³⁹ var socialdemokraterna färdiga att stödja Wavrinskys motion 1909 om en arbetslöshetsstatistik och ersättning för de ekonomiska konsekvenserna av arbetslöshet. Nästa år gjorde SAP två egna motioner (S. Persson och Blomberg) om offentliga arbeten och stödde liberalernas förslag (Wavrinsky) om en arbetslöshetsförsäkring och en undersökning av arbetslösheten.⁴⁰

Ödestron genomsyrade fram till 1905 SAP:s inställning till den reella genomslagskraft socialpolitiken kunde ha, men omkring 1910 ändrades attityden fullständigt. Några motioner av Palmstierna, S. Persson och Larsson i riksdagen 1911 och 1912 åskådliggör detta. De syftade till att få till stånd ett slags "krisbarometer" och påbörja offentliga arbeten för att lindra följderna av konjunktursvängningarna.⁴¹ Hade reformerna gått igenom skulle det ha inneburit genombrottet av en fullkomligt ny arbetskrafts- och ekonomisk politik i Sverige. Man kan kanske inte tala om en "ny strategi" inom partiet men dessa tankeängar förebådade sannolikt den arbetsmarknadspolitik som SAP anammade i början av 1930-talet.⁴² Motsättningen till den i kapitel 3.3.2.1. skildrade uppfattningen om ekonomins obevkliga utveckling i riktning mot socialismen är uppenbar.

Nödvändigheten av samarbete mellan SAP och LO reflekterades mest konkret i arbetsmarknadslagstiftningen. Just inom detta delområde, som berörde arbetskraftens försäljning, definierades ramarna för fackföreningsrörelsens juridiska verksamhetsförutsättningar. Statens ingripande i arbetsmarknaden blev en mycket central fråga och intresserade fackföreningarna betydligt mer, än den politiska verksamheten, eftersom den politiska arbetarrörelsen hade små möjligheter att påverka villkoren för arbetskraftens reproduktion lagstiftningsvägen (närmast produktions- och konsumtionsaspekterna av varan arbetskraften) — Vi går senare in på LO:s inställning till

³⁶ Unga s. 24 f.

³⁷ Om föreningen se *Höjer* s. 58—64.

³⁸ Se *Öhman* s. 39, debattanalysen s. 39 ff.

³⁹ Se tab. 32.

⁴⁰ AK 1910 mot. nr. 134 och nr. 195. Se även S. Perssons interpellation om arbetslösheten AK 1909: 8:52. AK 1910 mot. nr. 185.

⁴¹ Se särskilt AK 1912 mot. nr. 250. Jfr. *Öhman* s. 43 ff., *Unga* s. 29—30.

⁴² Jfr. *Unga* s. 30 ff.

denna lagstiftning skilt för sig (kapitel 3.4.1.) och behandlar här först utvecklingen av SAP:s verksamhetslinje.

Arbetsmarknadslagstiftningen kan delas upp i tre huvudgrupper: för det första frågan om "arbetets frihet och skydd åt arbetsavtal"; för det andra kollektivavtalslagstiftningen — lagar som antingen berör avtalsbrott eller själva avtalen; och för det tredje förlikning av arbetskonflikter. Ett exempel på första gruppen är den redan tidigare nämnda Åkarpslagen och en del förändringsförslag i anslutning till den. Lagar i andra gruppen kunde inte åstadkommas i Sverige under den undersökta perioden, men förslag om sådana gjordes i alla fall rätt ofta. Det viktigaste resultatet i tredje kategorin var 1906 års lag om medling i arbetstvister.

SAP motionerade flera gånger om att Åkarpslagen skulle upphävas och fick varje gång stöd av en del liberaler. I motiveringen till motionen 1904 försökte man hänvisa till rösträttsfrågan. Lagen riktade sig just mot de människor som också annars saknade möjligheter att försvara sina rättigheter.⁴³ SAP:s framställningar 1908, 1910 och 1911 om ett upphävande av Åkarpslagen ledde inte till några resultat.⁴⁴

Högerkretsarna höll hårt fast vid principerna om arbetets frihet och skydd åt arbetsavtal och försökte flera gånger föreslå en utökning av fackföreningarnas och den enskilde arbetarens straffrättsliga ansvar. I samband medorstrejkfrågan (se kapitel 3.3.1.1.) hänvisades till lagförslaget om den s.k. andra Åkarpslagen 1905 som gick ut på att ändra strafflagens 19 och 25 paragrafer så att arbetare som var anställda i samhällsviktiga funktioner, t.o.m. skulle kunna få fängelsedomar på ett halvår om de började strejka.⁴⁵ Vid behandlingen av detta lagförslag beslöt SAP och LO den enda gången efter 1902 tillsammans ordna enorstrejk men avstod från strejken när förslaget föll i andra kammaren med rösterna 112—110.⁴⁶

I Förslaget Lex Hildebrand i riksdagen 1908 (strafflagen, § 15:23) kan också sägas vara ett försök att komplettera Åkarpslagen. Med dess hjälp försökte man bland annat ställa de fackföreningar till svars, som hade krävt en offentlig ursäkt av de arbetare som varit strejkbrytare.⁴⁷ Även detta förslag förkastades i andra kammaren med rösterna 107—103.⁴⁸ Till samma kategori kunde räknas motionen (strafflagen 19:22) "om bestraffning av vissa avtalsbrott" vilken lades fram i riksdagen 1910 tillsammans med lagförsla-

⁴³ AK 1904 mot. nr. 77, AK 1904: 36:19 Motionen stöddes även av 21 liberaler. Se *Eklund* s. 104 ff. om SAP:s aktioner mot Åkarpslagen.

⁴⁴ AK 1908 mot. nr. 154, AK 1910 mot. nr. 146, AK 1911 mot. nr. 187 och nr. 51.

⁴⁵ RD 1905 prop. nr. 98, Brantings tal AK 1905: 59:35 och Persson i Malmö 59:20. Jfr *Eklund* s. 112 ff. som i detalj behandlar riksdagsdebatten om arbetsmarknadslagstiftningen.

⁴⁶ AK 1905:59:66.

⁴⁷ *Eklund* s. 144—145 presenterar bl.a. tidningsannonser, i vilka arbetare bad om ursäkt för att ha arbetat som strejkbrytare. Lex Hildebrand kallades enligt högerpolitikern K. E. H. AK 1908 mot. nr. 222. Motionen avslogs 107—103.

⁴⁸ AK 1908: 10: 17—18.

gen om arbetsdomstol och kollektivavtal.⁴⁹ Detta förslag som framfördes i storstrejkens efterdyningar fördömdes av Branting som en ny klasslag, vars mål var ”fångelse åt arbetarna — envælde åt arbetsgivarna”.⁵⁰

Striden mot principerna i Åkarslagen var naturligtvis en självklar uppgift för SAP. För sin egen del försökte SAP utöka och förstärka fackföreningsrörelsens rättsliga ställning och dess verksamhetsfrihet. I denna verksamhet fick partiet emellertid lov att försvara sig mer än anfälla och resultaten var inte heller särskilt positiva. LO verkade inte längre villig att stödja politiska krav med massaktioner efter 1905. Fackföreningarnas huvudtaktik blev förhandlingar direkt med arbetsgivarna. Meningen med förhandlingarna var att få verksamhetsrättigheterna upptagna i avtalen, eftersom det verkade vara helt omöjligt att utöka rättigheterna lagstiftningsvägen (se kapitel 3.4.1.).

Å andra sidan hade SAP:s inställning till en frivillig förlikning av arbetsvister varit positiv mot slutet av 1890-talet. Med hjälp av den skulle troligen de allvarligaste arbetskonflikterna minska. Men socialdemokraterna hade motsatt sig en lagstiftning om förlikning av arbetskonflikter, eftersom de inte trodde på dess opartiskhet. En klar frontuppdelning ägde emellertid rum under de gemensamma förhandlingarna år 1903 mellan LO:s ledning och SAP:s fyra man starka riksdagsgrupp: representanterna för de stora, starka förbunden var beredda att förkasta hela medlingstanken, fastän den fanns med i partiets program. Däremot ansåg riksdagsgruppen och de svagare förbundens ordföranden att man även kunde försvara arbetarnas ställning med hjälp av förlikning.⁵¹ I debatten i riksdagen samma år försökte Thorsson och Persson knyta fackföreningarnas verksamhetsfrihet till arbetskonflikternas förlikningssystem, eftersom avsaknaden av verksamhetsfrihet hade orsakat de allra hårdaste arbetskonflikterna.⁵²

LO:s ordförande Lindqvist gick med på att delta i den tremannakommision som Staaff utnämnde 1905 för att lägga fram ett nytt lagförslag om medling av arbetstvister. Ordförande var H. Hamilton, och som arbetsgivarrepresentant fungerade A. E. Magnusson.⁵³ Trots sin kommittémedlemskap kritiserade Lindqvist de delar i lagförslaget som berörde obligatorisk förlikning och försökte lyfta fram vidare lagstiftningsperspektiv. Han trodde inte att arbetarna väntade sig mycket av förlikningen, men för samhällets skull måste staten ingripa i strejkerna. I händelse av rättsliga tvister hade arbetarrörelsen enligt Lindqvist ingenting emot obligatorisk förlikning. Lindqvist försökte däremot få den obligatoriska förlikningen slopad i fråga om intres-

⁴⁹ RD 1910 prop. nr. 96.

⁵⁰ AK 1910: 60: 65—68, Social-Demokraten 7. 4. 1910.

⁵¹ LO berättelse 1902—1903 s. 12 ff. Mötet hölls 16. 2. 1903.

⁵² AK 1903: 43: 59, 66 (Thorsson), AK 1903: 43: 57, 74 (N. Persson).

⁵³ Medling i arbetstvister 1906 s. 21, 40 ff., *Oman* s. 96—104, RD 1906 prop. nr. 84 och 85.

sekonflikter, men förslaget ledde inte till några resultat.⁵⁴ Det utomordentligt viktiga i detta tal var att Lindqvist skiljde arbetarnas intressen (såsom de starka fackförbunden i stort sett tolkade dem) från samhällsintresset och i princip ställde sig på samhällsintressets sida. Lagen om förlikning i arbetsvister godkändes med en knapp majoritet av 1906 års riksdag.⁵⁵

När Lindqvist och N. Persson gick med i den s.k. arbetsavtalskommittén, innebar det en betydande omsvängning i SAP:s inställning till lagstiftning gällande arbetsavtalen.⁵⁶ För det första tillsattes kommittén av Lindmans högerregering och för det andra var ledamoten A. Ceder representant för det "gula" fackföreningsförbundet Svenska arbetareförbundet. Trots det tillät verkställande utskottet sina ledamöter att delta i kommittén; Branting t.ex. motiverade beslutet med att konstatera, att man säkert inte skulle ombes att vara med om partiet uteblev nu. Socialdemokraternas tidigare skarpt negativa inställning till arbetsavtalslagstiftningen började gradvis luckras upp.⁵⁷

På grund av storstrejken inflammerades den politiska och arbetsmarknadssituationen, och kommittén splittrades utan att alls avge något betänkande.⁵⁸

Lindmans regering lade dock 1910 och 1911 fram förslag till lagar om en arbetsdomstol, kollektivavtal samt det redan tidigare nämnda förslaget om bestraffning av vissa avtalsbrott. Arbetsdomstolen skulle ha bestått av sju ledamöter, tre jurister, och fyra ledamöter, som skulle föreslås av arbetsgivarföreningar med minst 100 medlemmar och fackförbund med minst 5 000 medlemmar. Kollektivavtalslagens mest betydande punkt var paragraf åtta, som berörde stridsåtgärder under kollektivavtalens giltighetstid, eller s.k. sympatistrider.⁵⁹

Eftersom både SAP:s och LO:s inställning till förslagen var enhälligt kritisk, finns det inte anledning att närmare referera debatten i det här sammanhanget. Bara förslaget om en arbetsdomstol mottogs delvis positivt av arbetarrörelsen. Däremot väckte kollektivavtalslagen och förslaget till ändring av strafflagen bitterhet inom arbetarrörelsen. Förslagen stämplades som ett försök att legalisera arbetsgivarorganisationernas tolkningar av kol-

⁵⁴ AK 1906: 49:9. Se även *Öman* s. 103.

⁵⁵ AK 1906: 49:7 och FK 1906: 43:3.

⁵⁶ *Westerståhl* s. 303, se även Social-Demokraten och Arbetet 21. 10. 1907.

⁵⁷ VU prot. 25. 10. 1907. Söderberg sade att inträdet i kommittén var "parlamentarisk taktik i positiv mening". Bara C. L. Lundberg motsatte sig beslutet i VU.

⁵⁸ *Westerståhl* s. 312.

⁵⁹ RD 1910 prop. nr. 96 och RD 1911 prop. nr. 43; se även K. Kommerskollegii utlåtande 1910, s. 2, "I nya ömtåliga och svårlösta spörsmål, hvilka i alla kulturländer måste påkalla allt större uppmärksamhet jämväl från statsmakternas sida." Jfr. *Westerståhl* s. 312 ff., *Eklund* s. 247 ff., *Bergstöm* s. 12 ff.

lektivavtalssystemet.⁶⁰ Storstrejkens resultat låg bakom kritiken och den lockouttaktik arbetsgivarna fortsatte med inom vissa branscher även efter strejken. I en annan politisk atmosfär skulle förslagen kanske t.o.m. godkännits. Nu förkastades de både 1910 och 1911.⁶¹

Partidebatten 1913 i samband med folkpensionsreformen är ett av de mest belysande exemplen på kompromisslinjens genombrott inom SAP. Redan i riksdagen 1898 hade Branting lagt fram en motmotion till Boströmska regeringens lagförslag om "ålderdoms- och invaliditetspensionering",⁶² som Branting tolkade som "bismarckska" sociallagstiftning. I riksdagsdebatten varnade han de borgerliga för att författa till den tro, som i Tyskland hade lett till ett godkännande av folkpensionerna, nämligen att den socialistiska rörelsen skulle kunna hejdas med skenreformer.

År 1905 motionerade SAP utan framgång om en allmän invaliditets- och pensionslag.⁶³ Branting var även med i ålderdomsförsäkringskommittén, som avgav sitt betänkande 1912.⁶⁴ Folkpensionsförslaget från 1913 som presenterades av Staaffs andra ministär grundade sig också på denna kommittés arbete.⁶⁵

Majoriteten av riksdagsgruppen var färdig att godkänna lagförslaget,⁶⁶ fast den trygghet folkpensionslagen erbjöd verkade bli svag under kommande årtionden och fastän förslaget innehöll punkter som innebar en ojämnlik behandling av olika invalidgrupper.

Betydande konflikter förekom emellertid inom partiet: för det första var ungdomdemokraterna färdiga att förkasta hela förslaget, eftersom dess principiella utgångspunkter och faktiska verkningar kunde bromsa ärendets utveckling för årtionden framåt.⁶⁷ Å andra sidan ville t.ex. Steffen ha ett pensionssystem av tysk modell, där löntagare och andra var skilda från varand-

---

⁶⁰ Se t.ex. Lindqvists yttrande i AK 1910: 59:34, Lindqvists och Perssons (i Malmö) utlåtande i 2. särsk. utskottet 1910:6 s. 116, PS prot. 7. 4. 1910 och LO representantskapet prot. 24.—26. 4. 1910, Lindqvist i AK 1911: 6:10 och 36:2. Se även LO:s svar på K. Kommerskollegii frågor 1910 bilaga 12 s. 62 ff. Social-Demokraten 14. och 24. 3. 1910, 6. 3. och 4. 5. 1911, Arbetet 9. 9. 1910.

⁶¹ Jfr. Schüller 1973 s. 201, Eklund s. 251.

⁶² AK 1898 mot. nr. 229. Jfr. Edenman 1944 s. 196. Branting AK 1898:36:20, T.o.skr.V. s. 54—66.

⁶³ AK 1905 mot. nr. 129.

⁶⁴ Ålderdomsförsäkringskommitténs betänkande s. ix.

⁶⁵ RD 1913 prop. nr. 126, Ålderdomsförsäkringskommitténs betänkande s. 3 ff.

⁶⁶ Riksd.gr.prot. 28. och 31. 3. 1913, FR prot. 21. 1. 1913. Rydén publicerade 1913 en utredning om kommitténs (1907—1912) förslag. Hans allmänna värdering var ganska positiv, se Rydén 1913 s. 7: "I ett första steg in på vägen till en socialförsäkring i modern mening." Arbetet 20. 3., 22. 3., 1. 4. 1913, Social-Demokraten 8. 5., 17. 5. 1913.

⁶⁷ T.ex. Carleson 1913 s. 16: "Ingen socialdemokrat borde godtaga förslaget i dess nuvarande skick, ingen slå av på sin mening, att även med den Brantingska reservationen har vi ännu icke nått vad som en arbetarklassens synpunkt böra vara ett minimum".

ra.⁶⁸ Branting ansåg däremot att en allmän för alla avsedd "folkförsäkring — icke klassförsäkring" var förnuftigast.⁶⁹ I slutet av riksdagsdebatten hänvisade han indirekt till konflikterna inom den egna gruppen: "Jag har också mött en småklokhets som säger: rösta emot denna historia, den går igenom i alla fall! Sedan kan man angripa beslutet / . . . / pekande / . . . / att man ville skaffa det bättre åt de arbetande klasserna! Jag tror dock för min del att en sådan taktik är fullkomligt ovärdigt för ett stort parti." Den brantingska taktikens linjedragning var så belysande för partiets reformistiska taktik, att det troligen är berättigat att citera honom än en gång: "Låt oss nu rösta för, trots de brister och ofullkomligheter, som vidlåda förslaget och under den föresats, att dessa / . . . / skola bli föremål för ett oavlatligt arbete / . . . / Men jag är också viss om, att det ansvaret man kan bära, när man har den bestämda övertygelsen att detta är den enda möjliga framkomliga vägen, och att den skall visa sig farbar, till gagn och nytta av de fattiga i Sveriges land."⁷⁰ Branting försökte inte koppla förslaget till partiets principprogram, utformade ingen taktik och försökte inte ens lägga fram förbättringsförslag till regeringens proposition.

Meningsskiljaktigheterna mellan partiledningen och ungdomdemokraterna i fråga om den sociala och ekonomiska politiken gällde oftare själva taktiken och metoderna än förslagens innehåll. Konflikterna uppstod oftast i frågor i samband med rösträtten, regeringsformen och försvaret. De har avhandlats tidigare. Ungdemokraterna kritiserade närmast det sätt på vilket partiledningen skötte ärendena. Man glömde principprogrammet, avstod från utomparlamentariska maktmedel, gick med i kommittéer och så vidare. Oppositionen försökte inte heller driva igenom sina målsättningar med egentliga riksdagsmotioner — med undantag för Lindhagens motion om "enskild företagsamhet" och en del andra.⁷¹

Den initiativförmåga SAP:s riksdagsgrupp mobiliserade var i hög grad beroende av gruppens storlek. Under den granskade tidsperioden motionerade gruppen i riksdagen på följande sätt: 1906—6 (gång), 1907—18, 1908—30, 1909—62, 1910—66, 1911—110, 1912—146, 1913—163, 1914 A—107, 1914 B—130.⁷² I det här sammanhanget har vi givetvis inte kunnat

⁶⁸ Steffen 1913 s. 139: "Regeringsförslagets / . . . / brister: 1) att de pensionspliktiga icke äro uppdelade uti de två huvudgrupperna 'lönarbetare' och icke-lönarbetare, 2) att lönarbetarnas pensionsförsäkring i följd därav blivit ordnad på ett sätt, som alls motsvaras deras ekonomiska läge."

⁶⁹ AK 1913: 48, 49, T.o.skr. VII s. 242—280; se även Brantings särskilda yttrande i Äldersdomsförsäkringskommitténs betänkande s. 130—136.

⁷⁰ Branting T.o.skr. VII s. 280.

⁷¹ Se särskilt *Edenman* 1946 s. 174 ff. Motsättningarna i riksdagsgruppen gällde först och främst Vänsterföreningens grundande 1912, Lindhagens republikmotioner och försvarsfrågan. Ungdemokraternas kritik kanalisierades närmast genom Stormklockan och andra publikationer.

⁷² PS ber. motsv. år.

behandla närmelsevis alla motioner, utan har koncentrerat oss på att skissera upp huvuddragen. Men både gruppen och enskilda medlemmar gjorde motioner, som berörde i stort sett alla krav i partiprogrammet. De gällde bland annat utbildningspolitiken, rättsväsendet, progressiv beskattning, en sänkning av livsmedelstullarna, och ett främjande av nykterheten motionerna återfinns som exempel i fotnoterna längre fram.⁷³ Största delen av SAP:s motioner förverkligades aldrig, men brokigheten låter en ana hur många olika ärenden riksdagsarbetet tvang partiet ta ställning till.

Planeringen av riksdagsarbetet och aktiviteten vilade nästan helt på gruppen och senare dess förtroenderåd. Riksdagsarbetets planering och arbetsfördelningen i riksdagen bestämde gruppens organisering. Till en början följdes den statliga uppdelningen i departement.⁷⁴ ”Tremannakommittéer” som bestod av tre ledamöter fick i uppdrag att förbereda motioner.⁷⁵ Gruppens godkännande krävdes från 1912 för varje motion, men denna disciplinära åtgärd, som riktade sig mot oppositionen, godkändes först efter en omröstning.⁷⁶ Förtroenderådet hade att ta initiativet till gruppemotioner. Rådet började sin verksamhet i början av 1909.⁷⁷

Vi observerar klara skillnader om vi jämför SAP:s inställning till utvecklingen av lagstiftningen gällande å ena sidan arbetskraftens produktion och förbrukning och å andra sidan arbetskraftens köp och försäljning. Socialdemokraterna godkände reformer som skulle öka arbetarskyddet och den sociala tryggheten. Däremot ställde de sig mycket försiktigare till ingrepp på arbetsmarknaden. Det berodde huvudsakligen på två faktorer: dels på hur nödvändiga för arbetarklassen de reformer var som rörde arbetskraftens produktion och konsumtion och dels arbetsmarknadslagstiftningens karaktär. Verkställandet av reformerna i den förra kategorin grundade sig på församhälleligandets av arbetskraftens reproduktionsprocess. Orsakerna till församhälleligandets hörde i sin tur samman med monopolkapitalismens genombrott. Det blev lika nödvändigt för arbetsgivarna som för arbetarklassen att få till stånd arbetarskydd, men naturligtvis ur helt olika synvinklar.

---

⁷³ Exempel på SAP:s ekonomiska och socialpolitiska motioner var fr.o. m. 1909: förbud för bolag att förvärva jord i södra och mellersta Sverige; förbättrade kreditförhållanden för egna-hemrörelsen; bostadsinspektion; extra inkomstsskatt å inkomster av 25 000 kr. och därutöver; 1910: länefond för egna-hemsbyggare även i städerna; spannmålstullarnas avskaffande och revision av hela tullsystemet; förbättring av sjukkasselagen; upphörande av kyrkomötets veto-rätt; 1911: expropriation av mark för bildande av nya jordbruk; bevakande av kronans rätt till vattenfall; undersökning av trustar och karteller i landet; förhandlingsordning mellan personal och styrelse vid statens verk; ökad avsättning till arbetarförsäkringsfonden; upphävande av kungens rätt att adla; 1912: utredning av jordvärdefrågan; mörkcellstraffets borttagande; inskränkning i ölotsänkningen, inrättandet av statens lifvförsäkringsanstalt, o.s.v.

⁷⁴ *Edenman* 1946 s. 31—34.

⁷⁵ *Ibid.* s. 35—36.

⁷⁶ FR prot. 15. 1. 1912.

⁷⁷ FR prot. 15. 1. 1909, *Edenman* 1946 s. 61, om FR:s medlemmar se bilaga 1.

Men i detta skede innebar ett statligt ingripande i arbetskraftens försäljning ännu ett hinder för fackföreningarnas verksamhet, vilket bevisas av de flesta tidigare behandlade lagförslagen. Inom detta område opponerade sig den svenska arbetarrörelsen hårdast mot de borgerliga planerna.

Men socialdemokratien var ändå redo att godkänna statens "neutrala" ingripande i arbetsmarknaden, vilket klart framgår av inställningen till den frivilliga förlikningen av arbetstvister, arbetsdomstolen och kollektivavtalslagen. Detta problemfält var emellertid närmast fackföreningsrörelsens område, som rörelsen försökte lösa direkt med arbetsgivarna, eftersom det verkade nästan omöjligt att ändra förhållandena på lagstiftningsväg (se kapitel 3.4.1.).

SAP:s ekonomiska och socialpolitiska linje förändrades från 1900-talets ödestroförkunnelse till ett godtagande av nödvändigheten att acceptera delreformer och driva på dem. Under 1890-talet hade tonvikten legat på principprogrammets socialistiska mål, men efter 1905 försökts den klart över på enskilda politiska krav. Under ingendera perioden fanns det emellertid något fungerande samband mellan dem. Kontrasten mellan programets socialistiska målsättning och den konkreta politiska verksamheten blev uppenbar redan i början av 1910-talet.

SAP:s reformistiska socialpolitik återspeglade utan tvivel den svenska arbetarklassens omedelbara behov. Partiets motioner berörde över hela linjen de värsta missförhållanden i arbetarklassens levnadsförhållanden. Med andra ord verkade SAP:s konkreta krav beträffande villkoren för arbetskraftens reproduktion uppstå ur de problem som skapats av de objektiva villkor som betingade arbetskraftens reproduktion. Dessa villkor beskrevs i kapitel 2.

Men poängterandet av arbetarnas omedelbara krav avgjorde naturligtvis inte hurudan SAP:s strategi var eller vilka faktorer den styrdes av. Svaret på den frågan förutsätter ett sammandrag av innehållet i SAP:s hela strategi, taktik och politik (kapitel 3.3.3.).

3.3.3. Vänstersamverkan och ministersocialismen (sammanfattning)

I detta sammanfattningskapitel granskas innehållet i SAP:s reformistiska strategi: vad följde av att partiet inskränkte sig enbart till den parlamentariska taktiken, vilken utkan hade godtagande av den borgerliga staten som "en neutral kraft utanför klasserna", med vilka metoder försökte SAP åstadkomma delreformer? Dessa frågor sammanhänger med att SAP:s ministersocialistiska lösning mognade, d.v.s. med den stegvisa process som ledde till att SAP var redo att förena sig med borgerskapet också på regeringsplanet.

SAP:s samarbete med det radikala borgerskapet (liberalerna), vilket vanli-

gen kallades vänstersamverkan,¹ är naturligtvis inte synonymt med ministersocialism. Tvärtom hade detta samarbete i samband med 1890-talets röst-rättsrörelse blivit en hörnsten i SAP:s revolutionära strategi. Även på det ideologiska planet var partiet medvetet om skillnaden mellan verkligt samarbete och ministersocialism, i och med att partiet hade godkänt resolutionerna i Paris och Amsterdam utan reservationer. Under årens lopp blev saken emellertid mindre entydig för SAP. I den ideologiska debatten rygade man tillbaka för ministersocialismen, men i praktiken visar t.ex. många av de exempel, som har behandlats i de föregående kapitlen, att socialdemokraterna var beredda att samarbeta med liberalerna, fastän det uppenbarligen innebar att man avstod från principprogrammet.

Då partiets linje var på väg att förändras, förekom ett övergångsskede då man ansåg att man kunde tala om ministersocialism endast partiet gick med i regeringen. På så sätt fick man själva verket frihet att göra principiella kompromisser på andra håll och kunde på samma gång lugna det ideologiska samvetet.

Staafts första regeringstid 1905—1906 kan anses vara utgångspunkten för den gradvisa utformningen av SAP:s ministersocialistiska linje. När regeringen bildades hade socialdemokraterna — så vitt man känner till — ingen officiell kontakt med liberalerna. SAP stödde emellertid liberalernas praktiska regeringspolitik och var färdigt att kompromissa t.o.m. om den viktigaste programpunkten, rösträttsfrågan. SAP:s ledning var även färdig att svälja staaftlagarna som skärpte 1889 års munkorgslag och på samma gång t.o.m. riskera partiets inre sammanhållning.

Majoritetens och ungdomokraternas uppfattningar om ministersocialismen och politiska kompromisser var helt motsatta. Detta framgick flera gånger 1906—1911, åren mellan Staafts båda ministärer. Då var inte frågan om ett regeringsansvar aktuell. Majoriteten uppfattade ministersocialism som rent regeringsansvar, vilket den emellertid ställde sig avvisande till.² Ungdemokraterna åter tolkade samarbetet utanför regeringen som en kompromisspolitik jämförbar med ministersocialism.³

¹ Om begreppet se *Lindgren* 1936 s. 111, *Brusewitz* 1951 s. 35.

² T.ex. Brantings åsiktsutveckling kommer fram i hans kommentar om Paris- och Amsterdam-mötena, T.o.skr. IX "Från doktrinarism till praktisk politik" (s. 79—100), "Efter Amsterdam" (s. 202—221) samt i den efter valen 1908 publicerade uppsatsen "Vänsterns närmaste uppgifter" (T.o.skr. IV s. 6—20), publicerad i *Tiden*, *Social-Demokraten* och *Arbetarbladet* under årsskiftet 1908—1909.

³ En av de första som krävde diskussion om revisionismen och ministersocialismen i Sverige var P. A. Hansson i *Fram*, mars 1907; jfr. *Klockare* s. 63 f., *Lindgren* 1950 s. 189 f. P. A. H. skrev bl.a.: "Här hemma är frågan om ministerialismen ännu icke aktuell, men fortfar socialismens framryckning med den kraft som hittills torde det icke dröja länge förrän vi nödgas taga upp den till allvarlig debatt /. . . / Striden mellan revolutionärer och revisionister har en helt annan karaktär än den mellan social-demokratien och ungsocialismen". Jfr. även *Erik Hedéns* uppsatser om revisionismen i *Tiden* 1—2/1908.

Vi har tidigare konstaterat att oppositionen fördömde SAP:s samarbete med den Staaffska regeringen som kompromisspolitik redan på grund av staafflagarna,⁴ för att inte tala om rösträttsfrågan. Ungdemokraternas kritik av Staaff minskade inte heller senare. Vid partistyrelsens möte i december 1908, där det kommande årets riksdagsarbete förbereddes, motsatte sig ungdomdemokraterna kraftigt partiledningens planer på samarbetet med liberalerna.⁵ Branting menade att avsikten inte var att SAP skulle med i regeringen. Regeringsmedverkan var omöjlig redan av den anledningen att partiet inte hade någon representant i första kammaren. Däremot kunde man samarbeta med liberalerna t.ex. då utskottsplatserna i riksdagen fördelades.⁶ Höglund föreslog tillsammans med Ström att partiet skulle göra allt för att förhindra Staaff från att leda regeringen igen. Höglund och Ström blev ensamma i minoritet i omröstningen⁷ och i början av den följande riksdagen beslöt riksdagsgruppen enhälligt att samarbeta med liberalerna just vid fördelningen av utskottsplatserna.⁸

Riksdagen 1909 innebar en betydande omsvängning i SAP:s politik. Partiet var inte längre avhållsamt och försiktigt utan började öppet kräva olika delreformlösningar. Denna brytning kom särskilt fram i anslutning till de tidigare behandlade ekonomiska och socialpolitiska frågorna. Ungdemokraterna fördömde också Thorssons medlemskap i civilkommissionen som en principiell kompromiss, liksom även partiets röst för anslag åt den frivilliga skytterörelsen.⁹ Ström kritiserade skarpt riksdagsgruppens verksamhet på partistyrelsens och verkställande utskottets möten i april 1909.¹⁰ Stormklockans egentliga offensiv började samtidigt.¹¹

Före 1911 förekom rätt få ställningstaganden i partipressen för att SAP skulle ta på sig regeringsansvar. Däremot skrevs det regelbundet om relationerna mellan socialdemokrater och liberaler.¹² Den lätta besvikelseöver liberalernas oförmåga som uttrycktes i pressen då Staaffs regering fallit, övervanns så småningom under 1907. De socialdemokratiska tidningarnas kommentarer var utan undantag positiva då Frisinnade landsföreningen på hös-

⁴ Se t.ex. *Wiksten* som har räknat ut att sammanlagt. 187, 5 års fängelsestraff ädömdes unga socialdemokrater; se även *Nermans* (1911) "hyllning" till den 60 åriga justitieministern G. A. Petersson, som kallades av ungdomdemokraterna "Justitie-Pelle".

⁵ PS prot. 5. 12. 1908.

⁶ *Ibid.*, jfr. *Kihlberg* II s. 147 f., *Anderson* s. 153. Samarbetet försvårades även av rösträttsfrågans ofullständiga lösning, se Staaff till Branting 18. 9. 1908 och Branting till Staaff 21. 9. 1908 (Hj.B.S.).

⁷ PS prot. 5. 12. 1908.

⁸ FR prot. 20. 1., 28. 1., 29. 1. 1909.

⁹ Om ungdomdemokraternas kritik se särskilt 1911 års partikongress prot. s. 21 ff. och 34 ff. (debatten om riksdagsgruppens verksamhet).

¹⁰ PS prot. 5. 4. och 7. 4. 1909.

¹¹ Se t.ex. *Klockare* s. 123 f.

¹² *Social-Demokraten* 7. 1. 1909 (Hj.B. "Vänster och socialdemokrat") *Arbetet* 7. 1., 9. 1., och 7. 7. 1909, *Ny Tid* 2. 1. och 9. 1. 1909.

ten 1907 offentliggjorde sitt nya program. Programmet innehöll en del radikala reformkrav, bland annat förvekligandet av andrakammarparlamentarismen, en förbättring av småbrukarnas ställning, ålderdoms- och invaliditetsförsäkring, etc.¹³ Man ställde sig även annorlunda till Staaff som politiker än ungdomdemokraterna, vilket framgår av de kommentarer, som rörde en del tal som Staaff höll om programmet.¹⁴

I socialdemokraternas valkampanj 1908 betonades samarbetet med liberalerna.¹⁵ Branting konstaterade i sitt s.k. andra Gävletal: "Vi kunna samvärka med de liberala och ställa oss sida vid sida med dem", men i samma tal tillbakavisade han en permanent allians med liberalerna, eftersom de trots allt representerade borgerskapet. "I längden blir liberalismen en opålitlig bundsförvant."¹⁶

I slutet av september debatterade pressen den politiska situation som hade uppkommit på grund av socialdemokraternas valseger; SAP ökade sina mandat från 17 till 34 i andra kammaren. För första gången resonerade man om regeringsfrågan som ett antingen — eller-problem.¹⁷ Man ansåg det emellertid ändå inte möjligt att gå med i regeringen, eftersom rösträttsreformen hade hunnit högst halvvägs. Däremot rekommenderade särskilt Arbetet en gemensam oppositionspolitik med liberalerna mot regeringen Lindman.¹⁸

De viktigaste partitidningarna publicerade i början av januari Brantings artikel "Vänsterns närmaste uppgifter". Den hade publicerats i Tiden som ett viktigt programmatiskt bidrag.¹⁹ Huvudinnehållet i artikeln gick ut på ett försiktigt avståndstagande från regeringssamarbete, men en positiv inställning till ett vänstersamarbete: "Den rätta konsekvensen av valen är i stället att de båda partierna under samarbete (spärning Hj. B.) söka forma ett gemensamt program. Först då detta visar sig görligt och arbetsprogrammet tar någorlunda fast form, finns det parlamentariskt underlag för en liberal (obs., ej en koalitionsregering, S. H.) vänsterregering."²⁰

¹³ Social-Demokraten 30. 6. 1908 (Hj.B.), Arbetet 19. 7., 9. 11. 1907, Ny Tid 15. 6. 1908, 9. 1. 1909. — Ungdemokraternas inställning till liberalernas politiska linje var ganska annorlunda. Höglund skrev 1908 A s. 3 "Vid skiljevägen": "Vår egen partipräs, särskilt de större tidningarna ivra för samarbete med munkorgslagsstiftarna, söker nu vid alla tillfällen upphjälpa hr Staaffs chanser" (s. 13).

¹⁴ Se t.ex. Arbetet 16. 11., 2. 12., 12. 12. 1907, Ny Tid 5. 11. 1907.

¹⁵ SAP manifest 6. 7. 1908 "Valmanifest till Sveriges arbetande folk", underrubriken löd: "Till alla frisinnade medborgare i stad och på land". T.ex. Ny Tid skrev: "/. . ./ en verklig vänstermajoritet i andra kammaren, en vänstermajoritet där socialdemokratin ökar sitt inflytande som drivande kraft /. . ./ Detta är det som måste ske vid valen i höst" (7. 7. 1908).

¹⁶ Branting (Social-Demokraten) 30. 6. 1908 "Våra tre partier".

¹⁷ Social-Demokraten frågade 2. 10. 1908: "Är en vänsterregering möjlig?" (Hj.B.), 3. 11. 1908. Arbetet 30. 9., 3. 10. 1908, Ny Tid 7. 10. 1908, 9. 1. 1909.

¹⁸ Arbetet 3. 10. 1908.

¹⁹ Branting T.o.skr. IV s. 6—20.

²⁰ Ibid. cit. s. 6—7.

Artikeln väckte en livlig debatt i början av januari 1909. Även liberalernas språkrör Dagens Nyheter ingrep i den med påpekandet, att SAP borde fundera på att gå med i samma regering med liberalerna.²¹ Både Branting och partitidningarna tolkade saken som så att partiet skulle bli de borgerligas gisslan i regeringen. ”Den kommande regeringen skall föra liberal politik (Hj. B.), icke socialistisk”, konstaterade Branting i sitt svar, i vilken han också direkt hänvisade till fallet Millerand i Frankrike.²² Därmed avvisade ordförandet ministersocialismen med klara teoretiska argument.

Efter storstrejken hösten 1909 skärptes relationerna mellan SAP och liberalerna betydligt. Orsaken var Staaffs Eskilstunatal,²³ i vilket han attackerade socialdemokraterna på grund av storstrejken och anklagade dem för att vara anarkister och hetsare till en klassolidaritet som ”överlevt sin tid”, (se kapitel 3.5.2. senare).

SAP-pressen reagerade långsamt men desto ilsknare. Branting svarade två veckor senare den 5 december i samma lokal i Eskilstuna där Staaff också hade talat. Arbetarklassens klassolidaritet var enligt Branting ett centralt vapen mot arbetsgivarnas godtycke. Detta välde var en realitet, men däremot inte ännu den samhällsolidaritet som Staaff rekommenderade.²⁴

Konflikten kylde ner vänsterpartiernas relationer från vad de hade varit under vintern och våren 1909. Den spända politiska situationen efter storstrejken lättade inte förrän valen 1911 närmade sig. Nu var situationen ovanligt intressant, eftersom den allmänna rösträtten för män gällde för första gången. SAP:s valpropaganda 1910—1911 avvek väsentligt från 1908 års valtema, som hade betonat betydelsen av ett vänstersamarbete. I och med att den politiska situationen skärptes på grund av storstrejken, medförde det och särskilt rösträttsreformen att SAP allt mer började föra fram sina ambitioner på en ensam majoritet i riksdagen.²⁵

Detta stärktes av debatten om ”hela folkets parti”, ett parti som utöver industriarbetarna skulle samla även landsbygdsproletariatet och en del av mellanskikten, (se kapitel 3.4.3. i det följande).

Vi har redan tidigare granskat hur konflikten mellan partiledningen och den ungdomdemokratiska oppositionen skärptes i de frågor som rörde det politiska systemet och försvaret. Efter grundandet av Stormklockan 1908 hade oppositionens verksamhet blivit allt målmedvetnare. Höglunds och Ströms vänsterflygel tog över ledningen inom SSDUF vid 1909 års förbundskong-

²¹ Detta framgår i Brantings svar, *ibid.* s. 10.

²² *Ibid.* s. 16., cit. s. 19.; *Social-Demokraten* 7. 1. 1909, *Arbetet* 7. 1., 9. 1. 1909, *Ny Tid* 9. 1., 12. 1. 1909.

²³ *Staaff II* s. 147 ff.

²⁴ *Branting* (*Social-Demokraten*) 6. 12. 1909. Se även *Arbetet* 10. 12. 1909, *Ny Tid* 6. 12. 1909.

²⁵ SAP cirkulär 5/1910 ”Till städernas arbetare”. Se även SAP manifest 13. 5. 1910 och 2. 9. 1911: ”Endast ett samlande socialdemokratiskt folkparti förmår att bringa räddning och bättre levnadsvillkor åt de betryckta massorna.”

ress.²⁶ Efter detta började P. A. Hansson och Möller allt klarare glida över på partiledningens linje. De stod inte längre i den opposition som kritiserade riksdagsgruppens verksamhet 1909.

Den ungdomdemokratiska vänstern var inte alls nöjd med de metoder SAP använde i valstriden. Vid partistyrelsens extraordinarie sammanträde i Malmö i september 1910 angrep Höglund professor Gustaf Steffens kandidatur till första kammaren. Branting hade bett honom ställa upp som partiets kandidat, fastän Steffen officiellt inte ens var partimedlem. Enligt Branting hade han emellertid varit en "principiell socialist i 25 år". Steffen var dock känd som en kritiker av marxismen och representerade närmast en socialreformatorisk socialpolitisk inriktning.²⁷ På grund av Steffen-striden skickade partistyrelsen en förtrolig redogörelse till distrikten i vilken man bland annat konstaterade att Steffens kandidatur syftade till att skapa kontakter med liberalerna och hindra högerns valseger.²⁸

Vid partistyrelsens sammanträde 1910 behandlades också partiets och SSDUF:s relationer med anledning av Stormklockans kritiska artiklar, som ansågs försvaga partiets valarbete utåt.²⁹ Nu ville P. A. Hansson säga upp sig från ungdomdemokraternas vänsterflygel: "I . . . / men inom ungdomsrörelsen finnes även olika riktningar".³⁰ En särskild kommitté tillsattes för att åstadkomma samarbete. Kommittén skulle skriva en rapport till partikongressen följande år.³¹

På den stridiga partikongressen i april 1911 behandlades förutom många andra tvistämnen även ministersocialismen. Frågan togs upp alldeles i början av kongressen, då ungdomdemokraterna anklagade partiledningen för att ha brutit mot den internationella arbetarrörelsens principer i samband med att riksdagsgruppens rapport behandlades. Höglund formulerade ett förslag med direkta citat från resolutionerna i Paris och Amsterdam. Förslaget gick ut på att en partimedlem, som gick med i en borgerlig regering utan tillstånd från partiledningen, automatisk skulle anses ha lämnat partiet. Med

²⁶ SSDUF tredje kongress 1909 s. 12—19. Se även *Ström* i *Fram*, jan. 1910 (recensionen av Kautskys nya bok "Der weg zur Macht"); enligt *Ström* kunde arbetarpartiet inte regera i samarbete med den härskande klassen utan i "ensamvalde".

²⁷ Om Steffens ideologi se *Björnin* s. 92 ff. Se även *Steffen* 1911 A och B samt 1913 i *Tiden*.

²⁸ PS prot. (bilaga) 7. 9. 1910: "I . . . / att genom utsedda delegationer fortsätta förhandlingar med den liberala centralledningen, i syfte att om möjligt uppnå sådana överenskommelser att högern undantränges från största möjliga antal platser."

²⁹ I bakgrunden var schismen om Höglunds representationsrätt vid Köpenhamnkongressen 1910. Samma år skrev Höglund även sin "biografi" över Branting. Huvudsyftet med den var att stämpla Branting som reformist från början, men på ganska svaga idéhistoriska grunder, bl.a. genom tolkning av allt samarbete med liberaler som ministersocialism. Se *Höglund* 1910 B s. 42.

³⁰ Se PS prot. 7. 9. 1910. Redan i *Fram* juni-augusti 1909 hade P. A. H. skrivit, att samarbetet med Staaff inte betydde någon kompromiss. Jfr. *Klockare* s. 135 f., *Swahn* s. 61 ff., *Lindgren* 1950 s. 176 f.

³¹ PS prot. 7. 9. 1910.

detta asåg han särskilt Thorssons medlemskap i den s.k. civilkommissionen, vilket ungdomdemokraterna tolkade som ministersocialism. Branting meddelade att han hyste samma åsikt som Höglund om den internationella arbetarrörelsens principer, men att han hade en annan åsikt om Thorssons fall, eftersom partiet med hans medlemskap i kommissionen åtminstone på något sätt kunde försvara de värnpliktigas rättigheter.³²

Efter en mycket lång och stridig debatt godkände partikongressen följande resolution på basen av Ivar Neumans motion: "I anslutning till de internationella kongressernas i Paris och Amsterdam beslut uttalar kongressen, att socialdemokraternas inträde i en borgelig ministär icke är att tillråda utan endast kan vara en 'exceptionell nödfallsåtgärd i ett tvångsläge', och under alla omständigheter ej bör förekomma utan att socialdemokratiska riksdagsgruppen och partiets styrelse tillstyrkt ett sådant steg. Den partivän som utan sådant mandat ändock inträder i en borgerlig regering anses därmed ha utträtt ur partiet." Ännu ett viktigt tillägg godkändes på förslag av Ivar Vennerström som räknade sig till ungdomdemokraterna: "att 2/3 majoritet skall finnas både inom riksdagsgruppen och partistyrelsen för godkännande av inträde i en borgerlig ministär".³³ Partikongressbeslutet föregrep den politiska situation som uppkommit efter valet. I valen hade SAP praktiskt taget fördubblat sitt stöd: partiet erhöll 64 mandat. Liberalernas 101 mandat förblev oförändrade, vilket innebar att högern förlorade 29 platser åt SAP. Högern hade därmed också 64 representanter i andra kammaren. I första kammaren fick SAP 12, högern 86 och liberalerna 52 mandat.³⁴ Partipressen gladdes sig över valresultatet under hela början av september.³⁴

Den politiska situationen efter valet medförde att frågan om SAP:s möjliga deltagande i regeringen dök upp igen. Redan i slutet av september hade Branting träffat Staaff. Branting rapporterade om mötet på verkställande utskottet den 1 oktober 1911. Han ansåg att SAP inte ännu kunde gå med i regeringen. "men man kan ej under alla omständigheter ställa sig principiellt emot att socialdemokraterna inträda i en liberal regering. Nästa gång kan förhållandena ligga annorlunda".³⁵

Enligt partikongressens beslut måste under alla omständigheter partistyrelsens och riksdagsgruppens åsikter inhämtas. Palmstierna föreslog ett extramöte, men enligt kassör Wickman hade partiet inte pengar för det. Därför beslöts att en rundfrågan skulle göras telegrafiskt. På samma gång valdes Branting och Lindqvist till partiets representanter i förhandlingarna med liberalerna. Branting meddelade att Staaff ville att SAP skulle gå med, men att han själv ansåg det som omöjligt.³⁶

³² SAP åttonde kongress 1911 s. 21—22.

³³ Ibid. s. 23 ff., besluten s. 33—34.

³⁴ Se tab. 48.

³⁵ VU prot. 1. 10. 1911. Staaff hade bjudit 2—3 platser till SAP.

³⁶ Ibid.

Svaren från riksdagsgruppen och partistyrelsen låg klara vid verkställande utskottets möte den 11 oktober. Resultatet var negativt med rösterna 63—6. Bara Nilsson i Kabbarp, Steffen, Kristensson, Linders, Nilsson i Tånga och Norin stödde partiets inträde i regeringen. Persson i Malmö stödde tanken villkorligt, på grund av samarbetsprogrammet.

På mötet sade Branting att han skulle meddela Staaff resultatet. Han ansåg att skälen för att vägra gå in i regeringen inte längre var principiella, utan att beslutet berodde på att rösträttsreformen var en halvmesyr, att det fanns brister i de skatte- och socialpolitiska lagarna, samt Åkarpslagen.³⁷

I förhandlingarna mellan partiledarna förde Branting fram dessa skäl. Han betonade att det var betydligt lättare för SAP att motsätta sig första kammaren från oppositionsbänkarna än från regeringen. Dessutom befarade han att erfarenheterna från 1906 skulle upprepas. Brantings tredje argument var partiets inre läge, Höglunds och Ströms hårda kritik av liberalismen, något som inte heller Staaff kunde ignorera. "När rösträttsreformen genomförts sade han sig däremot vara bestämt för att socialdemokraterna skulle inträda", skriver Staaff i sin dagbok.³⁸

Under hela oktober 1911 fördes en omfattande debatt i partipressen om ministersocialismen. Redan innan SAP slutligen hade meddelat att partiet vägrade, klagade Arbetet: "Det är synd att Branting är en så absolut lojal partimedlem." När Staaffs regering ansågs säker och Brantings vägran blev offentlig, tyckte Arbetet att partiet hade försatt sig i en dålig position med hänsyn till väljarnas förtroende. Chefredaktör Nilsson i Kabbarp, som även använde signaturen "Spes", var en av de ledande anhängarna av ministersocialismen inom partiet.³⁹

De andra tidningarna följde däremot partiets officiella linje och offentliggjorde nästan bara de motiveringar, som partiledningens majoritet var ense om. Alla tidningar välkomnade tillkomsten av Staaffs regering.⁴⁰

Under hösten fördes en omfattande teoretisk debatt i Tiden om ministersocialismen. Partiets nye förstakammarrepresentant Steffen menade i sin artikelserie "Demokrati och arbetarrörelse", att SAP:s enda framtidsmöjlighet var att förverkliga reformpolitiken i riksdagen och avhålla sig från utomparlamentarisk verksamhet. I annat fall skulle partiet förlora sin livskraft och tillväxten avta.⁴¹

Sandler, som då ännu räknade sig till ungdomdemokraterna, hade en helt annan syn. Han förkastade tanken att riksdagsarbetets oundvikliga konsekvens var ett deltagande i regeringen. Sandler ansåg att tankegången stred mot socialdemokraternas taktik. När man talade om att gå med i en rege-

³⁷ VU prot. 11. 10. 1911.

³⁸ *Kühlberg* II s. 245—246, 445, *Anderson* s. 177 f.

³⁹ *Nilsson i Kabbarp* ("Spes") i *Arbetet* 29. 9. (cit.), 4. 10. 1911.

⁴⁰ *Social-Demokraten* 9. 10. 1911, *Ny Tid* 10. 10. 1911.

⁴¹ *Steffen* 1911 B s. 299—309, 327—335.

ring, gällde det alltid programmet. SAP borde bara gå med i en sådan regering, där det kunde främja förverkligandet av partiets målsättningar. Sandler ansåg inte att den politiska situationen 1911 talade för att partiet skulle gå med i regeringen.⁴²

Tidningarna publicerade också ståndpunktstaganden av många andra socialdemokrater, som hörde till partiledningen, liksom anföranden från debattmöten som det ordnades fligit. Vid det laget var Nilsson i Kabbarp och Steffen anhängare av ministersocialismen. Motståndare var förutom Sandler, Lindhagen, P. A. Hansson, Carleson och naturligtvis Höglund i Stormklockan.⁴³ Motståndet från partiledningens majoritet var emellertid inte längre principiellt och vilade inte heller på internationalens beslut, på samma sätt som ungdomdemokraternas åsikter. Branting ansåg att problemet framför allt var praktiskt: i och med att partiets styrka växte i framtiden, skulle ett övertagande av regeringsansvaret bli aktuellt på nytt, och då skulle svaret säkert bli positivt.⁴⁴

Socialdemokraternas majoritet stödde i riksdagen Staaff under hela hans andra regeringsperiod från oktober 1911 till borggårdskrisen i början av februari 1914. På samma gång som riksdagsarbetet förstärkte reformismen inom partimajoriteten, ökade den ungdomdemokratiska oppositionen sin verksamhet. Den första sammanstötningen kom redan i slutet av oktober 1911, då verkställande utskottet beslöt utse sina representanter till den s.k. försvarsutredningen på regeringen Staaffs begäran. Bara Ström och Wickman motsatte sig beslutet. Partipressen godkände åtgärden, eftersom man trodde sig kunna minska militärutgifterna med dess hjälp. Höglund fördömde också det här beslutet som ministersocialism.⁴⁵

Konflikten mellan partiledningen och ungdomdemokraterna spred sig efter valet 1911 även till riksdagsgruppen. I riksdagen 1912 utgjorde bland annat de tidigare nämnda undertecknarna av Lindhagens republikmotioner en vänstergrupp, till vilken åtminstone Winberg, Sandler, Månsson och Hage hörde. Dessutom kan Helger, Tysk, Kloo, Edbom, Widlund och Bergelund räknas till vänsterflygeln, som bestod av sammanlagt 11 av SAP:s 64 representanter i andra kammaren.⁴⁶

På SSDUF:s fjärde kongress vårvintern 1912 beslöt ungdomdemokraterna att

⁴² Sandler 1911 B s. 321—327, se även Sandler 25. 11. 1911 i Stormklockan. Redan år 1909 hade han utgivit ett kritiskt inlägg mot ministersocialismen, se Stormklockan 19. 6. 1909 "Socialdemokratisk taktik. Ett inlägg".

⁴³ Carleson 1912 s. 21—23, Höglund (i Stormklockan): "Ministersocialismen I—III", okt.-nov. 1911 och "Socialdemokratien och parlamentarismen I—III", juli-aug. 1912. Ström och Höglund publicerade 1911 en skrift: /.../ "högern plundrar oss, liberalismen flår oss" (s. 21).

⁴⁴ VU prot. 1. 10. 1911.

⁴⁵ VU prot. 9. 11. 1911, Höglund (i Stormklockan 6. 1. 1912) "Militarismens ordnande eller avskaffande" och 24. 2. 1912 "Samverkans frukter".

⁴⁶ Edenman 1946 s. 182—183.

verka ännu målmedvetnare för att förhindra en slutlig ministersocialistisk lösning. Den 28 mars 1912 bildade oppositionen en förening, som fick namnet "Socialdemokratiska vänsterföreningen". Den publicerade ett inlägg under rubriken "Vi varna", i vilken föreningen sade att dess mål var att kämpa i det gällande partiprogrammets anda för att förhindra att partiet gled högerut. Lindhagen, Sandler, Ström, Vennerström och Winberg hörde till vänsterföreningens interimstyrelse.⁴⁷

Grundandet av föreningen var ett tecken på att partiets inre kris var allvarlig, även om vänsterflygen inte hade för avsikt att spränga partiet. Partiledningen såg naturligtvis inte med blinda ögon på föreningen. Frågan kom upp på verkställande utskottets möte i början av april, men en mer omfattande debatt uppsköts till partistyrelsens möte om knappa tre veckor.⁴⁸

Redan före partistyrelsens möte förkunnade riksdagsgruppens majoritet sin dom. Man vädjade till föreningen att avstå inför valjarna. I sitt yttrande vägrade majoriteten erkänna att det fanns några som helst reella skäl att bilda en vänsteropposition; det var något helt konstgjort. Sandler trädde omedelbart ur förtroenderådet.⁴⁹

Även partitidningarna angrep vänsterföreningen. Branting fördömde grundandet av föreningen som ett allvarligt angrepp mot partienigheten.⁵⁰ I sitt beslut varnade partistyrelsen vänsteroppositionen för det skadliga i splittringsarbetet. Domen avkunnades med rösterna 17—4, varefter Sandler, Ström och Vennerström beslöt sig för att lämna föreningen och underkasta sig den följande partikongressens "dom" i partisolidaritetsens namn. Särskilt Ströms centrala ställning inom vänsteroppositionen väckte indignation, eftersom han vid föregående kongress hade valts till partisekretär i Wickmans ställe. LO:s ordförande Lindqvist tolkade partiledningens besvikelse över Ström på följande sätt: "När Ström valdes till partisekretär, hoppades vi att på detta sätt ha förvärvat en god kraft till partiets framgång."⁵¹ Senare kritiserades Ströms oppositionella verksamhet såväl i pressen som i partistyrelsen.⁵²

Riksdagsgruppens inre splittring och den offentliga polemiken mellan partiledningen och Stormklockan blev ett "normalt" tillstånd

---

⁴⁷ Socialdemokratiska vänsterföreningen 1912 års program (AA). Se även Social-Demokraten 1. 4. 1912. Samma år utkom även Sanders och Ströms skrift om SAP:s program, där de framhävde författnings- och militärfrågornas centrala ställning i klasskampen, se *Sandler, Ström* s. 8, 13, Social-Demokraten 9. 4. 1912.

⁴⁸ VU prot. 2. 4. 1912.

⁴⁹ Riksd.gr.prot. 11. 4., 15. 4. 1912.

⁵⁰ *Branting* (Social-Demokraten) 4. 4. 1912, *Arbetet* 17. 4., 24. 4. 1912.

⁵¹ PS prot. 21. —25. 4. 1912.

⁵² Jfr. *Edenman* 1946 s. 180 f.

1912—1914.⁵³ Samarbetet mellan liberalerna och SAP stärktes ytterligare sedan högern dragit igång sin försvarskampanj. Den skärpta politiska situationen återspeglades i pressen och i uttalanden från personer som tillhörde partiledningen. Ställningstagandena började allt mer betona att det var SAP:s skyldighet att gå med i regeringen efter valen 1914. På hösten 1912 sade till exempel P. A. Hansson i ett tal att 1911 års beslut hade varit felaktigt eftersom den politiska situationen hade varit just en sådan ”nödsituation”, som det talades om i internationalens principbeslut.⁵⁴ Även Palmstierna framträdde som en teoretiker för ministersocialismen i sin artikel ”Parlamentarismen i teori och praktik” i *Tiden* 1913.⁵⁵ Däremot aktade sig Branting för att framföra några definitiva åsikter i regeringsrefrån före valkampanjen 1914.⁵⁶

Borggårdskrisen — vilket vi tidigare konstaterat — ett slag mot såväl socialdemokraterna som liberalerna. Krisen visade åskådligt hur hårt SAP bundit sig för samarbete med sin borgerlige bundsförvant. Den enda slutsats partiet drog var att man skulle segra i valen den kommande hösten och föra en gemensam oppositionspolitik med liberalerna.⁵⁷

Första världskrigets utbrott ledde till Brantings berömda borgfredsproklamation. Hädanefter rådde det heller inget tvivel om vilken inställning partiet hade till ministersocialismen.

SAP segrade i båda valen 1914. I de urtima valen för andra kammaren i april efter borggårdskrisen fick partiet 73 mandat, liberalerna 71 och högern 86. I de ordinarie valen på hösten blev partiet andra kammarens största parti: SAP fick 87 platser, liberalerna 57 och högern 86 mandat.⁵⁸ Den politiska situationen och SAP:s ställning som ledande oppositionsparti fick partistyrelsen att fatta ett slutgiltigt beslut om att ta regeringsansvar så fort tillfället var lämpligt. Beslutet fattades vid mötet den 4—7 oktober. I sitt anförande vädjade Branting till krigstillståndet och partiets ansvar att göra allt för att hålla Sverige neutralt. Ställningen som andra kammarens största parti ökade ansvaret gentemot väljarna. En evig oppositionsställning skulle leda till att partiets anhängare tröttnade och partiets politiska betydelse försvagades. Enligt Branting skulle den nuvarande regeringen sitta kvar tills vidare, men partiet borde fatta sina avgöranden på lite längre sikt. Bran-

⁵³ Se *Höglund* i *Stormklockan*: ”Samverkans frukter” (24. 2. 1912), ”Samverkan och klasskampen” (9. 11. 1912), ”Den parlamentariska försumningen” (15. 2. 1913) ”Gemytlig parlamentarism” (8. 3. 1913), ”Uppgörelsen” (25. 4. 1913), ”Regeringssocialismen och militarismen” (14. 11. 1914).

⁵⁴ P. A. Hansson, anteckningar 1912 ”Socialdemokratin och de borgerliga” (P. A. H. S., AA).

⁵⁵ *Palmstierna* 1913 s. 35—39.

⁵⁶ Ännu efter valsegern var han mycket försiktig, se T.o.skr. IV s. 170—175.

⁵⁷ Se särskilt *Social-Demokraten* 5. 5. 1914 (Hj.B.), *Arbetet* 24. 4. 1914 (Rydén).

⁵⁸ Se tab. 48.

ting stöddes som väntat av bland annat Thorsson, Lindqvist, Rydén Eriksson och en del andra, medan åter Månsson, Ström Sandler och Vennerström opponerade sig lika väntat.⁵⁹

Med rösterna 13—5 godkände partistyrelsen följande uttalande: "att därest enighet vinnes om det gemensamma aktionsprogrammet, vårt parti vore berett att medverka vid bildandet av en vänsterregering, antingen genom stödjande av en liberal regering eller också genom bildandet antingen av en samregering eller en rent socialdemokratisk ministär."⁶⁰

Beslutets inrikespolitiska motivering löd: "I . . . hela den politiska situation som uppkommit efter septembervalen, varit föremål för ingående överläggningar. Resultatet av dessa har blivit att partiet för sin del funnit en förpliktelse föreligga för det numera största vänsterpartiet att ta initiativ till förhandlingarna med det liberala partiet. Dessa måste först avse att undersöka huruvida möjlighet finnes att skapa en gemensam vänsterplattform för det demokratiska och sociala reformarbete, som valmanskårens flertal uppenbart begär." Programmet publicerades emellertid inte, utan överlämnades i november till partikongressen för godkännande.⁶¹

Vid partikongressen i november 1914 fördes sedan den sista debatten i frågan. Branting redogjorde i ett omfattande anförande för den inrikespolitiska situationen och världskrigets följder och lade fram de skäl, som enligt partiledningen motiverade att partiet borde vara berett att gå med i en regering. Branting tog inte upp några teoretiska problem om minister-socialismen; han befattade sig inte med beslutets principiella betydelse. Regeringsansvaret kunde bli nödvändigt för att avvärja högerfaran, minska försvarsfanatismen, bevara den svenska neutraliteten och trygga den svenska demokratin. För det andra kunde SAP uppnå en stor del av de mål som formulerades i partiprogrammet genom att delta i en koalitionsregering. För det tredje skulle man lägga märke till att det vore fel mot väljarna att oavbrutet hålla sig i opposition nu när partiet blivit den största gruppen i andra kammaren. Till slut var Sveriges såväl inrikes-, som utrikespolitiska situation så allvarlig att man till exempel inte kunde anse att de holländska socialdemokraternas kort dess förinnan misslyckade regeringsexperiment var ett negativt prejudikat.⁶²

I debatten stöddes Branting av partistyrelsens centrala ledamöter. En del var t.o.m. beredda att göra inträdet i regeringen ännu lättare.⁶³

Ungdemokraterna däremot hade förberett sig på att göra hårt motstånd.

⁵⁹ PS prot. 4. —7. 10. 1914.

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Ibid.

⁶² SAP nionde kongress 1914 s. 135—137.

⁶³ Ibid. s. 140—146.

Höglund hade skrivit pamfletten "Socialdemokratien och regeringsmakten" inför partikongressen. I denna motiverade han det omöjliga i ett regeringssamarbete med hänvisning till den internationella arbetarrörelsens kautskyistiska principer. Han ansåg att den svenska situationen var så otacksam den kunde vara för socialdemokraterna, eftersom riksdagsordningen säkrade högerns makt i första kammaren. År 1914 hade SAP bara 13 av första kammarens 150 mandat. Redan andra kammarens styrkeförhållanden gjorde socialdemokraterna beroende av liberalerna i regeringspolitiken, för att inte tala om högerns absoluta majoritet i första kammaren. Dessutom var Sverige fortfarande ett kungadöme, och kungen nöjde sig inte med att enbart vara en galjonsfigur. En koalitionsregering skulle tvinga socialdemokraterna att godkänna kompromisser som var skadliga för arbetarklassen. Höglund nämnde försvaret och sociallagstiftningen som exempel.⁶⁴ Dessutom vore också en sådan regering utlämnad åt högern på grund av styrkeförhållandena i första kammaren. SAP borde därför säga nej till såväl samverkan i en vänsterregering som att bilda en minoritetsregering. Annars skulle partiet tvingas till oavbrutna kompromisser med det egna programmet.⁶⁵

Stödd av ungdomdemokraterna presenterade sedan Höglund pamflettens argument i partikongressens debatt. Trots sin principiella inställning var oppositionen ännu inte villig att bryta förbindelserna med partiets majoritet, och ville därför inte driva en helt negativ linje. För att bevara partiets enighet, försökte de förmå kongressen att godkänna ett förslag om att partistyrelsen skulle frysa ner situationen och avvakta den politiska utvecklingen.⁶⁶

Rydéns förslag vann emellertid med rösterna 90—58, och utgången gav partistyrelsen fria händer att fatta det slutliga beslutet.⁶⁷ Det är viktigt att notera att de f.d. ledande ungdomdemokraterna P. A. Hansson och R. Sandler också röstade med majoriteten. Hansson hade visserligen redan tidigare varit lojal mot partiledningen och Sandler visade med sin röst att han tänkte lämna oppositionen.⁶⁸

Trots ungdomdemokraternas motstånd kunde beslutet för ministersocialism fattas ganska smärtfritt. Det har redan tidigare framgått att t.ex. partiledaren Branting fattat sitt beslut tidigare. Den socialdemokratiska pressen framförde redan i början av 1914 ställningstaganden för en liberal — socialdemokratisk koalitionsregering. Borggårdskrisen, riksdagens upplösning och de nya höstvalen ökade förekomsten av sådana ställningstaganden.

---

⁶⁴ Höglund 1914 s. 13—20 — H:s frågor var bl.a.: "Kan socialdemokratien regera under kungamakten? Skall socialdemokraterna förverkliga högerns militärprogram? Kan socialdemokraterna lita liberalernas vallöften?"

⁶⁵ Höglund 1914 s. 24.

⁶⁶ SAP nionde kongress 1914 s. 137—138.

⁶⁷ Ibid. s. 148.

⁶⁸ Ibid. s. 147.

Stödd av partikongressens fullmakt svarade Branting jakande på Staaffs samarbetserbjudande i början av december 1914. Utvecklingen i riktning mot SAP:s ministersocialism och ett samarbete med liberalerna började formas, men tillslvidare beslöt partiledarna att behålla borgfreden med Hammarskjöld och följa världskrigets utveckling.⁶⁹

Partikongressens beslut var så till vida slutgiltigt att partiledningen började förbereda ett regeringssamarbete med stöd av fullmakten. Visserligen förverkligades inte samarbetet förrän tre år senare då Branting, Thorsson, Rydén och Palmstierna gick med i Edéns liberala regering 1917.⁷⁰ Också oppositionen drog sina slutsatser av avgörandet: dess verksamhet antog fastare former, blev självständigare och ledde till grundandet av ett vänster-socialistiskt parti i maj 1917.⁷¹

Borgfredsproklamationen och det principiella beslutet för ministersocialism utgjorde slutpunkten i den reformistiska strategins genombrott inom SAP. De första symptomen hade börjat synas omedelbart efter storstrejken 1902, och åren 1905—1906 förebådade redan en mer definitiv kursändring. Efter valsegrarna 1908 och 1911 var slutresultatet givet. Godkännandet av den reformistiska strategin betydde att det existerande politiska systemet erkändes, att verksamheten skedde enligt dess spelregler, att den parlamentariska taktiken skulle följas, att principiella kompromisser ingicks med de borgerliga, att partiet avstod från revolutionära reformkrav eller åtminstone lämnade dem i bakgrunden och att programmet delades upp i delreformer, som inte längre syftade till en radikal förändring av det bestående samhällssystemet. Förändringarna i partiprogrammet var ännu små, men alla ändringar pekade åt samma håll. Egentligen återstod bara den ödestrofärgade ekonomiska determinismen från 1897 års program, vilket visade att SAP ännu trodde på socialismens förverkligande i en obestämd framtid. Partiets dagsaktuella reformism hade inget annat gemensamt med det socialistiska principprogrammet än de enskilda reformkraven i det politiska programmet. SAP försökte i fortsättningen förverkliga dem med delreformer.

3.4. Relationen mellan SAP och LO som arbetarrörelsens organisationsform och strategi

Klarläggandet av den växelverkan som existerar mellan arbetarrörelsens politiska strategi och de krav som har sin grund i arbetarklassens lönearbe-

⁶⁹ Om brevväxlingen mellan partiledarna: Staaff till Branting 20. 11., 9. 12., 14. 12. 1914, Branting till Staaff 7. 12. 1914 (Hj.B.S.). Jfr. *Kihlberg* II s. 371 ff.

⁷⁰ Se t.ex. *Tingsten* I s. 210, *Edenman* 1946 s. 227 f.

⁷¹ Se Soc.dem. vänsterpartiet prot. 1917, jfr. *Bäckström* II s. 242 ff.

tarställning förutsätter en analys av arbetarrörelsens organisationsform. I kapitel 3.2. påvisades hur SAP utvecklades till ett parti som dominerades av en arbetararistokrati, eftersom den fackliga organiseringen helt och hållet styrde den politiska genom kollektivanslutningen. I det här kapitlet försöker vi klarlägga vilket samband arbetarnas krav via fackföreningsrörelsen hade med SAP:s reformistiska politiska strategi, hur arbetarrörelsens organisationsform återspeglade strategin och i vilken mån arbetararistokratins dominans lade grunden till den svenska arbetarrörelsens strategi.

Frågan om arbetarrörelsens organisationsform är inte ett organisations-tekniskt problem som skulle kunna lösas genom en granskning av rena organisationsmässiga relationer¹ mellan SAP och LO, utan man måste utgå från de resultat vi kom fram till i kapitel 3. 2.: de olika utgångspunkterna för den fackliga och politiska organiseringen och sammansmältningen av den fackliga och politiska organisationsprocessen i Sverige.

Eftersom arbetarrörelsens organisering återspeglar den samhälleliga arbetsfördelningens inflytande på arbetarklassens lönearbetarställning och dess omedelbara krav, klarläggandet av förhållandet mellan den fackliga och politiska arbetarrörelsen intar därför en central ställning i analysen av arbetarrörelsens hela strategi.²

3.4.1. Fackföreningsreformismen

Westerståhl har mycket riktigt urskiljt följande verksamhetsformer inom fackföreningsrörelsen: strejker, förhandlings- och avtalsmetodiken, inställningen till statens administrativa och lagstiftningsmässiga intervention i arbetsmarknaden och samarbetet med det socialdemokratiska partiet.³ Egentligen har han nämnt fackföreningsrörelsens alla viktigaste verksamhetsfält, men vi betonar det sistnämnda som gemensamma nämnaren för alla andra.

Strejken blev även den svenska fackföreningsrörelsens viktigaste stridsvapen. Mot slutet av 1880-talet förändrades strejkernas natur på ett avgörande sätt; medan bara fyra strejker av 43 ännu i början av samma årtionde hade letts av fackföreningar,⁴ var förhållandet mer eller mindre omvänt mot slutet av 1880-talet.⁵ De av förbunden ledda, målmedvetna och planerade strej-

¹ Jfr. *Deppe* 1971 s. 63.

² Jfr. *Deppe* 1976 s. 5, *Hentilä, Kettunen, Turtola* s. 3—5, *Zoll* s. 133, som dock understryker uppkomsten av den s.k. "Universalgewerkschaft und in ihr die vollständige Aufhebung der Konkurrenz der Lohnarbeiter untereinander / . . . /".

³ *Westerståhl* s. 487 (disposition).

⁴ *Lindbohm* 1938 s. 71.

⁵ *Ibid.* s. 150.

kerna blev allmänna och arbetskonflikternas antal ökade kraftigt. Under 1860-talets sista hälft utbröt 134 strejker, i början av nittioalet 291 och i slutet av samma årtionde hela 549. Under motsvarande tid steg antalet förlorade arbetsdagar från 190 000 (åren 1886—1890) till en knapp miljon (1896—1900), d.v.s. de femfaldigades.⁶ Under hela 1890-talet försökte både den politiska och den fackliga arbetarrörelsen bygga upp sina organisationer och stadgar så att spontana och organiserade strejker i princip skulle kunna kanaliseras till stora lönerörelser.⁷ Axel Danielsson ansåg redan på 1890 års Skandinaviska arbetarkongress, att ”strejkerna efterhand böra omorganiseras i den riktningen att de många och små strejkerna gå upp i de få och omfattande lönerörelserna inom enskilda industrigrenar”.⁸

Man kan konstatera att den svenska fackföreningsrörelsen redan på 1890-talet lyckades överta ledningen av strejkerna och komma fram till en relativt planmässig påtryckningspolitik.⁹ Detta visade sig också i strejkernas resultat; enligt *Raphael* slutade 225 av 1890-talets strejker i arbetarnas seger, 82 i arbetsgivarnas och 131 i kompromisser.¹⁰ Efter sekelskiftet förblev antalet strejker relativt jämnt fram till storstrejken 1909.

Tabell 39. Arbetsinställelser i Sverige 1900—1914 (absoluta tal).

år	antal inställelser	antal direkt berörda arbetare	antal förlorade arbetsdagar (i tusental)
1900	135	13 880	331
1901	118	4 633	210
1902	139	8 587	350
1903	142	24 571	642
1904	215	12 248	386
1905	189	32 906	2 390
1906	290	18 655	479
1907	312	23 540	514
1908	302	40 357	1 842
1909	138	301 749	11 799
1910	76	3 671	39
1911	98	20 576	570
1912	116	9 980	292
1913	119	9 591	303
1914	115	14 385	620

Källor: SOS Arbetsstatistik E: 1—2, s. 328, SOS Socialstatistik, arbetsinställelser i Sverige under åren 1909—1914, v. 1914 Tab. A. s. 4.

⁶ SOS. Arbetsstatistik E: 1—2 s. 328 (s.k. *Raphaels* statistik).

⁷ *Westerståhl* s. 28, *Lindbohm* 1938 s. 94 ff.

⁸ *Danielsson* 1890, citerad enligt *Westerståhl* s. 139, „Arbetet 2. 4. 1889.

⁹ *Lindgren* 1938 s. 130 ff., 269 ff., 384 ff.

¹⁰ SOS. Arbetsstatistik E: 1—2 s. 329.

Siffrorna visar den långa arbetskonflikten vid AB Separator 1903 och verkstadskonflikten 1905. Arbetskonflikterna som föregick storstrejken började också synas redan 1908, och antalet förlorade arbetsdagar steg 1909 till nästan tolv miljoner, vilket motsvarar drygt hälften av det antal som förlorades 1900—1914.¹¹

Det skedde inte några större förändringar i strejkernas fördelning på olika industrigrenar under den granskade tidsperioden.

Tabell 40. Arbetsnedläggelsernas fördelning på industrigrenarna i Sverige 1863—1914 (siffrorna i procent)

Industrigren	Strejkernas procentuella fördelning			Branschens andel av arbetskraften (1910)
	1863—1902	1903—1913	1914	
Byggnads	17	21	23	11,1
Trä	14	14	17	6,3
Textil	15	12	12	7,3
Metall	10	10	7	14,3
Jord- och sten	8	10	9	3,6
Livsmedel	8	7	6	2,3
Samfärdseln	11	4	2	4,5
Andra	15	22	24	49,4
Summa	100	100	100	100,0

Källor: SOS Arbetsstatistik E: 1—2, s. 330, SOS Socialstatistik, arbetsinställelser 1914 tab. A. s. 4 och Folkräkningen 1910 tab. 5. s. 354ff.

De mest utsatta områdena var byggnads-, trä-, jord- och sten- och livsmedelsindustrierna. Däremot förekom det inom metallindustrin färre strejker än vad dess andel av arbetskraften skulle förutsätta.¹²

Tabell 41. Antalet strejkande arbetare, (i tusental) antalet förlorade arbetsdagar (per 1 000 dagar) och per arbetare under hela 1914.

Industrigren	Antalet arbetare (i tusen)	Förlorade arbetsdagar (tusen dgr)	Förlorade arbetsdagar per arbetare 1914
Gruv	61,3	9,8	2,66
Trä	35,7	3,6	0,82
Pappers- och massa	19,8	4,3	1,21
Textil	10,5	0,5	0,12
Kemisk- teknisk	6,8	0,7	0,19
Metall	4,5	0,2	0,04
Livsmedel	2,7	0,2	0,04
Gummi- och läder	1,5	0,04	0,01

Källa: SOS Socialstatistik, arbetsinställelser 1915, s. 25.

¹¹ SOS. Arbetsstatistik E: 1—2 s. 328—330, SOS. Socialstatistik, arbetsinställelser 1914 s. 4.

¹² SOS. Arbetsstatistik E: 1—2, s. 330.

Uppgifterna gäller visserligen bara ett år och därför är det svårt att dra långtgående slutsatser av dem.¹³

När man undersöker orsakerna bakom strejkerna, finner man att lönekraven var den överlägset viktigaste orsaken och att deras andel växte efter storstrejken. Föreningsrättsstriderna minskade, liksom arbetsgivarnas försök att skära ner lönerna. Även de konflikter som gällde kollektivavtalen verkade minska något åren 1913—1914.¹⁴

Tabell 42. Huvudorsakerna till arbetsinställelserna 1903—1907, 1908—1912, 1913 och 1914.

Huvudorsaker	Arbetsinställelser							
	1903—07		1908—12		1913		1914	
	antal	%	antal	%	antal	%	antal	%
Begäran om löneförhöjning	535	47	301	41	70	59	71	62
Lönesänkning	45	4	57	8	6	5	4	3
Andra lönefrågor	132	12	125	17	6	5	5	4
Fråga om föreningsrätten	34	3	16	2	1	1	—	—
Begäran om kollektivavtal	102	9	45	6	6	5	4	3
Andra org.spörssmål	46	4	20	3	2	2	—	—
Personliga förhållanden	27	2	21	3	7	6	9	8
Twist om arbetstiden	35	3	17	2	3	2	6	5
Fråga om arbetares antagande och avskedande	115	10	67	9	6	5	14	13
Fråga om arbetets anordning	14	1	28	4	10	8	—	—
Tolkning av avtal	28	2	13	2	1	1	2	2
Andra orsaker	35	3	20	3	1	1	—	—
Summa	1 148	100	730	100	119	100	115	100

Källa: SOS Socialstatistik, arbetsinställelser 1914, Tab. E, s. 10.

Strejken var från början arbetarnas effektivaste medel i den ekonomiska klasskampen. Från sekelskiftet minskades de konflikter som inte anslöt sig till arbetskraftens pris. De strejker som hade att göra med arbetskraftens förbrukning (arbetsförhållandena) gjorde bara en bråkdel av striderna.

Sedan förbunden började leda strejkerna under 1890-talet blev den svenska fackföreningsrörelsens huvudlinje lokala strejker under hela den högkonjunktur som varade till 1907. Avsikten var att stödja kraven på kollektivavtal som täckte hela avtalsområdet. Man försökte utlysa strejkerna så att de hade största möjliga strategiska verkan.¹⁵ Vid sidan av denna taktik bedrevs en aktiv storstrejkspropaganda under åren efter sekelskiftet. I början

¹³ SOS.Socialstatistik, arbetsinställelser 1914 s. 6—7.

¹⁴ Ibid. s. 10.

¹⁵ Westerstähl s. 144.

hörde den intimt samman med agitationen för en politisk storstrejk. På grund av brist på pengar fanns det emellertid inga möjligheter till större strejker och LO var inte tillräckligt enig som organisation för att kunna leda strejker, för att inte tala om en facklig storstrejk.¹⁶

Även i fackföreningsrörelsens propaganda beskrevs storstrejken som arbetarnas yttersta vapen, som arbetarna till slut skulle kunna använda för att tvinga makthavarna på knä. Till den delen förenades den fackliga och politiska storstrejkens syften.¹⁷

En avgörande vändning skedde i storstrejkspropagandan 1904—1907. Vi har ovan (kapitel 3.3.1.1.) påvisat hur LO-ledningen slutgiltigt vägrade ge fackföreningsrörelsens stöd åt rent politiska strejker vid representantskapsmötet våren 1907.¹⁸ I fackföreningarnas medlemsomröstningar hade en betydande majoritet av de starka förbundens arbetare röstat mot en politisk storstrejk redan 1904.¹⁹ De flesta fackföreningsledarna förkastade senast 1914 den politiska storstrejken.²⁰ Den fackliga storstrejkspropagandan fortsatte, men man började allt mer tala om storstrejken som arbetarnas yttersta försvarsvapen, som skulle användas bara om alla andra medel svek.²¹

I praktiken verkade även sådana försvarsstrejker vara övermäktiga för LO. Detta kom fram när gjutarnas fackförening i Husqvarna på grund av lockouten i verkstäderna 1905 föreslog för LO:s representantskap 1906 att storstrejken även skulle användas mot lockouter. Ordförande Herman Lindqvist meddelade då från sekretariatet att det inte fanns pengar att ordna en sådan strejk.²²

Det innebar en avgörande förändring för arbetarrörelsens strategi när man avstod från den rent politiska storstrejken. I själva verket kapades nästan alla band man hade försökt knyta mellan de den politiska och fackliga arbetarrörelsen då LO grundades. Fastän den revolutionära helhetsstrategin i praktiken hade varit i kraft bara så länge som arbetarrörelsens verksamhetsmöjligheter var små, visade LO:s uttryckliga avståndstagande från politiska strejker åtminstone att strejken i framtiden bara skulle vara ett vapen i den ekonomiska striden. Man ville inte äventyra den gynnsamma löneutvecklingen på arbetsmarknaden för politiska mål.

Fackföreningarnas ekonomiska kampresultat under högkonjunkturen blev rätt bra. Särskilt 1902—1906 var löneutvecklingen gynnsammare än någonsin tidigare. Under dessa år började de skillnader som vi har beskrivit tidigare (i kapitel 2.2.3.) synas allt tydligare, men även de icke yrkeskunniga

¹⁶ Se särskilt Schiller 1967 A s. 220.

¹⁷ Westerståhl s. 223 ff.

¹⁸ Se s. 165.

¹⁹ Schiller 1967 s. 219.

²⁰ Ibid. s. 218 ff., Westerståhl s. 226—227.

²¹ LO fjärde kongress 1906 s. 224.

²² Ibid. s. 223 f. Se även Schiller 1967 A s. 215.

arbetarnas löner steg.²³ Arbetsgivarorganisationerna var ännu nya och försvagades av inre motsättningar. Under högkonjunkturen kunde de starkaste fackföreningarna nästan ensamma besluta om arbetsfreden i en industri.²⁴ Tryggandet av arbetsfreden och arbetskraften var det viktigaste för arbetsgivarna på den tiden.²⁵

Omkring 1905 började emellertid arbetsmarknadssituationen ändras. I och med att arbetsgivarorganisationerna förstärktes och högkonjunkturen förbyttes i en lågkonjunktur 1907 kunde fackföreningarna inte längre ensamma bestämma om freden på arbetsmarknaden. SAF och de andra arbetsgivarorganisationerna började effektivt använda lockouten som stridsvapen. Avsikten var till en början att minska strejkenheten genom att tömma fackförbundens strejkfonder.²⁶ Den första omfattande arbetsgivarlockouten var 1905 års verkstadskonflikt som slutade i en kompromiss.²⁷ Under alla förhållanden anammade arbetsgivaren lockouten som sitt vapen. Det avgörande beslutet fattades av SAF på fullmäktigemötet i mitten av november, 1906.²⁸

År 1907 valdes Hjalmar von Sydow till SAF:s ordförande och verkställande direktör. Hans insats för att öka organisationens funktionsduglighet och effektivitet har ofta framhävts. Han betydde detsamma för SAF som Arvid Lindman för högerpartiet. Han tillämpade en modern, men hårdhänt arbetsmarknadspolitik, som var mycket framgångsrik för arbetsgivarna.

En förändring i arbetsmarknadssituationen och den begynnande depressionen utgjorde bakgrunden till 1909 års storstrejk. Cirka 300 000 arbetare deltog i denna jättekonflikt som bröt ut i början av augusti och pågick i cirka en månad. Storstrejken och dess följder kan anses vara en av de stora vändpunkterna i den svenska fackföreningsrörelsens historia.²⁹ På samma gång blev strejken en uppgörelse med det förgångna i många avseenden. Strejken avslöjade den verkliga svagheten i samarbetet mellan den politiska och fackliga arbetarrörelsen; LO:s oförmåga att leda en facklig storkonflikt, de stora förbundens verkliga styrka jämfört med de svaga och den verkliga effektiviteten i den lockouttaktik som arbetsgivarna skoningslöst tillämpade i skydd av depressionen.³⁰

Strejkerna ökades kraftigt i antal före storstrejken åren 1907—1908. Arbetsnedläggelser var vanliga speciellt i hamnarna, sockerfabrikerna och byggnadsindustrin. Arbetsgivarna svarade med lockout. Den första strejken

²³ Se tab. 25.

²⁴ *Hallenforff* s. 6 ff., *Lohse* s. 60—64.

²⁵ *Hallendorff* s. 17, *Lohse* s. 62.

²⁶ *Lohse* s. 62 ff.

²⁷ Om verkstadskonflikten se *Casparsson* I s. 238 ff., *Lindgren* 1938 s. 612 ff.

²⁸ *Hallendorff* s. 78—79.

²⁹ Jfr. *Schiller* 1967 A s. 63 ff. och 1973 s. 211—212.

³⁰ Om storstrejken 1909 se närmare *Schiller* 1967 A: om förhållanden mella LO och förbundet s. 260 f., se även *Westerståhl* s. 150 f., *Casparsson* I s. 390 ff.

utlystes den 20 juni 1908 och berörde cirka 14 000 arbetare.³¹ På LO:s representantskaps extra möte dagen därpå tvivlade majoriteten av talarna på storstrejken. Bara två av de 28 närvarande stödde klart tanken: C. Michaelsson (Grov- och fabriksarbetareförbundet) och C. Eriksson (transportarbetareförbundet).³²

LO:s eftergiftspolitik väckte emellertid missnöje bland fackföreningarna, som trots depressionen försökte fortsätta sin offensiva lönepolitik. Situationen ute på fältet försämrades oavbrutet och ungsocialisternas generalstrejkspropaganda stöddes betydligt kraftigare, särskilt bland stenhuggarna och gruv- och grovarbetarna. Före storstrejken hade 55 fackföreningar med knappa 6 000 medlemmar trätt ut ur LO i början av året.³³

Våren 1909 utbröt fler arbetskonflikter, av vilka en betydande del berörde riksavtalen, riksomfattande avtal inom en bransch. Av dem skärpte bland annat strejken i Skjutskärs pappersmassfabrik SAF:s lockouttaktik. I denna situation hotades 70 000 arbetare i LO av lockout, och meningen var att den skulle utsträckas till 163 000 arbetare.³⁴ LO-ledningen råkade i en totalt ohållbar situation. Det var omöjligt att få fackföreningarna att gå med på SAF:s krav, men av ekonomiska skäl var det lika svårt att bekämpa lockouten. Till slut beslöt LO:s ladesekretariat att utlysa storstrejk den fjärde augusti. Den berörde Sveriges alla arbetsgivare, utom några viktiga samhällsfunktioner (som kraft-, vatten-, och renhållningsverk) och områden med strejkförbud.³⁵

Trots enigheten bakom beslutet var de flesta fackföreningsledare på förhand säkra på att man skulle förlora. Det står alldeles klart att LO-ledningen inte skulle ha satt igång strejken, om inte påtryckningarna från fältet hade varit så starka. Situationen illustreras väl av H. Lindqvists yttrande redan i juni 1908: ”att nog vore sekretariatet mäktigt att genom cirkulär stoppa såväl industri som kommunikationer och näringsliv, men att avveckla en storstrejk vore värre.”³⁶

Ett av LO:s största problem med att genomföra strejken effektivt var de förbund som stod utanför organisationen, som typograferna och järnvägsarbetarna. Sekretariatet beslöt principiellt att inte försöka dra med dem, men typograferna gick med i strejken efter några dagar av entusiastiska massmöten.³⁷ LO försökte hela tiden undvika påtryckningar på dem som stod utanför, därför att stränga straff hotade dem som bröt kollektivavtal och strejkförbudet för statliga tjänstemän.³⁸ Men t.ex. järnvägsstrejken

³¹ Schiller 1967 A s. 79 f.

³² LO representantskapets (extra) sammanträde 21. 6. 1908.

³³ Se tab. 45.

³⁴ Schiller 1967 A s. 177 ff.

³⁵ Ibid. s. 236 ff.

³⁶ LO representantskapets (extra) sammanträde 21. 6. 1908.

³⁷ Schiller 1967 A s. 248 ff.

³⁸ Ibid. s. 254 f.

skulle ha varit effektiv, därför att arbetsgivarna nu utan hinder kunde exportera ett par års överskottsproduktion.³⁹

Ur den här synvinkeln var tidpunkten för strejken den ogynnsammaste för arbetarrörelsen. LO riktade från början in sig på en så kort strejk som möjligt, men den ekonomiska situationen var så gynnsam för arbetsgivarna, att konflikten blev långvarig. Från början verkade det klart, att fackföreningsrörelsens förluster skulle öka med strejkens längd.

Regeringen Lindmans passivitet bidrog också till att förlänga strejken. Sommaren 1908 hade regeringen utsett diplomaten Ernst Guenther till medlare, men nu förhöll sig regeringen passiv. Detta gynnade SAF:s försök att tillintetgöra fackföreningsrörelsens möjligheter att utöva inflytande på arbetsmarknaden.⁴⁰

Den 6 september var LO tvungen att avsluta strejken. Officiellt under-tecknades inget kompromissavtal, eftersom SAF fortsatte med lockout en ganska lång tid efter strejkens avslutande.⁴¹

Därför kunde LO vägra skriva under Hjalmar von Sydows förslag till överenskommelse, som formats efter "septemberförliket" i Danmark 1899. Enligt förslaget borde SAF och LO ingå ett slags huvudavtal, som skulle fastställa gemensamma arbetsvillkor för alla branscher. Arbetsgivarnas avsikt var uppenbarligen att utnyttja situationen och utplåna fackföreningar-nas taktiska möjligheter.⁴²

Vad drev LO till ett storstrejksbeslut i en så ogynnsam situation? Vi har tidigare konstaterat, att det viktigaste skälet var fältets vägran att böja sig för SAF:s lockout. Närmare bestämt var det fråga om den kritik som en del starka fackföreningar utövade mot förbundsledningarna och LO. I sin undersökning av storstrejken har *Schiller* (1967 A) påpekat: "att de fackför-bund, som sade nej till SAF:s ultimatum 1909, var tillräckligt många och stora för att bestämma LO:s handlande. Fackförbunden sade nej, därför att en uppgörelse skulle ha inneburit ett fullständigt uppgivande av de krav / . . . / som drivits fram av fackföreningarna, men som förbundsstyrelserna dock stött eller godkänt om än i vissa fall motvilligt (spärning S. H.)."⁴³

Här pekar *Schiller* på de konflikter, som förekom bl.a. mellan Järn- och metalls ledning och en del starka fackföreningar,⁴⁴ liksom i några andra fall.

³⁹ *Schiller* 1967 A s. 260: "järnvägsmännen i Ystad kunde med egna ögon iakttaga, hur varuströmmen från de strejkdrabbade fabrikerorna fördes ur landet med järnväg och båt".

⁴⁰ *Schiller* 1967 A s. 92—98, 240—242.

⁴¹ *Schiller* 1973 s. 199.

⁴² *Schiller* 1967 A s. 70—72, *Schiller* 1973 s. 199: "De hade slagit in på kollektivavtalslinjen och allomfattande avtalssystem".

⁴³ *Schiller* 1967 A s. 235.

⁴⁴ Se t.ex. *Tingsten, Lindgren, Westerståhl* s. 345 ff: som exempel nämns fackföreningarna i Eskilstuna, Västerås, Skultuna och Nyköping (s. 348): "Den sista akten av 1909 års jättekonflikt utspelades sålunda inom järnbruksindustrin, och den huvudagerande på arbetarsidan var inte längre LO utan järn- och metallarbetarförbundet."

Det var m.a.o. de starkt organiserade och lockouthotade arbetarna, som även ofta räknades till arbetararistokratin, som drev LO:s ledning in i storstrejken. Exemplet visar klart hur strejken — och i synnerhet då den rent fackliga strejken — var arbetarnas naturliga vapen. Även i den svenska storstrejken förenades alla arbetare — trots de inre motsättningarna inom arbetarrörelsen — av en enda gemensam motståndare, arbetsgivaren med hans lockoutvapen.

De längst gående resultaten av arbetarnas nederlag var att lockouten fortsattes på en del arbetsplatser efter strejken och att arbetarna tvingades stanna utanför LO så länge konflikten varade. En del arbetare tvingades dessutom utvandra, eftersom det väcktes åtal i domstol för brott mot avtal. LO och dess förbund förlorade hälften av medlemmarna genom att de blev ungsocialister eller oorganiserade.⁴⁵ (Vi återkommer till detta närmare i det följande kapitlet).

Storstrejken var ett förkrossande nederlag för arbetarrörelsen och skärpte den politiska situationen, särskilt i de borgerligas ögon,⁴⁶ men förändrade i själva verket inte alls arbetarrörelsens taktik. Fackföreningsrörelsens stridsförmåga var visserligen nedsatt, eftersom arbetsgivarna lyckades hejda att fackföreningarnas makt ökade på arbetsmarknaden, men de arbetsmarknadsmekanismer som börjat tillämpas redan före storstrejken förstärktes ytterligare.

Den viktigaste av dem var kollektivavtalssystemet, som nu slog igenom. Redan 1864 års näringsfrihetsförordning innehöll bestämmelser om ingåendet av arbetsavtal. Med dem avsågs personliga avtal mellan arbetsgivaren och arbetaren.⁴⁷ Med kollektivavtal menades däremot "avtal mellan å ena en eller flera arbetsgivare, ev. sammanslutna i en organisation, å andra sidan en fackförening eller motsvarande sammanslutning av arbetare. Avtalet skall innehålla villkor, som skola lända till efterrättelse för anställning av arbetare eller bestämmelser om förhållandet i övrigt mellan arbetsgivare och arbetare."⁴⁸ Följande steg i utvecklingen av kollektivavtalssystemet var lokala kollektivavtal, som vanligen berörde arbetarna inom samma industri på en viss ort.⁴⁹ Riksavtal var däremot benämningen på nationella kollektivavtal.⁵⁰

De första kollektivavtalen var s.k. prislister som enbart definierade lönerna. I Stockholm ingicks den första murarprislistan redan 1869.⁵¹

⁴⁵ Se tab. 44.

⁴⁶ *S.U. Palme* s. 20: "Man kan misstänka att själva ordet 'avtalsbrott' haft en utomordentligt stark agitatorisk verkan /.../ troligen har fruktan för anarki, rädslan för rättsordningens kullstörtande närts just av arbetarpartens avtalsbrott, verkliga och förmenta."

⁴⁷ *Adlercreutz* s. 148—150.

⁴⁸ *Ibid.* s. 9, jfr. *Bergström* s. 12 ff.

⁴⁹ *Adlercreutz* s. 299 ff., *Krrlbom* 1955 s. 140—143.

⁵⁰ *Adlercreutz* s. 328.

⁵¹ *Ibid.* s. 299—301.

Beräkningstariffen för boktryckerier har ansetts vara det första kollektivavtalet i Sverige. Överenskommelsen ingicks 1872.⁵²

I början ingicks bara avtal inom hantverksyrkena mellan mästare och yrkeskunniga arbetare. Det innebar emellertid inte att fackföreningarna erkändes. I en del kollektivavtal förbjöds tvärtom medlemskap i en fackförening.⁵³

Arbetarnas organisering blev emellertid utgångspunkten för uppkomsten av hela kollektivavtalssystemet. Arbetarna försökte förena sina krafter för att påverka priset på arbetskraften. Arbetsgivarna motsatte sig en sådan monopolisering eller kartellisering av arbetsmarknaden och försökte bekämpa fackföreningarnas krav med enskilda arbetsavtal.⁵⁴

Man kan inte tala om en solidaritet mellan arbetarna, eftersom de första kollektivavtalen innehöll närmast yrkesprotektionistiska drag. Med deras hjälp försökte man skaffa fördelar åt relativt begränsade arbetargrupper.⁵⁵ De icke yrkeskunniga inom samma bransch ställdes vanligen utanför avtalen.

Kollektivavtalssystemets utveckling bromsades mot slutet av 1890-talet, vilket beror på brytningen inom fackföreningsrörelsen. LO:s förbindelse med det revolutionära, socialistiska SAP och strävandena att utsträcka förhandlings- och avtalsrättigheterna till alla arbetare ledde till de tidigare nämnda föreningsrättsstriderna.⁵⁶ Arbetsgivarna godtog inte fackföreningarnas ensamrätt att representera arbetarna utan ville garantera det s.k. arbetets frihet och arbetsvilligas sysselsättning.⁵⁷ Också stiftandet av Åkarpslagen var en del av samma konflikt. Arbetsgivarna höll fast vid samma principer under hela perioden.

I början av 1900-talet blev kollektivavtalen emellertid vanligare och berörde allt fler avtalsparter. Den slutliga vändpunkten var den s.k. decemberkompromissen 1906 mellan SAF och LO.⁵⁸ Den handlade just om de nyss nämnda arbetsgivarprinciperna som LO sedan godkände. Förhandlingarna fördes i hotell Kronprinsen i Stockholm och medlare var landshövding Hugo Hamilton. Striden om arbetets frihet gällde paragraf 23 i SAF:s stadgar. Enligt den hade arbetsgivarna rätt att använda arbetare "från vilken förening som helst". Den slutliga formuleringen löd: "oavsett om dessa är organiserade eller ej".⁵⁹ Samtidigt erkände SAF öppet föreningsrätten för

⁵² Ibid. s. 286.

⁵³ Ibid. s. 222 ff., 232 ff. — *Adlercreutz* konstaterar: "Så länge arbetsgivare och arbetare delade samma grundinställning till näringsfriheten, och yrkesprotektionismen var den ledande principen, /. . ./ fanns en viss gemensam plattform för samarbete." (s. 222).

⁵⁴ *Adlercreutz* s. 232 ff., *Lohse* s. 52 f.

⁵⁵ Om avtalens innehåll se särskilt SOS.Socialstatistik, kollektivavtal i Sverige 1913 s. 24 ff. Se även Verkstadsavtalet s. 10—11. Jfr. *Adlercreutz* s. 338—339.

⁵⁶ *Lohse* s. 54 ff., *Casparsson* I s. 94 ff.

⁵⁷ *Eklund* s. 220 ff.

⁵⁸ *Lohse* s. 71 f., *Hallendorff* s. 79—84.

⁵⁹ *Lohse* s. 74, *Hallendorff* s. 82.

LO:s medlemsförbund och avdelningar.⁶⁰ Kritiken från fackföreningarna kvävdes relativt lätt.⁶¹

Kompromissen var otvivelaktligen tung för LO. Om än under protest tvingades LO godta en situation, i vilken organiserade arbetare måste arbeta med strejkbrytare. I praktiken tvingades LO också att godtaga Åkarpslagen, som enligt organisationen var den värsta sortens klasslag.

Redan före storstrejken ingicks 17 riksavtal i Sverige. Kollektivavtalet 1896 inom tobaksindustrin betraktas som det första riksavtalet.⁶² Verkstadsavtalet från den 9 november 1905 är emellertid en vändpunkt i den moderna svenska avtalspolitiken, och kan därför tas som ett exempel. För det första gällde avtalet alla arbetsgivare som var med i Verkstadsföreningen (VF) samt deras anställda, som var medlemmar i järn- och metall-, gjutare- och grov- och fabriksarbetareförbunden. Avtalet innehöll bestämmelser om förlikning av arbetskonflikter inom verkstadsindustrin. Dessutom ingick i avtalet detaljerade bestämmelser om minimilöner, ackordsättning, normalarbetstid och övertid.⁶³

Minimilönerna fastställdes på basen av yrkesskicklighet, ålder, arbetserfarenhet och ortens dyrortsgruppering. Ett exempel från den första ortgruppen, som endast omfattade Stockholm: en yrkesarbetare, som arbetat över fyra år i branschen, fick minst 36 öre i timmen och en "grofärbere" 32 öre. I den tredje gruppen var motsvarande siffror 28 och 25. Ackordslön blev det huvudsakliga betalningssättet enligt avtalet, och yrkesskickliga arbetare fick speciella premieackorder. Arbetsdagen begränsades till 10 timmar och arbetsveckan till 57 timmar. För övertid-, söndags- eller helgdagsarbete utgick en extra timmersättning mellan 25—100 procent.⁶⁴

Verkstadsavtalet var inte ett representativt exempel därför att det innehöll så deltagande avtalspunkter. I allmänhet var bestämmelserna allmänna och öppna för tolkning.⁶⁵ Det här gällde ett kollektivavtal för förbund som var utomordentligt starka och bestod av relativt många yrkeskunniga arbetare. Men de allmänna principer som tillämpades i verkstadsavtalet, var gemensamma för hela avtalspolitikens utformning: de yrkesskickliga och icke yrkesskickliga delades uttryckligen upp i olika lönegrupper och i stället för tidlön krävdes i största möjliga mån ackordslön. I det avseendet hade industrifackföreningarnas inställning förändrats mycket radikalt efter sekelskiftet. Tidigare hade ackordsättning huvudsakligen tillämpats inom hantverket. Kollektivavtalen gynnade de yrkesskickliga arbetarna mer än andra på grund av den allmänna löneutvecklingen och avtalens utformning. Men

⁶⁰ *Ibid.* och *Karlbom* 1955 s. 148 f., *S. Hansson* 1934 s. 47 ff.

⁶¹ LO representantskapets möte 1. 1. 1907., *Westerståhl* s. 171.

⁶² *Adlercreutz* s. 328—333.

⁶³ Verkstadsavtalet s. 9 ff., *Adlercreutz* s. 333 ff.

⁶⁴ Verkstadsavtalet s. 11—16.

⁶⁵ *Adlercreutz* s. 338.

lönerna höjdes även för de icke yrkesskickliga inom samma grupp, eftersom förbunden inom dessa branscher i allmänhet var starka.⁶⁶

Kommerskollegium granskade kollektivavtalen 1908. Man ville kartlägga situationen den 1 januari 1908. Redogörelsen visar att det fanns ca. 900 kollektivavtal i Sverige; de täckte tillsammans 1 800 arbetsgivare och 137 000 arbetare, d.v.s. 45 procent av industriarbetarna. Vanligast var avtal inom de industrier, där koncentrationen hunnit längst, som t.ex. socker- och tändsticksindustrierna, där täckningen var hundra procentig. Kollektivavtalen omfattade cirka 70—80 procent av verkstadsindustrin, bryggerierna, skodon-, gummi- och gödselindustrierna. Däremot fanns det mycket få avtal inom textilindustrin.⁶⁷

Avtalsperioden varierade från under ett år till mer än tre år. Av avtalen gällde 30,5 procent 1—2 år, och över 3 år 14,1 procent⁶⁸. Efter storstrejken utövade däremot arbetsgivarna påtryckningar för att få till stånd

Tabell 43. Antalet kollektivavtal åren 1908—1914 (absoluta tal)

Näringsgrupper	Antal av kollektivavtal berörda arbetare vid 1913 års slut	Hela antalet sysselsatta arbetare	Antal av kollektivavtal berörda arbetare per 100 sysselsatta
Gruvdrift	3 654	14 658	25
Närings- och njutnings- ämnesindustri	18 330	43 538	42
Textilindustri	9 040	33 001	27
Beklädnadsindustri	11 495	33 824	34
Läder-, hår- och gummi- varuindustri	3 802	6 082	63
Trävaruindustri	20 513	64 447	32
Trämasse- och pappersindustri	12 519	27 638	45
Grafisk industri	8 000	9 022	89
Malmförädlingsindustri, metallindustri	27 853	55 866	50
Maskin- och skeppsbygg- nadsindustri	35 615	39 610	90
Jord- och stenindustri	17 934	41 210	44
Kemisk-teknisk industri	3 208	13 394	24

Källa: SOS. Socialstatistik, kollektivavtal 1913 tab. B. s. 6.

⁶⁶ *Westerståhl* s. 168 ff.; SOS.Arbeitsstatistik A: 5 III s. 37 ff.

⁶⁷ SOS. Arbeitsstatistik A: 5 % s. 68—70, 82 ff.

⁶⁸ *Ibid.* s. 100—103.

ännu längre avtal: åren 1909—1913 gällde 42,5 procent av avtalen i mer än tre år. År 1908 innehöll 48 procent av avtalen en uttrycklig hänvisning till paragraf 23 eller decemberkompromissen. Ingenting nämndes om detta i verkstadsavtalet, men däremot i de flesta andra branschernas avtal. Timlön garanterades avtalsenligt åt cirka 66 000 arbetare och ackord nämndes i samband med timlönen. I övrigt var avtalens innehåll ytterst brokigt.⁶⁹

Efter decemberkompromissen 1906 började kollektivavtal ingås med sådan fart, att de 1908 täckte 2/3 av industriarbetarna och hantverkarna. Storstrejken bromsade utvecklingen en smula.

Även efter 1909 fortsatte samma trend inom avtalspolitiken, vilket framgår av den nyss nämnda utredningen av kommerskollegium. Kollektivavtalen koncentrerades rätt klart på områden som krävde yrkesskicklighet och på storindustrin, medan avtalen var sällsyntare inom låglöneområden. Kollektivavtalen var vanligast inom verkstadsindustrin och den grafiska industrin. Gruvorna och textilindustrin hade minsta antalet avtal. Ett slags undantag utgör den kemisk-tekniska industrin, vars ringa andel av kollektivavtal kanske kan förklaras med det stora antalet personliga avtal.⁷⁰

Sverige är ett föregångsland i förhandlings- och arbetsmarknadens avtalstradition. Allmänt taget hade arbetsmarknaden glidit in på ett lugnt spår redan före storstrejken. Fackföreningsrörelsens huvudtaktik gick ut på att organisera lönerörelser lokalt eller branschvis. I den här verksamheten var förhandlingar med arbetsgivaren en nästan given metod. Fackföreningsrörelsens krav gällde nästan enbart lönerna (arbetskraftens pris).⁷¹

I praktiken sköts kraven som rörde arbetskraftens förbrukning och produktion i bakgrunden. Det beror delvis på att det var betydligt svårare att utverka eftetgifter i den politiska verksamheten, eftersom arbetarrörelsens representation i riksdagen var mycket svag ända till 1911 och till och med tiden därefter på grund av bestämmelserna om första kammaren. Denna inneboende faktor försvagade samarbetet mellan den politiska och fackliga arbetarrörelsen och fick de starka fackförbunden att koncentrera sig på ren lönepolitik. Även de erkände att arbetsmarknadslagstifningen var viktig, men en stark bindning till det svaga SAP hade troligen inneburit svårigheter på arbetsmarknaden. Därför började man inom LO allt oftare att betona arbetsfördelningen mellan den fackliga och politiska klasskampen.⁷² Mot denna bakgrund förstår man även varför fackföreningsrörelsen inte vidtog aktiva åtgärder mot Åkarpsslagen, utan i själva verket erkände den i decemberkompromissen. Samma passivitet präglade dess inställning till alla andra

⁶⁹ Ibid. s. 109 f., 141 ff.

⁷⁰ SOS.Socialstatistik, kollektivavtal i Sverige 1913 s. 5 ff.

⁷¹ Westerstähl s. 168 ff.

⁷² Westerstähl s. 219—221, 225—227. Se även S. Hansson 1923 A s. 283—284, Schiller 1967 A s.

stridsfrågor som rörde arbetsmarknadslagstiftningen och socialpolitiken.⁷³

Vi har redan granskat SAP:s inställning i de lagstiftningsfrågor som berör arbetsmarknaden (kapitlet 3.3.2.4.). LO:s engagemang vid behandlingen av dessa frågor gällde vanligen bara lagförslag i anslutning till arbetsmarknadsrelationerna.⁷⁴ Ju fler avtal fackföreningsrörelsen fick till stånd på arbetsmarknaden med arbetsgivarna desto mer började man betona arbetsfördelningen mellan fackföreningsrörelsen och partiet. Det mest konkreta samarbetet ägde rum i samband med lagstiftning om fackföreningsrörelsens verksamhetsrättigheter och arbetsmarknaden, men efter decemberkompromissen 1906 var LO allt mer benägen att förhandla direkt med arbetsgivarna för att trygga verksamhetsrättigheterna. Man motsatte sig emellertid inte statens "neutrala" ingripande i arbetsmarknadsrelationerna.⁷⁵

LO:s och särskilt dess starkaste förbunds generallinje gick ut på en arbetsmarknadstaktik som koncentrerade sig på det egna förbundets område. Ju större möjligheter som öppnade sig därvidlag desto mindre trodde man i fackföreningskretsar på möjligheterna att uppnå användbara resultat lagstiftningsvägen. På grund av de begränsade politiska verksamhetsmöjligheterna och den misstro SAP väckte bland borgarna försökte man hela tiden inom LO frigöra sig allt klarare från SAP, eftersom ett förbund med partiet kunde hota förhandlingarna med arbetsgivarna inom den egna branschen.

Konflikten mellan de förbund som representerade arbetararistokratin och deras goda verksamhetsförutsättningar på arbetsmarknaden samt SAP:s politiska svaghet var några av de viktigaste skälen till att den gemensamma strategin föll sönder.

3.4.2. Den organisatoriska enhetens sönderfall

En omedelbar följd av att den fackliga och politiska arbetarrörelsens gemensamma strategi misslyckades var att situationen återspeglades i de båda grenarnas organisationsform. I detta kapitel undersöker vi hur fackföreningsrörelsens och SAP:s enhet föll sönder och hur SAP:s partikaraktär förändrades. Den trade-unionistiska taktikens genombrott och inverkan på organisationsformen kom till synes bl.a. i debatten om fackföreningarnas kollektiva medlemskap (den s.k. särskiljningsfrågan) därför att argumenteringen i diskussionen gällde förhållandet mellan SAP och LO överhuvudta-

⁷³ *Westerståhl* s. 269 ff., *Casparsson* I s. 474 ff.

⁷⁴ De viktigaste av dem var den s.k. Åkarp 2-lagen (1905), "Lex Hildebrand" (1908) samt lagförslag om bestraffning av vissa avtalsbrott (1910), jfr. *Eklund* s. 111 ff.

⁷⁵ Se LO:s utlåtande till Kommerskollegium 1911 bilaga 12 s. 62 ff., jfr. *Schiller* 1973 s. 201—202.

get. Särskiljningsfrågan förblev en central tvistefråga ända till storstrejken 1909 trots att tvångsanslutningen avskaffades redan 1900.

Till samma problemkomplex hörde den s.k. reservationsrätten, antagen vid 1908 års socialdemokratiska partikongress. Den gällde de enskilda medlemmarna i fackföreningar som anslutit sig kollektivt till SAP. Andra frågor som hörde dit var nedgången i SAP:s och LO:s medlemsantal i samband med storstrejken, debatten om LO:s ställning och fackföreningsrörelsens organisationsform.

Tidigare (kapitel 3.1.4.) har vi redan framhållit att de konflikter om medlemsförbundens tvångsanslutning till SAP, som präglade de första åren av LO:s existens, bromsade eller t.o.m. hindrade de trade-unionistiska förbunden från att ansluta sig till centralorganisationen. De ivrigaste motståndarna till tvångsanslutningen och senare till kollektivmedlemskapet var ledarna för de starkaste och äldsta förbunden som stod för trade-unionismen. Anhängarna var däremot politiskt medvetna partimedlemmar eller personer som gått med i fackföreningsrörelsen sedan de omfattat socialismen. Det fanns fler av sådana personer inom nyare och mindre yrkesprotektionistiska förbund, fastän fördelningen på personplanet inte var så klar.¹ Avskaffandet av fackföreningarnas tvångsanslutning på LO:s andra kongress 1900 tyder på exakt samma konstellation. Dessutom hade föregående års föreningsrättstrider påverkat en del fackföreningsledares ställningstaganden. Tvångsanslutningen ersattes med en kompromisslösning, som utformats av Branting. Lösningen innehöll även en principiell resolution för ett oundgängligt framtida samarbete mellan den fackliga och politiska arbetarrörelsen. ”Landsorganisationen såsom uttryck för arbetarrörelsens fackliga sida kan icke ställa sig likgiltig gent emot den politiska utvecklingen, då den till fullo erkänner att arbetarklassens frigörelse icke kan vinnas enbart på den fackliga sammanslutningens väg / . . . / Ur sådan synpunkt vidgar sig landsorganisationens uppgift utöfver den rent fackliga ramen, och för att i sin mån medverka till hela den svenska arbetarrörelsens jämna frammarsch, politiskt och socialt, lika väl som fackligt, gör landsorganisationen ytterligare till sin uppgift: att verka för hvarje fackförenings anslutning till sin arbetarkommun och genom denna till Sveriges socialdemokratiska arbetarparti.”²

Kongressen avskaffade först tvångsanslutningsparagrafen med rösterna 103—73 och godkände sedan med röstsiffrorna 79—64 Brantings kompromissförslag.³ Sekretariatets något skarpare formulering förblev i minoritet.

Kompromissen tillfredsställde emellertid varken de trade-unionistiska

¹ *Westerståhl* s. 214—219, *Lindgren* 1938 s. 497 ff., *Casparsson* I s. 161 ff.

² LO andra kongress 1900 s. 24.

³ LO andra kongress 1900 s. 29. Se även *Branting* (Social-Demokraten 24. —25. 7. 1900) ”Enhet och enighet”. Däremot Nilsson i *Kabbarp kallade beslutet ”tvångsocialism”* i *Arbetet* 20. 6., 21. 6., 2. 7. 1900.

förbunden eller anhängarna av tvångsanslutningen. Järn- och metallarbetareförbundet stannade utanför LO⁴ liksom typograferna, glas- och bryggeriarbetarna och en del mindre förbund.⁵ Anders Sjöstedt, Kata Dalström, Sven Persson och J. W. Kramer, som räknade sig till SAP:s vänster, försvarade tvångsanslutningen. Även F. W. Thorsson var i det stadiet för "status quo".⁶

Kring sekelskiftet började yrkesprotektionismen med anor från hantverks tiden så småningom minska. Den representerades renast av typograferna. Dessutom började ett nytt slags trade-unionism göra sig gällande. Den visade sig bland vissa järnvägs-, post- och tullanställda, av vilka en del var statsanställda. Postmannaförbundet (grundat 1886), Järnvägsmannaförbundet (1899), Tullmannaföreningen, Telegraf- och telefonmannaförbundet (1901) och Lokomotivmannaförbundet (1908) anslöt sig inte till LO under den undersökta tiden. Inte heller Elektriska arbetareförbundet (grundat 1906) blev medlem i LO, men däremot Kommunalarbetareförbundet (1910) anslöt sig från första början.⁷

I början av 1900-talet fanns det många typer förbund i den svenska fackföreningsrörelsen. De hade mycket olika uppfattningar både om fackföreningspolitiken och samarbetet med SAP. Grovt sett kan man tala om en "gammal" och en "ny" yrkesprotektionism. Den förra förekom inom de traditionella hantverksförbunden och den senare inom de nya specialförbunden. Trade-unionismen inom industrin representerade i stort den fackföreningstaktik, vars viktigaste representant blev Järn- och metallarbetarförbundet.⁸ Dessutom kan man tala om en syndikalistisk tradition, som alltid var missnöjd med SAP:s och LO:s alltför moderata politik. De flesta av dessa fackföreningar fanns bland gruv-, sten- och grovarbetarna.⁹

Denna uppdelning enligt fackföreningspolitiska linjer motsvarar även ganska väl av yrkesfördelningen och organiseringsaktiviteten bland arbetarna inom olika branscher: trade-unionismen slog klarast igenom bland de yrkesskickliga, bättre organiserade arbetarna.

Debatten om den fackliga och politiska rörelsens särskiljning fortsatte. På den tredje LO-kongressen 1903 hade träarbetareförbundet — då LO:s största medlemsförbund — motionerat om att paragrafen som innehöll LO:s plikt att verka för fackföreningarnas anslutning till SAP skulle avskaffas. Transportarbetareförbundet ställde sig bakom förslaget. I förslaget ansågs

⁴ *Lindgren* 1938 s. 511; omröstningsresultatet var 5295 (nej) — 1277 (ja), se även LO ber. 1900—1901 s. 4.

⁵ *S. Hansson* 1923 A s. 129—130, *Lindbohm* 1938 s. 274—276.

⁶ LO andra kongress 1900 s. 22 ff., *Casparsson* I s. 167 ff.

⁷ Sifferuppgifter 1912 tab. I s. 8—9. Om förbundens karaktär se *Westerståhl* s. 39—47.

⁸ Om förbundet se *Lindgren* 1938 s. 321 ff. Om begreppet "yrkesprotektionism" *S. Hansson* 1923 A s. 27 ff., och 1922 s. 28, *Westerståhl* s. 39 f., som även talar om "monopolistiska" strävanden i början av fackföreningsrörelsen.

⁹ Om syndikalismen i Sverige se *Persson* s. 68 ff., 142 ff.

organisationsformen felaktig i sig och den orsakade dessutom onödigt prat i den borgerliga pressen, vilket hindrade LO från att förverkliga sina egentliga fackliga målsättningar.¹⁰ Mötet förskastade emellertid förslaget med de klara siffrorna 106—27 och stödde sekretariatets förslag om att behålla paragrafen.¹¹

Särskiljningsfrågan kom upp vid 1905 års partikongress i form av en motion — nr. 22 — i vilken det krävdes att partiet skulle bestå uteslutande av politiska föreningar. Motionärer var ett betydande antal fackföreningsmän från metallbranschen, från Ernst Blömberg till Arvid Björklund.¹² Även en del andra motioner förespråkade liknande organisationsändringar.¹³ Efter en utdragen debatt beslöt kongressen med rösterna 132—40 att hålla stadgarna oförändrade.¹⁴

På LO:s fjärde kongress 1906 upprepades samma spektakel som förra gången. Järn- och metallarbetareförbundet tog denna gång initiativet. Förbundet hade tillhört LO sedan den 1 oktober 1904. Också träarbetareförbundet förnyade sitt förslag. Även denna gång vann status quo med rösterna 257—161.¹⁵

En avgörande förändring skedde på SAP:s partikongress 1908. Då godkändes enskilda medlemmars s.k. reservationsrätt med rösterna 216—70.¹⁶ På LO:s femte kongress 1909 upprepade metall- och träarbetareförbunden samma motioner som de två föregående gångerna. I träarbetareförbundets motivering krävdes t.o.m. att ”fackföreningsrörelsen bör i politiskt avseende stå fullständigt neutral”. LO:s sekretariat hade inte kunnat utforma ett nytt stadgeförslag på grund av inre oenighet och nöjde sig därför med att föreslå att regeln skulle stå kvar.¹⁷ Åsikterna i förbunden hade dock ändrats och sekretariatet led ett knappt nederlag med rösterna 232—224.¹⁸ Den tio år gamla tvisten var nu slut och från LO:s stadgar ströks rekommendationen, enligt vilken LO:s uppgift var att försöka få fackföreningarna att gå med i SAP. ”För att förhindra feltolkningar”, såsom det konstaterades i resolutionen, ville LO emellertid även framledes betona sitt samarbete med SAP: ”Kongressen betraktar för sin del Sveriges socialdemokratiska arbetarparti som den naturliga och självskrivna bäraren av den svenska arbetareklassens politiska strävanden.”¹⁹

¹⁰ LO tredje kongress 1903 s. 52—53.

¹¹ Ibid. s. 54.

¹² SAP sjätte kongress 1905 s. 30—31.

¹³ Se t.ex. S. Perssons, Magnussons, m.fl.:s motion nr. 23 punkt 3. ”att sålunda anslutning till partiet sker direkt af medborgaren genom arbetarkommunen (ibid. s. 31).

¹⁴ SAP sjätte kongress 1905 s. 48—49.

¹⁵ LO tredje kongress 1906 s. 113 ff.

¹⁶ SAP åttonde kongress 1908 s. 79—89; omröstning s. 91—94.

¹⁷ LO femte kongress 1909 s. 132 ff.

¹⁸ Ibid. s. 134.

¹⁹ Ibid.

Förändringen och differentieringen av den politiska och fackliga taktiken resulterade i ett sammanbrottsartat fall i medlemsantalet efter 1907 års rekordhöga medlemskap inom både LO och SAP.

År 1907 var partiets medlemsantal över 133 000 och LO:s över 186 000, men siffran sjönk till cirka 55 000 (1910) i SAP och i LO till knappa 80 000 (1911) innan en ny uppgång började.²⁰ Den största orsaken till förlusten av medlemmar i fackföreningsrörelsen var det förkrossande nederlaget i storstrejken. I följande tabell beskrivs medlemsförlusterna i samband med storstrejken för LO-förbunden och för en del förbund som stod utanför LO. utanför LO.

Tabell 44. Medlemsminskningen inom LO och en del fackförbund i samband med storstrejken 1909.

Förbund	Medlemmar (i tusental)			Förlust (i %)
	1908	1909	1910	
Typograffb.	5,8	6,0	4,0	31,0
Järn- och metallfb.	33,9	31,0	23,5	30,7
Träarbetarefb.	12,1	8,0	6,5	46,3
Tobaksarbetarefb.	2,6	1,9	1,7	34,6
Murareförb.	4,5	4,1	3,6	20,0
Grov- och fabriksarb.fb.	40,1	20,2	12,8	68,1
Gruvarbetarefb.	4,5	2,4	1,5	66,7
Transportarb.fb.	9,5	6,0	3,6	62,1
Sågverksind.arb.fb.	11,0	3,7	4,1	62,7
Textilarbetarefb.	6,0	3,4	1,9	68,3
Järnvägsarb.fb.	25,3	21,0	19,1	24,5
Landsorganisationen	162,4	108,8	85,2	47,5

Källor: Sifferuppgifter, tab. I s. 8—9.

De ekonomiskt svagaste förbunden, som på samma gång klart representerade de icke yrkesskickliga arbetarna, led de största förlusterna. Minskningen inom Textil-, Grov-, Gruv-, Sågverks- och Transportarbetareförbunden (cirka 2/3) var proportionellt sett dubbelt så stor som inom Typograf- och Metallarbetareförbunden. Ännu mindre var Järnvägsmannaförbundets förlust: bara en fjärdedel av medlemmarna.²¹ T.o.m det totala antalet fackföreningsavdelningar inom LO sjönk från över 2 100 1908 till under 1 400 1912.²²

²⁰ Se tab. 35.

²¹ Statistiska uppgifter tab. I s. 8—9.

²² Se tab. 35.

Åren 1908—1911 lämnade sammanlagt cirka 7 500 medlemmar SAP, framgår det av organisationsutredningen. Uppgifterna är i viss mån summariska eftersom data inte erhöles av samtliga organisationer. De fackföreningar som återanslöt sig hade å andra sidan 1 300 medlemmar, och hela förlusten blev då 6 200 medlemmar. Om man sedan lägger till antalet reserveranter, cirka 2 600, blir bortfallet 8 800 personer. Majoriteten av de förlorade partimedlemmarna, d.v.s. mer än 3 500 personer, var med i föreningar som upphörde med verksamheten i samband med storstrejken.²³ Antalet arbetare som gick ur självständigt utgjorde alltså en relativt liten andel av totalförlusten.

Den sistnämnda gruppen är emellertid intressantare som en återspeglning av den ideologiska utvecklingen. *Schiller* (1967 A) har samlat uppgifter om de skäl som låg bakom fackföreningarnas utträde året före storstrejken.

Tabell 45. Ur SAP utträdna fackföreningar 1/7 1908—1/8 1909. Motiv, antal och medlemmars

Motiv	Antal	Medlemmar
Särskillnad	1	52
Ekon. orsaker	2	164
Ungsocialism	18	3826
Ungsoc. och särskillnad	7	288
Allmänt missnöje	7	591
Särskill. eller ekon. orsaker		
men lojala mot SAP	4	374
Okänt	16	661
Summa	55	5956

Källa: Schiller (1967 A) tab. 17, s. 152.

Ungsocialismen verkade vara den överlägset viktigaste orsaken till utträdet. De andra orsakerna vägde så lätt, att de inte hade någon större betydelse i sammanhanget. Cirka 4 700 medlemmar hade lämnat partiet på grund av de inre stridigheterna. *Schiller* har också gjort en tabell över dem. I den har de, som avgick av nämnda skäl, fördelats på yrken.²⁴

²³ Organisationsutredningen 1911 s. 26—29.

²⁴ *Schiller* 1967 A s. 150 ff., 155—157.

Tabell 46. Ur SAP på grund av ungsocialism eller allmänt missnöje utträdde medlemmars fördelning på vissa fackförbund.

Förbund	Antal fackför.	Medl.	Proc. av fb:s medl. i SAP	Proc. av fb:s medlemmar
Målare	2	637	30,3	24,9
Bageriarbetare	1	500	21,7	16,3
Stenhuggare	6	325	14,4	5,5
Gruvarbetare	1	361	13,3	8,0
Grov- o. fabr.arbetare	8	1313	6,4	3,3
Järn- o. metallarbetare	4	1195	5,1	3,5
Transportsarbetare	2	149	1,8	1,6
Träarbetare	2	94	0,9	0,8
Övriga arbetare	6	131	—	—
Summa	32	4705		

Källa: Schiller (1967 A) tab 18, s. 155.

Skillnaderna förbunden emellan var betydande. Nästan var tredje LO-ansluten målare och var femte bageriarbetare lämnade partiet på grund av ungsocialism. Ungsocialismen åtnjöt betydande stöd även bland stenhuggarna och gruvarbetarna.²⁵

SAP:s organisationsutredning innehåller uppgifter även om reservanternas yrkesfördelning, även om de i viss mån är summariska, eftersom alla fackföreningar inte skickade in uppgifter. Över 650 av sammanlagt 1 600 reservanter 1908—1911 var järnvägsanställda. De utgjorde cirka 40 procent av alla som utnyttjat reservationsrätten och cirka 18 procent av medlemsantalet av alla de järnvägsmannaföreningar som anslutit sig kollektivt till SAP. Tio procent av medlemmarna av de bageriföreningar som anslutit sig till SAP reserverade sig. Siffran för andra föreningar låg under 5 procent.

Trots att medlemsantalet sjönk katastrofartat, växte i stället SAP:s lokala organisationer (arbetarekommunerna) i antal från år till år. År 1907 fanns det 239 arbetarekommuner, men 1910 redan 334, fastän medlemsantalet hade sjunkit till cirka 40 procent. Fyra år senare fanns det hela 780 arbetar-

²⁵ Se *Persson* s. 119—123, särskilt tab. 7. s. 120 "Årlig yrkes/industrifördelning bland SAC:s medlemmar 1910—1922. Jfr. *Schiller* 1967 A s. 144 ff. Även inom partiet väckte syndikalismens verksamhet bitterhet. Ett exempel på detta är *Möllers* pamflett 1910, där han uppskattade skadan av syndikalismen för hela arbetarrörelsen på följande sätt: "Bry er icke alls om politiken, utan överlämna den åt era fiender så att ingen makt i världen kan hindra dessa, att stifta precis sådana lagar de behåga!" (s. 26). Jfr. *Höglund* 1909 B "Den revolutionära syndikalismen".

Tabell 47. Reservationsrättens användande inom SAP 1908—1911.

Förbund	Hela antal reserveranter	Proc. av alla reserveranter	I proc. till ant. medlemmar i fackf. tillhörande SAP
Bageri- o. konditoriarbetare	100	6,19	10,29
Bokbindare	34	2,11	4,69
Gjutare	63	3,90	4,73
Grov- o. fabriksarbetare	116	7,18	2,49
Gruvarbetare	24	1,49	0,15
Järn- o. metallarbetare	293	18,14	1,64
Järnv.män	653	40,43	17,55
Murare	22	1,45	0,88
Måleriarbetare	25	1,55	1,04
Skoarbetare	14	0,87	0,25
Skräddriarbetare	5	0,31	0,36
Stenhuggare	3	0,19	0,45
Sågverkindustriarbetare	43	2,66	4,45
Textilarbetare	—	—	—
Tobaksarbetare	67	4,15	4,73
Transportarb.	11	0,68	0,57
Träarbetare	105	6,50	2,41
Typografer	5	0,31	0,75
Övriga	32	1,89	..
Summa	1615	100,00	..

Källa: Organisationsutredningen 1911 tab. III s. 42.

kommuner.²⁶ Tillväxten kan kanske närmast förstås mot bakgrunden av att de kommunalpolitiska verksamhetsförutsättningarna förbättrades och verksamhetsformerna i största allmänhet ökade.

Tabellarna på de föregående sidorna beskriver åskådligt hur den tradeunionistiska fackföreningsreformismens genombrott påverkade förhållandet mellan SAP och LO på organisationsplavet. De stora fackförbunden, som representerade arbetararistokratin och motsatte sig den politiska och fackliga arbetarrörelsens enhetsstrategi, förstärktes på de svagares bekostnad. De lyckades genomdriva inte bara att den politiska storstrejken förkastades, vilket vi sett tidigare, utan också den s.k. reservationsrätten, som avgjorde den långa tvisten om särskiljningen. Även i fackföreningsrörelsens organisation skedde liknande förändringar i samband med storstrejken 1909. Vi har redan tidigare pekat på en av dessa förändringar, nämligen

²⁶ Organisationsutredningen 1911 s. 41—43. Reservanternas andel sågs som ett hot mot partiet, se t.ex. broschyren "Håll leden slutna! Varför utbrytningsmännen böra bekämpas" (1908), Ny Tid 17. 10. 1908.

minskningen i LO:s medlemsantal. Nedgången berodde i huvudsak på de svagare förbundens ekonomiska svårigheter och delvis på syndikalismens stärkta ställning i fackföreningsrörelsen.²⁷

Den andra förändringen gällde fackföreningsrörelsens övergång till den s.k. industriförbundsprincipen; på samma gång beträffade det LO:s faktiska ställning som centralorganisation. På LO:s femte kongress, som hölls efter storstrejken, fördes en livlig debatt, i vilken LO-ledningens oförmåga och slappa tag kritiserades.²⁸ I de flesta motioner som rörde LO:s organisationsform, försökte man ge den centrala ledningen mer makt, men i en del starka förbund var man böjd att dra helt motsatta slutsatser. Träarbetarnas representant Gottfrid Björklund tyckte att erfarenheterna från storstrejken snarare hade ökat den decentraliserade organisationens fördelar. Man skulle även komma fram till rättvisare resultat i fråga om strejkunderstöden, om förbundet och inte LO bar ansvaret. Då skulle inte heller andra arbetare än de som deltog i konflikten, utsättas för lockout vilket hade hänt som kedje-reaktion under storstrejken. Björklund ansåg att LO närmast borde vara ett gemensamt informations-, agitations- och forskningscentrum för fackföreningarna.²⁹

Grov- och fabriksarbetareförbundet i synnerhet strävade i helt motsatt riktning med sitt förslag om att förbunden skulle ersättas med lokal anslutning och med fackföreningarnas direkta medlemskap i LO.³⁰

Kongressens majoritet stödde dock sekretariatets (H. Lindqvists och N. Perssons) förslag att organisationen gradvis skulle utvecklas i riktning mot industriförbundsprincipen, enligt vilken representanterna för olika yrkesgrupper (och på samma gång för olika förbund) skulle bilda nya förbund inom en industrigen. Den objektiva grunden för principen var att arbetsmarknadsrelationerna i allt högre grad baserades på kollektivavtal och att nationella arbetsmarknader växte fram.³¹ Även arbetsgivarnas organisering bidrog till denna utveckling. En omorganisationskommitté valdes för att förbereda ärendet inför 1912 års kongress. Till den hörde G. Björklund, E. Blomberg (som vid sin död i mars 1911 ersattes av C. A. Flodin), G. Janzén, Ch. Lindley och A. Thorberg.³²

²⁷ Schiller 1967 A s. 138 ff. Vissa grupper inom LO var även nöjda över att den svagaste delen av rörelsen hade fallit ut; se t.ex. LO berättelse 1912—1913 s. 4: "Det var ju också dessa nyförvärvade trupper, som i första hand tappade taget under 1909 års starka påkänningar och som då lämnade organisationerna och decimerade dess medlemsantal. Eliten, de övertygade, klarseende och beprövade, de stodo ju."

²⁸ LO femte kongress 1909 s. 33 ff. — T.ex. Malmberg (i Karlskrona) sade: "Vi borde icke vara så humana då motståndare säga om oss, att vi är de snällaste arbetarna i världen."

²⁹ Ibid. s. 72 ff. Jfr. Westerståhl s. 68—69, Casparsson I s. 395 ff.

³⁰ LO femte kongress 1909 s. 86—87.

³¹ Se särskilt LO 1912 III s. 5—7. Jfr. S. Hansson 1923 A s. 47 ff.

³² LO femte kongress 1909 s. 114—115.

Kommitténs arbete resulterade i tre tjocka band våren 1912. De innehöll internationella jämförelser, fackföreningsrörelsens organisationshistoria och det egentliga förslaget om industriförbund och dessutom anmärkningsvärt grundliga sifferuppgifter om den svenska fackföreningsrörelsens medlemsantal och ekonomiska läge. Kommittén föreslog 22 industriförbund. Den viktigaste motiveringen var att arbetarna kunde spaltas upp på t.o.m. 8—10 olika förbund inom en del branscher. Arbetarna inom byggnadsbranschen konstaterades tillhöra hela 13 olika förbund.³³

På LO:s sjätte kongress 1912 drogs linjerna ungefär lika som tre år tidigare. Anhängarna av den nya organisationsformen motiverade sin ståndpunkt med att förhandlings- och avtalspraxis skulle förenklas. Majoriteten ville behålla LO:s ställning som centralorganisation för att lugna den kraftiga minoriteten.³⁴

Fördelningen av anhängare och motsåndare på olika grupper var intressant men väntad. Motståndarna utgjordes närmast av de förbund som representerade den gamla arbetararistokratin; en del av dem skulle tvingas uppgå i industriförbunden. Ett exempel var Gjutareförbundet, som kände motvilja mot metallarbetarna.³⁵ Även det starka Träarbetareförbundet motsatte sig systemet. Också inom Grovarbetareförbundet, som mer eller mindre skulle ha uppgått i andra förbund, förekom ett starkt motstånd. Utöver LO:s sekretariat stöddes principen av de flesta starka förbund inom den moderna industrin,³⁶ även om t.ex. järn- och metallarbetareförbundet hade två linjer.³⁷

I början fungerade inte rekommendationen om en övergång från yrkesförbund till industriförbund varken snabbt eller friktionsfritt. Det var emellertid viktigt, att den nya organisationformens karaktär snarare bidrog till att försvaga centralorganisationens makt, trots att sekretariatets avsikt hade varit den motsatta. Dessutom underlättade de nya förbunden en fackföreningsreformistisk praxis. Industriförbunden blev också trade-unio-nistiska korporationer, vilket man hade kunnat vänta sig, eftersom den svenska fackföreningsrörelsens inre solidaritet till den grad hade rivits upp i storstrejken.³⁸

³³ LO 1912 III s. 14 ff. ja 24 ff., S. Hansson 1923 A s. 47: "Det stod nu klart för mången fackföreningsman, att denna månghövdade representation för arbetarna näppeligen vore den ändamålsänligaste. Den befanns vara ovig och onödigt dyrbar, var till kom / . . / risken, att ett förbund kunde / . . / försvåra arbetet för den större delen av arbetarkåren ganska ovidkommande kravs skull!"

³⁴ LO sjätte kongress 1912 s. 54 ff. Se även Casparsson I s. 438 ff., S. Hansson 1923 s. 54—58.

³⁵ LO sjätte kongress 1912 s. 33 ff., Tingsten, Lindgren, Westerståhl s. 507—518.

³⁶ LO 1912 III s. 8—13, S. Hansson 1923 A s. 54—66. Jfr. T. Karlborn, Petersson 1944 s. 116.

³⁷ Se särskilt Tingsten, Lindgren, Westerståhl s. 517. — Så småningom förbättrades dock förhållandet mellan Järn- och metallarbetarförbundet och Gjutareförbundet.

³⁸ Westerståhl s. 71 konstaterar: "Landsorganisationen hade efter storstrejken befunnit sig i en allvarlig kris, och endast med knapp nöd hade man undgått att de ditillsvarande ekonomiska solidaritetsbanden avbrutits."

Av de forskare som undersökt LO har *Westertåhl* lagt märke till att LO:s ställning som centralorganisation försvagades omkring 1909, medan utvecklingen och strävandena hade varit motsatta tidigare: ”Den första perioden utmärktes av strävanden att successivt utbygga landsorganisationens maktställning. / . . / Hade icke storstrejken fått så katastrofala följder för den fackliga rörelsen, är det mycket möjligt att den föregående utvecklingslinjen icke avbrutits / . . / Som det nu blev, inträdde landsorganisationen till en utpräglad svaghetsperiod. Fackföreningsrörelsen återuppbyggdes förbundsvis / . . . /” Centralorganisationen fick enligt *Westerståhl* sin betydande ställning på nytt först på 1930-talet.³⁹

Westerståhl har emellertid inte försökt besvara de här frågorna noggranare. I den här undersökningen har vi visat, hur arbetarklassens inre skiktning återspeglades i fackföreningsrörelsen. Arbetararistokratins möjligheter att påverka villkoren för reproduktionen av sin arbetskraft reflekterades som fackföreningsreformism och trade-unionism, som baserades på en förbundsinskränkt taktik. Det var också förstaeligt, eftersom de just var arbetararistokratins förbund som mest kunde påverka medlemmarnas levnadsvillkor och detta betydligt tidigare via den fackliga arbetarrörelsen än via den politiska. Därför var det så viktigt för de trade-unionistiska förbunden att säga upp sig från axeln LO — SAP i den fasen.⁴⁰

3.4.3. Förändringen av SAP:s partikaraktär (sammanfattning)

Sedan enheten mellan SAP och LO med sikte på utomparlamentarisk verksamhet hade brutits, var partiet tvunget att anpassa sig enbart till de

---

³⁹ I själva verket är *Westerståhls* upptäckt helt riktig, fastän han inte försökt finna någon förklaring till vad han varseblivit. Under en revolutionär period råder enhet mellan den fackliga och politiska arbetarrörelsen, medan söndring härskar under en reformistisk period, centralorganisationens myndighet försvagas och trade-unionism vinner insteg. På 1930-talet fick samarbetet mellan den politiska och fackliga arbetarrörelsen en helt ny betydelse. Den synvinkel som i undersökningen anlagts på denna högst schematiska historiska periodisering för de två första skedenas del, och ur vilken periodiseringen förklarats, betingas av arbetarnas svårigheter och arbetarrörelsens verksamhetsförutsättningar. En tillämpning av samma synvinkel kunde leda oss till antagandet att produktionens ovbrutet tilltagande samhälleliga natur och statens allt mer framträdande moderna roll på 1930-talet förändrade arbetarnas problem så, att de inte längre kunde lösas på arbetsmarknads- eller statligt plan, utan att en förening av den politiska och fackliga verksamheten var ofrånkomlig. Denna hypotes får bland annat stöd av att den så kallade sociala lönen i Sverige i samband med lösningarna i anslutning till 1930-talets stora depressionsperiod fick en framträdande ställning.

⁴⁰ Upptäckten stöds av alla de förändringar som inträffar i arbetarrörelsens organisationsformer: tvångsanslutningens avskaffande, införande och bruk av reservationsrätten, anslutningen till LO (särskilt under den första tiden) och utträdet därur (syndikalisterna), debatten om industriförbundsprincipen och försöken att skrota ner LO:s ställning som centralorganisation.

krav som riksdagsarbetet förutsatte. Kraven ökades dessutom av att röst-rättsreformen från 1907—1909 förverkligats. I det här kapitlet undersöker vi vilka konsekvenser sammanbrottet av den fackliga och politiska arbetar-rörelsens helhetsstrategi fick för SAP:s organisation; hur partiet tvingades anpassa sig till de nya politiska verksamhetsförutsättningarna. Till slut sammanfattar vi förhållandet mellan arbetarklassens organisering och den reformistiska strategin och de politiska målen.

SAP:s organisationsutveckling var i korthet följande:

Ända till 1900 fanns det tre distrikt, norra och mellersta (Stockholm), västra (Göteborg) och södra (Malmö)¹. Under åren 1900—1905 var distrikts-indelningen avskaffad och partiet byggde på lokala arbetarekommuner. Till dem hörde politiska arbetarföreningar, fackföreningar och kvinno- och ungdomsavdelningar. På partikongressen 1905 rekommenderades att "arbetarkommunerna skola sammansluta sig provinsvis i distrikt"². Enligt 1911 års reform indelades SAP länsvis i 22 distrikt. Men i län med flera valkeretsar var man tvungna att indela distrikten i kretsar.³

Distriktsindelningen motiverades närmast med de krav som valarbetet ställde. Distrikten skulle också handha upplysnings- och pressverksamheten. Partistyrelsens ledande ställning framhävdes dessutom fortfarande av att man anslöt sig till partiet via arbetarkommunen och inte distriktet.⁴

Utöver organisationsfrågan fick förverkligandet av rösträttsreformen SAP att reagera på sina medlemmar och anhängare på ett helt nytt sätt. SAP:s medlemssammansättning hade inte ändrats av att tvångsanslutningsparagrafen avskaffats och reservationsrätten införts. De hade snarare bidragit till att omforma SAP:s och LO:s förhållande. Särskiljningen innebar närmast ett beslut till förmån för en differentiering av den politiska och fackliga verksamheten. Reservationsrätten åter gjorde det möjligt för enskilda fackföreningsmedlemmar att låta bli att gå med i partiet.

Den motsvarade utan tvivel de borgerligt och syndikalistiskt tänkande arbetarnas intressen. Industrierbetarnas och särskilt arbetararistokratins dominans minskade inte i SAP. Från början hade man i partiet betonat att det var en organisation för industrierbetare. Denna inställning grundade sig på den ekonomistiska tankegången om att alla andra skikt inom arbetarklassen så småningom skulle försvinna.⁵ SAP:s förhållande till lantarbetarna var också till den grad dåligt, att deras andel av partimedlemmarna kunde

¹ Organisationstredningen 1911 s. 4 ff.; jfr. S. Hansson 1922 s. 79 ff.

² SAP sjätte kongress 1905 s. 66.

³ SAP åttonde kongress 1911 s. 157—161, Organisationsutredningen 1911 s. 14.

⁴ SAP åttonde kongress 1911 s. 159—160. Motionen nr. 32 av Sundbybergs arbetarkommun förkastades. P. A. Hansson utgav 1913 broschyren "En arbetarkommuns liv", som innehåller praktiska råd för organisationsarbetet.

⁵ 1897 års partiprogram ingick denna tankegång dock inte i så grov form som i Erfurt-programmet.

räknas snarare i promille än i procent. Vi pekade tidigare i samband med behandlingen av jordbruksfrågan på att SAP:s inställning till såväl småbrukare som lantarbetare började förändras. Jordbruksprogrammet från 1908 och revideringen av principprogrammet 1911 var slutresultatet av denna utveckling. Men landsbygdsbefolkningens andel av medlemskåren steg inte väsentligt ens därefter.⁶

Efter förverkligandet av rösträttsreformen började man inom SAP bli orolig över hur landsbygdsproletariatet skulle rösta. År 1910 skickade partistyrelsen ut ett cirkulär inför nästa års val. Cirkuläret var konfidentiellt. I brevet konstaterades: "Den socialdemokratiska arbetarrörelsen har hittills, på några få undantag när, väsentligen omfattat industrins arbetare. Det stora jordbruksproletariatet har stått oförstående inför socialdemokratisk verksamhet och strävanden. Detta har gjort att intresset för det mindre jordbrukets och jordbruksarbetarnas vitala frågor ej kunnat bli tillräckligt företrätt inom partiet. Landsbygdens befolkning måste vinnas, jordbruksarbetare, småbrukare och småbönder utgöra en avsevärd del av de nya valmän." Hädanefter vädjade man i valkampanjerna även till lantarbetarna och småbrukarna utöver industriarbetarna. Pressens insats för att nå den nya valmanskåren var viktig, och i tidningarna vädjade man från 1910 allt oftare till landsbygdsproletariatet.⁸

SAP hade nästan lika problematiska förbindelser med olika mellangrupper: närmast småföretagarna, tjänstemännen och akademikerna. Även de utgjorde bara en liten del av partiets medlemskader, men i stället började allt fler tjänstemän och representanter för akademikerna åta sig förtroendeuppdrag. Vi har redan (kapitel 3.2.) granskat rekryteringen av partiets förtroendemän och konstaterat att rösträttsreformens förverkligande var en avgörande vändpunkt också i detta avseende. Medan de socialdemokratiska riksdagsmän som kunde räknas till medelklassen och akademikerna var tre till antalet 1906 (av 13) var siffran 1912 redan 35 av 64.⁹ Som ett exempel på partiets nya inställning till de bildade klasserna har vi redan omtalat Steffenstriden, som gällde professor Gustav Steffens kandidatur till första kammaren i valen 1910.¹⁰

Från omkring 1911 kan man skönja en tendens inom SAP som man skulle kunna kallas en strävan att bli "hela folkets parti". Bakom dessa strävanden låg en mångårig utvecklingsprocess. Den ekonomistiska uppfattningen om att industriarbetarna skulle växa sig till majoriteten av folket och att man

⁶ Se tab. 37.

⁷ SAP cirkulär 4/1910 "obs. konfidentiellt: Dessa detaljer om hur agitationen plänläggas lämpa sig icke offentliggöras i pressen".

⁸ Arbetarpartiets valprogram 1911 (SAP cirkulär): "Till landsbygdens småfolk", underskriven av en "Småfolkets Förtroendeman" samt en förteckning över 50 jordbrukarkandidater. Se även *Arbetet* 26.—28. 7. 1910, *Social-Demokraten* 24. 9. 1910.

⁹ Se bilaga I. Jfr. *Brusewitz* 1936 s. 161, *Edenman* 1946 bilaga III s. 290—295.

¹⁰ Se s. 236.

med deras hjälp skulle uppnå majoritet även i riksdagen började vackla. Förändringen av SAP:s strategi och politiska mål i reformistisk riktning förutsatte emellertid en breddning av valmanskåren och kompromisser med den liberala borgerligheten. Det reformistiska programmet vilade helt på dessa tankar. Programmet tog sikte på en förbättring av hela folkets sociala trygghet grodden till. Den senare folkhemsideologin började med andra ord bildas redan på 1910-talet.

SAP:s strävan att bli ett demokratiskt parti för hela folket med bas i arbetarklassen, landsbygdsproletariatet och den lägre medelklassen, blev föremål för livliga debatter och tvister inom partiets organ efter rösträttsreformen. På vintern 1911 behandlade partistyrelsen motionerna till partikongressen i april. En del motioner ville t.o.m. ändra partiets namn, avlägsna termen "arbetare" ur såväl partiets som arbetarkommunens namn.¹¹ Då uppstod också en debatt om SAP som ett folkparti, vilket var en del av den nyss beskrivna utvecklingsprocessen. Höglund motsatte sig skarpt tanken, men Ström drog begreppet "verkligt folkparti" i debatten.¹² Han ville troligen peka på SAP:s tidiga fas, då Axel Danielsson hade använt uttrycket "folkparti" om det revolutionära SAP.¹³ Ett samarbete med rösträttsrörelsen, som vilade på medelklassen, hade varit en verksamhet i enlighet med den tanken. Däremot var principiella kompromisser med de skikt som representerade borgerskapet och deras politiska mål en folkpartiideologi som motsvarade SAP:s reformistiska linje. Namnförändringsförslagen godkändes emellertid inte av 1911 års partikongress. Enligt partistyrelsens enhälliga uttalande utgjorde arbetarna fortfarande kärnan i partiets medlemskader och bland dess anhängare. Branting påpekade i sitt eget anförande bland annat att socialdemokraterna redan anklagats för röstfiske i den borgerliga pressen på grund av 1908 års jordbruksprogram.¹⁴

Under det gamla rösträttssystemet fick SAP färre röster än det hade medlemmar. T. ex. 1908 hade partiet 112 000 medlemmar, men i valen samma år röstade bara 54 000 socialdemokratiskt.

Arbetarrörelsens huvudproblem under det gamla rösträttssystemet var naturligtvis de inskränkningar (kapitel 3.1.5.) som gällde för rösträtten och som var i kraft ännu i 1908 års andrakammarval. SAP höjde emellertid redan under detta system sin andel av rösterna till nästan en femtedel.¹⁵ De socialdemokratiska riksdagsmännens antal i andra kammaren ökade till 34. I 1914 års val till andra kammaren blev SAP det största partiet, men i den övre kammaren hade partiet bara 13 representanter.¹⁶ Även i landstingsva-

¹¹ PS (extra sammanträde) prot. 12.—15. 1. 1911.

¹² Ibid. 13. 1. 1911.

¹³ Danielsson i Arbetet 19. 11. 1889; D. polemiserade bl.a. mot Kautskys enkla resonemang om "folk" och "proletariat". Se även D. i Arbetet 21. 4. 1892. Jfr. Ny Tid 14. 7. 1892.

¹⁴ SAP åttonde kongress 1911 s. 126.

¹⁵ Tab. 48.

¹⁶ SOS. Allmänna val. Riksdagsmannavalen våren 1914 s. 35.

Tabell 48. Antalet väljare som röstade socialdemokratiskt i andrakammar- och landstingsvalen (siffror i tusental), socialdemokratiska representanter i andra och första kammaren och i landstingen samt SAP:s andel av avgivna röster i andrakammarvalen (siffrorna i procent) 1893—1914.

År	Röster		Representation			Andel röster (i procent)
	AK	landsting	AK	FK	landsting	
1893	1,2					1,3
1896	1,3		1			0,9
1899	3,0		1			2,2
1902	8,8		4			4,9
1905	26,1		13			12,0
1908	54,0	3,0 (1908)	34		5	17,5
1911	173,0	5,0 (1909)	64	2	9	28,5
1914A	228,7	45,6 (1912)	73	13	145	30,1
1914B	265,4	81,2 (1914)	87	13		36,4

Källor: SOS Allmänna val, Partistyrelsens berättelser, Hansson, Landqvist, s. 76—77 (bearbetning)

len började SAP:s reella stöd stiga brant från och med valet 1910.

Tillskottet av nya väljare i Sverige under de första åren av 1900-talet berodde till största delen på att arbetarklassens inkomster började överstiga 800 kronor om året. Medan de röstberättigade männens andel av hela befolkningen 1905 bara utgjorde 25,4 procent (på landsbygden 24,8 procent och i städerna 27,6 procent). 1908 var motsvarande siffror 34,7 procent (på landsbygden 31,5 procent och i städerna 44,8 procent).¹⁷ De röstberättigades antal minskades emellertid av obetalda skatter, särskilt i de större städerna. Det innebar att bara en tredjedel av männen i myndig ålder kunde rösta.¹⁸ Röstningsfrekvensen höll sig dessutom omkring 40—50 procent ända till 1905 och var 61,3 procent 1908. I valen 1911, då männens allmänna rösträtt redan gällde, sjönk deltagandet till 57,0 procent.¹⁹ Arbetarna deltog uppenbarligen något latare i valen än andra röstberättigade.²⁰ I alla fall var SAP ända till 1908 nästan helt beroende av arbetararistokratis röster.²¹

Det är inte möjligt att detaljgranska arbetarklassens röstningsmönster i det här sammanhanget. Det väsentligaste för forskningsproblemet är att granska hur rösträttsreformen 1907—1909 reflekterades i det stöd SAP fick. Det gäller särskilt den inverkan de lägstavlönade skikten inom landsbygdsproletariatet och arbetarklassen hade när de trädde in i valmanskåren.

¹⁷ BiSOS. R. Valstatistik 1908 s. 11.

¹⁸ Johansson s. 301. Se även Carlsson 1953 s. 14.

¹⁹ SOS. Allmänna val. Riksdagsmannavalen, åren 1909—1911 s. 35.

²⁰ Johansson s. 303.

²¹ Sannolikt kom största delen av SAP:s 54 000 röster 1908 från arbetare, även om en stor andel av arbetararistokratin syntes rösta på liberaler, jfr. Lewin, Jansson, Sörbom s. 166 Figure 6.

Det är också intressant att se i vilken mån medelklassen stödde SAP eftersom partiet strävade till att bli ett "hela folkets parti". På grund av vänsterns gemensamma listor är det möjligt att särskilja SAP:s och liberalernas väljare först efter 1908, vilket försvårar en undersökning. Före rösträttsreformen utgjorde de högst betalda industriarbetarna och hantverkarna minst 90 procent av SAP:s väljarkår enligt alla uppskattningar.²² Även liberalernas röstbas bestod till större delen av hantverkararbetararistokratin. Ännu 1908 var över 50 procent av deras väljare hantverkare och industriarbetare.²³ Det är emellertid av utomordentligt stor betydelse, att liberalerna förlorade hela 44 procent av sina väljare till socialdemokraterna i både 1908 och 1911 års val jämfört med de föregående valen.²⁴ Det torde tyda på att arbetararistokratin, som tidigare ställt sig avvisande till arbetarrörelsen, nu var redo att stödja den reformistiska socialdemokratiska ideologin. Arbetarna utgjorde på 1890-talet t.o.m. en femtedel av högerns väljare, men i början av 1900-talet sjönk andelen till en nästan ren obetydlighet.²⁵

Rösträttsreformen minskade industriarbetarnas och hantverkarnas proportionella andel av SAP:s väljare och särskilt lantbruksarbetarnas andel växte. Ändå kunde SAP ännu inte vädja till landsbygdsproletariatet i 1911 års val, eftersom bara en femtedel av gruppen stödde partiet.²⁶ I valen 1914 röstade emellertid redan cirka 40 procent av lantarbetarna på socialdemokraterna.²⁷ Liberalernas jordbrukspolitiska linje vädjade betydligt bättre till landsbygdsproletariatet än socialdemokraternas. 1911 stödde hela två tredjedelar av landsbygdsproletariatet liberalerna.²⁸

Tabell 49. Fördelningen av de svenska partiernas väljare på socialgrupper (siffrorna i procent) 1911 års val på landsbygden och i städerna.

	Landsbygden			Städerna		
	SAP	lib.	hög.	SAP	lib.	hög.
Arbetare	80	18	2	68	25	7
Jordbruksarbetare	20	65	15	—	—	—
Hemmansägare	2	40	58	—	—	—
Tjänstemän	80	15	5	30	40	30
Hantverkare	50	40	10	85	3	12
Kontorpersonal	—	—	—	15	5	80
Övriga	2	45	53	2	53	45

Källa: Johansson s. 332.

²² Lewin, Jansson, Sörbom s. 169, Figure 7.

²³ Ibid. s. 166.

²⁴ Ibid. s. 247—248.

²⁵ Ibid. s. 164 Figure 5.

²⁶ Johansson s. 327.

²⁷ Ibid., se även s. 332.

²⁸ Ibid. s. 332.

Siffrorna är på sätt och vis "gjorda på fri hand", vilket tabellens skapare själv erkänner.²⁹ Det gäller särskilt klassificeringen. Kategorierna "tjänstemän" och "kontorspersonal" är helt enkelt en uppdelning i högre och lägre funktionärer. I deras fall fästs uppmärksamheten vid det stora stöd SAP fick bland landsbygdens tjänstemannagrupp. Deras antal var emellertid enligt tabellens sammanställare bara några procent (5—6 procent), och därför var deras andel av SAP:s väljare rätt liten. Till denna grupp hör dessutom troligen järnvägsmän och postmän, som var anställda av staten.³⁰ Vi befattar oss inte med de socialdemokratiska rösternas fördelning regionalt och skillnaderna, enär resultaten är entydiga: det socialdemokratiska stödet koncentrerades till de större städerna och landsbygdens industricentra. Enbart i de tre största städerna bodde femtio procent av partiets väljare 1911 och 1914.³¹ Ett annat allmänt drag kan noteras: industricentra, vars befolkning till en överväldigande del dominerades av arbetare och vilka vanligen behärskades av ett storföretag var särskilt viktiga för SAP. Dessa samhällen låg vanligen i industri-Sverige. Där erhöll SAP minst absolut majoritet och ofta mer än 70 procent av de avgivna rösterna.³² År 1911 fick SAP majoritet i följande valkretsar: Stockholm (båda), och i Stockholms, Malmöhus, Västmanlands och Gävleborgs län. Tre år senare fick partiet utöver de tidigare länen majoritet även i Södermanlands läns, Göteborgs, Värmlands, Kopparbergs och Norrbottens läns valkretsar.³³

Fastän industriarbetarna förblev kärnan i SAP ledde förverkligandet av rösträttsreformen ändå partiet i en ny situation. Det blev nödvändigt att ägna uppmärksamhet åt landsbygdsproletariatet, mellangrupperna och framför allt arbetarklassens lägre skikt. Det var uppenbarligen svårt för partiet att anpassa sig till en sådan situation. Ända till sekelskiftet hade ju partiet ändå trots att industriarbetarklassen skulle växa sig till en överväldigande majoritet i samhället och att medelklassen skulle försvinna i monopolkapitalismens spår.

Valen 1911 var på förhand en stor gåta för SAP. Osäkerhet rådde även efter valen trots segern, eftersom väljarnas antal för första gången var större än medlemsantalet. Dessutom ingick plötsligt en rad nya ansikten i riksdagsgruppen med mandat "utanför" partiet eller i varje fall utanför den gamla partiledningen. Det var svårt att förutsäga hur dessa personer skulle handla i riksdagsgruppen. En möjlig konflikt mellan väljarna och partiet föregreps av till exempel R. Sändlers artikelserie i *Tiden* 1912. Sandler trodde att bara en tredje- eller en fjärdedel av rösterna i valet hade kommit från partimedlemmarna. Det kunde därför vara svårt att veta om riksdags-

²⁹ Ibid.

³⁰ Ibid. s. 331.

³¹ Ibid. s. 312. Jfr. *Sandler* 1914 B s. 289—290.

³² *Johansson* s. 343. ff.; dessa kommuner fanns närmast i industri-Sverige.

³³ SOS. Allmänna val. Riksdagsmannavalen åren 1909—1911 s. 42—43 och Riksdagsmannavalen, våren 1914 s. 1 ff. tab. 1.

männen hade fått sitt mandat av partiet eller av väljarna. Sändlers egen uppfattning var att partiet skulle ta hänsyn till att det representerade bara denna fjärdedel av socialdemokratin.³⁴ De nya riksdagsmännen var okända för partiledningen åtminstone till en början. Partisekreteraren fick redan efter valen 1908 utreda om de nya riksdagsmännen var partimedlemmar eller inte.³⁵

Oron var emellertid onödig, eftersom de nya riksdagsmännen inte ändrade SAP:s verksamhetslinje, som redan hunnit stabilisera sig under de föregående åren. Fast många av de nya representanterna räknade sig till de bildade, fick bara få av dem förtroendeuppdrag i partiorganen.³⁶ Ledningen stannade i ett tryggt grepp hos dem som varit med allt sedan partiet grundades.

Det väsentligaste för förändringen av SAP:s partikaraktär var att partiets uppmärksamhet nu huvudsakligen riktades på väljarna. Detta förklarar kanske inte ändå raset i medlemsantalet efter 1909. Det var många andra faktorer som också låg bakom nedgången, vilket vi också tidigare framhållit. Men det är uppenbart att medlemmarna passiviserades när den utomparlamentariska taktiken övergavs. Partiet vädjade inte längre offentligt till medlemmarnas aktivitet. Den verkade endast behövas i samband med valen.

När riksdagsarbetet blev SAP:s enda taktik, när partiets egen tyngd växte och när det blev nödvändigt att reagera snabbt på de borgerligas åtgärder, föll det sig naturligt att partiledningens makt ökade. Det är naturligtvis självklart, att SAP behövde allt fler permanenta förtroendemän och avlönade funktionärer när partiet blev ett verkligt massparti. Maktens koncentration till partiledningen, ("oligarkins järnhårda lag") och medlemmarnas förvandling till passiva väljare hade mycket stor betydelse, eftersom man inte längre vädjade till fältets spontana aktivitet.³⁷

Redan på 1890-talet koncentrerades makten till en permanent ledargrupp, som behärskade partiet ända till 1920-talet. Alldeles i början var emellertid SAP:s ledning något instabil: bara tre personer deltog i var och en av de fyra första partikongresserna 1889—1897: Branting, Sterky och Thorsson. Danielsson och Palm var med på tre kongresser.³⁸ Kort därefter uppstod en bestående ledargrupp, som på samma gång behärskade LO, de centrala fackförbunden och partipressen.

I den följande tabellen framgår det hur uppdragen hade hopats på 154 partiaktivister i SAP.

³⁴ Sandler 1912 A s. 310 ff., 1912 B s. 225 ff. och 1912 C s. 264 ff.

³⁵ Riksd.gr.prot. 25. 1. 1909.

³⁶ Se bilaga I. Det var egentligen bara Steffen, Palmstierna och Lindhagen av de nyinkomna som genast vann en viktig ställning i partiet.

³⁷ Jfr. Michels s. 362.

³⁸ Tingsten I s. 135.

Tabell 50. Förtroendeuppdragens koncentration i den svenska arbetarrörelsen 1889—1914 (absoluta tal i år)

Tiden i år	Antalet personer	
mer än 60	1	Hj. Branting 65 år (4 uppdrag)
50—60	1	H. Lindqvist 52 (5)
40—50	1	Ch. Lindley 41 (4)
30—40	3	N. Persson (i Malmö) 30(3), F. W. Thorsson 33(3), C. G. T. Wickman 38(4)
20—30	6	J. Andreasson 27(3), B. Eriksson 22(3), V. Larsson 28(3), A. C. Lindblad 23(3), E. Söderberg 29 (4), A. Weidenhajn 20(3)
10—20	1	C. E. Tholin 18(3)
färre än 10	141	
summa	154	

Källor: LO ber.; PS ber.; Riksd.gr. och FR:s prot.

Maktkoncentrationen inom SAP var mycket klar. I tabellen förekommer de viktigaste pionjärerna i den svenska arbetarrörelsen av vilka de flesta varit med sedan partiet grundades. Branting hade haft sina fyra förtroendeposter 65 år. Han ernådde inte maximumtalet 81 år helt enkelt därför att han inte var medlem i LO:s landessekreteriat. Däremot blev Branting partiets ordförande (officiellt 1908) och redaktör för Tiden också 1908. Med några tillfälliga undantag var han även hela tiden Social-Demokratens huvudredaktör. Också Lindqvist, Lindley, Persson i Malmö, Thorsson och Wickman innehade alla sina förtroendeposter i över 30 år.

Vi konstaterade redan i kapitel 3.2. att de med undantag av Branting huvudsakligen var hantverkare, som så småningom blev yrkespolitiker, fick arbete inom partipressen eller fackföreningsrörelsen. Uppkomsten av en sådan partiell är naturligtvis inte i och för sig överraskande, men anhopningen av allt fler uppdrag på samma personer tyder på en rätt kraftig byråkratisering.

Särskilt den ständiga ökningen av de uppdrag som riksdagsarbetet fordrade bidrog allt mer till att föra partiledningen utanför partikongressens kontroll, trots att kongressen var partiets högsta beslutande organ. Även *Edenman* har i sin avhandling om SAP:s riksdagsgrupp (1946) kommit till samma slutsatser. Man måste emellertid komplettera helhetsbilden med att partifältets verksamhetsmöjligheter samtidigt i lokalpolitiken troligen ökade.

Man talade inte inom SAP mycket om partiets inre demokrati. Frågan om maktkoncentrationen kom bara fram i samband med den inre maktkampen, när ungdomdemokraterna själva försökte uppnå en ställning i partiledningen. Ett exempel på en sådan debatt är tvisten om Höglunds rättighet som repre-

³⁹ SAP åttonde kongress 1911 s. 20 ff., PS prot. 7. 4. 1910.

sentant vid den andra internationalens kongress 1910 i Köpenhamn.³⁹

En kraftig kritik av byråkratin ingår i Höglunds artikel "Sömn till döds?" publicerad sommaren 1910 i Stormklockan. Han fäster uppmärksamhet vid personalunionen mellan SAP:s och LO:s ledning, storstrejkens misslyckande och raset i medlemsantalet därefter. Höglund ansåg att partiet blivit stort i takt med fackföreningsrörelsens tillväxt. Detta tillsammans med byråkratiseringen hade gjort slut på den aktiva partiverksamheten. Ledningen hade försjunkt i en dödsdvala och gjorde ingenting utan allt bestämdes genom LO.⁴⁰ Ätminstone en del av Höglunds bitterhet ka förklaras med den tidigare omtalade tvisten om hans rättighet som representant vid Köpenhamnskongressen.

Branting svarade omedelbart i Social-Demokraten. Hans ton var närmast överlägsen. Branting försökte inte ens ge ett egentligt svar på Höglunds anklagelser. Han var uppenbarligen personligen förtörnad över attacken, fastän Höglund troligen framför allt anföll partisekreterare Wickman, och konstaterade att Branting var så överlupen av arbete att man inte kunde anklaga honom. Branting ironiserade med Höglunds förslag och försökte påvisa att de var storhetsvansinniga: "Bäst är väl att partiet vid nästa kongress helt uppgår i den socialdemokratiska ungdomsrörelsen."⁴¹

Flera olika drag kunde skönjas i SAP:s ändrade partikaraktär: för det första försökte det bli ett "hela folkets parti" från att ha varit ett industriarbetarparti. Partiet måste även få med sig landsbyggsproletariatet och medelklassen; för det andra förskjöts verksamhetens tyngdpunkt från medlemmarna till väljarna, eftersom utomparlamentariska aktioner inte längre var aktuella; för det tredje bestod partiledningen även i fortsättningen av samma personer, som hade lett partiet och till största delen rekryterats ur arbetararistokratin. De samlade oavbrutet nya förtroendeuppdrag. Den redan tidigare anammade reformistiska strategin fortbestod, trots att väljarnas sociala bakgrund klart proletariserades.

Det har visat sig fruktbart att analysera förhållanden mellan SAP och LO genom de arbetarnas problem på olika plan i samhället (i arbetsmarknadsrelationerna och i politiken) som hade uppkommit som en följd av att arbetskraftens reproduktionsprocess församhälleligades. Den gemensamma strategins sammanbrott verkade klart ha varit en följd av att särskilt arbetararistokratin som dominerade både inom LO och SAP både lättare och betydligt tidigare än andra kunde få utverka eftergifter av arbetsgivarna (köpslå med sin arbetskraft). Detta förfarande fungerade snabbare och lättare än lagstiftningsvägen i riksdagen. Detta förstärkte arbetararistokratin trade-unionism, koncentrationen på fackföreningsverksamhet i första hand och en separering av de politiska och fackliga målen. Den gemensamma

⁴⁰ Höglund 1910 (Stormklockan 30. 7.). *Ström* stödde Höglund i Fram okt. 1910.

⁴¹ Branting T.o.skr.VIII s. 212, "Partiets förnyare".

strategin föll samman, men förbindelsen mellan SAP och LO avbröts naturligtvis inte. Den förändrades bara så att fackföreningarnas kollektiva kraft inte längre kunde användas som stöd i riksdagsarbetet.

Arbetarklassens inre skiktning, de olika skiktens varierande möjligheter att påverka villkoren för arbetskraftens reproduktion återspeglades klart i organiseringen och strategin. Den av arbetararistokratin dominerade arbetarrörelsen styrdes enligt en taktik som bestämdes av de starkaste förbunden i fackföreningsrörelsen och detta utövade ett avgörande inflytande på arbetarrörelsens politiska strategi. Hegemonin av arbetararistokratins medvetenhet bör emellertid inte jämföras med rena intressefrågor, utan även de lägst avlönade och organiserade arbetarnas sociala ställning förbättrades genom arbetarrörelsens kamp. Den ungdomsdemokratiska och syndikalistiska oppositionen visade också att reformismens genombrott inte skedde utan konflikter.

3.5. Det politiska systemet och SAP

För att kunna förstå den reformistiska strategins genombrott inom SAP, måste den relateras till den inre utvecklingen inom Sveriges politiska system. Ovan (kapitel 3.1.6.) användes begreppet "politisk konjunktur" om detta fenomen. I denna undersökning avses därmed hur motsättningarna mellan och inom samhällsklasserna totalt utvecklades på politiskt och arbetsmarknadsplan. Då vi ovan uttrönt orsakerna till den reformistiska strategins genombrott inom SAP, ledde det oss till en generalisering, enligt vilken förändringen av SAP:s strategi genom förmedling av arbetarrörelsens organisationsform sammankopplades med arbetarklassens existensvillkor; genom organisationsformen återspeglades de krav, som föranletts av lönearbetarställningen, i arbetarrörelsens helhetsstrategi. Det var dock i förhållande till staten och det politiska systemet, som SAP politisk och ideologiskt gick mot en definitiv reformistisk lösning. Den politiska konjunkturutvecklingen var av avgörande betydelse framför allt på det subjektiva planet med tanke på arbetarrörelsens verksamhetsförutsättningar.

I nästa kapitel kommer vi följaktligen att granska borgerskapets och dess fraktioners strategi, samt vilken roll förändringarna däri spelade för SAP:s verksamhetsförutsättningar. Delvis har vi redan tidigare anspelat på de växlingar i de politiska konjunkturerna, som ägt rum både i fråga om de borgerliga partierna och på arbetsmarknaden. Till dem anslöt sig också statens ändrande karaktär. Vi strävar efter att sammanknipa utvecklingen av borgerskapets strategi med dess samhälleliga förutsättningar via statens karaktär. Det är genom denna helhet den "politiska instans" skapas, inom vilken också SAP verkade och måste utforma sin politiska handlingslinje.

3.5.1. Flexibilitetens oundgänglighet

Det svenska politiska systemet i slutet av 1800-talet ställde sig utomordentligt negativt till arbetarrörelsens uppkomst och målsättning. Man försökte göra arbetarorganisationerna illegala särskilt på arbetsmarknaden. Skälet till skärpningen av klasskonflikten var arbetarrörelsens revolutionära krav och borgerlighetens vägran till eftergifter.

Efter sekelskiftet (särskilt åren 1905—1914) förändrades situationen väsentligt: borgerskapets majoritet erkände arbetarorganisationernas laglighet. Regleringen av arbetsmarknadsrelationerna och avtalssystemet påbörjades och SAP:s samarbete med Staaffs liberaler blev permanent. I denna politiska konjunktur ville man undvika en skärpning av klasskonflikterna. På samma gång avstod majoriteten av SAP från den revolutionära strategin och erkände det rådande politiska systemet.

I detta kapitel försöker vi teckna en helhetsbild av den flexibla politik de borgerliga bedrev och de faktorer som låg bakom utvecklingen. Därför granskar vi borgerlighetens politiska uppspaltning och försöker anknyta den till dess objektiva samhällsliga bakgrund. I det därpå följande kapitlet sammanfattas (3.5.2.) de verksamhetsförutsättningar som det rådande systemet "tillät" arbetarrörelsen.

Någon totalanalys av den politiska konjunkturs utveckling i början av 1900-talet i Sverige har inte gjorts på ett sådant sätt att man skulle kunna få en helhetsbild av samhällskonflikternas utveckling. Särappporter gör det emellertid möjligt att klarlägga borgerskapets ideologiska och politiska splittring, dess anknytning till de ekonomiska konflikterna och hur konflikterna återverkade på det politiska och statliga planet och i arbetsmarknadssituationen.

I många svenska undersökningar har den växande statliga interventionismen betraktats som en funktion av relationen mellan ekonomin och politiken och striden mellan olika intressegrupper. Vissa forskare¹ har tagit som utgångspunkt *C. A. Hesslers* tanke i *Svensk tidskrift* (1942): "Det är till stor del klart fixierbara sociala krafter, som fylla de statliga institutionerna och bära upp den statliga utvecklingen / . . / Ämbetsmän och industrimän, bönder och arbetare ha kämpat om makten att få bestämma vad man kallar statsviljan. Med växlande framgång ha de lyckats göra sin vilja "statens vilja", sina önskemål till "statens önskemål". De vid en viss tidpunkt härskande intressena ge staten dess kraktär, bestämma vidden dess uppgifter. När nya intressen bli utslagsgivande, förvandlas staten."² *Hessler* talar inte om konflikter mellan samhällsklasser, men de "intressegrupper" han nämner är egentligen mycker viktiga klassfraktioner som även kunde ha sina politiska representanter i den svenska riksdagen.

¹ Se t.ex. *Sellberg* s. 8, *Gellerman* s. 5—6, *Jonsson* s. 7—10.

² *Hessler* s. 169.

När man talar om de borgerligas uppsjälkning, bör man vara mycket försiktig, så att man inte drar likhetstecken mellan borgerliga ideologier, partier och olika arbetsgivarorganisationer, från vilka man dessutom måste skilja arbetsmarknads-, producent- och olika intresseorganisationer.³ Från denna synpunkt kan man granska borgerlighetens politiska utveckling på två huvudplan: det statligt-politiska, samt på arbetsmarknaden. Till det förra hör en analys av den borgerliga ideologins utveckling och partiernas uppkomst, till det senare åter en undersökning av den ekonomiska och arbetsmarknadspolitik som arbetsgivarorganisationerna utövade.

Analysen i kapitel 2.1.3. av förändringen i statens natur utgör utgångspunkten även för en granskning av borgerskapets politiska utveckling, eftersom statens ingripande i reproduktionsprocessen direkt återspeglade den brytning i samhället som även utformade politiken. I samband med behandlingen av de konkreta ekonomiska och socialpolitiska reformfrågorna (3.3.2.) framgick förändringen i statens natur ganska åskådligt. Statens ingripande i reproduktionsprocessen utvidgades t.o.m. till att omfatta cirkulationsprocessen och reproduktionen av arbetskraften utvecklades till en aktiv arbetskrafts- och socialpolitik. Reproduktionsprocessens församhälleligande återspeglade den kapitalistiska reproduktionens objektiva "behov". Dessa behov steg i en eller en annan form upp på det politiska planet och förutsatte statlig intervention. Dessa ekonomiska motsättningar framträdde som konflikter mellan och inom samhällsklasser och betingade och utformade politikens natur. Även partibildningens utveckling kan granskas mot denna bakgrund.

Någon modern partibildning existerade just inte före 1866 års riksdagsreform, och de ideologiska och politiska konflikterna förekom knappast som "reflektioner" av den ekonomiska utvecklingen. I mitten av 1800-talet var borgerskapet uppdelat i två huvudfraktioner: den konservativa rikningen försökte bevara den starka staten och sina ekonomiska privilegier. Merkantilismen behärskade dess ekonomiska tänkande liksom strävandena att bevara status quo i samhället. De konservativa stöttepelarna bestod av adeln, de högre tjänstemännen, storgodsägarna och brukspatronerna och en del av köpmannaborgarna. Den konservativa fronten representerade klart det gamla ståndssamhällets centrala krafter, innehavarna av "halvfeodala" ekonomiska privilegier och de högre tjänstemännen.⁴

Den konservativa ideologin var också antikapitalistisk så till vida att den motsatte sig den ekonomiska liberalismens obegränsade konkurrensfrihet.

---

³ Se särskilt *G. Heckscher*, 1946 s. 54 f., 68 f. De svenska arbetsgivarnas och företagens organisering återspeglas i tredelningen: arbetsmarknadsorganisationer (centralorganisationen SAF, 1902); producentorganisationer och intresseorganisationer (centralförbundet sedan 1910 Sveriges industriförbund), olika industrigrenars exportföreningar. Om det danska borgerskapets organisering jfr. *Busch, Christensen, Jepsen* s. 45 ff.

⁴ *Thörnberg* s. 145 ff., *Söderpalm* s. 9 ff.

I själva verket sysslade privilegieinnehavarna med den kapitalistisk varuproduktion, som under flera århundraden hade vuxit fram i statens hägn.⁵

Efter riksdagsreformen försvagades de inre motsättningarna inom borgerskapet och under den ett par årtionden långa "frihandelseran" slog den ekonomiska liberalismen igenom som borgerskapets nya ideologi.⁶ Böndernas utveckling till andra kammarens ledande grupp gav upphov den klassiska striden i Sverige mellan "herrar och bönder". På det socialpolitiska planet levde emellertid konflikten mellan konservativa och liberaler kvar. Den socialkonservativa uppfattningen av socialpolitiken grundade sig på den patriarkaliska tradition, som uppkom under ståndssamhället. Traditionen innebar att de bättre bemedlades skyldighet i samhället var att sörja för en viss grundläggande social trygghet ovanifrån.⁷ Den liberala uppfattningen däremot ansåg att det stred emot de liberala idealen om staten ingrep i samhällets missförhållanden.⁸

Den borgerliga partibildningen började när man gått över till tvåkammerssystemet. Till en början var partierna s.k. riksdagspartier som inte hade någon egentlig organisation. Åren 1867—1887 — ända till den stora tullstriden — var lantmannapartiet andra kammarens mäktigaste gruppering. Det gammalliberala ministeriella partiet (eller riktigare gruppen) utgjorde majoriteten i första kammaren. Minoriteten i första kammaren utgjordes dessutom av en konservativ oppositionsgruppering (en filial av lantmannapartiet) och i andra kammaren av det ovannämnda ministeriella partiet (också betecknad "intelligensen", centren, centernhögern och nya centern) och nyliberala partiet som grundats 1868.⁹ Läget återspeglar konflikten mellan herrarna, som behärskade första kammaren och bönderna i andra kammaren. Första kammarens höger var en kvarleva från de föregående årtiondenas antikapitalism och andra kammarens vänster, nyliberalerna, förbådade liberalismens kommande genombrott.¹⁰

Den stora tullstriden förändrade läget radikalt. Bakom denna utveckling låg krisen i jordbruket och den försvagade konjunkturen, som delade borgligheten i två motsatta läger: anhängarna och motståndarna av frihandeln. Den protektionistiska fronten bestod av bönderna, som bildade nya lantmannapartiet (1888—1894) sedan lantmannapartiet spruckit, och av första kammarens protektionistiska majoritetsparti (1888—1909). Protektionismen stöddes av bönderna (spannmålsproducenterna) samt av representanterna för hemmamarknadsindustrin och i stor utsträckning av Mellan-

⁵ Jfr. *Söderpalm* s. 9—11, 20.

⁶ *Rönblom* s. 17 ff., *Thörnberg* s. 84—85 107 f., 128 ff.

⁷ *Montgomery* 1934 s. 83 ff., 200—203, *Höjer* s. 11 ff.

⁸ *Montgomery* 1934 s. 116—117, *Höjer* s. 33—34.

⁹ *Thermaenius* s. 46 f. Jfr. även *Carlsson. Rosén* s. 560—561.

¹⁰ *Rönblom* s. 38 f.

Sveriges brukspatroner. Riksdagspartierna, som stödde frihandeln, hade sin bas i exportindustrins borgerlighet, stadsliberalerna och i de norrländska bönder som närmast livnärde sig på boskapsuppfödning.¹¹ I första kammaren verkade minoritetspartiet (1888—1904) och i andra kammaren gamla lantmannapartiet (1888—1894) och andra kammarens center (1889—1896).¹² Till denna tudelning hörde också att den moderna exportindustrin koppelades samman med den svenska riksdagens vänster (liberalerna) ända till 1905.¹³

Innan vi går över till att betrakta den nya ekonomiska och politiska konjunktur som uppkom under 1890-talet ska vi granska brytningen i den svenska liberalismen under 1880-talet.

Utgången av tullstriden innebar en betydande högervändning inom den borgerliga ideologin, en konservativ seger över 1860- och 1870-talens ”laissez faire”-liberalism. Den ekonomiska liberalismens ideal strandade på den protektionistiska politikens nödvändighet.¹⁴ Grundandet av det nyliberala partiet 1868 förbådade redan den kommande omsvängningen. Partiledarna hette A. Hedin, J. Mankell och S. A. Hedlund, som också var ledande personer inom Stockholms nyliberala sällskap, grundat 1867.¹⁵ Den nyliberala socialpolitiska linjen, som också kallats socialliberal och socialreformatorisk liberalism¹⁶, avvek klart från den tidigare ”manchesterliberalismen”, och — trots yttre likheter — även från socialkonservatismen, som fortfarande dominerade högerens socialpolitiska syn. Adolf Hedins motion om arbetarskydd 1884 har betraktats som startskottet för nyliberalernas socialreformatoriska program. Motionen ledde också till stora kommittéutredningar och till slut till stiftandet av 1889 års yrkesfarelag.¹⁷ Motiveringarna för Hedins motion var en utomordentligt träffande uppgörelse med manchesterlärorna: ”I sin nitälskan mot statens ingripande i den ekonomiska samfundsorganisationen, utom för att undanröja alla hinder mot de enskilda intressenas oinskränkta rörelsefrihet kom hon (d.v.s. manchesterdoktrinen — S. H.) till detta laissez aller, laissez faire, som på mer än en punkt stötte samman med moralens fordringar och ville tvinga dem att rynga.”¹⁸

¹¹ Carlsson 1953 s. 54 ff., Thörnberg s. 28—36, Söderplam s. 10 ff.

¹² Thermanius s. 121 ff.

¹³ Söderpalm s. 11—12.

¹⁴ Montgomery 1947 s. 250 ff., 274 ff.

¹⁵ Vallinder s. 12.

¹⁶ Sellberg s. 85 f., Höjer s. 40 f.

¹⁷ Sellberg s. 82 ff., Englund s. 26 ff. Diskussionen om den bismarckska förebilden för Hedins motion är mycket intressant, se t.ex. Feltse s. 13, Englund s. 30—31. Frågans lösning är dock inte så entydig att man direkt kunde jämföra Hedins motion med den tyska lagstiftningen, även de ytligt sett påminde varandra. Hedins idéhistoriska förebilder kom från den stora franska revolutionen och den tidiga engelska demokratiska rörelsen. Hans förhållande till arbetarrörelsen var ju ganska annorlunda än socialkonservatismens, vilket avgör sakens politiska och ideologiska innehåll.

¹⁸ Cit. enligt Höjer s. 40.

Hedins motion och motiveringar innebar en kraftig brytning med liberalismens gamla socialpolitiska uppfattningar. Man var tvungen att erkänna statens ingripande i samhällets missförhållanden: "I många land hafva under de senare åren förslag om åtgärder till förbättrande af /. . ./ arbetande klassernas ställning tagit representationernas och regeringarnas uppmärksamhet i anspråk och delvis blifvit satt i verket. Bland dessa åtgärder äro att räkna för det viktigaste dels de, som afse skadestånd, vare sig genom statsförsäkringsinrättningar eller genom arbetsgifvarnes lagstadgad ansvarsskyldighet för olycksfall i arbetet dels de som angå arbetarnas ålderförsäkring."¹⁹

Gammalliberalernas fiendliga inställning på 1870-talet till socialpolitiken började klart luckras upp mot slutet av 1880-talet. Den nya inställningen reflekterade konkret de förändringar som inträffat i arbetarklassens ställning under kapitalismens genombrott och den industriella revolutionen. Socialpolitiken före sekelskiftet och monopolkapitalismens genombrott innebar emellertid snarare att man røjde undan de värsta missförhållandena och avlägsnade redan uppkomna olägenheter än att staten aktivt ingrep i villkoren för arbetskraftens reproduktion.

Denna socialpolitik, som även kallats stadsliberalism²⁰, grundade sig inte heller på politiska eftergifter till arbetarklassen, fastän dess objektiva grund låg i det ökande antalet störningar i reproduktionsprocessen av arbetskraften. Med hänsyn till det socialpolitiska tänkesättet sönderföll borgerligheten i huvudsak i två läger: socialkonservativa och nyliberaler. De förras tanke-sätt behärskades av en gammaldags patriarkalism, som inte godtog liberalernas ideal om demokrati och jämlikhet. Till det yttre påminner programmen rätt mycket om varandra: gemensamt var att båda erkände det nödvändiga i reformer och att båda närmade sig problemen humanitärt, även om de liberala och konservativa uppfattningarna om individens frihet kraftigt avvek från varandra. Dessutom ingick "bismarckska" element i den konservativa socialpolitiken. Idéerna innebar att en förbättring av arbetarskyddslagstiftningen var det effektivaste sättet att förhindra socialismens utbredning i Sverige.²¹

Hedins socialreformatoriska idéer var på sätt och vis långt före sin tid och blev gångbara först efter sekelskiftet. Under alla förhållanden innebar den svenska nyliberalismens genombrott på 1800-talet en ny fas i borgerskapets politiska uppspjälkning. Den borgerliga vänstern växte till en ny, permanent faktor i den svenska politiken, och gammalliberalismen, som också kallats för moderatliberalism, rörde sig allt klarare åt höger.²² De nyliberala stöd-

¹⁹ Ibid. s. 41.

²⁰ Se *Sellberg* s. 77 ff; jfr. *Elmér* s. 46 ff.

²¹ Se *Tingsten* I s. 39 ff.

²² *Söderpalm* s. 15 ff.

des i stor utsträckning av folkrörelserna i slutet av 1800-talet, av vilka de mest betydande var rösträttsrörelsen, nykterhetsrörelsen olika religiösa väckelserörelser, frikyrkligheten och Kooperationen samt till en början också den liberala arbetarrörelsen (fackföreningar och arbetarföreningar).²³

Nyliberalismen var klart en stadsrörelse, särskilt efter att lantmannaliberalismen hade börjat vissna på grund av tullfrågan, men nyliberalismen hade anhängare även på landsbygden särskilt i norra Sverige. Det var också en medelklassrörelse, som försökte avskaffa ojämlikheten i samhället. Ojämlikheten var, speciellt vad gäller rösträtten, ännu så bjärt kring sekelskiftet, att även en betydande del av medelklassen — de lägre tjänstemännen, småföretagarna, hantverkarna, självständiga yrkesutövare — saknade politiska rättigheter.²⁴

Borgerskapets uppdelning i höger och liberaler började klarna efter 1895, när både det förenade lantmannapartiet (1895—1911) och moderatliberalerna uppgick i den konservativa fronten.²⁵ Moderatliberalerna gick under olika namn, i andra kammaren bland annat som borgmästarepartiet 1892—1894, nya centern 1895—1896, de moderata reformvännernas grupp 1903—1905 och i första kammaren första kammarens moderata parti 1905—1911. Den konservativa fronten i sin tur kallades protektionistiska partiet i första kammaren 1888—1909. En övergångsfas i högerens fusion var grundandet av nationella framstegspartiet 1906 i andra kammaren och moderaternas förstakammarparti 1905. Till slut bildades 1912 i andra kammarens högres förenade lantman- och borgareparti (1912—1934) och i första kammaren första kammarens nationella parti (1912—1934).²⁶ Allmänna rösträttsförbundet grundades 1904 till högerens gemensamma nationella valorganisation.²⁷

År 1895 grundade nyliberalerna "folkpartiet" (1895—1899), som fungerade parallellt med två debattklubbar i andra kammaren: den ena var lantmannaliberal, den andra gammalliberal. Dessa tre liberala grupper i andra kammaren bildade 1900 Liberala samlingspartiet (andra kammaren 1900—1923, första kammaren 1911—1923). Frisinnade landsföreningen bildades 1902 som dess riksomfattande valorganisation.²⁸

Det svenska partiväsendets relativt komplicerade utveckling reflekterade naturligtvis inte direkt borgerskapets ekonomiska uppspjälkning, utan fördelningen påverkades av faktorer som hade sina rötter i det politiska systemets karaktär. Den avgörande faktorn var rösträttsfrågan. Den politiska uppdelningen av anhängarna var ganska markerad: de konservativa stöddes traditionellt av aristokratin, de högre tjänstemännen, protektionistiska stor-

²³ Om folkrörelserna se särskilt *Lundkvist* 1973 s. 162 ff., *Lundkvist* 1977.

²⁴ *Rönblom* s. 46 ff., *Vallinder* s. 11 ff., *Carlsson* 1953 s. 11 ff., 120 ff.

²⁵ *Thermaenius* s. 129 ff.

²⁶ *Ibid.* s. 119.

²⁷ *Ibid.* s. 168.

²⁸ *Rönblom* s. 97 ff.

odlare och hemmamarknadsindustrin.

Liberalernas anhängare tillhörde utpräglat medelklassen. Partiets program syftade också till att utvidga den politiska och sociala jämlikheten. Dess uppfattning av det politiska systemet avvek skarpt från högerns konservativa inställning som omhuldade ståndstraditionerna. Liberalerna ville förverkliga en modern borgerlig demokrati, genomföra allmän rösträtt och parlamentarism samt en så omfattande social trygghet som möjligt.

Den egentliga kapitalistklassen, ägarna av produktionsmedlen, var ingalunda en homogen grupp, och inte ens arbetsgivarnas gemensamma intressen kunde förena företagen i samma politiska gruppering. Man bör emellertid notera att den svenska kapitalistklassen inte ingrep direkt i politiken och att de borgerliga partierna under inga omständigheter bör jämföras med kapitalistklassens interna, ekonomiska fraktioner. Ändå var den svenska ägande klassens tudelning i två huvudfraktioner klar redan kring sekelskiftet: exportindustrin (massa-, pappers-, trä- och verkstadsindustrin) stödde liberalerna och hemmamarknadsindustrin och mellan-Sveriges brukspatroner stödde högern.²⁹ Man kan dra tillförlitliga slutsatser redan därför att rätt många av de svenska storföretagen då ännu personligen engagerade sig i politiken.

Företagarnas politiska fördelning följde redan delvis constellationerna från tullstriden, men i sista hand gällde det förändringar orsakade av monopolkapitalismens genombrott. *Söderpalm* har uttryckt saken på följande sätt: ”/. . ./ företagarens allmänpolitiska hållning sammanhängde inte med frågan om importskyddet, vilket omvärldens tullpolitik och de statsfinansiella kraven snart befäste, utan också med hans roll i den industriella utvecklingen som helhet /. . ./ på 90-talet inleddes det moderna industriella och kommersiella genombrottet med export av massa, papper, maskiner och järnmalm /. . ./ I detta läge kunde gemensamma arbetsgivarintressen och farhågor för socialismen inte dölja motsättningar mellan mer och mindre expansiva företagare.”³⁰ *Gustafsson* (1970) har träffande konstaterat samma sak när han pekar på hur den gamla generationen av brukspatroner ersattes av modernt finanskapital: ”Det var också då bankkapitalet växte samman med industrikapitalet. Det var den tid då /. . ./ den vanligaste dödsorsaken bland /. . ./ brukspatroner näst hjärtslag och arsenik var A. O. Wallenberg.”³¹

När liberala samlingspartiet grundades sökte en del av Sveriges mest kända industrimän kontakt med det. Wilhelm Tham i Husqvarna, Axel Svartling i Drags och framför allt malmbrytningspionjären G. E. Broms med sitt språkrör Svenska Dagbladet ville etablera kontakt med liberalerna.

²⁹ *Söderpalm* s. 9—11.

³⁰ *Ibid* s. 9.

³¹ *Gustafsson* 1970 s. 346.

När partiet grundades anslöt sig ett tiotal betydande instriföretagare till det: de mest kända var trämassfabriksägaren Elof Biesért och Gustaf Wallenberg. Åren 1905—1906 anslöt sig skeppsredaren Dan Broström, försäkringsdirektören Sven Palme, Åtvidabergsföretagets chef Th. Adelsvärd och Munksjö pappersfabriks chef Knut Ljungqvist och grosshandlaren W. Olsson.³²

Storföretagens stöd åt liberalerna vilade traditionellt på frihandelsideologin, men kring sekelskiftet uppträdde nya faktorer. Detta märktes framför allt i exportindustrimonopolernas och hemmamarknadsindustrins inställning till statens ekonomiska roll. Den största tvistefrågan blev utnyttjandet av Lapplands malmfyndigheter. Mellan-Sveriges brukspatroner såg med oblika ögon på storfinansens strävanden att utnyttja staten för att erövra malmfälten.³³ Den offentliga debatten återspeglade skarpa konservativa, protektionistiska, nationalistiska och antimonopolistiska känslor. Nya lantmannapartiets tidning *Vårt land* och det ultranationalistiska Göteborgs Aftonblad blev brukspatronernas, böndernas, småföretagarnas och den fosterländska bildade klassens språkrör. Fosterländskheten utnyttjades som huvudargument mot malmföretagen: den svenska malmen borde förädlas hemma och malmexporten förtullas. I en del artiklar i Göteborgs Aftonblad drogs likhetstecken mellan storkapitalet, socialism och liberalism, vilka alla var opatriotiska.³⁴ I offentliga opinionsyttringar följde borgerlighetens uppdelning i två läger ända till personnivå mycket exakt samma kombination. Bland annat tillhörde brukspatronerna G. Benedicks och C. P. af Burén och textilfabrikanten A. E. Håkansson de mest kända av malmtullsanhängarna, som försattes i minoritet, medan bland annat Biesért, G. Wallenberg, Palme och skeppsredaren O. Brodin var de centrala personligheterna bland tullmotståndarna.³⁵

Liberalernas nya ekonomiska och socialpolitiska linje genomgick en avgörande förändring under Staaffs första regering (1905—1906). Staaff hörde inte till liberala samlingspartiets allra radikalaste grupp, men stod i alla fall ute på partiets vänsterflygel.

Han var med om att grunda den radikala studentföreningen *Verdandi* i Uppsala 1882 och där hade han blivit bekant med bl. a. Branting. Efter att ha verkat som advokat en period, gick Staaff med i politiken och blev rätt snart partiets ledare. Hans politiska verksamhet hade djupa rötter i den svenska socialliberalismen. Den ideologiska bakgrunden utgjordes av den hedinska socialreformatoriska socialpolitiken och en strävan att utvidga den politiska demokratin och "jämlighet" i samhället.³⁶

Regeringens sammansättning reflekterade det liberala partiets tradition från rösträttsrörelsen: Fridtjuv Berg blev eklestistikminister och David

³² *Söderplam* s. 10.

³³ *Jonsson* s. 43 ff., kap. "Protektionistisk intressepolitik".

³⁴ *Söderpalm* s. 10—11.

³⁵ *Ibid.* s. 11.

³⁶ *Öman* s. 76—91.

Bergström konsultativt statsråd. Finansminister blev den tidigare nämnde trämassfabrikanten Elof Biesért. I övrigt bestod regeringen närmast av högre tjänstemän från olika områden och som stod partiet nära.³⁷ Staaffs rösträttspolitik och strävan att förverkliga den s. k. andrakammarparlamentarismen har redan påtalats. Därför systematiserar vi bara helt kort regeringens ekonomiska och sociala politik, som redan delvis har belysts i de föregående avsnitten.

De mest betydande arbetsmarknadspolitiska åtgärderna var stiftandet av en lag om medling i arbetstvister och utbyggnad av den offentliga arbetsförmedlingen. Riksdagen godkände 1906 en lag, som gav staten rätt att tillsätta förlikningsmän vid arbetskonflikter. Medlarnas uppgift var att sammankalla arbetsgivar- och arbetareparterna till en särskild förlikningsnämnd i händelse av arbetskonflikt. Dessutom budgeterade Staaffs regering 15 000 kr. för att utveckla arbetsförmedlingen i riksdagen 1906.³⁸ Norrlands riksdagsmän och vänsterliberalerna som ivrigt stödde dem, försökte förhindra bolagens markinköp, men regeringen drev igenom en kompromiss på formella juridiska grunder. Fastän lagen förbjöd köp av böndernas s.k. odlingsområden och stödskog, var det i själva verket förmånlig för storbolagen eftersom de trots allt lyckades lägga beslag på huvudparten av skog- och malmområdena.³⁹

Skattepolitiken var en av den staaffska regeringens allra modernaste åtgärder och representativ för dess helt nya linje. Regeringens förslag om en lättning i beskattningen av de allra minsta inkomsterna innebar att gränsen för årsinkomster höjdes från 500 till 600 kr. och avdragsrätt för de kostnader som uppstått på grund av skillnader i orters kostnadsläge, liksom avdrag för barn.⁴⁰

”Näringsarnas kraftiga understödjande måste vara ett huvudföremål för statsmakternas omsorg”, sades det i trontalet 1906.⁴¹ Regeringens budget växte också märkbart jämfört med föregående år — med hela 8 procent, sammanlagt cirka 14,3 miljoner kr.

Största delen av ökningen gick just till att finansiera statens egen företagssamhet. Bland de viktigaste projekten kan nämnas Trollhättans kraftverk, malmbolagens finansiering (enligt Gränges — Oxelösundsöverenskommelsen), järnvägsbyggen (den s. k. inlandsbanan från Bohuslän till Dalarna) och igångsättningen av havslinjen, den s. k. La Plata-linjen, och även statens telefonmonopol grundades under Staaffs första regering.⁴² Staaffs regering ingrep även i näringslivet med lagstiftning utöver den kraftiga expansionen

³⁷ Öman s. 76—91.

³⁸ Ibid. s. 104—106; se även *Unga* s. 29.

³⁹ Öman s. 111—119.

⁴⁰ Ibid. s. 120—125.

⁴¹ Ibid. s. 150.

⁴² Ibid. s. 163—166.

av statens egna företag. Bankinspektionen tillsattes för att öka statens kontroll av bankväsendet.⁴³

Vi har tagit Staafts första regering som ett exempel på den brytningstid, som börjar 1905, då staten ingrep i ekonomin. Fastän reproduktionsprocessens församhälleligande utvecklade allt snabbare under de följande åren och fastän regeringens åtgärder utan tvekan var nyttiga för kapitalägarna och t.o.m. oundgängliga, blev storföretagarnas stöd åt Staafts liberaler ändå inte långvarigt. Två faktorer bidrog närmast till detta: unionsfrågan och Staafts rösträttsprogram. De konservativa hade fått ett utmärkt propagandavapen i unionsfrågan, som avgjorts redan innan regeringen tillträdde. De påstod att liberalerna och storföretagarna offrade unionen om bara Gränsgesbergsaktierna behöll värdet.⁴⁴ I tvisten om det politiska systemet — rösträtt och parlamentarism — förenade sig industrimännen och bönderna i en gemensam front mot liberalerna och arbetarrörelsen. Resultatet blev att den politiska konjunkturen skärptes och att kapitalkretsarna frigjorde sig från den borgerliga vänstern.⁴⁵ På samma gång började högern moderniseras och ändra sin inställning till gemensamma ekonomiska aktioner av staten och monopolerna. Det var ju Lindmans regering som till slut avgjorde Norrlands malmfråga 1907. Dessutom drev regering igenom rösträttskompromissen vilket Staafts regering inte förmått göra.⁴⁶ Efter 1905 utvecklades den politiska konjunkturen åter så att rädslan för ett förverkligande av allmän och lika rösträtt drev företagare och bönder åt höger, men på samma gång började högerpartiets natur att förändras. Den antikapitalistiska, konservativa inställningen till staten försvann, och högerns politik moderatiserades.⁴⁷ Inställningen till monopol och statliga ekonomiska aktioner blev positiv. Detta visade att produktionens församhälleligande hade gjort statens interventionism till en oundviklig och permanent mekanism för att lösa samhällets problem. Statens ökande betydelse projicerade nödvändigheten av en flexibel politik. De allt fler förekommande ekonomiska konflikterna mellan klasser och fraktioner inom klasser förstärkte denna tendens.

Staten måste överta allt fler uppgifter för att kunna integrera och reglera dessa konflikter och problem. Därför kan man i sista hand — men inte fullständigt återföra det politiska systemets och den politiska konjunkturs utveckling på de objektiva faktorer som hörde samman med monopolkapitalismens genombrott.

Arbetsmarknadsutvecklingen återspeglade samma trend. Här syntes den flexibla politikens nödvändighet ännu mer renodlat än i den politiska konjunkturen, eftersom det var fråga om konkreta ekonomiska intressekonflik-

⁴³ Ibid. s. 179 ff.

⁴⁴ *Söderpalm* s. 12—13.

⁴⁵ Ibid. s. 13 ff.

⁴⁶ *Jonsson* s. 326 ff.

⁴⁷ *Söderpalm* s. 20—21.

ter mellan arbetsgivare och arbetare. I kapitlet 4.3.1. har vi redan granskat arbetsmarknadsutvecklingen från fackföreningsrörelsens synpunkt. I det följande undersöker vi utvecklingen sett med arbetsgivarnas och deras organisationers subjektiva vinkel, eftersom den flexibla politikens karaktär återspeglas konkret genom den.

Många forskare har skrivit om de svenska arbetsgivarnas organisering och deras inställning till en reglering av arbetsmarknaden och lagstiftningen som berörde detta.⁴⁸ I dessa artiklar finns det också hänvisningar till arbetsgivarnas opinionsutveckling och till förhållandet mellan den och arbetsmarknadssituationen. Redan SAF:s historiker *Hallendorff* (1927) underströk, att 1902 års storstrejk var startskottet för de svenska arbetsgivarnas organisering.⁴⁹

Uppkomsten av arbetsgivarnas arbetsmarknadsorganisationer först sedan arbetarna hade organiserat sig var en naturlig utvecklingsgång. Enligt de konkurrenskapitalistiska idealen motsatte sig arbetsgivarna arbetarnas kollektiva aktioner och försökte bevara den personliga arbetsöverenskommelsen som bas för relationen mellan arbetsgivare och arbetare.⁵⁰ Det var ofördelaktigt för dem att arbetskraftens försäljning monopoliserades av de kollektiva fackföreningarna. Därför ställde sig arbetsgivarna först skarpt avvisande till fackföreningarnas och LO:s rättigheter som talesmän för arbetarna. Som exempel har vi nämnt de hårda föreningsrättsstriderna 1899 i Sundsvallstrakten och stiftandet av Åkarpslagen. Arbetsgivarna motsatte sig också hårt ett statligt ingripande på arbetsmarknaden fram till början av 1900-talet. Däremot godtogs redan tidigt statens socialpolitiska åtgärder som anslöt sig till reproduktionen av arbetskraften. Detta visar 1889 års yrkesfarelag och förverkligandet av den till lagen knutna yrkesinspektionen.⁵¹

År 1902 har kallats "organisationsåret" i den svenska arbetsmarknadspolitikens historia.⁵² Då grundades Svenska arbetsgivareföreningen (SAF) och dessutom en annan arbetsgivareorganisation, Centrala arbetsgivareföreningen (CA), som i huvudsak representerade mindre hantverksbetonade företagare.⁵³ Verkstadsindustrins arbetsgivareorganisation Verkstadsföreningen som grundats sex år tidigare, ombildades 1902 till en egentlig arbetsmarknadsorganisation.⁵⁴ Från och med 1910 bildade de tre arbetsgivarorganisationernas gemensamma förtroenderåd en permanent samarbetsbas, vilket 1917 ledde till att VF gick upp i SAF och CA gjorde lika 1918.⁵⁵ Från och med 1904 byggde SAF organisatoriskt på yrkesförbund och

⁴⁸ Se t.ex. *Adlercreutz* s. 259 ff., s. 366 ff. Jfr. *Schiller* 1967 A s. 16 ff.

⁴⁹ *Hallendorff* s. 19—20.

⁵⁰ *Lohse* s. 52 f.

⁵¹ *Ibid.* s. 98.

⁵² Se t.ex. *Schiller* 1967 A s. 2.

⁵³ *Hallendorff* s. 28 f., 64 f.

⁵⁴ *Ibid.* 24 ff., 67—72.

⁵⁵ *Adlercreutz* s. 221, *Lohse* s. 44, *Hallendorff* s. 128 f.

ortsförbund, även om enskilda arbetsgivare dessutom kunde ansluta sig direkt till centralorganisationen. Av de största yrkesförbunden kan nämnas Sveriges träindustriförbund (från 1905), Järnbruksförbundet (1906) och Sågverksförbundet (1907). En av de största ortsförbunden var Allmänna arbetsgivareföreningen (grundad 1902) som anslöt sig till SAF 1906.⁵⁶ SAF:s makt växte alltså snabbt.

De av SAF sysselsatta arbetarnas antal överskred till slut LO:s medlemsantal under storstrejksåret 1909.⁵⁷

Centralorganisationens stadgar blev utomordentligt centralistiska, vilket har framhävts som ett svenskt särdrag.⁵⁸ Enligt de stadgar som godkändes våren 1905 skulle kollektivavtal godkännas av centralstyrelsen: "Vill delägare i föreningen eller yrkesförbund ingå kollektivt avtal med fackförening eller fackförbund eller andra arbetareorganisationer, skall förslag därtill underställas föreningens styrelse och må ej dylikt avtal upprättas utan styrelsens godkännande."⁵⁹

I första skedet kring 1905 var de svenska arbetsgivareorganisationerna i rätt stor utsträckning enbart försvarsorganisationer för medlemmarna. Organisationernas uppgift var bland annat att med bidrag stödja arbetsgivare som drabbats av strejk. Det var denna assurances- eller strejkförsäkringsprincip i synnerhet som blev utgångspunkten för grundandet av många lokala arbetsgivarorganisationer på 1890-talet. Ännu i början av SAF:s verksamhet hade detta betydelse, även om föreningens kassor inte tillät subventionsverksamhet i någon större skala.⁶⁰

Arbetsgivarnas inställning till lagstiftning som rörde arbetsmarknaden och i största allmänhet till statens ingripande i arbetsmarknaden började åter bli positiv efter en period av konflikter. Detta skedde gradvis efter det att arbetsgivarna började erkänna fackföreningarnas föreningsrätt över huvud taget. Även inom arbetsmarknadspolitiken inföll brytningstiden under Staaffs första regering, varvid bland annat decemberkompromissen med LO ingicks. Två bestående inslag i arbetsmarknaden påverkade arbetsgivarnas ändrade inställning: konkurrensen om arbetskraften och arbetarnas kollektiva aktioner. Detta framgick klart av uppkomsten och utvecklingen av kollektivavtalssystemet.⁶¹ Avtalen berörde i början bara yrkeskickliga hantverkare och var i början vanliga bara i små företag. Det första kollektivavtalet i en storindustri var det som slöts mellan gjutarefackföreningen och verkstäderna i Göteborg 1896.⁶²

Den avvisande inställningen till kollektivavtalen bland storindustrins

⁵⁶ Hallendorff s. 62—63.

⁵⁷ Ibid s. 214.

⁵⁸ Hallendorff s. 32 ff., Adlercreutz s. 218.

⁵⁹ Hallendorff s. 59. fr. Lohse s. 64 f.

⁶⁰ Hallendorff s. 28 ff., Lohse s. 44 ff.

⁶¹ Se t.ex. Westerstähl s. 157 ff.

⁶² Se t.ex. Adlercreutz s. 305 f.

arbetsgivare berodde framfrö allt på att det var lätt att få tag på icke yrkeskunnig arbetskraft. I början ville arbetsgivarna endast erkänna de yrkeskunniga arbetarnas rätt till avtal.⁶³ Rätt länge försökte arbetsgivarna också kämpa emot fackföreningarnas, och i synnerhet LO:s strävanden att framstå som arbetarnas representant på arbetsmarknaden. Man avstod inte från Åkarpslagen och inställningen ändrades inte, förrän LO godtagit den s. k. paragraf 23 i decemberkompromissen, d.v.s. godkänt principen om arbetets frihet, enligt vilken arbetsgivarna hade rätt att anställa arbetare "från vilken förening som helst".⁶⁴ Ovan i kapitel 3.4.1. har vi beskrivit kollektivavtalssystemets genombrott ända från 1905 års verkstadsavtal. Den nya fasen innebär en slutgiltig "monopolisering" av arbetsmarknaden. Arbetsgivarna inte endast godtog kollektivavtalen, utan försökte likrikta arbetsmarknaderna i hela riket med s. k. riksavtal.⁶⁵ SAF följde närmast den danska systerorganisationen DAF:s exempel och försökte få alla arbetsgivare i samma bransch att godkänna samma avtal.⁶⁶ I själva verket innebar detta att ett slags kartell för inköp av arbetskraft bildades som motvikt till fackföreningarnas kollektiva krav. Arbetsgivarna trodde att de kunde lugna arbetsmarknaden med långtidsavtal och skapa fasta lönenormer för olika arbetsgrupper och yrkesområden, med hjälp av t.ex. minimilöner.⁶⁷ När depressionen började 1907, insåg man inom SAF att kollektivavtalen kunde också användas som ett offensivt vapen mot fackföreningarnas krav, vilket man öppet konstaterade i SAF:s årsberättelse 1908. Lockouten godkändes som ett vapen av SAF just då.⁶⁸

Samma grundläggande faktorer bestämde också arbetsgivarnas inställning till den lagstiftning som berörde arbetsmarknaden. Före 1905 dominerade inställningen att staten bara skulle ingripa i arbetsmarknaden för att försvara arbetets frihet, eller försvara arbetsvilliga, oorganiserade arbetares rättigheter mot fackföreningarna. Sedan man övergått från konkurrenskapitalismen till "monopoler" för köpare och säljare av arbetskraft på arbetsmarknaden, godtog arbetsgivarna statens ingripande såväl för att förlika arbetskonflikter som i fråga om arbetskraftens rörlighet (arbetsförmedlingen). Detta framgår klart, om man jämför arbetsgivarnas inställning till lagförslag om medling i arbetskonflikter i riksdagen 1903 och 1906.⁶⁹ Men redan före storstrejken 1909 började de svenska arbetsgivarna utnyttja statens juridiska och administrativa mekanismer för att garantera en så lugn arbetsmarknadsutveckling som möjligt, för att kunna säkerställa utbudet av

⁶³ Lohse s. 58 ff.

⁶⁴ Adlercreutz s. 324.

⁶⁵ Ibid. s. 235—245.

⁶⁶ Lohse s. 86—90. Jfr. Adlercreutz s. 344 ff.

⁶⁷ Adlercreutz s. 349 f., 362—366.

⁶⁸ Hallendorff s. 85 ff.

⁶⁹ Lohse s. 89.

arbetskraft och för att kunna behålla löneutvecklingen under kontroll. Statens ingripande i arbetsmarknaden blev det viktigaste offensiva vapnet från arbetsgivarnas synpunkt, medan det tidigare varit ett vapen mot fackföreningarnas strejk- och organiseringssträvanden.⁷⁰

Den nästan kontinuerliga ekonomiska högkonjunkturen 1896—1907 ställde helt nya krav på reproduktionen av arbetskraften. Behovet av yrkesutbildad arbetskraft växte och den fortsatta emigrationen till Amerika verkade hota tillgången på arbetskraften på lång sikt. Denna situation utgjorde bakgrunden till liberalen Ernst Beckmans motion i riksdagen 1904⁷¹ och emigrationsutredningen under ledning av G. Sundbärg. (1907—1913).

I bilaga nr. 15 (1908) till emigrationsutredningen finns två rapporter som behandlar arbetsförhållandena i USA, särskilt verkstadsindustrin: N. Fredrikssons och A. Palmgrens "Arbetsmetoder i Amerika" och H. v. Kraemers "Arbetsmetoder inom verkstads- och maskinindustrin i Amerika". I den förra betonades bland annat att emigrationen och Sveriges mycket snabba ekonomiska tillväxt inverkade på lönehöjningarna. Det uppstod en brist på yrkesskickliga arbetare, vilket ytterligare ökade trycket på lönerna. I Amerika åter hade behovet av arbetskraft minskat på grund av den kraftiga tekniska utvecklingen.⁷² Kraemer åter tog upp även andra faktorer i arbetarnas situation utöver den höga amerikanska teknologiska nivån. I själva verket rekommenderade Kraemer att samhället borde ingripa i alla möjliga aspekter av arbetskraftens reproduktion. Arbetarnas nykterhet borde befrämjas med rätt typ av "förnöjelser". Trivseln befrämjades till och med av att "amerikanaren gifta sig i allmänhet långt tidigare ålder än hvad man i Sverige är van att se. Detta har nog sin grund uti ekonomiskt gynnsammare villkor, billigare bostäder, osv."⁷³

I huvudbetänkandet presenterade Sundbärg i själva verket ett vittomfattande "reproduktionsprogram" för varan arbetskraften, i vilken krävdes att statens ekonomiska och sociala politik liksom lagstiftningen helt skulle förnyas: "Alla de missförhållanden, som man nu skildrats — och åtskilliga andra dessutom — voro i själva verket i första rummet framkallade af brister i lagstiftning och förvaltning." I Sundbärgs program framkom nästan alla centrala problem i samhället: "/. . ./ att staten under en målmedveten näringspolitik på allt sätt söker verka för uppdrifvande af hela bruk, vår industri och vårt handverk /. . ./ att staten fortast möjligt ordnar vattenfalls-lagstiftningen, /. . ./ att vårt undervisningsväsen mera än hittills inriktas på utbildning för näringsarbete /. . ./ (genom) organisation af yrkesskolor /. . ./ att arbetsförhållanden, i den mån det är möjligt, regleras genom lagstiftning om arbetsaftal samt genom åtgärder till skydd för arbetsvilliga och

⁷⁰ Ibid. 90 ff.

⁷¹ AK 1904 mot. nr. 207. Om debatten i emigrationsfrågan före 1904 se *Kälvemark*.

⁷² Emigrationsutredningen, bilaga 15 s. 7—10.

⁷³ Cit. ibid. s. 29.

till motverkan af oroligheter och förödande arbetstvister / . . / att den sociala klasskillnaden utjämnas så att arbetarna får bättre tillfälle att känna sitt människovärde / . . / samt att arbetsgivare och arbetare mer än hittills samverka för höjande af vår produktion och utveckling av vår ekonomiska lif.”⁷⁴

Dessutom nämnde Sundbärg de ojämnliska bostadsförhållandena, vilka han tyckte vara en av de största tecknen på klasskillnader. Man borde också ägna uppmärksamhet åt en förkortning av arbetstiden och arbetets enformighet.⁷⁵ Även arbetsgivarekretsar fäste uppmärksamhet vid emigrationens faror. Ett par månader efter det att emigrationsutredningen inlett sitt arbete 1907 grundades Nationalföreningen mot emigrationen.⁷⁶

Tyngdpunkten i föreningens verksamhet låg på att förebygga emigration: den svenska produktionen måste ”amerikansieras” så att svenskarna inte behövde emigrera. En del av arbetet anslöt sig till jordbruksproblemen, men på uppdrag av föreningen gjordes jämförande undersökningar av den svenska industrins produktivitet och förhållanden, speciellt jämfört med Förenta Staterna.⁷⁷ Föreningen tillsatte en speciell rationaliserings- och arbetseffektivitetskommitté, vars sekreterare Eilif Sylwan gjorde två undersökningar, ”Arbetsintensitetens problem” (1910 A) och ”Arbetsintensiteten i Sveriges tryckeriindustri” (1910 B). Undersökningen ”Arbetsintensiteten inom Sveriges mekaniska verkstadsindustri” beställdes av Karl Petander (1916).

Båda skribenterna drog slutsatsen att de svenska förhållandena i själva verket inte avvek från det europeiska genomsnittet i fråga om löner, arbetsförhållanden och produktivitet, men låg betydligt efter Förenta Staterna.⁷⁸ Sylwan kritiserade — genom att direkt peka på det föregående årets storstrejk — skarpt fackföreningsrörelsen och höll dess ”äventyrspolitik” som en källa för missförhållanden.⁷⁹ Petanders inställning var redan en annan: han presenterade kalkyler över förhållandet mellan produktivitet och löner i verkstadsindustrin och konstaterade att produktiviteten växt med i genomsnitt två procent årligen 1900—1910 i verkstadsindustrin medan lönerna bara ökat 0,6 procent. Med stöd av dessa siffror ansåg Petander inte att arbetarorganisationernas lönekrav var orimliga.⁸⁰

Sylwans och Petanders undersökningar utgör en början till den svenska industrins rationaliseringsrörelse.⁸¹ SAF, VF och CA hade inte kunnat ta

⁷⁴ Emigrationsutredningen, huvudbetänkande s. 746. 769—770.

⁷⁵ *Ibid.* s. 818, 820—824.

⁷⁶ *De Geer* s. 65.

⁷⁷ *Ibid.* s. 63 ff.

⁷⁸ Sylwan 1910 A s. 4—8 och 1910 B s. 91, Petander s. 165 ff. som framhöll den rationella arbetsledningens stora betydelse i USA.

⁷⁹ Sylwan 1910 B s. 80.

⁸⁰ Petander s. 159.

⁸¹ *De Geer* s. 66 ff.

med rationaliseringsmålet i sina program i början av 1900-talet, men 1910 grundades Sveriges industriförbund som en intresseorganisation för industriförbundens medlemmar. I förbundets program nämndes att man skulle utveckla en "samhällsnyttig produktion" med hjälp av rationalisering. Industriförbundet grundade en speciell industribyrå, som skulle främja industrins rationalisering. Ett av resultaten av byråns verksamhet var att Kungliga tekniska högskolan i Stockholm tog upp ett nytt ämne med titeln "industriell ekonomi" på schemat 1912.⁸²

Den amerikanske pionjären inom arbetssociologin, F. Taylors verk "The Principles of Scientific Management" som utkom i USA 1911 publicerades på svenska redan 1913 i industriförbundets serie. Det var ingen tillfällighet, eftersom en livlig debatt om arbetssociologi och psykologi fördes i svenska facktidskrifter, i *Teknisk tidskrift* och *Industria* från och med 1912.⁸³ Till en del berodde detta på industrimännens och ingenjörernas ökade kontakter med USA.⁸⁴ Boken presenterades från den synvinkeln, att en rationell arbetsledning var ett utomordentligt sätt att öka produktiviteten.⁸⁵

Det intressanta i debatten om taylorismen är att även arbetarrörelsen tog ställning till den. Otto Grimlund, som räknade sig till ungdomdemokraterna, kritiserade boken i *Tiden* 1914. Han ansåg att taylorismen var ett nytt vapen som borgerligheten skaffat för att på nytt attackera arbetarnas rättigheter och den arbetsmarknadspolitiska praxisen. Systemet hotade att öka konkurrensen mellan arbetarna och slå sönder solidariteten. Den löneökning Taylor lovade var enligt Grimlund en lönesänkning, eftersom produktivitet ökade vinsterna mer än lönerna kunde höjas. Grimlund ansåg att produktiviteten bara kunde höjas i ett socialistiskt samhälle, eftersom vinsterna från rationaliseringen inte skulle gå till enskilda kapitalister.⁸⁶

Debatten fortsatte i *Tiden*, och där framfördes även helt andra uppfattningar. Efter författaren J. Th. Jönssons relativt positiva syn⁸⁷, framförde Ernst Wigforss kritik, som mycket tydligt förebådade rationaliseringsrörelsens framtida svårigheter. Wigforss var ense med Grimlund bland annat om att konkurrensen mellan arbetarna skulle växa och att arbetarnas lönenivå inte skulle kunna följa med produktivitetens utvecklingen. Därför var det naturligt att fackföreningsrörelsen motsatte sig rationalisering, men att motsätta sig rationalisering på det politiska planet var omöjligt. Socialismens förverkligande krävde ju att produktionen hela tiden måste effektiviseras.⁸⁸ Wigforss uppfattning var färgad av ödestron, men motsvarade arbetarrörelsens senare inställning till rationalisering överraskande noggrant

⁸² Ibid. s. 69.

⁸³ Ibid. s. 75 ff.

⁸⁴ Ibid. s. 64, 81 f.

⁸⁵ Ibid. s. 82 f.

⁸⁶ *Grimlund* (*Tiden* 1914) s. 89.

⁸⁷ *Jönsson* (*Tiden* 1914) s. 149—151.

⁸⁸ *Wigforss* (*Tiden* 1914) s. 216—219.

Efter världskriget blev rationaliseringen en reformrörelse, inom vilken antagonismen mellan arvetsgivare och arbetare så småningom sjönk i bankgrunden.⁸⁹

Motarbetandet av emigrationen och rationaliseringsrörelsen återspeglade arbetsgivarnas konkreta ekonomiska intressen. Förändringen började synas efter 1909 års storstrejk. Borgerskapets flexibla politik hade börjat på samma gång båda i riksdagen och på arbetsmarknaden. Rösträttsfrågan och frågan om parlamentarismen skärpte emellertid fortfarande den politiska konjunkturen. Schismen efter storstrejken syntes i årtal på arbetsmarknaden. Dessutom skärptes situationen av striden om försvaret 1911—1914. Den politiska situationen förblev kraftigt polariserad ända till världskrigets utbrott.

Högern "sansade sig" under Lindmans regering (1907—1911)." Den konservativa antikapitalismen dämpades, samtidigt som det energiska och rörliga i den nya högerpolitiken attraherade mer reformvänliga företagare."⁹⁰ Av regeringens ledamöter var statsministern och finansminister Carl Swartz industrimän. Brytningen mellan liberalerna och storföretagarna stod klar även på personplanet; den Wallenbergiska släktens liberala rykte försvann när Knut Wallenberg blev "politisk vilde" i riksdagen 1908 och före valen samma år stödde både Gustav och Marcus Wallenberg högerns valkampanj i Östermalmskretsen genom att underteckna Allmänna valmansförbundets lista.⁹¹

Staafts andra regering 1911—1914 förstörde relationerna mellan liberalerna och storföretagarna ytterligare, eftersom industrikretsarna hade intressen i rustningsindustrin. Partiets industrimän — bland annat Sven Palme, Carl Ramström (Sveringes litografiska tryckerier), Josef Sachs (NK), Johan Hellner (Trävaruexportföreningen) skeppsredarna Justus Waller och Fritz Sternhagen och många andra — protesterade mot Staafts tillvägagångssätt.⁹² Den förre liberalen Knut Wallenberg blev utrikes- och Dan Broström marinförsvarsminister i Hjalmar Hammarskjölds högerregering som bildades efter borggårdskrisen. Den tredje industrimannen i regeringen var finansministern, textilfabrikanten Axel Vennerström.⁹³

Världskrigets utbrott förändrade emellertid situationen helt. Utrikeshandeln och de utrikespolitiska faktorerna splittrade den eniga högerfronten: exportindustrins, särskilt Enskilda bankens strävanden att bevara de västliga marknaderna och bygga upp livligare handelsrelationer med Ryssland hade kommit fram redan före krigsutbrottet.⁹⁴ Brytningen mellan den

⁸⁹ Jfr. *De Geer* s. 326 f.

⁹⁰ *Söderpalm* s. 13.

⁹¹ *Ibid.* s. 13—14.

⁹² *Ibid.* s. 15—16.

⁹³ *Ibid.* s. 21., *Carlgrén* s. 9—39.

⁹⁴ *Gaslander* II s. 229—232, *Söderpalm* s. 16 f.

konservativa och moderata högern tog sig uttryck i en tvist om nyanser i den krigstida neutralitetspolitiken. Tysksympatierna var traditionella för de konservativa, medan exportintressena och kontakter med ententen var vanliga bland industrimännen.⁹⁵

Under kriget ledde inte den politiska vändningen till regeringsskifte fastän konstellationer klart ändrats. I regeringen verkade i synnerhet utrikesminister Knut Wallenberg systematiskt för att undertrycka den tyskvänliga aktivismen. De konservativa kretsarna åter förde fram sin gamla antikapitalistiska kritik i sina språkrör där de kritiserade utrikesministerns åtgärder. Även Wallenbergs egna ekonomiska intressen i ententen kom fram i pressen.⁹⁶

Den nya politiska konjunkturen reflekterades klart i högerpressen. Även SAP:s vändning — borgfreden och erkännandet av ministersocialismen — lade man märke till. Sommaren 1915 skrev en av de högerradikalas mest bemärkta skribenter Adrian Molin i tidningen *Det nya Sverige*, att den svenska utrikespolitiken i sista hand vilade ”på Hjalmar Branting och K. A. Wallenberg, den politiska radikalismens och högerkapitalismens målsmän, den förre knuten till västmakterna av sina politiska, den senare av sina ekonomiska intressen.”⁹⁷ Påståendet beskriver med förvånansvärd noggrannhet den politiska situationen efter borgfredsproklamationen. SAP:s utrikespolitiska linje flätades samman med sysselsättningsfrågan och sedan med exportindustrins ekonomiska intressen. Det låg såväl i arbetarrörelsens som industrikretsarnas gemensamma ekonomiska och politiska intresse att hålla Sverige utanför kriget och bevara de goda relationerna med ententen. *Söderpalm* konstaterar med att citera Adrian Molin: ”Kisatelegrammet hade inlett en entente mellan dem (Branting och Wallenberg) ett folkviljans och stor-kapitalets pactum turpe.”⁹⁸

3.5.2. Erkännandet av arbetarrörelsen

Den svenska politiska konjunkturen genomgick en avgörande vändning efter 1905. Den relativt lugna och jämna utvecklingen var ett karakteristiskt drag, fastän rösträttsstriden, storstrejken, försvarsstriden och borggårdskrisen tillfälligt lyckades skärpa den politiska situationen. I det förra kapitlet granskade vi hur borgerskapets flexibla strategi slog igenom inom politiken och på arbetsmarknaden och pekade på dess objektiva grund, flexibilitetens förening med den kapitalistiska reproduktionsprocessens krav.

Både arbetarklassens och borgerskapets taktikändring präglade med

⁹⁵ *Söderpalm* s. 22 ff.

⁹⁶ *Ibid.* s. 17—20.

⁹⁷ *Ibid.* s. 29.

⁹⁸ *Ibid.* s. 29—30.

andra ord hela den politiska utvecklingen. Antagonistiska konflikter försköts i bakgrunden senast när SAP avgett sin borgfredsproklamation, men i själva verket inträffade vändpunkten redan omkring 1905 som ett resultat av SAP:s inre utveckling. Åren 1905—1914 grundade sig den svenska arbetarrörelsens strategi i praktiken på erkännandet av det politiska systemet, varvid även de krav som SAP framförde, huvudsakligen inte uppfattades som antagonistiska av borgerskapet. Den politiska konjunkturen dominerades av den ömsesidiga flexibiliteten mellan de båda samhällsklasserna, vilket på ett utmärkt sätt motsvarade det rådande systemets objektiva krav. Men arbetarrörelsens nya reformistiska strategi syntes på samma gång tillfredsställa majoriteten av SAP:s anhängare — åtminstone på kort sikt — och deras konkreta krav.

Det finns inga tidigare undersökningar av den svenska arbetarklassens ställning och dess verksamhetsförutsättningar i det politiska systemet. Det finns inte heller annat än enstaka hänvisningar i särundersökningar till den borgerliga opinionsutvecklingen — inställningen till arbetarrörelsen.¹ En totalanalys av hur reformismens genombrott mottogs i den borgerliga pressen vore utomordentligt intressant.

Arbetarrörelsens juridiska verksamhetsförutsättningar har delvis klarlagts tidigare. Avgörande för den politiska verksamheten var de lagar, som rörde förenings-, mötes- och yttrandefriheten och rösträtten. På 1880- och 1890-talen föreslogs en rad lagar, vilka helt klart syftade till att ingripa i arbetarrörelsens frihet att verka. Den mest kända av de godkända lagarna är 1889 års munkorgslag som började förberedas tre dagar efter SAP:s konstituerande möte.² *Per Eklund* (1974) har i detalj beskrivit borgerskapets försök att begränsa arbetarrörelsens frihet att verka lagstiftningsvägen genom att ingripa bl.a. i mötes- och föreningsfriheten men dock utan resultat.³ Även vänsterliberalernas oräkneliga försök att få till stånd ett mer omfattande grundlagsskydd för förenings- och mötesfriheten misslyckades.⁴

Man kan emellertid inte säga att det förekom försök i Sverige att helt förbjuda arbetarrörelsen. Efter sekelskiftet begränsades den politiska verksamheten endast av de s. k. staaflagarna, som innebar att munkorgslagen utökades med ett särskilt tillägg som förbjöd försvarsfientlig agitation.⁵

Fackföreningsrörelsens juridiska ställning var hela tiden mer utsatt än partiets. Detta grundade sig på arbetsgivarnas totala oeftergivlighet i fråga om "arbetets frihet". Åkarpslagen, och de förkastade förslagen om Åkarp II, *Lex Hildebrand* och 1910 års förslag om bestraffning av vissa avtalsbrott var exempel på detta.

¹ Se dock *S. U. Palme* som behandlar Staatts inställning till 1909 års storstrejk.

² *Eklund* s. 62—87.

³ *Ibid.* s. 122 ff.

⁴ *Öman* s. 138—149.

⁵ *Eklund* s. 122 ff.

Åkarpslagen upphävdes först 1938⁶ men i själva verket erkändes fackföreningsrörelsens frihet att verka i decemberkompromissen 1906, varefter man övergick till moderna avtalsmetoder på den svenska arbetsmarkanden. Den svenska arbetarrörelsens juridiska verksamhetsförutsättningar förändrades alltså på ett avgörande sätt redan före 1914 — trots Åkarps- och staafflagarna. Sedan männens allmänna rösträtt godtagits, hade de politiska verksamhetsrättigheterna utvecklats i stort sett samma i utsträckning som i det övriga Västeuropa.

Den mest betydande faktorn för arbetarrörelsens verksamhetsförutsättningar var den politiska konjunkturen; borgerlighetens inre konflikter lade grunden till liberalernas och arbetarrörelsens samarbete redan på 1890-talet. Liberalerna behövde SAP som bundsförvant i sina försök att försvara den lägre medelklassens, småföretagarnas och småbrukarnas intressen, fastän det var uppenbart, att partierna i själva verket senare skulle tävla om samma befolkningslagers stöd.

Sammanbrottet i socialdemokraternas och vänsterliberalernas samarbete i rösträttsrörelsen 1896 blev sist och slutligt tillfälligt. När Branting samma år valdes till riksdagen på liberalernas lista, var det självklart, att han skulle verka i intimt samförstånd med vänsterliberalerna. Det finns flera exempel på detta samarbete från 1897—1905, då SAP:s representation i riksdagen var liten. När man bland annat debatterade fackföreningarnas rätt att organisera arbetarna, försvarade Staaff kraftigt arbetarrörelsens frihet att verka och motsatte sig stiftandet av Åkarpslagen. Även senare stödde Staaff och en del andra liberaler SAP:s försök att få denna lag upphävd. De flesta liberaler motsatte sig även stiftandet av andra lagar som var riktade mot arbetarrörelsen. Den borgerliga vänstern var i själva verket från början beredd att erkänna arbetarrörelsens verksamhetsfrihet, med undantag för anarkistiska inslag, åtgärder som var våldsamma, hotade samhällsordningen samt samhällsfarlig agitation.

Staaffs inställning till storstrejken 1909 har debatterats mycket.⁷ Frågan är intressant just därför att det gällde en utomordentligt djupgående samhällskonflikt, som var ägnad att avslöja den verkliga inställningen. Under strejken försökte ledande liberaler på allt sätt förlika konflikter och få regeringen att handla aktivare. Civilministern Axel Schotte i Staaffs första regering kritiserade regeringen mycket skarpt. Kihlberg har citerat Schottes dagliga brevväxling under storstrejken. Där framkommer en klar sympati även mot arbetarnas krav: ”Jag kan ej ge arbetarna allena skulden. Den faller nog till stor del också på arbetsgivarnas stridslystnad.” (5.8.) ”Regeringen borde innan striden bröt ut ha genom en särskild överförlikningsman eller kommission ha sökt få uppgörelse till stånd.” (12.8.).⁸

⁶ Ibid. s. 179 f.

⁷ S. U. Palme s. 142 ff., Kihlberg II s. 177 ff.

⁸ Kihlberg II s. 178—179.

I början av strejken hade Staaff också stött medlingstanken, men när strejken fortsatte blev han tvivlande. Staaffs kritik mot den av arbetarrörelsen utlysta storstrejken innehöll två element: för det första verkade socialdemokratin fortfarande inte ha befriats från sina anarkistiska tendenser och för det andra, frågan om vilken typ av arbetarrörelse liberalerna skulle kunna samarbeta med. ”Två strävanden ha nog själva verket ständigt kämpat med varandra inom det socialdemokratiska arbetarpartiet / . . . / den parlamentariska linjen och den anarkiserande.”⁹

Med anarkisterna avsåg Staaff här ungsocialisterna och erkände att SAP:s ledning hade jagat dem ur partiet. Nu verkade det emellertid som om socialdemokratin inte alls hade befriat sig från de anarkistiska tendenserna. Här syftade Staaff indirekt på ungdomskräkarna, i vars tänder han hade hamnat på grund av staaflagarna.¹⁰ Också senare var SAP:s inre konflikter ett centralt hinder för en förstärkning av samarbetet mellan liberalerna och socialdemokraterna.¹¹

Staaff nöjde sig inte med att tro på socialdemokraternas påståenden: ”Men vi ha ju voterat ut anarkismens ledare ur partiet./ . . . / Men detta är ej nog eller ens huvudsaken. Huvudsaken är att befria socialdemokratin ej blott från vissa personer, utan vissa idéer, stämningar, tendenser, som synas genomsyra väldiga massor inom partiet och nu vid storstrejken bragt även ledningen under sitt herredöme.”¹² Sedan rekommenderade Staaff öppet att SAP skulle ändra programmet så att det blev moderatere, ”parlamentariskt” och rensa partiet från sådana personer som inte kunde godkänna det.

Staaff satte en förändring av SAP:s linje som villkor för samarbetet mellan liberaler och socialdemokrater. Så länge de anarkistiska dragen fanns kvar, borde inte något parti samarbeta med SAP. Men det vore galet att försöka förbjuda socialdemokraternas verksamhet i riksdagen. Redan på grund av liberalernas socialpolitiska målsättning borde man tillåta arbetarrörelsens verksamhetsrätt och t.o.m. försöka samarbeta med dem. Staaff ansåg att arbetarnas disciplinerade uppträdande under strejken var ett positivt tecken. Ordningen hade förblivit god trots att konflikten skärpts.¹³

Motiven för Staaffs tal är inte helt klara. Ett skäl kan emellertid betonas mer än andra: det liberala samlingspartiets inre sönderfall. Redan i samband med 1907 års rösträttsvist hade den moderata flygeln under ledning av Daniel Persson i Tällberg sökt samarbete med högern.¹⁴ Kvinnornas rösträttsfråga och en del meningsskiljaktigheter i socialpolitiska frågor orsakade konflikter på partiets vänsterkant. Som en följd avgick senare fyra kända

⁹ *Staaff II* s. 148.

¹⁰ *Ibid.* s. 158—159.

¹¹ *Jfr. Kihlberg II* s. 257, 363.

¹² *Staaff II* s. 158—159.

¹³ *Ibid.* s. 159.

¹⁴ *Se t.ex. S. U. Palme* s. 114 ff., *Öman* s. 148.

vänsterliberaler och anslöt sig till SAP: Lindhagen, Palmstierna, Åkerman och Wavrinsky.¹⁵

Konflikterna efter storstrejken mellan liberalerna och SAP försvann emellertid senast 1911 då försvarsstriden började, eftersom Staaffs regering inte kunde undvara SAP:s stöd.

Ett av de intressantaste exemplen på ett ”erkännande” av arbetarrörelsen var G. Sundbärgs värdering av arbetarrörelsens och socialismens roll i det svenska samhället i emigrationsutredningens huvudbetänkande (1913). Betydelsen av uttalandet understryks av att tankarna framfördes i ett statligt betänkande. Fastän uppfattningarna var författarens egna och man inte kan dra några slutsatser om deras representativitet inom statsförvaltningen, visar ändå Sundbärgs inställning på en betydande attitydförändring.

Sundbärg kritiserade hårt de uppfattningar, enligt vilka arbetarrörelsen skulle ha uppkommit på grund av agitation: ”Det är af vikt, att arbetarrörelsen verkligen betraktas såsom en stor samhällsrörelse, icke såsom det tillfälliga resultatet af en uppagiterad stämning. . . Och medvetandet om gemenskapen i detta frigörelsearbetare skapar en ”klasskänsla”, som i och för sig är lika naturlig och aktningvärd som nationalitetskänslan.”¹⁶ Det skulle emellertid inte ha varit möjligt att förstå en sådan arbetarrörelsens sociala grund och ideologiska mål om arbetarrörelsen inte verkligen förändrats. Sundbärg konstaterade också öppet: ”Inom de högre graderna talar man alltmer sällan om en hel del af de ursprungliga marxistiska dogmerna, som väl nu få anses såsom vederlagda och af rörelsens vetenskapsmän synes snart knappast finnas någon som ej är kättare. Allt detta gör, att samarbetet mellan socialisterna och reformvänerna inom andra läger ställer sig åtskilligt förhoppningsfullare än förr . . . Visserligen får icke därför förbises den fara som ligger i de uppagiterade, blindt dogmatiska massornas fanatism.”¹⁷ Klarare än så kan man knappast sammanfatta den svenska politiska konjunkturen i början av 1910-talet.

Sundbärg ville till slut varna för revolutionära skiftningar inom arbetarrörelsens ledning utöver det hot som massorna utgjorde: ”Och även bland de mest frigjorda socialisterna hyllas ännu en del teorier, som utgöra en den största fara för en sund utveckling af vårt ekonomiska lif, och som det alltså ligger all makt uppå att bekämpa. Statens öfvertagande af alla produktionsmedlen skulle säkerligen vara detsamma som vårt näringslifs undergång.”¹⁸

Även i skrifterna från Nationalföreningen mot emigrationen ägnade man uppmärksamhet åt arbetarrörelsen just med hänsyn till hur rörelsen påverkade produktiviteten och arbetsmiljön. Sylwan framhävde i båda sina böcker, att fackföreningsrörelsen hörde till arbetsmarknadens praxis: ”Utan

¹⁵ S. U. Palme s. 115 och Kihlberg II s. 164 ff. och 184 ff.

¹⁶ Emigrationsutredningen, huvudbetänkande s. 830—831.

¹⁷ Ibid. s. 832.

¹⁸ Ibid.

tvifvel är fackföreningens fostrande inflytande på sina medlemmar en afgjord förmån för industrin. Hvarje organisation kräver för sitt ändamål realiserande en disciplinerad medlemsskara, . . . man kan likväl ej förneka, att en vaknande klasskänsla och en solidarisk samverkan från de bäst till de sämst ställda arbetarne är en den värdefullaste kraft . . . ”¹⁹ Men i Sylwans sätt att skriva kan man också se spår av föregående års storstrejk när han kritiserar boktryckarnas fackförbunds politik för ”monopolistiska” strävanden: ”På många vägar kan en fackförening slå in, som åsytar, att monopolisera arbetsmarknaden, och det svenska typografförbundets slutna fackpolitik erbjuder ett öfverraskande godt tillfälle att studera den rikedom af former, som därvid står en fackförening till buds.” Sylwans kritik riktade sig mot den typiskt trade-unionistiska fackföreningslinjen. Han ansåg att arbetarnas krav åtminstone i det här fallet var orimliga, eftersom mekaniseringen minskat kravet på yrkesskicklighet, men att fackföreningen ändå försökte hålla lönenivån uppe genom att ”monopolisera” arbetskraftens försäljning.”²⁰

I både nationalföreningens och Gustav Cassels skrifter skymtar ofta funderingar över teorin om höga löner och dess betydelse för arbetsmarknadsrelationernas utveckling och produktiviteten.²¹ Lönenivåns och särskilt de yrkesskickliga arbetarnas löneutveckling konstaterades å andra sidan verka positivt på produktiviteten,²² arbetsmarknadsutvecklingen och dessutom hindra emigration.²³ Cassel ger ett klart sammandrag av erkännandet av fackföreningsrörelsens ställning i sitt verk ”Socialpolitik”: ”Se vi på fackföreningsrörelsen från denna stora synpunkt, så bortfaller helt och hållet den fälvitska frågan om fackföreningarna äro nyttiga eller skadliga, om de böra bekämpas eller ej. För oss stå fackföreningarna som ett oundgängligt led i en ändamålsenlig organisation af det ekonomiska samhällslifvet . . . Men ännu ha vi i Sverige icke kommit så långt, att vi förstå, att fackföreningsledarne har en svår och ansvarsfull plats att fylla, en plats som i själva verket kräver en alldeles särskild utbildning. . . Betydelsen af att de borgerliga klasserna äga en verklig kännedom om arbetarnas synpunkter och om grunderna för deras politik kan icke öfverskattas. Ingenting är farligare än då den ena delen af nationen står fullkomligt oförstående inför den andra delens lifsintressen och hela rättsuppfattning.”²⁴

Värdet av sådana enstaka uppfattningar som framförts inom det svenska borgerskapet måste naturligtvis ges rätta proportioner och man kan inte med deras hjälp skapa en totalbild av hur borgerskapet och dess olika läger uppfattade betydelsen av arbetarrörelsens reformistiska strategi, men dessa

¹⁹ Sylwan 1910 A s. 62.

²⁰ Sylwan 1910 B s. 99 ff., cit. s. 99.

²¹ Cassel s. 103 ff.

²² Ibid. s. 104.

²³ Ibid. s. 110.

²⁴ Ibid. s. 70—71.

ställningstaganden skildar ganska åskådligt SAP:s "salongsfäihighet". Ännu viktigare är att borgerskapet öppet uttryckte sina klassintressen genom att erkänna att åtminstone en reformistisk riktning av arbetarrörelsen var en berättigad institution i det svenska samhället. Denna integrationstanke är naturlig och gestaltar den borgerliga strategin i förhållande till arbetarrörelsen: man sade klart i vilken riktning borgerskapet ville se SAP:s ideologi utveckla sig och vilken typ av arbetarrörelse den inte ville ha att göra med.

4. Den reformistiska ideologin (sammanfattning)

I de föregående två huvuddelarna av undersökningen har vi analyserat genombrottet av SAP:s reformistiska strategi utgående från dess samhälleliga förutsättningar. Vi utgick från förändringarna i arbetarklassens ställning och struktur och kom vidare till arbetarrörelsens organisationsform, som bildade en länk mellan den ekonomisk-sociala och politisk-ideologiska konstitueringen av arbetarklassen. Genom att analysera växelverkan mellan dessa arbetarklassens praktiker kunde vi påvisa ett samband mellan uppkomsten av SAP:s reformistiska politiska strategi och en organisationsform som kanaliserade lönearbetarnas omedelbara krav via fackföreningsrörelsen till den politiska arbetarrörelsen. De politiska konjunkturen gynnade den reformistiska lösningen genom att utvidga arbetarrörelsens verksamhetsförutsättningar.

Vi definierade ideologi som motiveringen för den politiska strategin. Därmed sammankopplas ideologin med arbetarklassens samhälleliga vara. Emedan ideologin likväl är en abstraktion (en produkt av tankeverksamhet), förutsätter den en särskild intellektuell praxis. Sålunda är ideologin på ett komplicerat sätt kopplad till det materiella, och kan inte som sådan återföras på arbetarklassens existensvillkor. Ideologin uppträder i form av en speciell praxis hos arbetarklassen, och gestaltar dess handlingslinje som helhet. Partistrategins utveckling mot reformism har genomgått en process av politisk-ideologiska motsättningar. Genom helheten av dessa motsättningar har vi definierat förändringen av strategin.

Kapitel 3. i undersökningen utgör i sin helhet ett konkret tillägnande av den process, i vilken SAP:s reformistiska ideologi alstrats, i förhållande till dess samhälleliga förutsättningar. — Detta kapitel innehåller ett sammandrag av den svenska arbetarrörelsens reformistiska ideologi och dess relation till den politiska strategin och till arbetarklassen. Samtidigt strävar vi att besvara frågan om vilken roll arbetararistokratien spelade för reformismens genombrott i den svenska arbetarrörelsen.

4.1. Ideologin och den reformistiska politiska strategin

Förhållandet mellan ideologi och strategi sammanfattas i uttrycket 'den politiska strategins motivering'. Ideologin återspeglas då som en intellektuell praxis hos personer verksamma inom arbetarrörelsen, och får formen av partiprogram, beslut om den politiska aktionslinjen, åtgärder och politisk-ideologisk debatt. Härigenom framträder på ett åskådligt sätt det subjektiva elementet i arbetarrörelsen som ideologins alstrare. När vi tecknar en bild av den förändring som SAP:s strategi genomgår, undersöker vi innehållet i partiets handlande och hur det har motiverats. SAP:s reformistiska ideologi utformades genom dess verksamhet och idéerna hos funktionärer inom arbetarrörelsen i relation till strategin, som åter betingades av vissa objektiva förutsättningar, på vilkas klarläggande tyngdpunkten i denna undersökning legat.

De väsentligaste kännetecknen för genombrottet av SAP:s reformistiska strategi kan sammanfattas i följande punkter: staten (den politiska makten och systemet), den politiska strategin och taktiken (parlamentarisk / utomparlamentarisk verksamhet, bundsförvantsfrågan med olika mellangrupper), innehållet i de politiska kraven (reformer och socialistisk målsättning), och partiets organisationskaraktär. Förändringen av den politisk-ideologiska inställningen till dessa nyckelfrågor var en helhetsmässig process, där de olika faktorerna förstärkte varandras inverkan, varför en kronologisk framställning hade varit omöjlig.

Det logiska kriteriet för en analys av den revolutionära och den reformistiska ideologin är partiets inställning till ett övertagande av den politiska makten. Partiet försöker med sin verksamhet antingen störta det rådande politiska systemet och bygga upp socialism, eller det nöjer sig med att driva igenom gradvisa reformer inom ramen av det rådande systemet. Enligt denna enkla tudelning skulle det inte vara svårt att identifiera SAP:s reformistiska ideologi: Partiets omedelbara mål var inte att överta den politiska makten, dess verksamhetslinje var enbart den parlamentariska taktiken, och partiet avstod från utomparlamentariska medel, erkände monarkin, första kammaren och försvaret, började verka för en förbättring av arbetarnas levnadsförhållanden genom delreformer, försköt programmets socialiseringskrav till framtiden och godtog ett samregerande med de borgerliga.

Å andra sidan bevarade partiet emellertid sitt socialistiska principprogram, och det finns all anledning att anta, att partiledningen allvarligt trodde på att socialismen var ett reellt alternativ i framtiden. Dessutom är frågan om en reforms revolutionära eller reformistiska grundkaraktär inte alls entydig, utan man kan säga att varje samhällsreform har ett slags "dubbelnatur".¹ Reformens verkliga innehåll kan således enbart definieras i förhål-

---

¹ Se särskilt *Kramer* (s. 21 ff., 48—50), som urskiljer en "social" och en "politisk" komponent i varje reform.

lande till den rådande objektiva situationen i samhället, varvid samma reformkrav kan vara "revolutionärt" eller "reformistiskt" i olika politiska omständigheter.² Ovan har många exempel på detta anförts från såväl social- som arbetsmarknadspolitikens område.

I sin praktiska politik avstod SAP från sin socialistiska målsättning: Partiet förmådde och försökte till slut inte ens förena delmålen till en socialistisk, politisk praxis. Partiet avstod från att framföra krav som var antagonistiska mot det rådande systemet, eller spjälkte i alla fall upp programmet i delfrågor. De principiella kompromisserna i samband med de borgerliga förslagen och prutandet på de egna programpunkterna resulterade till slut i att SAP:s reformistiska verksamhetslinje löpte parallellt med många av de reformkrav, som ansågs viktiga även av de borgerliga.

Den situation som uppstod då SAP:s konkreta politiska verksamhet och de reella resultaten av verksamheten inte längre stod i motsättning till det rådande systemet kan jämföras med den ståndpunkt partiet intog i maktfrågan. Staten sågs mer och mer som en "neutral" faktor, en kraft ovan- och utanför klasserna, som inte längre enbart var den härskande klassens instrument. Därför blev rösträttskravet ett mål med vars hjälp man strävade efter riksdagsmajoritet för arbetarklassen, vilket i sin tur jämfästades med ett övertagande av den politiska makten. Det politiska systemet och staten betraktades inte längre av SAP som det kapitalistiska systemets överbyggnad som måste störtas. Man ansåg att en ren demokratisering av maktapparaten skulle räcka när arbetarklassen hade uppnått absolut majoritet riksdagen.

Förändringen i statens natur konkretiserades i arbetarklassens nyvunna politiska rättigheter och i statens nya, även för arbetarklassen positiva ingripanden. Denna stat var en helt annan än den våldsutövande statsmakt, som bara ville kväsa alla försök att förbättra arbetarklassens levnadsvillkor. För SAP var det redan seger att få staten att ingripa positivt i arbetskraftens reproduktion.

Analysen av kapitalismen innehöll bara "ödestroteorin" som i själva verket inte hade något att göra med den politiska praktiken. På detta sätt uppfattades den politiska och ekonomiska makten som separata fenomen. Av samma skäl ansågs det socialistiska produktionssättet eller socialiseringen vara liktydiga med förstatligandet, och t.o.m. statens ingripande i ekonomin uppfattades som socialism.³ När staten inte längre var en fientlig makt för arbetarna, blev det också nödvändigt, att arbetarna försvarade sitt land. Det nationella intresset ersatte klassintresset på denna nivå.⁴ Av samma skäl var SAP berett att i praktiken godta även monarkin och den fyrtiogradiga rösträtten i valet av första kammaren.

² Jfr. *ibid.* s. 172 ff.

³ T. ex. i Brantings argumentation återspeglades dessa begrepp ganska oklart, se T. O. skr. VII s. 115 ff.

⁴ Jfr. *Tingsten II* s. 359.

Avståndstagandet från den politiska storstrejken som kampmedel och utomparlamentarisk verksamhet innebar inte enbart en förändring av taktiken utan återspeglade också en reformistisk förändring av innehållet i de krav, som man tidigare velat driva igenom med denna taktik. Dessutom upphörde kontakten mellan ledning, kader och massor, och tyngdpunkten förflyttades allt mer från en aktivering av partifältet till en aktivering av väljarna. Därför fick även medlemsantalet en sekundär betydelse. När man inte längre ville ens mobilisera arbetarnas allmänna opinion till stöd för riksdagsarbetet, sköts också den propagandistiska användningen av riksdagens talarstol åt sidan.

Efter rösträttsreformen 1907—1909 eftersträvade SAP att bli ett hela folkets parti i stället för ett industriarbetarparti. Medan partiet tidigare nästan helt hade stött sig på arbetararistokratin, blev det nu tvunget att ta hänsyn till landsbygdsproletariatet, olika mellangrupper och naturligtvis det lägre skiktet inom arbetarklassen, som då hade erhållit rösträtt. Förändringen i väljarkårens sammansättning fick inga andra följder än att man tog hänsyn till de ovannämnda grupperna i valpropagandan. Beaktansvärt är att SAP vann anhängare på liberalernas bekostnad, vilket uppenbarligen betydde att de arbetarröstare från arbetararistokratin, som hade skyggt för det revolutionära SAP kom med i partiet efter sekelskiftet. Den lägre medelklassens — närmast tjänstemannaskiktets — antal av SAP:s väljare var ännu liten, men allt fler representanter för mellangrupperna kom med i riksdagsgruppen efter 1911.

SAP:s strävan att knyta kontakter mellan arbetarklassen och andra mindre bemedlade befolkningsgrupper och de programförändringar 1911 som syftade till detta, var inte ett tecken på en revolutionär ”klassallianspolitik” utan bör tolkas som en nödvändighet framtvungen av den reformistiska taktiken, när den ekonomistiska tron på mellansiktens försvinnande hade visat sig vara helt ogrundad. Även samarbetet med en borgerlig bundsförvant, och samarbetets upplösning i en ministersocialistisk kompromiss är ett resultat av samma nödvändighet betingad av den reformistiska taktiken. Fastän SAP avgav sin borgfredsproklamation som banade väg för ministersocialismen i en tillspetsad internationell situation motiverades beslutet med att man ville rädda det bestående systemet, inte utnyttja krisen för att förändra samhället.

Borgerlighetens flexibla politik var en nödvändig förutsättning för genombrottet av SAP:s reformistiska strategi. Även om det är att leka med ”om-resonemang”, att tala om en helt annan historisk situation, kan man knappast tänka sig att det hade varit möjligt för SAP att så snabbt förvandlas till ett reformistiskt parti utan eftergifter från det rådande systemets sida. Den flexibla politik som fördes av vissa skikt inom borgerskapet liksom även det politiska systemets smidighet grundade sig på att de ovannämnda samhällsreformerna var nödvändiga för både borgerskapet och arbetarklassen. Största delen av de reformer, som det liberala borgerskapet var redo att godta, motsvarade även arbetarklassens krav på kort sikt. De svenska

liberalerna åter behövde SAP:s stöd mot högern.

Då vi har försökt förklara genombrottet av SAP:s reformism, har vi framhävt förhållandet mellan den fackliga och politiska arbetarrörelsen som en länk mellan arbetarrörelsens strategi och de strävanden som uppstod ur arbetarklassens situation. Därigenom kom vi fram till att det var den fackliga medvetenheten och i synnerhet organiseringsaktiviteten som styrde och dominerade den politiska grenen av den svenska arbetarrörelsen. De erfarenheter som gjordes på arbetsmarknaden blev centrala för utvecklingen av partiets politiska strategi, och bildade på många sätt länkar över till de politiska kraven. SAP:s och LO:s gemensamma strategi bröt samman och resultatet blev att arbetarrörelsen spjälktes upp i en "trade-unionistisk" och en "etatistisk" strategi.⁵

Med stöd av vad som ovan framlagts om SAP:s reformistiska ideologi i förhållande till de få programmatiska förändringar, som företogs inom SAP, kan man konstatera, att den reformistiska ideologin inte ännu avspeglades i partiprogrammet. I första hand uppträdde den reformistiska ideologin som motivering för aktionslinjen och i diskussioner i samband med viktiga avgöranden. Programmet från 1897 fick allt mer träda i bakgrunden när det gällde att motivera den praktiska politiken, men bevarade sin ställning som källa till en deterministisk förkunnelse. Detta är bakgrunden till att samma partiprogram kunde fortsätta att gälla, fastän ideologin faktiskt hade förändrats.

Den nya ställning 1897-års program fick inom SAP karaktärisera partiets förhållande till kautskyismens tradition. Tidigare (kapitel 3.1.6.) hänvisade vi redan till att kautskyismen i sig själv dolde sådana element, som lät reformismen mogna lugnt under ett revolutionärt skal. Så här gick det faktiskt också i SAP; Kautskys ställning som den ledande uttolkaren av marxismen ifrågasattes inte fastän själva tolkningen råkade i strid med den praktiska politiken. Förkunnandet av socialismen som determinism, som en ekonomistisk historieuppfattning, och den dagliga verksamheten fjärmades allt mer från varandra. I början var inte ens den reformistiska majoriteten inom SAP medveten om att en sådan motsättning existerade, och när ungdomdemokraterna, som åberopade Kautsky som sin auktoritet, gick till angrepp mot denna majoritet, hade reformismen i själva verket redan kraftigt slagit igenom.

Kautskyismen var i själva verket en ekonomistisk historieuppfattning, som framställde historiens gång i en naturlagsenlig formel. Också inom SAP fördes det diskussion om marxismens och darwinismens förhållande, vilket ger en utmärkt bild av den historieuppfattning, som föddes på kautskyis-

---

⁵ Detta har framhävts tidigare bl. a. av *Bergman, Franck, Karlsson* s. 22 och *Gynnå, Mannheimer* s. 90—91 (kapitel "Facklig/politisk praktik").

mens grund.⁶ Att marxismen framställdes som ett schema, som en historisk nödvändighet, till och med som en profetia, skapade redan i sig grogrund för revisionism.⁷

Den kautskyistiska ideologins kännetecken återfinns mycket inom SAP: partiet präglades förutom av ödestron också av ett inväntande av revolutionen. Det blev ett självändamål att stärka organisationerna och klasstyrkan identifierades med understödet. SAP förmådde inte mobilisera de övriga skikten av arbetarklassen och mellanskikten i samhället jämsides med industriarbetarna och det rådde ovisshet om hur man egentligen i praktiken borde utnyttja de ökade verksamhetsförutsättningarna. Även SAP försökte omvandla de fackligt organiserade arbetarnas masskraft till politisk styrka, men för det ändamålet var partiet för svagt. I Sverige var det nämligen senare så, att den fackliga organisationen styrde den politiska. Man framhävde organisationernas egenvärde eftersom man inte vågade äventyra deras fortbestånd till förmån för den politiska kampen.

Den kautskyistiska ideologin inom SAP uppvisade förvånansvärt stora likheter med de former den antog i de flesta av andra internationalens medlemspartier, fastän den historiska bakgrunden säkerligen var en annan. Redan denna iakttagelse visar, vilken betydande roll den ideologiska traditionen kunde spela i arbetarrörelsens intellektuella praxis. Kautskyismens betydelse för reformismens genombrott inom SAP var den, att kautskyismen, så länge arbetarrörelsen egentligen saknade alla verksamhetsförutsättningar, tjänade som en revolutionär ideologi. Därigenom blev kautskyismen i själva verket en viktig källa till reformistisk ideologi också för SAP.

4.2. Arbetararistokratin och reformismen

I inledningen introducerades teorin om arbetararistokratin som ett bitema i denna undersökning; teorin skulle ingå i diskussionen för att bidra med en konkret-historisk aspekt på SAP. Detta tillvägagångssätt motiverades dels med att teorin om arbetararistokratin, eller snarare den empirisk-historiska generaliseringen, strävar till att förklara reformismen genom att tillägna sig arbetarklassens praxis som en totalitet, dels med att det har saknats empirisk forskning som bygger på denna generalisering. I denna undersökning definierades arbetararistokratin på ett annat sätt än i *Engels*

---

⁶ Om förhållandet mellan darwinismen och kautskyismen se särskilt *Steinberg* s. 45 ff. Jfr. *Colletti* s. 36. Hos Branting förekom Darwins namn i några sammanhang som en jämförelse mellan evolution och revolution i historiens gång, se t. ex. T. o. Skr. IX s. 122, XI s. 87, 123, 209. Ännu viktigare var den "socialdarwinistiska" historieuppfattningens inflytande på SAP. Den kom fram särskilt hos ungdomskräkter, se Fram, mars 1906 (P. A. Hansson), okt. 1906 (ibid.), januari 1910 (Fr. Ström).

⁷ Se t. ex. *Gustafsson* 1969 s. 404 f., *Colletti* s. 7 ff.

och *Lenins* originaltexter. "Mutningen" och "förråderiet", som baserar sig på monopolprofiten, upptogs inte i definitionen. Begreppet anknöts till svenska förhållanden och undersökningen koncentrerades på hur arbetararistokratin agerade i konkret historiska situationer i Sverige.

Det råder inget tvivel om att det också i Sverige som en "social kategori" uppstod en arbetararistokrati, om också det inte helt otvetydigt statistiskt kan påvisas, att skiktningen inom arbetarklassen tilltog runt sekelskiftet. Arbetararistokratin hade ändå bättre möjligheter än de icke yrkeskunniga arbetarna att köpslå om sin arbetskraft. Överhuvudtaget var arbetskraftens materiella reproduktionsvillkor för deras del bättre, även om hela industriarbetarbefolkningens ställning förbättrades i Sverige. Den svenska arbetararistokratin utgick från hantverkaryrken, som bevarade sin ställning, och från de bäst avlönade yrkeskunniga arbetare, som den nya teknologin frambragt inom exportindustrin, och vilka till sin ställning gynnades av den långvariga högkonjunkturen.

Den svenska arbetarrörelsens organisationsform får sin förklaring av att arbetarklassens skiktning vid den fackliga organiseringen avspeglades så gott som oförändrad i SAP. Härigenom blir också arbetararistokratin den "sociala basen" för reformismen inom arbetarrörelsen i Sverige. Genom att organiseringen nästan uteslutande grundade sig på industriarbetarnas omedelbara ställning som lönearbetare, framhävdes hela industriarbetarbefolkningens position också i den politiska organiseringen, men den egentliga arbetararistokratin bestod framför allt av metall- och träarbetare samt av en del hantverkare. Teorin om arbetararistokratin klargör hur den svenska arbetarrörelsens organisationsform utvecklades, även om den givetvis inte förklarar arbetarrörelsens verksamhetsförutsättningar, som helt bestämdes av det politiska systemet. Avgörande för reformismens genombrott var i alla fall det faktum att fackföreningsrörelsen avstod från att använda masskraft för rent politiska ändamål samt att enighetsstrategin föll sönder.

Med enighetsstrategins sönderfall sammanhänger sådana omständigheter, som var ett resultat av den direkta lönearbetarställningen, av vilka den viktigaste var att arbetararistokratin betydligt tidigare än alla andra grupper tillkämpade sig förmåner på arbetsmarknaden, samtidigt som lagstiftningsvägen verkade särdeles svårframkomlig. Dels hörde organisationsfetischarna intimt ihop med teorin om arbetararistokratin; man ville inte äventyra fackföreningsrörelsens organisationers fortbestånd och allt man vunnit genom dem för osäkra politiska målsättningar. Genom arbetararistokratins förmedling blev också dess ur lönearbetarställningen framsprungna medvetenhet det konkreta innehållet i partiets handlande. Detta visade SAP:s verksamhet i riksdagen och de svårigheter man hade med att knyta förbindelser till arbetarklassens övriga skikt.

Dessutom var SAP fram till år 1908 helt beroende av arbetararistokratins valunderstöd. Därtill höll sig en betydande del av arbetararistokratin utanför SAP, eftersom den ansåg partiets linje vara alltför radikal. Detta framgår såväl av valresultaten (ökningen av SAP:s arbetarunderstöd 1905 och 1908)

som av det faktum att de av arbetararistokratin behärskade förbunden förhöll sig negativt till tvångs- och kollektivmedlemskapet.

I SAP:s fall förklarar teorin om arbetararistokratin mycket långt, på vilket vis de förändringar, som hade inträffat i arbetarklassens ställning och struktur, genom arbetarrörelsens organisationsform återverkade på arbetarrörelsens politiska strategi. Förklaringen har stor giltighet speciellt då det gäller en arbetarrörelse, där fackföreningsrörelsens position var så stark som i Sverige. En stark trade-unionistisk nyans, lönearbetarställningen som medvetenhetens direkta utgångspunkt och den ekonomiska klasskampens erfarenheter utgjorde grundvalen för den reformistiska ideologin i ett av arbetararistokratin behärskat arbetarparti. Detta är likväl möjligt bara i ett sådant fall, där växelverkan mellan arbetarklassens ekonomisk-sociala och politisk-ideologiska konstituering var så "enkel" som i Sverige. På detta plan förmår teorin om arbetararistokratin ge en betydligt mera omfattande förklaring av reformismens genombrott inom SAP än tidigare tolkningar.

Eftersom teorin om arbetararistokratin i själva verket kan förklara växelverkan mellan arbetarklassens ställning och den därifrån omedelbart utgående medvetenheten, "utsträcks" denna växelverkan inte som sådan till arbetarrörelsens ideologi; den ger ingen förklaring på ideologins innehåll, eftersom ideologin är ett fenomen på ett helt annat plan, om arbetarrörelsens intellektuella praxis. I denna undersökning "härleddes" SAP:s politiska verksamhetsförutsättningar ur statens natur och ur växlingen i den politiska konjunkturen. Utvecklingen av borgerskapets strategi påverkades givetvis av att SAP:s linje förändrades, till vilket den på arbetararistokratin baserade organisationsformen utgör en central förklarande faktor. Tolkningen är likväl inte uttömmande.

Med andra ord är kopplingarna på det politiska planet i teorin om arbetararistokratin endast indirekta och ger inte en helhetsmässig förklaring. Med tanke på reformismens genombrott inom SAP och det innehåll det fick, spelade de verksamhetsförutsättningar som direkt utgick från statens och det politiska systemets plan och ideologins karaktär av arbetarrörelsens intellektuella praxis, också en vital roll.

Med hjälp av teorin om arbetararistokratin går det inte heller att uttömmande förklara de inre motsättningarna inom SAP eller fackföreningsrörelsen, eftersom dessa i hög grad gällde rent politisk-ideologiska tvister. Otivelaktigt fick den ungdomdemokratiska oppositionen stöd från partifältet, men detta kan på intet vis identifieras med skiktningen av arbetarklassen. Ungdemokraternas oppositionella verksamhet uppstod som en reaktion mot reformismens genombrott och var ett försök att bevara den revolutionära medvetenheten i SAP. Teorin om arbetararistokratin avser dock inte att förklara på vilket sätt ideologin formades på det individuella planet eller på politiska grupperings nivå.

Den syndikalistiska oppositionen stöddes klarast inom just de förbund, som representerade arbetarklassens icke yrkeskunniga skikt, men det vore ett misstag att tolka detta som något slags negation av arbetararistokratin

även om det bland syndikalisterna rådde tydligt missnöje med den verksamhet LO och dess starka förbund drev. Det är sålunda inte möjligt att förstå uppkomsten av en arbetararistokrati inom den svenska arbetarrörelsen som en intressemotsättning mellan arbetarklassens olika skikt, ty de konkreta resultaten visar, att arbetararistokratin förmådde leda majoriteten av arbetarklassen in i den reformistiska arbetarrörelsens krets, och att arbetararistokratin inom fackföreningsrörelsen också kämpade för de lågavlönades intressen.

Arbetararistokratin innebär för reformismens genombrott får inte heller betraktas som en "historisk nödvändighet"; skiktningen av arbetarklassen bildade inte en nödvändig förutsättning för reformismen i SAP, utan forskningsresultaten visar, att reformismen hade kunnat bryta igenom under helt andra omständigheter, också inom en sådan arbetarrörelse, där fackföreningsrörelsens position var en helt annan.¹

Många av resultaten av denna undersökning pekar på att arbetararistokratin måste behandlas som ett strängt empirisk-historiskt begrepp. Som social kategori är arbetararistokratin fast bunden exakt till tiden före monopolkapitalismens genombrott, men därefter började den samhällsliga arbetsfördelningens utveckling konsolidera arbetarklassen och i därpåföljande skede började utvecklingen av en "ny" arbetararistokrati i produktionen.²

Den allt allmännare organiseringen och kollektivavtalens förenhetligande var ägnade att avlägsna skillnader på arbetsmarknaden. Då de politiska rättigheterna i samband med rösträttsreformen utsträcktes till hela arbetarklassen, innebar det att en gammal barriär raserades inom arbetarklassen.

Hand i hand med att arbetarrörelsens ställning och uppgifter stabiliserades, ersattes arbetararistokratin med en arbetarbyråkrati inom arbetarrörelsen. Funktionärerna inom arbetarrörelsen övergick allt mer från att vara förtroendemän till yrkespolitiker och fick genom institutionerna en avgörande ställning i arbetarrörelsens ledning.

Då arbetararistokratin verkar att vara ett strängt konkréthistoriskt fenomen som inte kan generaliseras till en historisk teori, är det skäl att överhuvudtaget förhålla sig kritiskt förbehållsamt till internationella jämförelser, som företas med fenomenets hjälp. Även om arbetararistokratin i de flesta långt utvecklade kapitalistiska länderna synes ta sig likadana uttrycksformer, kan man inte ännu på basen av det uttala sig om huruvida dessa fenomen

---

¹ Jfr. *Hobsbaum* s. 342—342. Reformismens genombrott inom den finländska socialdemokratin utgör ett exempel på en helt annan utveckling. Fackföreningsrörelsens andel och roll var mycket mindre jämfört med partiets och rekryteringsgrunden ganska annorlunda än i Sverige. Reformismens grogrund växte fram utan arbetararistokratin ledande roll i fackföreningsrörelsen ur partiets politiska verksamhetsförutsättningar. Jfr. *Soikkanen* 1967 s. 187 f., *Haataja, Henttilä, Kalela, Turtola* s. 106 ff.

² Jfr. *Hobsbaum* s. 301—302, *Kuczynski* Bd. 36 s. 53: "Die angelernten Techniker, eine Schicht, die wohl aus den gelernten herausgewachsen betrachtet werden kann."

historiska väsen är detsamma.³ För att utveckla begreppet arbetararistokrati till en fruktbar historisk teori, fordras det mycket forskningsarbete. På båsen av denna undersökning är det preliminärt möjligt att föreslå en forskningsstrategi som framskrider på tre plan:

1. Arbetararistokratin som en "global", "världshistorisk" kategori (förändringarna i den internationella karaktären av arbetarklassens ställning och struktur vid tidpunkten för monopolkapitalismens genombrott);
2. En historiografisk analys, ett slags "etymologi" av begreppet arbetararistokrati både i historisk forskning och i politiskt språkbruk inom arbetarrörelsen;
3. En betydligt mer exakt definiering av arbetararistokratin än den nuvarande marxistisk-leninistiska definitionen med hjälp av den politiska ekonomins metod.⁴

---

³ Även *Hobsbaum* s. 341 varnar för jämförelser bara på grund av yttre gemensamma drag i olika länders utveckling. *Kuczynski* däremot ser arbetararistokratin som historiskt nödvändigt: "Das Entstehen der Arbeiteraristokratie ist eine Notwendigkeit im Laufe der Entwicklung des Kapitalismus /.../. Der Imperialismus hat die Tendenz, auch den Arbeitern privilegierte Kategorien herauszusondern." (Bd. 36 s. 37) — Jfr. *Olofsson* 1978 s. 51—53.

⁴ Jfr. *Olofsson* 1977 s. 59, *Olofsson* 1979 s. 68 ff., 100 ff.

5. Källor och litteratur

1. Otryckta källor

Arbetarrörelsens arkiv (AA), Stockholm

Hjalmar Brantings samling (Hj.B.S.)

- Brev från Branting
- Brev till Branting
- Anteckningar
- Manuskript
- Diverse, mfl.

Per Albin Hanssons samling (P.A.H.S.)

- Brev från Hansson
- Brev till Hansson
- Tal och föredrag (manuskri.)

Richard Sändlers samling (R.S.S.)

- Brev från Sandler
- Brev till Sandler
- Föredragsmanuskript

Storstrejs—Utskottets protokoll 1902—1903.

Storstrejkskongressen den 10—13 april 1902. Protokoll.

Storstrejkskongressen 1907. Protokoll.

Storstrejksomröstningen 1904. Blankettmaterialet A—D.

Rapport överorstrejksomröstningen 1904 (*H. Lindqvist, C. G. T. Wickman, G. Magnusson*).

Storstrejksomröstningen 1907. Protokollutdragen.

Socialdemokratiska Vänsterföreningen. Stadgar.

Socialdemokratiska arbetarpartiets arkiv (SAP arkiv/AA)

- Partistyrelsens protokoll (PS prot.)
- Verkställande utskottets protokoll (VU prot.)
- Cirkulär
- Cirkulär, onummerade (utan år — 1915)
- Diverse handlingar
- Inkomna och utkomna skrivelser
- Majdemonstrationer, resolutioner (1891—1914)
- Manifest
- Organisationsfrågor
- Program, div. programdiskussioner, instruktioner, arbetsordning, etc.
- SAP:s valprogram 1910 och 1911.
- Stadgar, program
- Storstrejken 1902. Redogörelse från AP:s V.U., afg. i september 1902 (tryckt).
- Storstrejken 1902. Fortsättning å redogörelsen från AP:s V. U., afgiven i mars 1903 (tryckt).

Socialdemokratiska ungdomsförbundet (SDUF/AA)

— Kongressen den 11—13 juni 1905, protokoll

— Centralstyrelsens protokoll

Socialdemokratiska riksdagsgruppen (Riksd.gr.), Stockholm

— Riksdagsgruppens protokoll (Rigr.gr.prot.) 1905—1914

— Förtroenderådets protokoll (FR prot.) 1909—1914

Landsorganisationens arkiv (LOA), Stockholm

— Representantskapets protokoll

2. Tryckta källor

2.1. Riksdagstryck (1897—1914) med bihang

— Andra kammarens (AK) protokoll

— Första kammarens (FK) protokoll

2.2. Kommittébetänkanden

Förteckning över kommittébetänkanden 1895—1903 af *Erik Thyselius*, Sthlm 1904.

Förteckning över statliga utredningar 1904—1945 av *Erik Winge*, Norrköping 1953.

Emigrationsutredningen; betänkande i utvandringsfrågan:

— Bilaga 9. Den jordbruksidkande befolkningen i Sverige 1751—1900. Statistisk-demografisk studie på grundval af de svenska yrkesräkningarna, (af *N. Wohlin*), Sthlm 1909.

— Bilaga 15. Arbetsmetoder i Amerika. Arbetsintensitet och verkstadsorganisation (af *N. Fredriksson* och *A. Palmgren*), Arbetsmetoder inom verkstads- och maskinindustrien i Amerika (af *H. v. Kraemer*), Sthlm 1908.

— Betänkande i utvandringsfrågan och därmed sammanhängande spörsmål, Emigrationsutredningens huvudbetänkande (af *Gustav Sundbärg*), Sthlm 1913.

K. Kommerskollegii och statens förlikningsmäns i arbetstvister utlåtande, angående lagförslagen om kollektivavtal, arbetsdomstol och medling i arbetstvister, Sthlm 1910.

Medling i Arbetstvister (1905—1906). Riksdagens prot. 1906, bihang, samling 1 nr. 84, bilaga B. Norrlandskommittén (27. 10. 1904). Riksdagens prot. 1906, bihang, samling 2. avdelning 2 bd 4:2—6:1, (Norrlandskommitténs betänkande).

Statens offentliga utredningar (SOU) 1923:32. Sen svenska mekaniska verkstadsindustrins utveckling intill krigsutbrottet. (Tull- och traktatkommitténs utredningar och betänkanden 18. (av *E. Linder*), Sthlm 1923.

Statens offentliga utredningar (SOU) 1940:35. Organiserad samverkan inom svenskt näringsliv. Betänkande avgivet av 1936 års näringsorganisationernas sakkunniga, Sthlm 1940.

Yrkesfara. Riksdagens prot. 1912 bihang, samling 2, avdelning 2 bd 3:1 och samling 1, nr. 104 s. 99—167. (Yrkesfarekommitténs betänkande).

Ålderdomsförsäkringskommittén. Betänkande och förslag angående allmän pensionsförsäkring (Avgivet den 9 nov. 1912). Riksdagens prot. 1913 bihang, samling 2 avdelning 2 bd 2:2.

2.3. Officiell statistik

Bidrag till Sveriges officiella statistik (BiSOS)

- A. Befolkningsstatistik (åren 1851—1910)
- D. Fabriker och hantverk (åren 1858—1910)
- R. Valstatistik (13—19; 1897—1908), riksdagsmannavalen
- S. Allmänna arbeten (åren 1872—1910)

Statistisk översikt av det svenska näringslivets utveckling åren 1870—1915 med särskilt hänsyn till industri, handel och sjöfart, Statistiska meddelanden, serie A:III:1, Sthlm 1919.

Sveriges officiella statistik (SOS)

- Arbetsstatistik E:1—2. Arbetsinställelser i Sverige 1859—1902, Sthlm 1910.
- Arbetsstatistik H:2. Arbetslöshetsräkningen den 31 januari 1910, Sthlm 1911.
- Arbetsstatistik H:2. Arbetslösheten i Sverige under vintern 1908—1909, Sthlm 1910.
- Arbetsstatistik A:5. Kollektivafval angående arbets- och löneförhållanden; Sverige I—III, Sthlm 1910—1911.
- Arbetsstatistik A:6. Promemoria angående arbetslösheten i Sverige hösten 1908 — samt kommunala åtgärder i anledning af arbetslöshet, Sthlm 1908.
- Arbetsstatistik A:10. Arbetstidens längd inom industri och hantverk i Sverige, Sthlm 1911.
- Arbetsstatistik. Den offentliga arbetsförmedlingen i Sverige 1902—1912, Sthlm 1915.
- Allmänna val. Riksdagsmannavalen 1909/1911 — våren 1914, Sthlm 1912—1914. Riksdagsmannavalen hösten 1914, Sthlm 1915.
- Folkmängden och dess förändringar. Folkräkningen 1910 (I—IV), Sthlm 1911.
- Industri och bergshantering. Industri 1911—1915, Sthlm 1912—1915.
- Socialstatistik. Olycksfall i arbete 1910—1912, Sthlm 1913.
- Socialstatistik. Kollektivavtal i Sverige 1913, Sthlm 1914.
- Socialstatistik. Livsmedels- och bostadspriser i Sverige under åren 1910—1912, Sthlm 1914.
- Socialstatistik. Arbetsinställelser i Sverige 1914, Sthlm 1914.
- Socialstatistik. Lantarbetarnas arbets- och löneförhållanden inom olika bygder, Sthlm 1915.
- SOS i sammandrag 1870—1913, Sthlm 1871—1914.
- Statistisk årsbok 1914, Sthlm 1915.

Historisk statistik för Sverige I (Hs(S)). Befolkningen 1720—1950, Statistiska centralbyrån, Sthlm 1955.

2.4. Socialdemokratiska arbetarpartiets tryckta material

Sveriges socialdemokratiska arbetarpartis konstituerande kongress i Stockholm den 19—22 april 1889, Sthlm 1890. (SAP, konstit. kongress).

Andra socialdemokratiska partikongressen, Norrköping 17—20 maj 1891, Beslut och viktigare omröstningar (Utdrag ur det officiella, justerade protokollet), Malmö 1896. (SAP, andra kongress).

Protokoll öfver förhandlingarne vid Svenska socialdemokratiens tredje partikongress i Göteborg den 23, 24, 25, 26 mars 1894, Malmö 1895.

Protokoll öfver förhandlingarne vid Sveriges socialdemokratiska arbetarpartis fjerde kongress i Stockholm den 22, 23 och 24 juli 1897, Sthlm 1898.

Redogörelse öfver Sveriges socialdemokratiska arbetarpartis femte kongress i Malmö 1900, Sthlm 1900.

Förhandlingarna vid Sveriges socialdemokratiska arbetarpartis sjätte kongress i Stockholm 17—25 februari 1905, Sthlm 1905.

Förhandlingarna vid Sveriges socialdemokratiska arbetarpartis sjunde ordinarie kongress i Stockholm 28 maj—5 juni 1908, Sthlm 1908.

- Förhandlingarna vid Sverges socialdemokratiska arbetarpartis åttonde ordinarie kongress i Stockholm den 9—16 april 1911, Sthlm 1911.
- Förhandlingarna vid Sverges socialdemokratiska arbetarpartis nionde ordinarie kongress i november 1914, Sthlm 1914.
- Berättelser över socialdemokratiska riksdagsgruppens verksamhet vid riksdagen 1905—1914, Sthlm (utan år) (Rigr. ber.).
- Styrelsens för Sverges socialdemokratiska arbetarparti berättelser 1894—1914, Sthlm (utan år) (PS ber.).
- Socialdemokratiska arbetarpartiets politiska program (SAP progr.).
- 1882 (Svenska socialdemokratiska arbetarförbundet) s. 137 ff. i Från Palm till Palme.
- 1885 (Svenska socialdemokratiska arbetarepartiet, *ibid.* s. 139 ff.
- 1888 (Sydsvenska arbetarkongressen i Malmö), *ibid.* s. 142 ff.
- 1897 (SAP) *ibid.* s. 144 ff.
- 1905 *ibid.* s. 147 ff.; 1908 *ibid.* s. 149 ff.; 1911 *ibid.* s. 150 ff.
- Socialdemokratiska arbetarpartiets organisationsfråga. — Utredning företagen på initiativ av 1911 års partikongress (Organisationsutredningen 1911), Sthlm 1913.

2.5. Landsorganisationens tryckta material

- Berättelser över Landsorganisationens verksamhet för åren 1898—1914, Sthlm 1899—1915, (1908 års berättelse Göteborg 1909).
- Protokoll, förda vid Landsorganisationens konstituerande kongress, 5—8 augusti 1898 i Stockholm, Sthlm 1899.
- Protokoll, förda vid Landsorganisationens andra ordinarie kongress 19—22 juli 1900 i Stockholm, Sthlm 1901.
- Protokoll, förda vid Landsorganisationens 3:dje ord. kongress i Stockholm aug. 1903, Sthlm 1903.
- Protokoll, förda vid Landsorganisationens 4:de ord. kongress i Stockholm 16—22/8. 1906, Sthlm 1906.
- Protokoll, förda vid LO:s i Sverige 5:te ord. kongress i Stockholm 22—30/11 1909, Sthlm 1909.
- Protokoll, förda vid LO:s i Sverige 6:tte ord. kongress 1912 i Stockholm, Sthlm 1912.
- Stadgar för Landsorganisationen i Sverige, antagna i augusti 1903, Sthlm 1903.
- Stifferuppgifter och grafiska framställningar över Landsorganisationen och de svenska fackförbunden 1888—1912, utg. av Landsorganisationen i Sverige 1912, Sthlm 1915.
- Öfverenskommelse mellan Sveriges verkstadsförening och vederbörande fackförbund angående regler för behandling af tvister mellan arbetsgivare och arbetare, Sthlm 1906.
- Öfverenskommelse mellan Sveriges verkstadsförening och vederbörande fackförbund angående bestämmelser om minimilöner, ackordsarbete, ordinarie arbetstid, öfvertidsarbete m.m., Sthlm 1906.

2.6. Socialdemokratiska ungdomsförbundets tryckta material

- Protokoll hållet vid Socialdemokratiska ungdomsförbundets andra ordinarie kongress i Stockholm den 19—22 maj 1907, Jönköping 1907.
- Protokoll hållet vid Socialdemokratiska ungdomsförbundets tredje ordinarie kongress i Stockholm den 11—14 oktober 1909, Lysekil 1910.

- Protokoll hållet vid Socialdemokratiska ungdomsförbundets fjärde ordinarie kongress i Stockholm den 5—8 april 1912, Lysekil 1912.
- Protokoll hållet vid Socialdemokratiska ungdomsförbundets femte ordinarie kongress i Stockholm den 28—30 december 1914, Sthlm (utan år).
- Berättelse öfver Socialdemokratiska ungdomsförbundets verksamhet från mars 1903—maj 1905, Malmö 1905.

2.7. Samtida politiska skrifter

- Bernstein Eduard*, Die Voraussetzungen des Sozialismus und Aufgaben der Sozialdemokratie, Stuttgart 1899.
- Bernstein Eduard*, Der Revisionismus in der Sozialdemokratie, Amsterdam 1909.
- Branting Hjalmar*, Socialdemokratins århundrade I—II, Sthlm 1904 och 1906.
- Branting Hjalmar*,¹⁾ Vad är vänster? s. 1—8 i Tiden 2/1909 (1909 A).
- Branting Hjalmar*, När motsättningarna skärpas, s. 1—6 i Tiden 3/1909 (1909 B).
- Branting Hjalmar*, Tal och skrifter (T.o.skr.), (red. av Z. Höglund)
- 1—2. Socialistisk samhällsyn
  - 3—4. Kampen för demokratin
  5. Svensk försvars- och fredspolitik
  6. Världskriget, revolutionerna och freden
  7. Ekonomisk och social arbetarpolitik
  8. Stridsfrågor inom arbetarrörelsen
  9. Internationalen
  10. Stridskamrater och vänner
  11. Litteraturkritik och varia, Sthlm 1926—1927.
- Carleson C. N.*, Det borgerliga frisinnetts förfall, Sthlm 1912.
- Carleson C. N.*, Ålderdoms- och invaliditetsförsäkringen. En kortfattad framställning av komitténs förslag. Översikt och kritik, Luleå 1913.
- Cassel Gustav*, Socialpolitik. Andra upplagan, Sthlm 1908.
- Dahlborg Fr.*, Neutrala eller politiska fackföreningar, Sthlm 1901.
- Dalström Kata*, Socialdemokrati och anarkism, Malmö 1905.
- Danielsson Axel*, Socialismens hörnsten. Historiska och teoretisk framställning af läran om värdet, Malmö 1889.
- Danielsson Axel*, Urval av skrifter, (red. av *Bengt Lidforss*), Malmö 1908.
- Fackföreningsrörelsen. Framställning om dithörande förhållanden i Sverige, Norge, Danmark, Tyskland, England och Frankrike jämte specialundersökningar för Sverige I—III (LO 1912 I—III) Sthlm 1912.
- Fästskrift — Socialdemokratiska ungdomsförbundet 24. 3. 1903—1913, Sthlm 1913.
- Grimlund Otto*, Taylorsystemet eller rationell arbetsledning, s. 83—90 i Tiden 1914.
- Hansson Per Albin*, Den socialdemokratiska ungdomsrörelsen, Malmö 1906.
- Hansson Per Albin*, Socialdemokrati och ungsocialism, Malmö 1908.
- Hansson Per Albin*, En Arbetarkommuns liv. Några små råd och anvisningar för en arbetarkommuns verksamhet samt om hur ett möte bör ledas, Karlskrona 1913.
- Hansson Sigfrid*, Den modärna fackföreningsrörelsen. En kortfattad framställning med särskild hänsyn till svenska förhållanden, Malmö 1908.
- Hansson Sigfrid*, Socialdemokratiska partiets sammansättning och dess förhållande till fackföreningsrörelsen, s. 97—107 i Tiden 1913.

¹ Här nämns särskilt bara de av Hj. Brantings skrifter som inte ingår i Tal och skrifter.

- Heckscher Eli F. — Carleson C. N.*, Socialismens grundvalar. En diskussion å Folkets hus den 7 febr. 1908, Sthlm 1908.
- Hedén Erik*, Revisionismen inom socialdemokratin I, s. 4—11 i Tidens provnummer 1/1908 och II s. 44—49 i Tiden 2/1908.
- Hedin Sven*, Ett varningsord, Sthlm 1912.
- Häll leden slutna. Varför utbrytningsmännen böra bekämpas, Sthlm 1908.
- Höglund Zeth*, Första kammaren — se där fienden, Malmö 1905.
- Höglund Zeth*, Ned med vapnen. En vidräkning med militarismen, Malmö 1906.
- Höglund Zeth*, Generalstråjk, storstråjk och parlamentarism, Göteborg 1907 (1907 A).
- Höglund Zeth*, Författningsrevisionens nödvändighet — klart till storstråjk, Malmö 1907 (1907 B).
- Höglund Zeth*, Ut med Staaffliberalismen ur riksdagen. En kritik av liberalernas program och taktik, Malmö 1908 (1908 A).
- Höglund Zeth*, Till kamp mot svälttullarne. Föredrag hållet första gången i Göteborg den 28 januari 1908, Lysekil 1908 (1908 B).
- Höglund Zeth*, Socialdemokratin och republiken. Föredrag hållet i Sthlm, Göteborg, Norrköping, m.fl. ställen, Sthlm 1909 (1909 A).
- Höglund Zeth*, Den revolutionära syndikalismen, U.o. 1909 (1909 B).
- Höglund Zeth*, Kungadömet av guds nåde, Jönköping 1910 (1910 A).
- Höglund Zeth*, Hjalmar Branting. Utkast till en studie, Sthlm 1910 (1910 B).
- Höglund Zeth*, Socialdemokratin och försvaret. Skall det militaristiska ofogot ordnas eller avskaffas? Sthlm 1913.
- Höglund Zeth*, Socialdemokratin och regeringsmakten, Sthlm 1914.
- Höglund Zeth*, *Sköld H*, *Ström F*, Det befästa fattighuset. Antimilitaristisk och socialistisk handbok, Sthlm 1913.
- Jordfrågan och socialdemokratin. En liten förklaring till punkt 8 i partiprogrammet, Göteborg 1908.
- Jönsson J. Th*, Taylorsystemet, s. 149—151 i Tiden 1914.
- Kautsky Karl*, Karl Marx's ökonomische Lehren, Stuttgart 1887.
- Kautsky Karl*, Das Erfurter Programm, Stuttgart 1892.
- Kautsky Karl*, Zur Agrarfrage, Stuttgart 1899 (1899 A).
- Kautsky Karl*, Bernstein und das sozialdemokratische Programm. Eine Antikritik, Stuttgart 1899 (1899 B).
- Kautsky Karl*, Das Erfurter Programm, 5. Auflage, Stuttgart 1904.
- Lenin V. I.*, Kootut teokset, bd. 21, 22, Moskova 1958, 1959.
- Lindhagen Carl*, Kätterier, s. 6—22 i Tiden 1910.
- Lindhagen Carl*, Jordan åt folket — eller tänk själv. Några utläggningar av socialdemokratins jordprogram, Sthlm 1911.
- Lindhagen Carl*, Demokrati, s. 1—16 i Tiden 1912.
- Marx Karl*, *Engels Friedrich*, Werke, Bde 2, 4, 19, 22, 23, 29 (MEW), Berlin (ost) 1969—1971.
- Månsson Fabian*, Norrlandsfrågan, Malmö 1908 (1908 A).
- Månsson Fabian*, Hungertullarne eller skola de fattiga alltid betala fattighjälp åt de rika? Gävle 1908 (1908 B).
- Möller Gustav*, Den socialdemokratiska ungdomsrörelsen, Malmö 1910.
- Möller Gustav*, Syndikalismen i svensk jordmän, Helsingborg 1910.
- Möller Gustav*, Sven Hedin — en falsk profet! En granskning av hans "varningsord", Sthlm 1912.
- Möller Gustav*, Sockertrusten avslöjad! Ett kapitel ur raffineriets historia, Sthlm 1913 (1913 A).
- Möller Gustav*, Hur kan fattigdomen avskaffas? Jönköping 1913 (1913 B).
- Möller Gustav*, Det liberala försvarsprogrammet och vårt parti, s. 25—26 i Tiden 1914 (1914 A).
- Möller Gustav*, Socialdemokratin och kriget, s. 256—261 i Tiden 1914 (1914 B).
- Ned med vapnen! Fred med Norge!, Sthlm 1905.
- Nerman Ture*, Festskrift utgiven i anledning av statsrådet och chefen för justitiedepartementet, kommandören med stora korset av kungl. nordstjärneorden, riddaren av st. annaorden

- 1:sta klass m.m.m.m. Hr Gustaf Albert Peterssons 60-års födelsedag, den 7 april 1911 samt högst densammes 5-åriga bilägar med svenska rättvisan den 29 maj 1911 av minnes-goda offer, Sthlm 1911.
- Palm August*, Ur en agitators liv, Sthlm 1904.
- Palm August*, På 60-årsdagen. Urval ur Aug. Palms skrifter. En samling artiklar, kåserier och satirer, Sthlm 1909.
- Palmstierna Erik*, Parlamentarismen i teori och praktik, s. 33—40 i Tiden 1913.
- Petander Karl*, Arbetsintensiteten inom Sveriges mekaniska verkstadsindustri, Sthlm 1916.
- Programm der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (Erfurter Programm) s. 82—86 i Revolutionäre deutsche Parteiprogramme, Berlin (ost) 1967.
- Protokoll, fört vid Socialdemokratiska vänsterpartiets konstituerande kongress i Stockholm den 13—16 maj 1917. Sthlm 1917.
- Rydén Wärner*, Folkpensioneringen. Redogörelse för pensionsförslagets allm. grunder jämte förklaring till lagtexten, Malmö 1913.
- Rydén Wärner*, Socialdemokratin och försvarsfrågan. En framställning för valmännen, Sthlm 1914.
- Sandler Richard*, Samhället, sådant är det! Sthlm 1911 (1911 A).
- Sandler Richard*, Ministersocialismen, s. 321—327 i Tiden 1911 (1911 B).
- Sandler Richard*, Partiet och valmanskåren, s. 310—313 i Tiden 1912 (1912 A).
- Sandler Richard*, Valmanskåren. Reflektioner till valstatistiken I, s. 225—235 i Tiden 1912 (1912 B).
- Sandler Richard*, Valmanskåren II, s. 264—272 i Tiden 1912 (1912 C).
- Sandler Richard*, Valresultatet, s. 97—117 i Tiden 1914 (1914 A).
- Sandler Richard*, Riksdagsmannavalen 1911—14 I. Valmanskårens fördelning, s. 289—309 i Tiden 1914 (1914 B).
- Sandler Richard*, *Ström Fredrik*, Socialdemokratiska programpunkter i en kortfattad framställning belysta, Sthlm 1912.
- Socialdemokratisk författningsrevision (Särtryck ur Social-Demokraten), Sthlm 1907.
- Staaff Karl*, Politiska tal samt några tal och inlägg vid skilda tillfällen I—II (red. av K. Setterwall, E. Staaff), Sthlm 1918.
- Steffen Gustaf*, Demokratismen inom socialismen, s. 129—136 i Tiden 1911 (1911 A).
- Steffen Gustaf*, Demokrati och arbetarrörelse, s. 295—309, 327—335 och 358—368 i Tiden 1911 (1911 B).
- Strindberg August*, Czarens kurir eller en sågfilares hemlighet, Sthlm 1912.
- Ström Fredrik*, Boken om bonden och socialismen, Malmö 1905.
- Ström Fredrik*, Höger och vänster. Krisen inom socialdemokratin, Sthlm 1916.
- Ström Fredrik*, *Höglund Zeth*, Högerens luredrejerier och Liberalismens valbluffar. Tvenne föredrag, Sthlm 1911.
- Sylvan Eilif*, Arbetsintensitetens problem. Några synpunkter under ledning af en af nationalföreningen tillsatt kommitté, Sthlm 1910 (1910 A).
- Sylvan Eilif*, Arbetsintensiteten i Sveriges tryckeriindustri, Sthlm 1910 (1910 B).
- Wigforss Ernst*, Taylorsystemets ekonomiska och socialpolitiska betydelse, s. 216—219 i Tiden 1914.
- Wigforss Ernst*, Materialistisk historieuppfattning, tredje upplagan (original 1908), Sthlm 1970.
- Ågren Robert*, Storstrejk för allmän rösträtt, Sthlm 1898.

2.8. Tidningar och tidskrifter

Arbetet (Malmö) 1887—1914
 Fram (Sthlm) 1903—1912
 Lucifer 1892—1903

Ny Tid (Göteborg) 1892—1914
 Social-Demokraten (Sthlm) 1886—1914
 Stormklockan (Sthlm) 1908—1914
 Tiden (Sthlm) 1908—1914

3. Memoarer

Höglund Zeth, Minnen i fackelsen; I Härliga tider, II Från Branting till Lenin, Sthlm 1951.
Kilbom Karl, Ur mitt livs äventyr, Sthlm 1953.
Lindhagen Carl, Memoarer I—III, Sthlm 1936—1939.
Möller Gustav, Hågkomster, s. 103—175 i Arbetarrörelsens årsbok 1971 (red. av Å. Wedin), Lund 1971.
Nerman Ture, Allt var rött. Sthlm 1950.
Palmstierna Erik, Ett brytningsskede. Minnen och dagboksanteckningar, Sthlm 1951.
Ström Fredrik, Min ungdoms strider, Sthlm 1940.
Tingsten Herbert, Mitt liv. I Mellan trettio och femtio, II Tidningen, Sthlm 1971.
Wigforss Ernst, Minnen I. Före 1914, Sthlm 1950.

4. Litteratur

Abendroth Wolfgang, Sozialgeschichte der europäischen Arbeiterbewegung, Frankfurt/Main 1965.
Adendroth Wolfgang, Aufstieg und Krise der deutschen Sozialdemokratie, 2. Auflage, Frankfurt/Main 1969.
Abendroth Wolfgang, Ein Leben in der Arbeiterbewegung, Frankfurt/Main 1976.
Adlercreutz Axel, Kollektivavtalet, Lund 1954.
Ahnlund Nils, (Recension av Herbert Tingstens "Den svenska socialdemokratins idéutveckling") i Historisk tidskrift 1941 s. 173—175.
Albinsson Göran, Svensk verkstadsindustri. Struktur och utvecklingslinjer, Uppsala 1961.
Althusser Louis, For Marx, Aylesbury 1969.
Althusser Louis, Från Kapitalet till Marx' filosofi i *L. Althusser, E. Balibar* (red.), Att läsa kapitalet 1 och 2 s. 7—83, Sthlm 1970.
Anderson Ivar, Arvid Lindman och hans tid, Sthlm 1956.
Anderson Kenth-Åke, Den svenska socialdemokratin och arbetarrörelsens barndom, Sthlm 1974.
Andrén Georg, Tvåkammarssystemets tillkomst och utveckling, Sveriges riksdag, nionde bandet, Sthlm 1937.
Bagge G, Lundberg E, Svennilsson I, Wages in Sweden 1860—1930 I—II, Sthlm 1935 (*Bagge m.fl.*).
Balibár Etienne, Den historiska materialismens grundläggande begrepp, s. 83—236 i *L. Althusser, E. Balibar* (red.), Att läsa Kapitalet 2, Sthlm 1970.
Beier Gerhard, Das Problem der Arbeiteraristokratie im 19. und 20. Jahrhundert, s. 9—71 i Herkunft und Mandat, Frankfurt/Main — Köln 1976.
Bergegren Hinke, Ungsocialismen — en jubileumsskrift, Sthlm 1917.
Bergman Paavo, Franck Ann-Sofi, Karlsson Birger, Den politiska och ekonomiska kampens organisation och strategi. SAP:s och LO:s bildande, s. 21—32 i Häften för kritiska studier 2/1974.
Bergström Svante, Kollektivavtalslagen. Studier över dess huvudsprinciper, Uppsala 1948.
Bernson Lennart, Politiska partier och sociala klasser. En analys av partiteorin i den moderna statskunskapen och marxismen, Lund 1974.

- Björlin Lars*, Jordfrågan i svensk arbetarrörelse 1890—1930, s. 55—126 i *Arbetarrörelsens årsbok* 1974, red. av *Eva Karlsson* och *Sven Bodin*, Sthlm 1974.
- Braunthal Julius*, *Geschichte der Internationale* Bd. I, Hannover 1961.
- Brusewitz Axel*, Studier över den svenska riksdagens sociala sammansättning, Uppsala 1936.
- Brusewitz Axel*, Kungamakt, herremakt, folkmakt. Förfatningskampen i Sverige 1906—1918, Sthlm 1951.
- Bryld Claus*, Det danske socialdemokrati og revisionismen, Bd. 2., København 1976.
- Bull Edward*, Den skandinaviske arbejderbevægelse for 1914, Oslo 1922.
- Busck S., Christensen J., Jepsen A.*, Klassestrukturen i Danmark 1870—1920 med særligt henblik på en fremstilling af arbejderbevægelsens historie i dette tidsrum, i *Den Jyske Historiker* 3—4, årg. 1973—74.
- Bäckström Knut*, Arbetarrörelsen i Sverige 1—2, Sthlm 1970.
- Carlgrén W. M.*, Ministären Hammarskjöld. Tillkomst, söndring, fall, Uppsala 1967.
- Carlsson, Sten*, Lantmannapolitiken och industrialismen. Partigrupperingar och opinionsförskjutningar i svensk politik 1890—1902, Sthlm 1953.
- Carlsson Sten*, Bonden i svensk historia III (med bidrag av *Alb. Eskeröd*), Sthlm 1956.
- Carlsson Sten*, Yrken och samhällsgrupper. Den sociala omgrupperingen i Sverige efter 1866, Uppsala 1968.
- Carlsson, Sten, Rosén Jerker*, Svensk historia 2, tredje upplagan, Sthlm 1970.
- Casparsson Ragnar*, LO under fem årtionden I, Sthlm 1947.
- Cederqvist J, Gustafson U, Sperlings S.*, Industrierbetarklassens uppkomst. Stockholms arbetare 1850—1914. Ett forskningsprogram i *Historisk tidskrift* 4/1972 s. 523—556.
- Cole G. D. H.*, A History of Socialist Thought. The Second International I—II, London 1956.
- Colletti Lugio*, Bernstein und der Marxismus der Zweiten Internationale, Frankfurt/Main 1971.
- Dahlberg Leif*, SAP:s ideologiska utveckling 1889—1914. Från klasskampens primat till taktikens diktatur i *Från Palm till Palme* s. 22—80, Sthlm 1972.
- Dahlkvist Mats*, Staten, socialdemokratin och socialismen. En inledande analys, Lund 1975.
- Dalkvist Otto*, De svenska industriarbetarnas läge I—II. Med särskild hänsyn till Stockholm och dess arbetsförhållanden, Sthlm 1899 och 1910.
- De Geer Hans*, Rationaliseringsrörelsen i Sverige, Uddevalla 1978.
- Deppe Frank*, Das Bewusstsein der Arbeiter. Studien zur politischen Soziologie des Arbeiterbewusstseins, Köln 1971.
- Deppe Frank*, Elemente eines theoretischen Bezugsrahmens zur Analyse der Gewerkschaftsgeschichte — unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Arbeiterbewegung vor 1917. Föredrag i Linz 1976, stencil.
- Dutt Palme R.*, Internationaali, Helsinki 1972.
- Edenman Ragnar*, Brantings första riksdagsår (1897—1902). Statsvetenskapliga studier till Statsvetenskapliga föreningens i Uppsala tjugofemårsdag 7. 11. 1944, Uppsala 1944.
- Edenman Ragnar*, Socialdemokratiska riksdagsgruppen 1903—1920, Uppsala 1946.
- Ekdahl Lars O., Hjelm Hans-Eric*, Reformismens framväxt inom svensk arbetarrörelse, s. 4—26 i *Häftan för kritiska studier* 2/1978.
- Eklund Per*, Rätten i klasskampen. En studie i rättens funktioner, Sthlm 1974.
- Elmér Åke*, Från Fattigsverige till välfärdsstaten. Sociala förhållanden och socialpolitik under 1900-talet, Sthlm 1965.
- Englund Karl*, Arbetarförsäkringsfrågan i svensk politik 1884—1901, Uppsala 1976.
- Felfe Edeltraut*, Das Dilemma der Theorie vom "Wohlfahrtsstaat", Greifswald 1974, (stencil).
- Fleetwood E. E.*, Sweden's Capital Imports and Exports Geneve 1947.
- v. Freyberg J, Fülberth G, Harter J.*, Geschichte der deutschen Sozialdemokratie 1863—1975, Köln 1975.
- Fricke Dieter*, Die deutsche Arbeiterbewegung 1869—1914. Ein Handbuch über ihre Organisation und Tätigkeit im Klassenkampf, Berlin (Ost) 1976.
- Frykberg Ragnhild*, Bondetåget 1914. Dess upprinnelse, inre historia och följder, Sthlm 1959.
- Från Palm till Palme*. Den svenska socialdemokratis program 1882—1960. Kommentarer och dokument, Sthlm 1972.

- Gasslander Olle*, Bank och industriellt genombrott I—II, Sthlm 1956 och 1959.
- Geras Norman*, Louis Althusser's marxism. Varufetischism och klassmedvetande, Lund 1972.
- Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung* in 15. Kapiteln, Berlin (Ost) 1966.
- Gellerman Olle*, Staten och jordbruket 1867—1918, Sthlm 1958.
- Grass Martin*, Friedensaktivität und Neutralität. Die skandinavische Sozialdemokratie und die neutrale Zusammenarbeit im Krieg, August 1914 bis Februar 1917, Bonn-Bad Godesberg 1975.
- Grebing Helga*, Geschichte der deutschen Sozialdemokratie. Ein Überblick, München 1966.
- Groh Dieter*, Negative Integration und revolutionärer Attentismus, Frankfurt/M. — Berlin — Wien 1973.
- Gunnarsson Gunnar*, Arbetarrörelsen genombrottsår i dokument, Sthlm 1965.
- Gunnarsson Gunnar*, Arbetarrörelsens krönika i ord och bild 1881—1938, Sthlm 1970.
- Gunnarsson Gunnar*, Socialdemokratiskt idéarv, Malmö 1971.
- Gunnarsson Gunnar*, Kautsky, Bernstein och Marx, i *Bilden av Branting* (red. av *Jan Lindhagen*) s. 206—245, Sthlm 1975.
- Gustafson Uno*, Industrialismens storstad studier rörande Stockholms sociala, ekonomiska och demografiska struktur 1860—1910. Stockholm 1976.
- Gustafsson Bo*, Sägverksindustriens arbetare 1890—1945, i *Sägverksförbundet* (red. av *K-G. Hildebrand*) s. 109—191, Uppsala 1962.
- Gustafsson Bo*, Den norrländska sägverksindustriens arbetare 1890—1913. Arbets- och levnadsförhållanden, Uppsala 1965.
- Gustafsson Bo*, Marxism och revisionism. Eduard Bernsteins kritik av marxismen och dess idéhistoriska förutsättningar, Uppsala 1969.
- Gustafsson Bo*, Bönder och herrar, i *Ord och bild* 5/1970 s. 344—349.
- Gustafsson Bo*, Reviews s. 172 i *Economic History Review*, Vol. XXIII 1, February 1974.
- Gynnå Christina*, *Mannheimer Eva*, En studie i den svenska arbetarklassens uppkomst, stencil 1972.
- Gårdlund Torsten*, Efter marxismen, i *Tiden* 1941 s. 193—198 (recension).
- Gårdlund Torsten*, Industrialismens samhälle, Sthlm 1942.
- Haataja L*, *Hentilä S*, *Kalela J*, *Turtola J*, (red.) Suomen työväenliikkeen historia, Joensuu 1976.
- Hadenius S*, *Weibull L*, *Seveborg J-O*, Socialdemokratisk press och presspolitik 1899—1909, Sthlm 1968.
- Hadenius S*, *Molin B*, *Wieslander H*, Sverige efter 1900. En modern politisk historia, femte aktualiserade upplagan, Sthlm 1972.
- Hallendorff Carl*, Svenska arbetsgivareföreningen 1902—1927. Minnesskrift, Sthlm 1927.
- Hammarland Thore*, Sveriges sägverksindustri under 1900-talet, i *Sägverksförbundet 1907—1957* (red. av *K-G. Hildebrand*) s. 11—105, Uppsala 1962.
- Hansson Sigfrid*, Arbetarrörelsen i Sverige. En historisk, organisationsteknisk och statistisk översikt, Sthlm 1922. (Se även *Hansson — Landqvist* och *Kjellvard*, som är senare upplagor av samma bok).
- Hansson Sigfrid*, Den svenska arbetarrörelsen, Sthlm 1923 (1923 A). (Det finns åtskilliga upplagor av boken; se även *T. Karlbom* 1955, som är den sjunde reviderade upplagan av *Hanssons* bok).
- Hansson Sigfrid*, Minnesskrift. Landsorganisationens första kvartsekel 1898—1923, Sthlm 1923 (1923 B).
- Hansson Sigfrid*, Svenska träarbetareförbundets historia 1889—1923, Sthlm 1925.
- Hansson Sigfrid*, Skråtidens gesäller, Sthlm 1930.
- Hansson Sigfrid*, Svenskt fackföreningsliv under fem decennier, Sthlm 1934.
- Hansson S*, *Landqvist O*, Arbetarrörelsen i Sverige. Kortfattad historisk och statistisk översikt, Sthlm 1946.
- Haupt Georges*, Programm und Wirklichkeit. Die internationale Sozialdemokratie vor 1914, Neuwied und Berlin (West) 1970.
- Heckscher Eli F*, Svenskt arbete och liv, Sthlm 1969.
- Heckscher Gunnar*, (Recension av Herbert Tingstens "Den svenska socialdemokratins idéutveckling") *Statsvetenskaplig tidskrift* 1942 s. 74—81.

- Heckscher Gunnar*, Staten och organisationerna, andra upplagan, Sthlm 1946.
- Hentilä Seppo*, Nuordemokraattinen oppositio ja Ruotsin sosialidemokratian kriisi. Laudaturavhandling i politisk historia vid Helsingfors universitet 1970 (bevaras i Statsvetenskapliga fakultetens bibliotek).
- Hentilä Seppo*, Reformistisen ideologian synty Ruotsin sosialidemokraattisessa puolueessa. Työväenluokan asema ja ideologian muuttuminen. Licentiatavhandling i politisk historia vid Helsingfors universitet 1972 (bevaras i Statsvetenskapliga fakultetens bibliotek) (1972 A).
- Hentilä Seppo*, Sveriges socialdemokratiska arbetarparti och reformismens genombrott. Arbetarklassens ställning och ideologins förändring, i *Historisk tidskrift för Finland* 4/1972, (1972 B).
- Hentilä S, Kettunen P, Turtola J*, Das Verhältnis zwischen Arbeiterpartei und Gewerkschaftsbewegung als methodisches Problem. Von der Entstehung der Arbeiterbewegung bis zum Durchbruch des Reformismus, Föredrag i Linz 1976, stencil.
- Hessler Carl A*, En forskningsuppgift, s. 168—173 i *Svensk tidskrift* 1942.
- Hildebrand Karl-Gustav*, Sägverksförbundet 1907—1950, s. 195—367, i *Sägverksförbundet* (red. av K-G Hildebrand), Uppsala 1962.
- Hirsch Joachim*, Staatsapparat und Reproduktion des Kapitals, Frankfurt/Main 1974.
- Hjulström Filip*, Sveriges Elektrifiering. En ekonomisk-geografisk studie över den elektriska energiförsörjningens utveckling. *Geographica* nr. 8, Uppsala 1940.
- Hobsbawm Eric*, Labouring men. Studies in the History of Labour, London 1964.
- Hofman Werner*, Ideengeschichte der sozialen Bewegung, Berlin (West) and New York 1971.
- Hultén Gösta*, Arbetsrätt och klassherravälde. Kring strejklagarnas historia, Halmstad 1971.
- Håstad Elis*, En ideologisk upplösningsprocess, s. 438—442 i *Svensk tidskrift* 1941 (recension).
- Höglund Zeth*, Hjalmar Branting och hans livsgärning I—II, Sthlm 1928 och 1929.
- Höjer Karl*, Svensk socialpolitisk historia, Sthlm 1952.
- Internationale Tagung der Historiker (ITH) IX. Linzer Konferenz 1973, Wien 1975.
- Johansson I, Nilsson T. Olofsson G*, Socialdemokratin och arbetarklassen. Om reformismens grundvalar s. 4—16 i *Zenit* 2/1975.
- Johansson Olle*, Socialdemokratin s väljare 1911 och 1914, s. 297—353 i *Historisk tidskrift* 3/1967.
- Jonas Wolfgang*, Vom Werden und Wirken der gesellschaftlichen Produktivkräfte, s. 10—59 i *Produktivkräfte in der Geschichte Teil I* (Hrsg. von W. Jonas, V. Linsbauer und H. Marx), Berlin (Ost) 1969.
- Jonsson Bo*, Staten och malmfälten, Sthlm 1969.
- Jung Heinz*, Zu den klassentheoretischen Grundlagen einer sozialstatistischen Analyse der Klassen- und Sozialstruktur der BRD, s. 11—226 i *Klassen- und Sozialstruktur der BRD 1950—1970 Teil I Klassenstruktur und Klassentheorie, theoretische Grundlagen und Diskussion*, Frankfurt/Main 1972.
- Jörberg Lennart*, Growth and Fluctuations of Swedish Industry 1896—1912, Sthlm 1962.
- Jörberg Lennart*, A History of Prices in Sweden I—II, Lund 1972.
- Kan A. S.*, (red.) *Istorija Svecii*, Moskva 1974.
- Karlbom Torvald*, Pappersindustriarbetarnas fackliga organisationshistoria, Sthlm 1945.
- Karlbom Torvald*, Den svenska fackföreningsrörelsen, Sthlm 1955.
- Karlbom T, Petersson O*, Svenska grov- och fabriksarbetareförbundets historia 1—2, Sthlm 1941 och 1944.
- Karlbom Rolf*, Hungerupplopp och strejker 1793—1867. En studie i den svenska arbetarrörelsens uppkomst, Lund 1967.
- Kihlberg Leif*, Karl Staaff: I Verdandist, advokat, politiker (1860—1905), Sthlm 1962.
- II Regeringschef, oppositionsledare (1905—1915), Sthlm 1963.
- Kjellvard Henry*, Arbetarrörelsen i Sverige. Kortfattad historisk och statistisk översikt, Sthlm 1962.
- Klockare Sigurd*, Den unge Per Albin — marxisten, Borås 1974.
- Koblik Steven*, (red.) *Från fattigdom till överflöd*, Sthlm 1973.
- Kramer Dieter*, Reform und Revolution bei Marx und Engels, Köln 1971.

- Kuczynski Jürgen*, Die Geschichte der Lage der Arbeiterklasse unter dem Kapitalismus Bd. 4, 36, 37. Berlin (Ost) 1967.
- Kälveborn Ann-Sofi*, Reaktionen mot utvandringen. Emigrationsfrågan i svensk debatt och politik 1901—1904, Uppsala 1972.
- LaPalombara Joseph*, Decline of Ideology, i American Political Science Review, March 1966 Vol. no LX.
- Lewin L, Jansson B, Sörbom D*, The Swedish Electorate 1887—1968, Uppsala 1972.
- Lindal E, Dahlgren E, Kock K*, National Income of Sweden I—II, Sthlm 1937 (*National Income*).
- Lindberg Folke*, Svensk utrikespolitik IV, Sthlm 1958.
- Lindblom Paul*, När maskinerna kom industrialismen förändrade människorna värld, Sthlm 1966.
- Lindbom Tage*, Den svenska fackföreningsrörelsens uppkomst, Sthlm 1938.
- Lindbom Tage*, Den socialdemokratiska ungdomsrörelsen i Sverige, Sthlm 1945.
- Lindgren John*, Det socialdemokratiska arbetarpartiets uppkomst i Sverige 1881—1889, Sthlm 1927.
- Lindgren John*, Socialdemokratiska föreningen 1884—1934, Sthlm 1934.
- Lindgren John*, Från Per Götrek till Per Albin (Hansson), Sthlm 1936.
- Lindgren John*, Svenska metallindustriarbetareförbundets historia I, Sthlm 1938.
- Lindgren John*, Per Albin Hansson i svensk demokrati I, 1892—1920, Sthlm 1950.
- Lindgren J, Tingsten H, Westerståhl J*, Svenska metallindustriarbetareförbundets historia II (1906—1925) med viktigare drag i den svenska bergshandlingens historia av *Gustaf Uhr*, Sthlm 1948.
- Lindhagen Jan*, Socialdemokraternas program. Första delen. I rörelsens tid 1890—1930, Karlskrona 1973.
- Lindström Rune*, Järnbruksliv. Om bruksbefolkningens liv och miljö kring Bergslagens hyttor och småbruk, Sthlm 1970.
- Ljunggren Adolf*, Ekonomiska sammanslutningar av monopolistisk natur, Sthlm 1912.
- Lundkvist Sven*, Folkrörelser och reformer 1900—1920, i Från fattigdom till överflöd s. 161—182, (red. av *S. Koblik*), Sthlm 1973.
- Lundkvist Sven*, Politisk, nykterhet och reformer. En studie i folkrörelsernas politiska verksamhet 1900—1920, Uppsala 1974.
- Lundkvist Sven*, Folkrörelserna i det svenska samhället 1850—1920, Uppsala 1977.
- Magnusson Gerhard*, Socialdemokratien i Sverige I—III, Sthlm 1920—1924.
- Mauke Michael*, Die Klassentheorie von Marx und Engels, Frankfurt/Main 1971.
- Mellqvist Einar*, Rösträtt efter förtjänst. Riksdagsdebatten om den kommunala rösträtten i Sverige 1862—1900, Sthlm 1974.
- Meurling Per*, Det revolutionära 80-talet, s. 32—66 i Bilden av Branting (red. av *J. Lindhagen*), Sthlm 1975.
- Michels Robert*, Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie. Untersuchung über die oligargischen Tendenzen des Gruppenlebens, Leipzig 1910.
- Modig Hans*, Järnvägarnas efterfrågan och den svenska industrin 1860—1914, Uppsala 1971.
- Montgomery Arthur*, Svensk ekonomisk historia mot internationell bakgrund 1913—1939, Sthlm 1946.
- Montgomery Arthur*, Industrialismens genombrott i Sverige. Ny och omarbetad upplaga, Sthlm 1947.
- Montgomery Arthur*, Svensk socialpolitik under 1800-talet, Sthlm 1934 (1. upplagan); Sthlm 1951 (2. upplagan).
- Myrdal Gunnar*, The Cost of Living in Sweden 1860—1930, Sthlm 1933.
- Mårvald Berni*, Den svenska freds- och neutralitetsrörelsens uppkomst. Ideologi, propaganda och politiska yttringar från krimkriget till den svensk-norska unionens upplösning, Lund 1974.
- Möller Gustav*, När vi började, Sthlm 1911.
- Nerman Ture*, (red.) Svensk arbetarrörelse under hundra år 1838—1938, Sthlm 1938.
- Nerman Ture*, Svensk arbetarrörelse i ord och bild 1881—1955 (under medverkan av *Z. O. Zamore* och *L. Björklund*), Sthlm 1956.

- Nerman Ture*, Hjalmar Branting, kulturpublicisten, Sthlm 1958.
- Nerman Ture*, Ögonvittnen om Hjalmar Branting, Sthlm 1961.
- Nerman Ture*, Akademikerna i arbetarrörelsen, Sthlm 1967.
- Nordström G. Hilding*, Sveriges socialdemokratiska arbetarparti under genombrottsåren 1889—1894, Sthlm 1938.
- Nordström G. Hilding*, Sveriges socialdemokratiska arbetarparti under genombrottsåren, Sthlm 1939.
- Nyman Olle*, Högern och kungamakten 1911—1914, Sthlm 1957.
- Nyström Per*, Den svenska socialdemokratin och dess teorier, i *Tiden* 1941 s. 343—347 (recension).
- Nyström Per*, Stadsindustrins arbetare före 1800-talet, Sthlm 1955.
- Nyström Per*, Sveriges historia, i *Ord och bild* 5/1970 s. 328—338.
- Nousiainen Ikka*, Ideologiasta, s. 225—281 i *Marxilaisen sosiologian juuret* (red. A. Kasvio, T. Kynätjää, I. Nousiainen), Helsinki 1972.
- Odén Birgitta*, Historisk statistik, s. 191 ff i *Statistik för historiker* (red. av B. Schiller och B. Odén), Uppsala 1970.
- Ohlsson Lennart*, Utrikeshandeln och den ekonomiska tillväxten i Sverige 1871—1966, Sthlm 1969.
- Olofsson Gunnar*, Teorier om reformism och arbetararistokrati hos Engels och Lenin, s. 81—103 i *Arkiv* 6/1974.
- Olofsson Gunnar*, Arbetararistokrati och reformism inom kominterntraditionen, s. 59—73 i *Arkiv* 11—12/1977.
- Olofsson Gunnar*, Arbetararistokrati och reformism. Del II: Från Komintern till socialhistorien, s. 34—54 i *Arkiv* 13—14/1978.
- Olofsson Gunnar*, Mellan klass och stat, Kristianstad 1979.
- Paasivirta Juhani*, Työväenliike yleiseurooppalaisena ilmiönä I—II, Turku 1953.
- Palmgren Yngve*, Född till agitator. En studie i August Palmis politiska utveckling och verksamhet, Sthlm 1971.
- Palmgren Yngve*, Trojkan, s. 67—105 i *Bilden av Branting* (red. av J. Lindhagen), Sthlm 1975.
- Persson Lennart K*, Syndikalismen i Sverige 1903—1922, Kungälv 1975.
- Peters Jan*, Branting und die schwedische Sozialdemokratie, Berlin (Ost) 1975.
- Philosophisches Wörterbuch* I—II, (Hrsg. von G. Klaus und M. Buhr), Berlin (Ost) 1965.
- Poulantzas Nicos*, Politisk makt och sociala klasser, Mölndal 1970.
- Runestam Staffan*, Förstakammarhögern och rösträttsfrågan 1900—1907, Uppsala 1966.
- Rönblom Hans-Krister*, Frisinnade Landesföreningen 1902—1927. Skildringar ur den liberala organisationsrörelsens historia i vårt land, Sthlm 1929.
- Samhälle och riksdag I — Riksdagens sociala sammansättning (av *Sköld L, Halvarsson A.*), Uppsala 1966.
- Samuelsson Kurt*, Hur vår moderna industri vuxit fram (andra upplagan), Sthlm 1957.
- Samuelsson Kurt*, Är ideologierna döda?, Sthlm 1966.
- Samuelsson Kurt*, Från stormakt till välfärdsstat, Sthlm 1968.
- Schiller Berndt*, Storstrejken 1909. Förhistoria och orsaker, Göteborg 1967 (1967 A).
- Schiller Berndt*, Socialdemokratiska omröstningar 1901—1907. Några korrelationsanalys, s. 197—215 i *Scandia* 1967 (1967 B).
- Schiller Berndt*, Krisår 1906—1914, s. 184—212 i *Från fattigdom till överflöd* (red. av S. Kobliak), Sthlm 1973.
- Schiller Berndt*, Debatt, s. 104—105 i *Arkiv* 6/1974.
- Schmidt Folke*, Kollektiv arbetsrätt (femte upplagan), Sthlm 1967.
- Sellberg Hjalmar*, Staten och arbetarskyddet 1850—1919. En studie i svensk socialpolitik, Uppsala 1950.
- Sjöberg Sten*, Republikanen, s. 106—160, i *Bilden av Branting* (red. av J. Lindhagen), Sthlm 1975.
- Soiikkanen Hannu*, Sosialismien tulo Suomeen, Porvoo 1961.
- Soiikkanen Hannu*, Miksi revisionismi ei saanut kannatusta Suomen vanhassa työväenpuolueessa, s. 183—199 i *Oman ajan historia ja politiikan tutkimus*, Helsinki 1967.
- Steinberg Hans-Josef*, Sozialismus und deutsche Sozialdemokratie. Zur ideologie der Partei vor

- dem I. Weltkrieg, 3. Auflage, Bonn-Bad-Godesberg 1972.
- Ström Fredrik*, Branting och hans garde, Politiska silhuetter, Sthlm 1918.
- Sunesson Sune*, Politik och organisation. Staten och arbetarklassens organisationer, Sthlm 1974.
- Sunesson Sune*, Staten arbetarklassen och fackföreningsrörelsen, Särtryck, Arkiv 3/1972.
- Swahn Waldemar*, Per Albin Hansson. Springpojken som blev statsminister, Sthlm 1942.
- Söderberg Tom*, Hantverkarna i genombrottsskedet 1870—1920, Sthlm 1965.
- Söderlund Ernst*, Arbetare och arbetarförhållanden 1910—1955, s. 411—599 i Fagersta brukens historia V (red. av *Montelius, Utterström, Söderlund*), Uppsala 1959.
- Söderlund E, Utterström G*, Arbetare och arbetarförhållanden 1870—1910, s. 353—410 i Fagersta brukens historia V (red. av *Montelius, Utterström, Söderlund*), Uppsala 1959.
- Söderpalm Sven*, Wallenberg och Branting, Lund 1970.
- Themenius Edvard*, Riksdagspartierna. Sveriges riksdag, senare avdelningen Bd. XVII, Sthlm 1935.
- Thomas Dorothy*, Social and Economic Aspects of Swedish Population Movements 1750—1933, New York 1941.
- Thompson E. P.*, The Making of the English Working Class, London 1963.
- Thullberg Per*, Ur nordiska tidskrifter, s. 467—469 i Historisk tidsskrift 3/1973.
- Thulstrup Åke*, Svensk politik 1905—1939. Från unionsupplösningen till andra världskriget, Sthlm 1968.
- Timelin Erik*, Ministären Lindman och representationsreformen, Sthlm 1928.
- Thörnberg E. H.*, Samhällsklasser och politiska partier i Sverige, Sthlm 1917.
- Tingsten Herbert*, Idékritik. De politiska ideologierna i vetenskaplig debatt, Sthlm 1941.
- Tingsten Herbert*, Från idéer till idyll, Sthlm 1966.
- Tingsten Herbert*, Den svenska socialdemokratin idéutveckling 1—2, (andra upplagan) Sthlm 1967.
- Unga Nils*, Socialdemokratin och arbetslöshetsfrågan 1912—1934. Framväxten av den "nya" arbetslöshetspolitiken, Kristianstad 1976.
- Utterström Gustaf*, Jordbrukets arbetare I—II. Levnadsvillkor och arbetsliv på landsbygden från frihetstiden till mitten av 1800-talet, Sthlm 1957.
- Vallinder Torbjörn*, I kamp för demokratin. Rösträttsrörelsen i Sverige 1886—1900, Sthlm 1962.
- Vennerström Ivar*, Svenska utopister, Sthlm 1913.
- Vester Michael*, Die Entstehung des Proletariats als Lernprozess. Zur Soziologie und Geschichte der Arbeiterbewegung, Frankfurt/Main 1972.
- Westerstahl Jörgen*, Svensk fackföreningsrörelse, Sthlm 1945.
- Wigforss Ernst*, Från klasskamp till samverkan, Sthlm 1941.
- Wigforss Ernst*, Icke allenast av bröd, s. 15—101 i Arbetarrörelsens årsbok 1971 (red. av *Å. Wedin*), Lund 1971.
- Wiksten Jalmár*, Till åtalsraseriets historia. En skrift om borggårdsregeringens justitieminister samt 187 och 1/2 månaders fängelse och straffarbete, Sthlm 1918.
- Wohlin Nils*, Driftskoncentrationen i svensk fabriksindustri, Sthlm 1915 (1915 A).
- Wohlin Nils*, Lönestatistiska studier, Sthlm 1915 (1915 B).
- Zennström Per-Olov*, Lucifer. En bok om Axel Danielsson, Sthlm 1967.
- Zoll Rainer*, Der Doppelcharakter der Gewerkschaften, Frankfurt/Main 1976.
- Zwahr Hartmut*, Die Struktur des sich als Klasse konstituierenden deutschen Proletariats als Gegenstand der historischen Forschung, s. 235—269 i Probleme der Geschichtsmethodologie, (Hrsg. von *E. Engelberg*), Berlin (Ost) 1972.
- Zwahr Hartmut*, Zur Herausbildung der deutschen Arbeiterklasse, Berlin (Ost) 1977.
- Åberg Yngve*, Produktion och produktivitet i Sverige 1861—1965, Uppsala 1969.
- Öhman Berndt*, Svensk arbetsmarknadspolitik 1900—1947, Sthlm 1971.
- Öhngren Bo*, Folk i rörelse. Samhällsutveckling, flyttningsmönster och folkrörelser i Eskilstuna 1870—1900, Uppsala 1974.
- Öman Ivar*, Karl Staaffs första ministär, Norrköping 1923.

Bilaga 1. Förtroendeuppdragens anhopning i SAP 1889—1914

Förtroendeuppgifter (motsv. nummer i kolumner)

Suppleanter är inte medräknade. Siffrorna i kolumnerna visar, hur många år vederbörande innehåft uppdraget (första och sista året båda medräknade).

1. Partistyrelsen (t.o.m. år 1894 partiets förtroendemän)
2. Verkställande utskottet (från år 1894)
3. Riksdagsgruppens förtroenderåd (från år 1909)
4. LOs landessekretariat (från år 1899)
5. Redaktör, ombudsman eller annan funktionär i arbetarrörelsen (X)
6. Riksdagsgruppens ledamot (AK); FKs ledamöter har noterats speciellt
7. Förtroendeuppgifter i år (summa)

Beträffande särskilt kolumn 5. är uppgifterna delvis osäkra. Även uppgifterna om några partiaktivisters ursprungliga yrken är bristfälliga. Syftet har varit att nämna det ursprungliga yrket och den eventuella övergången till andra uppdrag (även efter 1914).

Namn och yrke	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.

<i>Andersson Axel</i> , (Herrklätan), lantbrukare						2	2
<i>Andersson A. Johan</i> , (Gävle), linjeförman						1	1
<i>Andreasson Johannes</i> , skräddare	9	6		12			27
<i>Asplund C. I. Manne</i> , gruvingengör	4					FK3	7
<i>Axelsson Pär</i> , metallarb., redaktör	7				red.		7
<i>Barkstedt, C. A.</i> , maskinarbetare	6						6
<i>Bengtsson Magnus</i> , tullvaktmästare						3	3
<i>Berg Nils</i> , (Munkfors), gjutmästare						6	6
<i>Berglund Jan E.</i> , (Stockholm), kassör						FK3	3
<i>Berglund Johan</i> , (Sollefteå), platsexpeditor					omb.	3	3
<i>Bergsten Knut</i> , ekonomichef för Arb.bl.	4				X		4
<i>Björkman F. O.</i>	4						4
<i>Blomberg Ernst</i> , († 1911) metallarb. förtr.man				4	X	5, FK1	10
<i>Borg Karl A.</i> , förtroendemän					X	6	6
<i>Borggren Lars</i> , bageriföreståndare						3	3
<i>Branting Hjalmar</i> ¹ , redaktör, statsminister	26	15	6		red.	18	65

¹ SAPs ordförande 1908—1925.

<i>Bäckström Helge M.</i> , professor			FK3	3
<i>Bärg A. Johan</i> , (Katrineholm), förrädsförfman			3	3
<i>Carleson Carl N.</i> , redaktör	8	4	red.	12
<i>Carlsson J. F.</i>	4			4
<i>Carlsson-Frosterud L. J.</i> , hemmansägare			9	9
<i>Christiernson Adolf J.</i> , redaktör			red.	9
<i>Dahlberg Gustaf</i> , (Mölnadal), posttjänsteman			1	1
<i>Dahlström Kata</i> , redaktör	6	6	red.	12
<i>Danielsson Axel</i> , († 1899) redaktör	11		red.	11
<i>Danielsson Olof</i> , († 1910) sägverksförfman	9		X	9
<i>Edbom O. Wilhelm</i> , magasinsbokhållare, lasaretssyssloman			3	3
<i>Ekelund Nils Thure</i> , formare			1	1
<i>Elmgren F. E.</i> , skräddare, SAP agitator	6		X	6
<i>Engström Eric</i> , hemmansägare			1	1
<i>Engström J. M.</i> , tunnbindare	3			3
<i>Ericson Christian</i> , (Funäsdalen), tullvaktmästare			1	1
<i>Ericsson K. W.</i> , järnarbetare	4			4
<i>Eriksson J. Bernhard</i> , järnarbetare, handelsföreståndare, statsråd	10	3	9	22
<i>Eriksson Karl</i> , träsvarvare, redaktör	4		red.	4
<i>Eriksson Pehr</i> , redaktör	3		red.	3
<i>Flognfält Gustaf</i> , hemmansägare			1	1
<i>Forssel Johan</i> , folksskollärare			9	9
<i>Gabrielsson Karl J.</i> , († 1901) grovarbetare, redaktör	4	4	red.	8
<i>Hage Ernst</i> , järnvägsbokhållare, distriktskamrer			3	3
<i>Hagman Lars J.</i> , (Domnarvet), expeditör, förtroendeman			1	1
<i>Hallén Harald</i> , komminister, prost			3	3
<i>Hansson H. Th.</i>	7			7
<i>Hansson Per Albin</i> , handelsbiträde, redaktör, statsminister	7		red.	7
<i>Hasselquist Johannes</i> , tunnbinderiarbetare			3	3
<i>Hedlund Verner</i> , fattigvårdskonsulent			1	1
<i>Hedström Johannes</i> , fattigvårdskonsulent			1	1
<i>Helger Nils</i> , folksskollärare, överlärare			3	3
<i>Henricson J. A.</i> , rallare, redaktör	12		red.	12
<i>Holmström K. W.</i> , metallarbetare	3			3
<i>Holmström Martin W.</i> , gruvarbetare			3	3
<i>Håkansson J. A.</i> , skoarbetare	4			4
<i>Höglund J. A.</i> , († 1904) skoarbetare	5			5
<i>Höglund Zeth</i> , redaktör, borgarråd	4		red.	4
<i>Ingvarsson Johan A.</i> , redaktör	7		3	10
<i>Jansson C. Robert</i> , (Falun), möbelsnickare			3	3
<i>Johansson Carl J.</i> , (Uppmälby), hemmansägare			3	3
<i>Johansson John Th.</i> , (Stockholm), redaktör, direktör		3	3	6
<i>Karlsson L. J.</i>	4			4
<i>Klefbäck Ernst A.</i> , pastorsadjunkt, kyrkoherde			3	3
<i>Klöö K. Oskar</i> , distriktskassör, kamrerare			3	3
<i>Kramer J. W.</i> , gruvarbetare	6		red.	6
<i>Kristensson Emil</i> , folksskollärare, bankofullmäktige			6	6
<i>Kropp Evald C.</i> , knivsmed			9	9
<i>Källman G. Wilhelm</i> , murare, kommunalkamrerare			3	3
<i>Lagerbäck E. A.</i>	4			4
<i>Landkvist A. I.</i>	4			4
<i>Lantto Johan B.</i> , boktryckerifaktor			FK1	1

<i>Larsson Viktor</i> , järnarbetare, statsråd, bankofullmäktige	10	6		12	28
<i>Leksell Erik</i> , murare				9	9
<i>Lillieros C. G.</i> , ekon. chef för Ny Tid	4		X		4
<i>Lindberg N. Edvard</i> , målare				9	9
<i>Lindblad Anders C.</i> , redaktör	10	6	red.	4, FK3	23
<i>Lindbäck Viktor</i> , posttjänsteman	7	7			14
<i>Linders Sven</i> , lantbrukare, statsråd				6	6
<i>Lindhagen Carl</i> , borgmästare		3		6(18)	9
<i>Lindholm Helge</i> , borgmästare	7				7
<i>Lindkvist W.</i>	4				4
<i>Lindley Charles</i> , förtroendeman	8	8	17 X	5, FK3	41
<i>Lindley Ernst I.</i> , järnarbetare, kamrerare				3	3
<i>Lindquist Axel</i> , glasslipare, riksgäldsfullmäktig				3	3
<i>Lindquist Herman</i> ² , snickare, LOs ordf., statsråd	10	10	6 17	9	52
<i>Lindström Axel</i> , hemmansägare				1	1
<i>Lundberg C. L.</i> , gruvarbetare, förtroendeman	7	4	X		11
<i>Lundgren C. C.</i>	4				4
<i>Lundström Axel</i> , småbrukare				1	1
<i>Magnusson G. Gerhard</i> , (Stockholm), redaktör, bankdirektör			red.	FK2	2
<i>Magnusson Karl E.</i> , (Kalmar), vaktmästare, mjölnare				3	3
<i>Molin G. Adolf</i> , skräddare, direktör				3	3
<i>Månsson Fabian</i> , redaktör, skriftställare	4		red.	3	7
<i>Neuman Ivar</i> , redaktör, statsråd	13		red.		13
<i>Nilsson Gustaf</i> , (Kristianstad), ombudsman	4		omb.	3	7
<i>Nilsson N. August</i> , (Kapparb), redaktör	2		red.	9	11
<i>Nilsson Olof</i> , (Hagaby, sedan Örebro), möbelsnickare				3	3
<i>Nilsson Olof</i> , (Tänga), hemmansägare, statsråd				3	3
<i>Nordström Herman E.</i> , byggnadsarbetare				3	3
<i>Norin Per</i> , hemmansägare				3	3
<i>Olsson Olof</i> , läroverksadjunkt, statsråd				FK3	3
<i>Olsson Oscar</i> , seminarieadjunkt, lektor				FK2	2
<i>Palm August</i> , skräddare	5	5			10
<i>Palmstierna Erik</i> , friherre, kapten, statsråd	4	4	3	4(6)	15
<i>Persson Jöns</i> , (Västervik), expeditör, ombudsman				omb.	1
<i>Persson Nils</i> , (Malmö), murare, ordf. i Sv. murareförbundet, kassör	15	3	omb.	12	30
<i>Persson Nils</i> , (Helsingborg), träarbetare	12				12
<i>Persson Sven</i> , (Norrköping), redaktör	4		4 red.	6	14
<i>Petersson J. E.</i> , skomakare	6				6
<i>Petrén D. Alfred</i> , med.dr., professor				FK3	3
<i>Pettersson O. H.</i> , smidesarbetare	5				5
<i>Rissén Hjalmar</i> , tullvaktmästare				6	6
<i>Rosling K. G.</i> , direktör	4	4			8
<i>Rundgren Gustaf A.</i> , järnarbetare, brukstjänsteman				6	6
<i>Rydén Värner</i> , folkskollärare, statsråd, generalkrigskommissarie		6		8	14
<i>Rästock Anders</i> , banvakt, riksgäldsfullmäktige				3	3
<i>Sandler Rickard</i> , folkhögskollärare, statsminister, utrikesminister, landshövding	4	3	X	3	10

² LOs ordförande 1900—1920.

<i>Sjöblom Per Hennig</i> , arbetare, lantbrukare				3	3
<i>Sjöbren Carl</i> , redaktör			red.	1	1
<i>Skareen Karl W.</i> , elektriker				1	1
<i>Steffen Gustaf</i> , professor		3		FK4	7
<i>Stenudd Oskar V.</i> , folkskollärare				1	1
<i>Sterky Fredrik</i> ³ , († 1900) redaktör	12		3 red.		15
<i>Sterne Axel J.</i> , journalist, kommunalborgmästare				3	3
<i>Strid Carl</i> , maskinarbetare, fattigvårdskonsulent				3	3
<i>Ström Fredrik</i> ⁴ , redaktör, partisekreterare, författare	7	4	red.		11
<i>Strömberg Gustaf A.</i> , järnarbetare, yrkesinspektör				4	4
<i>Sundström Olov</i> , redaktör	1		red.		1
<i>Svensson Carl A.</i> , (Skönsberg), hamnarbetare	13			3	16
<i>Svensson Carl E.</i> , snickare, redaktör, statsråd, överdirektör			red.	4	4
<i>Svensson John</i> , stuveriarbetare	4				4
<i>Sävström August</i> , tjänsteman				3	3
<i>Söderberg Ernst</i> ⁵ , kassör	4	4	15	X	6
<i>Tengdahl Knut A.</i> , försäkrings tjänsteman				7	7
<i>Thelander C. F.</i> , järnarbetare, folkparksföreståndare	6			X	6
<i>Tholin Claes E.</i> , skräddare	7	7	4	omb.	18
<i>Thorsson F. V.</i> , parkföreståndare, statsråd	15	6		X	12
<i>Tysk Per</i> , hemmansägare					3
<i>Törnblom Gustaf E.</i> , järnarbetare					3
<i>Törnkvist Algot</i> , redaktör				1	1
<i>Uddenberg Edvard</i> , handlande				3	3
<i>Ullström A.</i> , bagare	6				6
<i>Waldén Ola</i> , folkskollärare				6	6
<i>Wallin Johan A.</i> , kopparslagare				6	6
<i>Wavrinsky Edvard</i> , försäkringsdirektör				FK3(25)	3
<i>Weidenhajm Albin</i> , typograf	7	7	6		20
<i>Welin K. J.</i>	5				5
<i>Vennerström Ivar</i> , redaktör, statsråd, landshövding	4			red.	4
<i>Westergren L.</i>	4				4
<i>Wickman C. G. T.</i> ⁶ , partisekreterare, kassör	15	15	4	X	FK4
<i>Widlund C. A. Thure</i> , konduktör					3
<i>Vikhund J. V. Daniel</i> , folkskollärare					3
<i>Windberg Carl</i> , arbetare, redaktör				red.	4
<i>Zander J. Albert</i> , handlande, direktör					1
<i>Ziesnitz K. M.</i> , († 1901) ⁷ , typograf, partisekreterare	13	1		X	14
<i>Åberg Johan</i> , handelsföreståndare					3
<i>Åkerman Assar</i> , assessor, häradshövding, statsråd					6

summa 154

Källor: SAP, kongressprotokoll; Partistyreless och Verkställande Utskottets protokoll; Riksdagsgruppens och Förtroenderådets protokoll; LOs kongressprotokoll och årsberättelser; Edenman 1946 bilaga III s. 290—295 och Brusewitz 1936.

³ LOs ordförande 1898—1900.

⁴ Partisekreterare 1911—1916.

⁵ LOs kassör från år 1903.

⁶ Partisekreterare 1901—1911.

⁷ Partisekreterare 1889—1901.

ISSN 0073-2559

ISBN 951-9254-23-4